

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Науковий вісник
Ізмаїльського державного
гуманітарного університету**

Збірник наукових праць

Випуск

38

СЕРІЯ «ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»

Заснований у 1997 році

Ізмаїл – 2018

Збірник наукових праць «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету»
включено до переліку наукових фахових видань України в галузі «Філологічні науки»
(Наказ МОН України від 11.07.2017 № 996)

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Головний редактор *Кічук Ярослав*, доктор педагогічних наук, професор
Заступник головного редактора *Циганенко Лілія*, доктор історичних наук, професор
Відповідальний за випуск *Колесников Андрій*, доктор філологічних наук, професор

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ:

Аліпівська Антуанетта д. філол. н., проф. (Шуменський університет «Епископ Константин Преславски», Болгарія);
Баландіна Надія д. філол. н., проф. (Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка);
Делюсто Марина к. філол. н., доц. (Ізмаїльський державний гуманітарний університет);
Коваль Людмила д. філол. н., проф. (Донецький національний університет ім. В. Стуса);
Кондратенко Наталія д. філол. н., проф. (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова);
Некула Джина Аврора к. філол. н., доц. (Галацький університет «Dunărea de Jos», Румунія);
Райбедюк Галина к. філол. н., проф. (Ізмаїльський державний гуманітарний університет);
Рева-Лєвшакова Людмила д. філол. н., проф. (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова);
Сєротюк Єжи Адам д. філол. н., проф. (Університет імені Адама Міцкевича, Познань, Польща);
Степанов Євген д. філол. н., проф. (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова);
Шевчук Тетяна д. філол. н., проф. (Ізмаїльський державний гуманітарний університет).
Шиляєва Тетяна викладач кафедри англійської мови та перекладу (Ізмаїльський державний гуманітарний університет);
Четверікова Олена к. філол. н., доц. (Ізмаїльський державний гуманітарний університет).

Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія «Філологічні науки». – Ізмаїл : РВВ ІДГУ, 2018. – Вип. 38. – 194 с.

Рекомендовано до друку вченою радою Ізмаїльського державного гуманітарного університету (протокол № 8 від 27.06.2018 р.)

Збірник зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та наукометричних базах даних:

Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services

UNICHECK

Тексти публікацій були перевірені за допомогою системи пошуку ознак плагіату Unicheck в рамках проекту підтримки наукових університетських видань.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

Scientific Bulletin

IZMAIL STATE UNIVERSITY OF HUMANITIES

Collection of scientific works

Edition

38

SECTION «PHILOLOGICAL SCIENCES»

Established in 1997

Collection of scientific works «Scientific Bulletin of the Izmail State University of Humanities»
is included in the list of scientific professional editions of Ukraine in the field of «Philological Sciences»
(Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 11.07.2017 № 996)

Organizing Team

Chairman	Yaroslav Kichuk , Doctor of Education, Professor
Co-Chairman	Lilia Tsyganenko , Doctor of Historical sciences, Professor
Responsible for the issue	Andrii Kolesnykov , Doctor of Philological sciences, Professor

Organizing Committee

Antuanetta Alipiieva	Doctor of Philology, Professor (Shumian University «Bishop Constantine Preslavsky», Bulgaria);
Balandyna Nadiia	Doctor of Philology, Professor (Poltava National Pedagogical University. V.G. Korolenko)
Deliusto Maryna	PhD in Philological Sciences, Assistant professor (Izmail State University of Humanities)
Koval Ludmyla	Doctor of Philology, Professor (Donetsk National University named after. V. Stus)
Kondratienko Nataliia	Doctor of Philology, Professor (Odessa I.I. Mechnikov National University)
Niekula Dhzyna Avrora	PhD in Philological Sciences, Assistant professor (Galat University of Dunărea de Jos, Romania)
Raiiebeduk Galyna	PhD in Philological Sciences, проф. (Izmail State University of Humanities)
Rieva-Lievshakova Liudmyla	Doctor of Philology, Professor (Odessa I.I. Mechnikov National University)
Sierotiuk Iezhy Adam	Doctor of Philology, Professor (University of Adam Mickiewicz, Poznan, Poland)
Stepanov Yevhen	Doctor of Philology, Professor (Odessa I.I. Mechnikov National University)
Shevchuk Tetiana	Doctor of Philology, Professor (Izmail State University of Humanities)
Shiliaieva Tetiana	Teacher of the Department of English and Translation (Izmail State University of Humanities)
Chetverykova Olena	PhD in Philological Sciences, Assistant professor (Izmail State University of Humanities)

Scientific Bulletin of the Izmail State University of Humanities: collection of scientific works.
Section «Philological Sciences». – Izmail : RVB IDGU, 2018. – Ed. 38. – 194 p.

Recommended for publication by the Academic Council of Izmail State University of Humanities
(protocol № 8, 27.06.2018)

***The collection is registered in the international directories of periodicals
and scientometric databases:***

***Index Copernicus; Google Scholar; Eurasian Scientific Journal Index (ESJI); Researchbib
Journal Index and Archive (ResearchBib); Scientific Indexing Services***

*The texts of the publications were verified using the Unicheck plagiarism signs search system as part of
the project to support academic university publications..*

UNICHECK

© Izmail State University of
Humanities, 2018
© The authors of articles, 2018

ЗМІСТ

ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЛІНГВАЛЬНО НЕОДНОРІДНИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Колесник В. До питання про карпато-балканські сходження: назви одягу.....	7
Колесников А. Динаміка українських південнобессарабських говірок: збереження і розвиток vs редукція національних рис в умовах мультилінгвізму.....	15
Кобиринка Г. Особливості акцентної системи української наддунайської говірки (на матеріалі збірника діалектних текстів «Українська наддунайська говірка»).....	20
Вербич Н. Інтонація як компонент діалектного тексту.....	26
Ткачук М. Переселенська говірка с. Золотоношка в полідіалектному та полікультурному середовищі (фонетичні особливості).....	32
Колєсник Л. Із спостережень над характерологічною лексикою гуцульських говірок Путильщини.....	39
Делюсто М. Весільна лексика української південнобессарабської говірки.....	45
Поістогова М. Відтворення ознаки ‘колір’ у флорономенах східнополіського говору.....	53
Симоненко І. Словозміна займенників прикметникового типу відмінювання в східнополіському діалекті.....	60
Клименко Н. Ареальна характеристика східностепових говірок на півночі Донецької області.....	66
Юсікова О. Дієслово <i>бити</i> у говірках Закарпаття: лексикографічний аспект.....	73
Холодьон О. Особливості варіювання семантики дієслів східнополіського діалекту.....	79
Тищенко Л. Південнословобожанські назви двору в синхронному та діахронному аспектах..	86
Циганок І. Культурологічні концепти в діалектних та художніх текстах.....	92
Оскірко О. Номінація молока і молочних продуктів у східноподільських говірках.....	97
Литвиненко Я. Домінантні мотиваційні ознаки назв птахів (на матеріалі східнополіського діалекту).....	104
Пустовіт І. Металінгвальний опис географічних об’єктів у діалектних текстах Черкащини	110
Козуб Г., Лещенко Т., Тукова Т. Розвиток усного мовлення іноземних студентів на початковому етапі вивчення української мови.....	116
Негодяєва С. Українська ідентичність: регіональні рецепції.....	120

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

Шевчук Т. Богошукання Г. Сковороди в контексті ідей ранньохристиянської православно-містичної екзегези.....	126
Рева-Лєвшакова Л. Володимир Винниченко про українську культурну самоідентичність (на матеріалі книги «Відродження нації»).....	135
Райбедюк Г. Кордоцентричний код художньої антропології поетів Придунав’я.....	140
Колесникова Л. Внесок Д.С. Лихачова в розвиток когнітивної лінгвістики (<i>рос.</i>).....	147
Нахапетова О. Етнолінгвістичні особливості номенів <i>онук</i> , <i>онука</i> в сучасній українській мові.....	154
Четверікова О. Лінгвістичні відмінності мовлення тинейджерів (на матеріалі романів Джоан Ролінг: «Гаррі Поттер і Кубок Вогню» та «Гаррі Поттер і Орден Фенікса») (<i>англ.</i>)...	159
Мельниченко Г., Макаренко Є. Лінгвостилістичні функції епітета в новелі «Падіння будинку Ашерів» Едгара По.....	164
Радкіна В. Літературний текст як засіб формування лінокультурного поля (<i>франц.</i>).....	169
Вдовенко Т. Типові девіації культури мовлення оповідачів в англосовній художній прозі (<i>англ.</i>).....	175
Олейникова Г. Концептуальний стандарт науково-фантастичного жанру (<i>англ.</i>).....	180
Шевчук В. Концепція персонажа в п’єсі «Професор Таран» А.Адамова (<i>франц.</i>).....	185

Content

KEEPING AND DEVELOPING UKRAINIAN LANGUAGE IN THE LINGUISTIC INHOMOGENEOUS REGIONS OF UKRAINE

Kolesnyk V. On the carpatho-balkan ascension: news of clothing	7
Kolesnykov A. Dynamics of the Ukrainian Southern Bessarabia dialects: preservation and development vs reduction of national features in conditions of multilingualism.....	15
Kobyrynka H. Specific features of the accent system of the Ukrainian above Danube dialect (on the basis of the collection of dialectal texts «Ukrainian above Danube dialect»).....	20
Verbych N. Intonation as a component of dialectal text.....	26
Tkachuk M. The Ukrainian resettled dialect of Zolotonoshka village in the multidialectal and multicultural Environment (Phonetic Features).....	32
Koliesnik L. From observations on the characterological vocabulary of Hutsul dialects of Putylsky district.....	39
Delyusto M. Wedding lexicon of the Ukrainian South-Bessarabia dialect.....	45
Poistogova M. The feature «color» in flora names of Eastern Polissia dialect.....	53
Symonenko I. Word-changing of adjective pronouns in the Eastern Polissia dialect.....	60
Klymenko N. Areal characteristic of the eastern steppe dialects in the northern of Donetsk region.....	66
Yusikova O. The verb beat in the dialects of Transcarpathia: the lexicographic aspect.....	73
Kholodon O. Factors of verb semantic variation of the Eastern Polissian dialects.....	79
Tyshchenko L. South-Slobozhan rames of yard in the synchronic and diachronic aspects.....	86
Tsyganok I. Cultural Concepts in Dialect and Artistic Texts.....	92
Oskyrko O. Milk and dairy products' nominations in Eastern Podillya dialects.....	97
Lytvynenko Ya. Dominant motivational characteristic of the names of birds (on the material of the East Polesia dialect).....	104
Pustovit I. The metalinguistic description of geographic objects in dialect texts of Cherkasy region.....	110
Kozub G., Leshchenko T., Tukova T. Development of oral speech of foreign students at the initial stage of language learning.....	116
Negodajeva S. Ukrainian identity: regional receptions.....	120

ACTUAL PROBLEMS OF LITERATURE AND LITERATURE

Shevchuk T. Grigoriy Skovoroda God-seeking in the Context of the Early Orthodox Christianity Spiritual Wisdom.....	126
Reva-Lievshakova L. Volodymyr Vynnychenko on Ukrainian cultural self-identity (on the material of the book «The Renaissance of the Nation»).....	135
Raibedyuk H. Cordocentric code of the artistic anthropology of poets of the Danube.....	140
Kolesnykova L. Contribution of D. S. Likhachov to development of cognitive linguistics.....	147
Nakhapetova O. Ethnolinguistic features of the nomens grandson, granddaughter in the modern ukrainian language.....	154
Chetverikova O. Forms of realization of teenager speech (by the novels by J.Rowling «Harry Potter and the Goblet of Fire» and «Harry Potter and the Order of the Phoenix»).....	159
Melnychenko H., Makarenko E. Linguostylistic functions of epithet in the story «The fall of the house of Usher» by Edgar Poe.....	164
Radkina V. Research of literary text as a means of forming the lingvocultural field.....	169
Vdovenko T. Typical deviations in narrators' culture of speech from its literary norms in English prose.....	175
Oleinikova G. Conceptual standart of science fiction genre.....	180
Shevchuk V. The concept of the character in A. Adamov's play «Professor Taran».....	185

ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЛІНГВАЛЬНО НЕОДНОРІДНИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-1

УДК 811. 163. 2'282'36

ДО ПИТАННЯ ПРО КАРПАТО-БАЛКАНСЬКІ СХОДЖЕННЯ: НАЗВИ ОДЯГУ

В. Колесник

*доктор філологічних наук, професор,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова*

У статті досліджено карпатоукраїнсько-болгарські лексичні подібності на матеріалі болгарських переселенських говірок Півдня України. Найбільшу кількість карпато-балканських сходжень зафіксовано в буковинських та гуцульських говірках. Дослідивши лише матеріали 6 букв «Словника буковинських говірок», знайдено понад 200 лексичних карпатизмів та балканізмів, які спостережені в болгарських переселенських говірках Півдня України. Значну частину карпатизмів та балканізмів складають назви одягу та прикрас: дулама, ентерия, жамка (джамка), киптар, яке, фес, басма, барес, гердан та ін.

Спостереження над буковинськими та гуцульськими діалектами показали, що в українських говірках Карпат у лексиці є низка елементів, які корелюють із балканськими. Матеріали словника буковинських і гуцульських говірок констатують наявні типові явища Балканського мовного союзу (БМС) в українських діалектах, принаймні тих, що безпосередньо сусідять з румунськими.

Ключові слова: *карпатизми, балканізми, Балканський мовний союз, буковинські та болгарські говірки.*

Відомий болгарський мовознавець Св. Іванчев назвав болгарську мову класичною та екзотичною [1]. Класичною – тому, що це перша писемна мова слов'ян, а екзотичною, тому, що це єдина аналітична мова серед усіх слов'янських, у якій є артикль, не має відмінків, да-конструкції на місці інфінітиву, є подвійний додаток (редуплікація) та інші мовні явища, які з'явилися в болгарській мові під впливом інших балканських мов. Тому болгарська мова належить одночасно до слов'янських мов (південнослов'янських) і до балканських – вона формує ядро, еталон Балканського мовного союзу (БМС). Основна мета вивчення мов, що входять до складу Балканського мовного союзу, – з'ясувати, як різні за походженням форми увійшли до єдиної моделі. Отже, термін *мовний союз* необхідний для позначення схожого розвитку різних мов. Балканські мови є типовим прикладом конвергенції.

Поняття *мовний союз* актуалізує проблему кола мов, що входять до БМС. М. Трубецькой БМС окреслював таким колом мов: болгарська, грецька, румунська і албанська [2, с. 30]. Центром, ядром конвергентних потоків, на його думку, були албанська, румунська і болгарська мови; грецька, сербська, хорватська і турецька залишалися на периферії. У розв'язанні цього питання існують об'єктивні труднощі: ряд балканізмів притаманний мовам, які лише історично й географічно пов'язані з Балканським півостровом. Так, турецька мова в лінгвістичному відношенні не є балканською, хоча відіграла певну роль у формуванні БМС. Тому окремі автори відносять турецьку і сербську до периферійних балканських мов [3, с. 16]. До БМС традиційно відносять румунську, незважаючи на те, що основна територія її функціонування розташована поза Балканами.

Визначення ареалів балканізмів – одна з актуальних проблем балканістики, яка, на думку Г. Шаллера, потребує створення атласу БМС [4]. Для цього необхідно обстежити не тільки мови БМС, але й словенську, угорську, словацьку, щоб з'ясувати межі поширення балканізмів у західному і північному напрямках. На жаль, про мову українську та польську не згадується, незважаючи на те, що українська мова – одна з північнослов'янських, яка безпосередньо межує з балканською мовою першого рангу – румунською. В. Німчук зауважує, що «балканісти досі не намагалися з'ясувати, чи наявні типові явища БМС в українських діалектах, принаймні тих, що безпосередньо сусідять з румунськими. Наші 35-річні спостереження над карпатськими діалектами, один з яких є для нас материнським, показали, що в українських говірках Карпат у фонетиці, морфології, синтаксисі і навіть у наголошуванні є низка елементів, які кореспондують із балканськими» [5, с. 4].

М. Трубецькой, розглядаючи слов'янські мови як приклад мовної сім'ї із мереживоподібним членуванням, відзначав, що «південнослов'янська група не тільки становить безперервний ланцюжок від словенської мови (через кайкавщину) до сербохорватської, а від неї (через ряд перехідних діалектів) до болгарської, але можна стверджувати, що з усіх південнослов'янських мов ближче всіх до західнослов'янських стоїть словенська (і, зокрема, її хорутанські говори), а ближче всіх до східнослов'янських – болгарська (і, зокрема, її східне наріччя) [2, с. 48].

Карпатоукраїнсько-болгарські лексичні подібності першим помітив Ю. Венелін, коментуючи слов'янські грамоти південнокарпатського регіону, однак тоді ніхто з лінгвістів на ці збіги не звернув уваги [6, с. 20]. Тільки в 30-ті рр. ХХ ст. В. Погорелов у матеріалах із українських закарпатських говорів, зібраних українським діалектологом І. Верхратським, знайшов характерні риси, що, на його думку, «запозичені з болгарської мови» і свідчать про контакти предків закарпатських українців з болгарами до приходу угорців у басейн Тиси і Дунаю [7, с. 3-7]. Такими автор вважав:

1) Утворення вищого ступеня порівняння прикметників за допомогою частки *май* < **наи*, що поєднується переважно з формами звичайного ступеня: *май слабый, май лютый, май высокий* та ін. Наголошена частка *по-* надає прикметникам «такого ж значення порівняльності»: *покороткий, поширокий, подовгий* та ін;

2) вживання форми давального відмінка особових займенників «у значенні присвійному», тобто давального приналежності замість родового (посесивний датив): *говорить жона ми* та ін.;

3) вживання незмінюваного «займенника» *що* замість *который, котрый*;

4) редуплікація прийменника *с* (з) – *зоз, зос: зоз другими газдома*;

5) лексичні маркери: функціонування в східних закарпатських говорах слів: *балта* 'сокира', *бердо* 'скеляста гора, скеля', *брич* 'брита', *дойка* 'мамка, годувальниця', *жеб* 'кишеня', *копилец* 'позашлюбна дитина', *мериша* 'падло, дохлятина', *пазити* 'стерегти', *перть* 'стежина, якою женуть овець, вузька доріжка', *полонина, псовать, сербати, твердо 'дуже', читавый*.

Спостереження В. Погорелова критично оцінив І. Панькевич, який відзначив, що форми давального відмінка особових займенників замість присвійних функціонують на ширшій території і вживалися вже у давньоруській мові; конструкції із сполучником *що* в означальних реченнях – загальноукраїнське явище; частка *май* запозичена з румунської мови; вживання прикметників з *по-* у болгарській мові не повністю збігається з їх уживанням у закарпатських говорах (див. докл. [8]). І. Панькевич підкреслив, що він не заперечує наявності болгаризмів у південнокарпатських говорах, однак необхідно відмежувати давні явища від пізніших (привнесених румунами) запозичень, а також деяких паралелізмів, що виникли як у болгарських, так і в українських говорах взагалі, а не тільки в південнокарпатських. Учений допускає контакти і із сербською мовою, виходячи з фонетичних особливостей, відзначених ще С. Младеновим, у зв'язку з приходом у Закарпаття сербських купців і хорватських гайдуків [5].

Питання про зв'язки всіх карпато-українських діалектів із усіма південнослов'янськими мовами В. Німчук поставив у контексті давніх контактів, а не пізніших запозичень. Зокрема, підкреслено, що найбільш переконливі свідчення про існування в далекій давнині мовних контактів між південнослов'янськими і східнослов'янськими племенами, зокрема білими хорватами, дає вивчення окремих груп лексики, особливо абстрактної. Зазначено також, що лексичні карпато-балканські сходження відомі в інших українських говорах – лемківських, бойківських, гуцульських і навіть подільських: *бир* 'кладка', *грань* 'жар', *копыл* 'позашлюбна дитина', *пырт*, *перт* 'стежина, протоптана в снігу; протоптана худобою', *звур* 'гірський струмок, джерело, потік; місце, яким він протікає', *полонина*, *токма* 'договір (про ціну)', *млака* 'болотиста місцевість'. Окремі подібні слова функціонують у словацьких говорах (*прт*, *млака*, *токма*) і гуральських польських [9].

П. Гриценко, досліджуючи багатосторонні міжзональні зв'язки, зазначає: «Коли б порівняти репертуар назв деталей воза, плуга в українських і болгарських говірках, то кількість спільних назв виявилася б досить великою, наприклад, таким назвам деталей воза у болгарських говірках, як *наосник*, *стол*, *оплен*, *растока* відзначено точні відповідники в українських говірках; таким зафіксованим у болгарських говірках назвам для запрягання тягла у віз, як *рудъ*, *процеп*, *дишло* є також точні структурні й семантичні відповідники в українських говірках» [10, с. 213]. Він фіксує низку балканізмів у ряді українських східнополіських говірок, де зафіксована лексема *синійя* 'жаровня' і бджолярський термін *синійка* 'металева основа воскотопки, на яку складають віск, що топиться від сонця' (Красилівка Бахмацк., Рогозки Щорськ. Черніг.). Болгарським говіркам відома лексема *синия* насамперед із значенням 'низький дерев'яний переносний столик'. «Ареальна характеристика лексеми *синійя* вказує на балканський макроареал як вихідний для східнополіського вокалізму з можливим звуженням насамперед до болгарського мовного континууму, з одного боку, як до зони вищої порівняно з іншими ареалами фіксації даної лексеми, а з другого, – як до ареалу локалізації значної частини обширного репертуару наддунайсько-лівобережноукраїнських (сіверських) паралелей у галузі давнього ономастикону... Додаткових пошуків вимагає і можливе припущення про східнороманське посередництво при засвоєнні даного балканізму» [10, с. 216].

Суттєвим є застереження С. Бернштейна про те, щоб не всі так звані південнослов'янізми південно-західних українських говорів розглядати як доказ давніх племінних і мовних зв'язків східних і південних слов'ян у районі Карпат, «тому що багато спільних елементів їхнього словника є спадщиною асимільованих тих древніх індоєвропейських мов, що були поширені на території Дакії, Паннонії, Мізії та на сусідніх територіях. Ці елементи в українських говорах тією ж мірою можуть вважатися південнослов'янізмами, як і в південнослов'янських – українізмами. Оскільки зазначені елементи звичайно представлені в румунській мові, іноді – в угорській, варто правильніше всі ці загальні елементи називати карпатизмами» [11, с. 16]. Пізні запозичення, що поширюються з Балканського півострова у мови карпатського ареалу, становлять *балканізми*; при цьому необхідно розрізняти найдавніші елементи – *карпатизми* більш пізні – *балканізми*. Основним джерелом поширення балканізмів у карпатському ареалі були східнороманські мови. Давні спільні слов'янські елементи від пізніх південнослов'янізмів дають можливість відмежувати дослідження слов'янських елементів у румунській мові. Багато балканських інновацій могли одночасно постати у різних зонах Балканського мовного союзу, зокрема і в південнослов'янській, внаслідок контактів з асимільованим населенням, мова якого у балканському ареалі виявляє себе як субстрат. Особливе значення для вияву лексичного субстрату мають албано-румунські свідчення. Багато спільних рис болгарської й румунської мов також знаходять пояснення впливом фракійського субстрату.

Зазначимо, що стосовно постановки низки лексем-балканізмів точаться суперечки, причина яких полягає у недостатності свідчень про автохтонні мови. Внаслідок

поглибленого етимологічного аналізу лексики загальнобалканської й карпатської локалізації, кваліфікованої як лексика субстратного походження, виявлено точні фонетичні, морфологічні й лексичні відповідники у різних тюркських, монгольських і тунгусо-маньчжурських мовах і діалектах у функції як загальних назв, так і онімів (особових імен, топонімів) [12]. Це ж стосується і деяких слів слов'янського походження – праслов'янських **balta* **magula* **gard* та деяких ін., які, на думку деяких румунських дослідників, мають субстратне походження. Похідні болгарські лексеми *неперуда*, *неперуна*, *неперуга*, *перперица*, *върколак*, *вълколак* 'вампір, мара', *руда* 'м'яка вовна', 'вівця з м'якою вовною' пояснюють то як запозичення з грецької чи з албанської, то з арумунської мов, а в арумунській і албанській – то як запозичення з грецької, то із старогрецької чи латинської.

А. Десницька аргументувала висновок про поширення балканізмів усномовним шляхом, а не через писемність [13, с. 77], що знаходить підтвердження в писемних джерелах про безпосередні контакти східних слов'ян з Балканами у другій половині I – поч. II тисячоліть. Так, у календарних обрядах індоєвропейських народів велике значення мав культ вогню, що відбилося в обрядодіях та відповідних назвах. Балканізми накладалися на подібні чи близькі уявлення східних слов'ян, чимось доповнюючи і збагачуючи їх культуру. Це, наприклад, лексеми на позначення ритуального вогню і назви хліба, спеченого на відкритому вогнищі: – *panis focacies* 'вогняний' – *багаття*, *багач*. У болгарській мові лексема засвоєна у формі *погача* 'різновид прісного хліба, корж'. У цій формі лексема відома в інших балканських мовах – румунській, арумунській, албанській; з балканського ареалу лексема поширилася і у східнослов'янську мовну зону [13, с. 85]. До балканізмів відносять і лексеми грецького походження *кутя*, *коливо* 'ритуальна каша із зерна різних злаків' та деякі інші [13, с. 83].

Балканізми в галузі лексики докладно аналізують у зв'язку з проблемою карпатоукраїнсько – південнослов'янських паралелей. За даними Ю. Карпенка, майже всі географічні терміни, пов'язані з праслов'янськими гідронімами та оронімами, належать до карпатизмів [14], що підтверджує думку С. Бернштейна про те, що карпатизми є давнішими від балканізмів. Карпати були одним з тих місць, де праслов'яни розділилися на східних та південних – перші залишилися на місці, а другі пішли на Балкани [14].

Таким чином, контакти східних слов'ян з наддунайським населенням тривали упродовж багатьох століть і могли бути сталим джерелом проникнення в східнослов'янське середовище балканських мовних і культурних впливів.

Найбільшу кількість карпато-балканських сходжень фіксуємо в буковинських та гуцульських говірках. Так, «Словник буковинських говірок» за редакцією Н. Гуйванюк містить 11 тис. 816 діалектних слів з 227 населених пунктів Чернівецької області. Дослідивши лише матеріали 6 букв словника, ми знайшли понад 200 лексичних карпатизмів та балканізмів, які зафіксовані нами в болгарських переселенських говірках Півдня України.

Так, до спільнослов'янської спадщини належать рідковживані в інших слов'янських мовах лексеми: *бавно* 'повільно', *борзо* 'швидко' (болг. бързо), *доста* 'досить, достатньо', *горня* (болг. гърне) 'кухоль, чашка'; *градина* 'город, овочево господарство'; *пазити* 1. 'доглядати' 2. 'стерегти'; 3. 'стежити', *допазити* 'вистежити'; *сипати*, *усипати* (болг. сипя 'лити, влити'); *дуга* – 'райдуга'; *вурда* 'молоко, що скипілося' 2. 'низькосортний сир, виварений з сироватки овечого молока'; *гуша* 'воло', *мочара* 'багно, трясовина'; *запражка* (болг. запръжка) 'засмажка, заправка, запражувати 'засмажувати'; *умраза* 'непристойна розмова' (болг. омраза 'ненависть'), *умразити* 'соромити', *умразний* 'гидкий', *умразник* 'негідник, бешкетник'; *вуйко*, *уйко* 'дядько', *вуйна*, *уйна* 'дружина рідного дядька по матері чи батькові, тітка'; *ягоди* 1. 'суниці лісові'; 2. 'полуниці' в буковинських говірках, в болгарській мові – 'полуниці'. Лексеми *годен*, *годний* в буковинських говірках мають значення 1. 'здатний, спроможний'; 2. 'міцний, сильний'. Саме ці значення в основі назв наречених в болгарській мові – *годеник*,

годи́нища. Лексема *грижа* ‘журба, турбота’ є праслов’янською за походженням, запозичена з болгарської в румунську [3, с. 282], а з румунської – в буковинські говірки. Лексема *галушка* в буковинських говірках має кілька значень: 1. ‘голубець’; 2. ‘кишка, начинена гречаною кашею’; 3. ‘шматок тіста, зварені у воді або молоці’ [15, с. 67]. В переселенських болгарських говірках фіксуємо в значенні ‘голубці’.

Лексеми *гражд* ‘літній вівчарник, загорода для худоби’ фіксуємо тільки в чушмелійській говірці (с. Криничне, Болградського району Одеської області), в буковинських говірках лексема *гражда* має 2 значення: 1. ‘конюшня’ 2. ‘літній вівчарник, загорода для худоби’ [15, с. 86], в гуцульських говірках лексема *гражда* має 3 значення: 1. ‘спеціальний тип огорожі (високий суцільний, дощатий паркан)’; 2. ‘гуцульська садиба’; 3. ‘стара занедбана хата’ [16, с. 54].

До балканізмів належать переважно запозичення з румунської або через румунську, деякі з них – це спільні запозичення з турецької або грецької: *бурдей* 1. ‘землянка, бідне житло’; 2. ‘курін’ в буковинських говірках, в болг. *бордей бурдей* ‘землянка, бідне житло’ проникло через рум. від італ. *bordello* [3, с. 68]; *джанта* ‘портфель’, в болгарській мові *чанта* – ‘сумка’; *дармой, дармо* ‘вид рідкого решета’, болг. *дърмон* ‘рідке решето, підситок’; *патладжан* ‘помідор’ і в болгарській мові, *джерга* ‘вовняна домоткана ковдра з візерунком’ в буковинських говірках, в болгарській мові *черга* має 4 значення: 1. ‘ліжник, домоткана шерстяна ковдра’; 2. ‘постілка’; 3. ‘циганське шатро’; 4. *розм. перен.* ‘походження, рід’, в переселенських говірках – ‘постілка’. Лексема *дзестра, дзестри* в буковинських говірках – ‘придане переважно з речей хатнього вжитку’, в болгарській *зестра* ‘придане, посаг, віно’; *даскал* ‘дяк’, в болг. заст. *даскал* (грец.) ‘вчитель’; *душман* ‘жорстокий’, болг. ‘ворог’; *гайдук* ‘солдат, озброєний вартовий’, болг. *хайдут, хайдутин* має 2 значення: 1. ‘гайдук’; 2. ‘зłodій, розбійник’; *фудулий, фудулаш* ‘гордовитий, пихатий’, болг. *фудул* ‘бундючний, пихатий’; *дуд* – ‘шовковиця’, в болгарських фракійських говірках (с. Кулевча, Великий Буялик та ін.) – *дудала* ‘шовковиця’, *штубей* ‘вулик’, як і в переселенській болгарській говірці с. Городне (стара назва Чийшія).

Серед балканізмів є і неологізми післявоєнного часу. Вони, як правило, мають однакове значення в буковинських говірках і в сучасній болгарській мові: *алярма, аларма* ‘тривога’, *аменда* ‘штраф’, *аниуг* ‘чоловічий костюм’, в болг. мові ‘спортивний костюм’; *винтузи* ‘банки (лікарські)’, болг. *вентуза, вердуза* – через нгр. від італ. [3, с. 133]; *фрейзура* ‘зачіска’ [15, с. 600], болг. *фризура; бомбона, бомбон* ‘цукерка’ [15, с. 36], болг. *бонбони* та ін.

Спільне запозичення з німецької *грис* фіксуємо в українських говірках і болгарській мові. В болгарській мові це ‘жито, смляно на едри зрянца; манна крупа’ [3, с. 282], в буковинських говірках *грис* – ‘висівки’, а *грисик* ‘манна крупа’ [15, с. 86].

Деякі балканізми мають ширше, іноді й переносне значення в українських говірках. Так, лексема *бахур* має в буковинських говірках *згруб.* значення ‘пустун, бешкетник’, в болгарській: 1. ‘товста кишка’; 2. ‘вид ковбаси із нутроців та кишок’, від *тур.* ‘груди, кишка’. Лексема *буклук* в буковинських говірках має значення ‘клопіт, сварка’, в болгарській – ‘сміття’; *чорба* в буковинських говірках має 2 значення: 1. ‘несмачна і некалорійна їжа’; 2. ‘рідка каша’, в болгарській мові та в усіх досліджуваних нами говірках – ‘різновид супу, шерба’. Розширення значення в українських говірках фіксуємо також в лексемах: *учкур* 1. ‘мотузка, якою підперізують штани’; 2. ‘назва молодих хлопців, що вважають себе дорослими’ [15, с. 571].

Значну групу балканізмів складають назви одягу та прикрас, які є переважно запозиченнями з турецької: *дулама* – ‘довга робоча одежина вільного крою із сукна домашнього виробу’ в буковинських говірках [15, с. 105], в гуцульських говірках *дуламан* ‘верхній одяг переважно фабричного виробництва; подертий старий одяг’ [16, с. 64]. В болгарських переселенських говірках сс. Твардиця та Суворово *дулама* – ‘верхній чоловічий святковий одяг із сукна домашнього виробу білого або чорного кольору – полукафтан’: *Твардичаните носат дулами, затуй ги назовават дулами* [17, с. 117]. Тобто,

назва одягу є і назвою окремої етнографічної групи в досліджуваному регіоні – переселенців із с.Твардиця Сливенського округу в Болгарії.

Жакет в буковинських говірках називають *ентеревус* – ‘жакет’ [15, с. 106], в болгарській чушмелійській говірці *ентерия* – ‘вид жіночого верхнього одягу з довгими рукавами із сукна домашнього виробу’. В чийшійській говірці *антерия* це різновид короткого чоловічого одягу без коміру із сукна домашнього виробу чорного або темно-синього кольору з візерунками [18, с. 374]. У анатолійських турок слово *ентари* мало значення ‘жіночий верхній довгий одяг – халат’ [18, с. 374]. У турок Північної Добруджі *антер* – ‘чоловічий верхній одяг із сукна, декорований плетінням’ [18, с. 374]. Селянська куртка *anteriu* або *antereu* відома і східнороманським народам. Менш частотною в досліджуваних болгарських говірках є назва жакету – *яке* ‘жакет чоловічий та жіночий’, в буковинських говірках *які* ‘жіночий верхній одяг з грубого сукна’ [15, с. 685].

Коротка безрукавка має безліч назв в болгарських переселенських говірках: *елек, илече, крутка, раменче, бидян, забун, кужухчи, кюрче, аджемка, киптар, минтан* та ін. Одна з них – *жамка*, яка зафіксована нами в говірках балканського типу, зокрема в гюльменській говірці (с. Ярове Тарутинського району, Одеської області). Лексема *жамка, джамка* походить від тур. *асет* ‘персієць’ [3, с. 359]. Утворення назв одягу від етнонімів характерне явище для різних мов. Порівняй, наприклад, фр. *cravate* ‘краватка’ від *croate* ‘хорватський’. В буковинських говірках *жамка* – ‘короткий безрукавий козушок’ [15, с. 110].

Лексема *киптар/кентар* ‘хутряна безрукавка з орнаментом’ зафіксована в буковинських, гуцульських і в досліджуваних болгарських говірках сс. Зоря, Дмитрівка. Кулевча, В. Буялик, Кубей, Нові Трояни, Городне, Кам’янка, Лощинівка, Острівне, Суворово: *Д’аду си ушил киптар. Киптари кожени и сукнени с джоби, мъжуйти ги носат, кугату кръсто му були* (с. Кулевча); *Киптар се ший ут офчешка суха кожа* (с. Дмитрівка).

Турецька за походженням і лексема *фес*, яка в буковинських говірках зафіксована у значенні ‘жіночий головний убір у вигляді невеликої червоної шапочки’. Існує навіть вираз *просити з червоним фесом* ‘перепрошувати, запрошувати когось’ [15, с. 587]. Лексема відома в усіх досліджуваних переселенських говірках. В чушмелійській говірці, наприклад, *вес, фес* ‘жіноча шапочка з тонкої білої матерії’ (*Из гул’ама жара са пукриват главата ас ф’ес. Ф’ес имат с’ад’а жин’ат’а*) і ‘плетена, яку носять взимку під косинкою’ (*В’ес ут б’ала пр’ежда нос’ът зим’та пут касинката да ни замр’ъзни глав’тъ*) [19, с. 326].

Серед назв хусток найчастотнішими є лексеми *барес* і *басма*: *бариш, барас* ‘одноколіорова шерстяна або бавовняна хустка з тороками’ в буковинських говірках [15, с. 25], в болгарських говірках – *барес, барез* ‘хустка з тонкої тканини’: *Гату младити вар’ът по улцата и кут са срешни ошти идна булка, кумата ги накрива с барез, с баричка* (Ярове). В чийшійській говірці *барес* – ‘вовняний верхній платок квадратної форми білого або жовтого кольору без орнаменту’. Лексема *басма* в досліджуваних болгарських говірках фіксується у значеннях ‘ситець, тканина’, ‘носова хусточка’, ‘хустка з тонкої тканини’: *Кумата снима на булката булуту и турга и ина басма* (с. Рівне). В буковинських говірках це ‘парубоча прикраса, чорна шовкова стрічка, вишита бісером’ та ‘шовкова хустка на шию, кашне, хустка’ [15, с. 25].

Серед назв прикрас найчастотнішою є лексема *гердан* в болгарській мові та в українських говірках, де *гердан* це ‘вид дівочої прикраси, вишита бісером стрічка’ [15, с. 83], *згерда, згардинка* ‘намисто із старовинних монет’ [15, с. 158].

Лексема *кошуля* є маркером західноболгарських говірок (в східних говірках та в літературній мові – *риза* ‘сорочка’). Ця лексема не зафіксована нами в досліджуваних переселенських говірках, але вона зафіксована в буковинських говірках [15, с. 230], в гуцульських говірках у значенні ‘сорочка’ [16, с. 83] і в польській мові.

Як бачимо, дослідники не випадково велику увагу приділяють лексиці і семантиці, оскільки саме в семантиці спостерігаються перетворення, пов'язані з карпатською міграцією слов'ян. І. Леков, не заперечуючи можливості карпатоукраїнсько-болгарських мовних контактів, писав, що істинний їхній характер залишається неясним, оскільки незрозуміло, чи мало місце змішування населення, чи безпосереднє сусідство давніх східних і південних слов'ян [10]. Актуальним залишається завдання виявлення таких елементів, які були б у південнослов'янських і східнослов'янських (насамперед карпатського ареалу) діалектах, але були б відсутні у південнослов'янських літературних мовах.

Непоодиноким характер лексико-семантичних зв'язків між віддаленими зонами Славії «швидше вказує на закономірний, аніж винятковий характер постання цих спільностей, найчастіше їх генетичну взаємозалежність. Це дозволяє розглядати близькі за структурою утворення в дискантних зонах як складники єдиного процесу розвитку» [10, с. 219]. Дослідження діалектної лексики у широкому ареалогічному контексті слов'янських мов значної мірою уточнює картину міжслов'янських мовних зв'язків у цілому.

Таким чином, матеріали словника буковинських і гуцульських говірок констатують наявні типові явища БМС в українських діалектах, принаймні тих, що безпосередньо сусідять з румунськими. Спостереження над буковинськими та гуцульськими діалектами показали, що в українських говірках Карпат у лексиці є низка елементів, які кореспондують із балканськими. Тому українські говірки Карпатської зони слід віднести до БМС третього рангу. Карпатоукраїнсько-болгарські лексичні подібності фактично ще не досліджені достатньо і потребують уваги лінгвістів – балканологів і карпатистів.

1. Иванчев Св. Българският език – класически и екзотичен / Св. Иванчев. – София : Народна просвета, 1988. – 240 с.
2. Трубецкой Н. С. Избранные труды по филологии / Н. С. Трубецкой – М. : Прогресс, 1987. – 560 с.
3. Асенова П. Балканско езикознание. Основни проблеми на Балканския езиков съюз / П. Асенова. – София : Фабер, 1989. – 276 с.
4. Schaller H. Die Balkanphilologie – Ergebnisse und Ziele / H. Schaller // Балканско езикознание. XXУП, 4. – София, 1984. – С. 5-17.
4. Български етимологичен речник – Т. 1-5 – София : БАН. – 1971-2002.
5. Німчук В. В. Українська мова в її говорах та балканський мовний союз / В. В. Німчук // Щорічні записки з українського мовознавства. – Вип. 4. – Одеса, 1996. – С. 1- 9.
6. Венелин Ю. Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты, собранные и объясненные Юрием Венелиным / Ю. Венелин. – СПб, 1840. – 356 с.
7. Погорелов В. Болгаризмы в карпаторусских говорах / В. Погорелов // Научный сборник в память Е. И. Сабова. – Ужгород, 1935.
8. Панькевич І. Українсько-болгарські мовні зв'язки в Семигороді / І. Панькевич // Slaviaross. XXІУ, S. 2-3. – Praha, 1955. – С. 211-240.
9. Німчук В. В. Карпато-балканські лексичні паралелі в писемних пам'ятках / В. В. Німчук // Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови: Тези доповідей. – Ужгород, 1978. – С. 47-48.
10. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1990. – 272 с.
11. Бернштейн С. Б. Карпатский диалектологический атлас / С. Б. Бернштейн // – Кн.1. – М. : Наука, 1967. – 271 с.
12. Москов М. Към въпроса за печенежко-куманския суперстрат в българския език / М. Москов // Известия на Института за българския език. – Кн. VIII – София, 1962. – С. 151-161.

13. Десницкая А. В. К вопросу о раннеисторических языковых связях восточных славян с балканским ареалом / А. В. Десницкая // Славянское языкознание. IX Международный съезд славистов. Киев, сентябрь, 1983. – М. : Наука, 1983. – С. 76-95.

14. Карпенко Ю. О. Проблема фракійської оронімії Українських Карпат / Ю. О. Карпенко // Записки з ономастики. – Одеса : Астро Принт, 1999. – Вип. 2. – С. 25-28.

15. Словник буковинських говірок / За заг.ред. Н. В. Гуйванюк – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

16. Гуцульські говірки. Короткий словник / Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

17. Колесник В. А. Евгеновка (Арса). Ономастика. Говор. Словарь / В. А. Колесник. – Одеса : – Гермес, 2001 – 228 с.

18. Шабашов А. В. Чийшия: очерки истории и этнографии болгарского села Городнее в Бессарабии / А. В. Шабашов – Одесса : Астропринт, 2003. – 788 с.

19. Колесник В. А. Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий). Бесарабия. Речник / В. А. Колесник // Български говори в Украйна. – Вип. 4. – Одеса : Друк, 2008. – 376 с.

20. Леков И. Единство и национално своеобразие на славянските езици в техния основен речников фонд / И. Леков. – София : БАН, 1955. – 160 с.

Kolesnyk V. On the carpatho-balkan ascension: news of clothing

The article examines carpatho-ukrainian-bulgarian lexical similarities based on the Bulgarian resettlement dialects in the South of Ukraine. Most of the Carpatho-Balkan congenialities are fixed in Bukovyna and Hutsul dialects. Thus, having examined the 6 letters from «The Dictionary of dialects of Bukovyna», we have found more than 200 lexical karpatisms and balkanisms in the Bulgarian resettlement dialects in the South of Ukraine. A great part of karpatisms and balkanisms is represented by names of clothes and adornments, such as: dulama, enteriya, dzhamka, kyptar, yake, fes, basma, bares, herdan, etc. They are mainly borrowings from Turkish: dulama, 'long working clothes with loose cut', was recorded in Bukovina and Hutsul dialects (dulaman), and in the Bulgarian resettlement dialects of such villages as Tvardysia and Suvorovo dulama means 'man's festive overclothes of home-made black or white cloth, short caftan'.

In Bukovyna dialects jacket is called enteriyus, in the Bulgarian dialect of the village of Krynychne enteriia is 'a type of long-sleeved overclothes made of cloth'. In the dialects of the village of Horodnie enteriia is a type of short man's clothing without a collar of home-made black or dark blue cloth with patterns. In the Bulgarian dialect less frequently represented lexeme is the name of the jacket, yake, which means 'a man's or woman's jacket', in Bukovyna dialects yaki is 'a woman's overclothes made of rough cloth'.

Sleeveless jacket has a variety of names in the Bulgarian resettlement dialects. One of them is zhamka/dzhamka which we fixed in the Balkan type dialects, particularly in the village of Yarove. The lexeme kyptar/keptar, 'fur sleeveless jacket with ornamental pattern, was recorded in the Bukovyna, Hutsul and other 11 studied Bulgarian dialects.

Among the names of the shawls, the most frequent lexemes are bares and basma: barysh, baras in the Bukovyna dialects, and in Bulgarian dialects bares, barez means 'shawl made of thin fabric, and in some dialects bares is a 'woollen white or yellow oversawl without ornamental patterns'. In the studied Bulgarian dialects, the lexeme basma is fixed in the following meanings: 'printed cotton, cloth', 'handkerchief', 'shawl made of thin cloth'. In the dialects of Bukovyna it means 'boy's adornment, silken ribbon embroidered with glass beads' and 'silken scarf on the neck, muffler or shawl'. Among the names for adornments, the most frequent lexeme in the Bulgarian and Ukrainian dialects is herdan. In these dialects herdan means 'type of maiden adornment, ribbon embroidered with glass beads', zherdais 'a necklace of ancient coins'.

Our research has showed that Ukrainian dialects of the Carpathians have a number of elements that correspond with the Balkan ones. Dictionary materials of Bukovyna and Hutsul dialects have indicated that there are typical phenomena of the Balkan linguistic union in the Ukrainian dialects, at least in those that directly adjoin Romanian dialects.

Key words: Carpathisms, Balkans, Balkan language union, Bukovinian and Bulgarian dialects.

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-2

УДК 811.161.2:81'282

ДИНАМІКА УКРАЇНСЬКИХ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКИХ ГОВІРОК: ЗБЕРЕЖЕННЯ І РОЗВИТОК VS РЕДУКЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ РИС В УМОВАХ МУЛЬТИЛІНГВІЗМУ

А. Колесников

*доктор філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Стаття присвячена проблемі впливу на побутування українських південнобессарабських говірок, які розвиваються у полілінгвальному середовищі, двох векторів їх динаміки: з одного боку, збереження і розвитку, зумовленого стійкістю їхніх структур, з іншого, редукції діалектних і національних рис. Питання необхідності збереження цих говірок розв'язується в аспекті їхнього взаємозв'язку з літературним ідіомом загальнонародної мови, у зв'язку з локальною мовною ситуацією та мовною політикою. На думку автора, заходи, спрямовані на збереження аналізованих говірок, мають бути чіткими і невідкладними, вживатися на виконання Конституції України в руслі гармонізації мовної ситуації, адже розвиток однієї мови та збереження її говірок за умов мультилінгвізму не передбачає пригнічення інших.

Ключові слова: українська мова, новостворена говірка, полілінгвальний ареал, мовна ситуація, динаміка.

Український мовний складник в Південній Бессарабії функціонує серед інших мов (болгарської, румунської, російської, гагаузької, циганської тощо) і становить, за свідченнями перепису 2001 року, більшість – понад 40%. Його лінгвальна форма існування – переважно діалектна, меншою мірою – літературна¹. Більшість українських говірок є новожитніми і побутують тут понад 200 років.

Багаторічні спостереження над функціонуванням говірок в мультилінгвальній мовній ситуації переконують, що поведінка ідіомів у таких умовах дозволяє збагнути їхні закономірності розвитку, а подекуди й спрогнозувати їхню подальшу долю. Останнє дає можливість скоригувати мовну політику задля уникнення небажаного (деструктивного для українського та ін. складників) розвитку подій. Дійсно, вдалим є порівняння таких ареалів, зокрема Бессарабії, з лабораторією, де можна спостерігати природний експеримент щодо контактування мов і етносів [1].

Тут фіксуємо кілька локальних моделей динамічних перетворень. Зокрема, асиміляцію, стирання етнічних і мовних ознак одного з контактних складників в межах одного населеного пункту. Напр., с. Каланчак Ізмаїльського р-ну, засноване українцями, зараз майже повністю болгарське за етнічним і мовним складом; с. Озерне Ізмаїльського р-ну за свідченням С. Бернштейна, в сер. ХХ ст. було молдовсько-болгарським [2, с. 53], а тепер позиціоноване як суто молдовське. Цікава ситуація спостережена й в українсько-російському (українсько-липованському) м. Вилковому Кілійського р-ну, де на вулиці нерідко можна почути українське діалектне мовлення, але на питання: «Чи ви українці?» – люди часто намагаються уникнути відповіді, побоюючись, очевидно, осуду більшості, бо тут локально домінує російськомовний складник, а місто вважають тепер переважно липованським.

Друга модель – трансформація етнічних чи субетнічних і збереження мовних чи діалектних ознак. Зафіксовано чимало українськомовних населених пунктів (НЦ, Виш., ЖЯ, Нр. та ін.), де мікроекзо- чи мікроендоетнонімом є назва *молдовани*.

Ще один варіант розвитку локальної соціолінгвістичної ситуації – повна асиміляція населення (і мовна, і етнічна). Напр, с. Крива Балка Саратовського р-ну (попередня назва – Каїри) було на початку XIX ст. циганським [3, с. 140]. І зараз, якщо зважати тільки на зовнішність діалектоносіїв, то ця інформація переважно не викличе сумнівів, проте тут побутує саме українська говірка, та й мовці етнічно ідентифікують себе як українці.

Можливі й інші різноманітні трансформації, зокрема, коли протодіалект зберігається в мовленні контактної етнічної групи. Напр., в болгарсько-гагаузькому с. Кубей в болгарському мовленні саме полімовних гагаузів, а не болгар, С. Бернштейн спостеріг риси архаїчних говірок сливенського діалекту болгарської мови, які вже стерлися на той час в мовленні самих болгар цього населеного пункту, останні внаслідок дозаселення змінили свій діалектний тип на шуменський [2, с. 40].

Безумовно, для лінгвіста, що досліджує мови в такій ситуації, стає небайдужим питання, як зберегти досліджувані мови і діалекти, з одного боку, а з іншого, як зберегти таке унікальне етнічне і мовне розмаїття і чи збереження одного із складників і розмаїття складників суперечить одне одному? Переконані – не суперечить, але шлях такого гармонійного розвитку контактних мов і діалектів потребує обережного коригувального втручання фахівців-науковців через освітню діяльність, мовну політику, адміністративні заходи, роз'яснювальну роботу тощо.

За нашими спостереженнями, за роки незалежності український мовний складник в Південній Бессарабії суттєво не посилив своїх позицій, принаймні настільки, як російська і румунська мови за час домінування їхніх офіційних форм в ареалі. Більше того, і на сучасному етапі викликає занепокоєння ситуація зі збереженням тут українських говірок (та української мови в цілому).

Ці говірки генетично неоднорідні. Є моногенні, що й досі зберігають діалектні риси материнських говірок: буковинсько-подільських (напр., Рл.1, Мл. Саратовського р-ну; Вс., Ну., Пк. Тарутинського р-ну); середньонадніпрянських (Пл. Саратовського р-ну, СЦ Білгород-Дністровського р-ну), слобожанських (Ол. Тарутинського р-ну), закарпатських (Пб. Арцизького р-ну) тощо. Але більшість українських діалектних мікросистем тут полігенні, мішані, що увібрали в себе різні, хіба що не усі, діалектні типи української мови.

На тлі більшості місцевих говірок вирізняються говірки новішої формації, які утворилися в 40-ві – 60-ті роки XX ст. після заселення українцями деяких з численних спорожнілих після насильницького виселення німців в 1940 р. німецьких колоній Південної Бессарабії та домінують в Арцизькому р-ні.

Стосовно динаміки, з-поміж усіх відзначених типів є редуکتивні говірки, які швидше втрачають свої генетичні ознаки. Напр., серед говірок буковинсько-подільського типу деякі риси діалектної редукції виявляють говірки, що мозаїчно розташовані з-поміж інших типів (Рл.1, Рл.2, Мл.), натомість ознаки редукції національних рис в них не помічені.

Така редукція частіше трапляється в полігенних мішаних говірках та пов'язана з поширенням серед мовців, особливо – молодшого покоління, негативного ставлення до власної говірки як до суржику, зіпсованої, засміченої мови. Примітно, що такі судження щодо рідної говірки зафіксовані послідовно від працівників шкіл, але вже старшого покоління. Пояснення цьому знаходимо в працях діалектологів, що аналізували наслідки впливу мовної політики радянського періоду на діалекти (П. Гриценка, Л. Касаткіна, Л. Калнинь та ін.). Наразі основу педагогічного складу шкіл становлять вчителі, виховані в дусі зневажливого ставлення до діалектів, адже згідно з офіційною доктриною 30-х – 80-х рр. XX ст. діалекти поставали як нижча форма мови, яка не просто протиставлялася літературній, а мала бути переможеною нею, з діалектами вчителям треба було боротися [4, с. 13-15; 5, с. 20-21]. Тому не дивно, що саме негативне ставлення до говірок було прищеплене й молодшим поколінням діалектоносіїв.

Плідним ґрунтом для розвитку такого ставлення стало полілінгвальне середовище, полімовність носіїв, близькість до райцентрів зі значним російськомовним складником, об'єктивна наявність у говірках лексичних запозичень з російської мови (*дос'ка по'чота, кол'хоз, приси'дател', 'добре 'утро* тощо). Мовці такі іншомовні елементи помічають, що загострює критичність їх ставлення до свого мовлення.

Неупередженому лінгвісту зрозуміло, що ці запозичення не перетворюють говірку на суржик, бо це лише поодинокі лексичні вкраплення, що, як і запозичення з інших контактних мов, є нормальним явищем у полілінгвальному середовищі, натомість інші структурні рівні (фонетика, морфологія, синтаксис) залишаються суто українськими або зазнають ще більш поверхневого й фрагментарного впливу.

Але таке негативне ставлення до говірки призводить до втрати чисельності українськомовного населення Південної Бессарабії. Зокрема, це відбувається у випадку потрапляння діалектоносія до локального полімовного середовища з домінантною іншою мовою / мовами (напр., до м. Ізмаїл). Слід відзначити, що модель перемикавання на російську мову в молоді (після навчання у вишах деяких міст з російським лінгвальним компонентом, напр., у м. Одеса) спостережена і в стійких говірках, однак не має такого масового характеру цього явища, як щодо носіїв редукованих мішаних говірок.

Як бачимо, поняття *суржик*, що виникло з метою боротьби за чистоту мови, очищення її від зросійщення, спрацьовує в полілінгвальному ареалі на мовну політику радянської доби.

Немає сумнівів, слід докласти максимум зусиль, аби не допустити послаблення позицій української мови в Південній Бессарабії. Деструкція українського діалектного складника може призвести до розбалансування мовної ситуації, а як наслідок – і політичної. Не сприяє зміцненню позицій української мови в регіоні й пропагування регіонального статусу російської мови, перебільшення стійкості її як єдиного засобу міжнаціональної комунікації, зокрема й шляхом перенесення локальної ситуації в м. Ізмаїл (яка ще потребує корекції) на всю Південну Бессарабію, пор.: «на территории юга Одесской области процесс коммуникации осуществляется чаще всего на русском языке» [6, с. 82]. Це не правдиво навіть по відношенню до міст ареалу, напр., Тат. є суто українськомовним населеним пунктом. У нинішніх політичних обставинах таке перенесення особливо небезпечне.

Важливим чинником підтримання життєздатності української мови (зокрема й в діалектній формі) в ареалі є розширення її уживання представниками інших етносів. Ще на поч. 90-х років констатовано об'єктивну необхідність хоч і поступового, безболісного, безконфліктного, демократичного, неасиміляційного, гармонійного, працемісткого та економічно не дешевого, але переходу в полімовній Південній Бессарабії з національно-російського білінгвізму на національно-український [7]. На жаль, цього також досі не сталося – і зараз в регіоні спостерігаємо мікроареали національно-російського білінгвізму та російського недіалектного монологізму. До речі, причини утримання в певних комунікативних сферах російської одномовності, ігнорування культурних і мовних потреб населення вбачали у бездіяльності адміністративних працівників всіх рівнів на догоду особистій зручності [7, с. 15].

Проте і в роботі з розширення сфери функціонування української літературної мови одними лише адміністративними заходами (на практиці зазвичай формальними) не відбутися. Аби задовольнити потреби представників національних меншин Бессарабії в отриманні комунікативних навичок з української мови необхідні конкретні кроки від керівників адміністрацій, вишів регіону та інших закладів освіти. Потрібно працювати також над підвищенням престижу української мови. Саме з оволодінням українською мовою мають бути пов'язані прагнення молоді щодо здобуття вищої освіти, кар'єрного зростання, зокрема й у межах Південної Бессарабії. Небажано допускати й масового навчання у вишах метрополій етнічних румун, болгар та ін., адже це містить небезпеку

для національних інтересів, територіальної цілісності України вже у найближчій перспективі.

Навчаючи української мови представників національних меншин (тих, для кого вона не є рідною), необхідно брати до уваги те, що в них може з'являтися психологічний бар'єр при спілкуванні українською мовою: полімовні індивіди зазвичай критичніше ставляться до чистоти мовлення, бояться заговорити суржиком, який вони вбачають навіть у тих елементах структури української мови, де ці елементи збігаються, чи схожі, з російською (напр., інтерпретація *ждати* як не українського, мовляв, по-українськи лише *чекати*). До речі, схожі оцінки мовних елементів, трапляються й в українськомовних бессарабців, адже, як вже відзначено, в ситуації мовного і діалектного контакту навіть у пересічних мовців загострюється увага до мовних рис. Ще А. Мукан помітила це, навівши цитати з мовлення діалектоносіїв: *ми не^н украї^нці / ми хах^ли / ми не^н кажи^емо ко^нгут / а^н іви^ен* (Дс.); *у нас хах^л ац^нкий розго^нвор / і ни^е рус^нкий і ни^е ук^нрайнс^нкий / не^н розбе^нреш // го^нвор^нат^н по^н рад^нів^н і по-ук^нрайнс^нкі^н і ни^н пон^німай^ну* (Бр.); ... *у^н Ками^нно-По^ндол^нс^нк^н і гу^нберн^нійі су^нс^нім и^нначе разго^нвар^нуїут^н // от у нас по-хах^л ац^нкі^н с^нвита / а у їх чига^нїїна // во^нни кажу^т почи^екай / потри^нмай / це поди^ержи / а почи^екай / обож^нди* (Сф.) [8, с. 19].

Отже, побутування українських говірок у полімовному середовищі має два вектори динаміки: збереження питомих рис і редукцію. Редукція діалектних рис, як і поява нових, процес певною мірою спонтанний і неunikний. Проте редукція національних рис в українських говірках має бути мінімізована. Не останню роль у заходах, спрямованих на це, має бути відведена популяризації істинного співвідношення мов в ареалі; утвердження цього регіону як українського не лише в адміністративному, а й етнічному, культурному, мовному відношенні. Запорукою посилення позицій української мови в Буджаку, або принаймні збереження наявного стану домінування українського діалектного складника, є чітке виконання ст. 10 Конституції України представниками адміністрацій і закладів освіти регіону.

Треба пам'ятати, що розвиткові української мови в Південній Бессарабії та ін. полілінгвальних регіонах заважають не контактні мови чи етнічні групи мовців. Навіть контакт з російською говіркою не призводить сам по собі до редукції контактної в межах населеного пункту української говірки (пор. мовну ситуацію в с. Олександрівка Тарутинського р-ну, де понад 200 років співіснують українська і російська говірки, зберігаючи свою структуру, мовні і навіть діалектні особливості). Значної шкоди українським говіркам завдають саме іноді необдумані дії чи бездіяльність працівників адміністрацій, державних закладів, невиконання чи формальне ставлення до вимог мовної політики України, небажання змінювати звичний для них плин справ, а подекуди й підтримання неукраїнської мовної політики, сценарію розвитку мовної ситуації, регульованого ззовні.

1. Державин Н. С. Болгарскія колоніи в Россіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии) / Н. С. Державин. – София : Мартилен, 1914. – 294 с.

2. Бернштейн С. Б. Из проблематики диалектологии и лингвогеографии. Сборник статей / С. Б. Бернштейн. – М. : Индрик, 2000. – 352 с.

3. Батюшков П. Н. Бессарабия. Историческое описание / П. Н. Батюшков. – СПб : Общественная Польза, 1892. – 343 с.

4. Русская диалектология : учебник для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / С. В. Бромлей, Л. Н. Булатова, О. Г. Гецова и др.; [под. ред. Л. Л. Касаткина]. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.

5. Гриценко П. Е. Диалекты в современной языковой ситуации Украины / П. Е. Гриценко // Исследования по славянской диалектологии. – М., 2012. – Вып. 15. – С. 18–42.

6. Кольцун Н. М. Индикаторы социальной характеристики языковой личности / Н. М. Кольцун, Г. А. Березова // Філологічна освіта у поліетнічному просторі. – Ізмаїл : РВВ ІДГУ – СМІЛ, 2013. – С. 81–85.

7. Языковая ситуация в Придунайском крае Одесской области Украины: 1993-1994 годы / Колесников А. А. и др. – Измаил : ИДПИ, 1994. – 68 с.

8. Мукан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... кандидата філол. наук : 661 / Мукан Агафія Михайлівна. – Глухів, 1960. – 291 с.

Скорочення назв населених пунктів

Білгород-Дністровський р-н: НЦ – Нова Царичанка; СЦ – Стара Царичанка; Татарбунарський р-н: Тат. – м. Татарбунари; ЖЯ – Жовтий Яр; Нр. – Нерушай; Рл.2 – Ройлянка; Саратський р-н: Мл. – Молдове; Пл. – Плахтіївка; Рл.1 – Ройлянка; Арцизький р-н: Пб. – Прямобалка; Тарутинський р-н: Вс. – Височанське; Ну. – Новоукраїнка; Ол. – Олександрівка; Пк. – Петрівка; Кілійський р-н: Дс. – Десантне; Ізмаїльський р-н: Бр. – Броска; Сф. – Саф'яни.

Kolesnykov A. Dynamics of the Ukrainian Southern Bessarabia dialects: preservation and development vs reduction of national features in conditions of multilingualism

The Ukrainian Southern Bessarabia dialects spread between the Danube and the Dniester rivers – resettlement communicative systems functioning in this multilingual area more than two hundred years. They have different origin (relation to mothers' dialects), different character of interlingual and interdialect interaction, and varied dynamics. The general tendency of the development of all Ukrainian dialectal types of this region is adjusting to the West-Steppe Southern Bessarabia type. The important factor of dynamics is a literary standard which keeps and stimulates some changes in dialects. Besides the towns, the centers of literary waves' irradiation are the dialects of a newer formation as literary language is a standard which is oriented on a native speaker, which is especially very different from literary language dialectal types or other dialects' surroundings.

According to the degree of reduction the stable microsystems with low reduction, minimal level of dynamics and unstable ones with higher degree of reduction, considerable level of dynamics are selected. The latter is very sensitive to the ethnic language situation, language and educational politics in a region. Dialects of this type are widely represented among newer formation.

The article deals with the problem of influence of two vectors of dynamics on the existing of the Ukrainian Southern Bessarabia resettlement dialects, which develop in multilingual surroundings: by the one hand, preservation and development, which caused by stability of their structures, by other, reduction of their national and dialectal features. A question of necessity of preservation of these dialects is deciding with taking into consideration correlation with literary idiom of national language, local language situation and language politics. The author affirms the necessity of strict and urgent activity directed to preservation of these dialects according to Constitution of Ukraine and in the aspect of harmonization of language situation in this area, because a development of some language and preservation of its dialects in conditions of multilingualism doesn't mean infringement of others.

Key words: *the Ukrainian language, a resettlement dialect, multilingual area, language situation, dynamics.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-3

УДК 811.161.2'282.2(477.74)

ОСОБЛИВОСТІ АКЦЕНТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАДДУНАЙСЬКОЇ ГОВІРКИ

(на матеріалі збірника діалектних текстів «Українська наддунайська говірка»)

Г. Кобирина

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут української мови НАН України

У статті проаналізовано мовлення носіїв української наддунайської говірки с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл. Схарактеризовано найвиразніші акцентуаційні особливості південнобессарабської говірки, визначено тенденції наголошування змінних повнозначних частин мови. Дослідження акцентуації здійснено передусім через призму тенденцій наголошування, які функціонують в українських говірках і які, як свідчать лінгвогеографічні, дескриптивні дослідження, умовно поділяють український діалектний простір на два масиви – східний (чи київсько-поліський) і південно-західний (чи галицько-подільський).

Ключові слова: українські говірки, акцентуація, тенденції наголошування, діалектний простір.

Українська мова має виразні діалектні акцентні риси, які увиразнюють особливості діалектного членування мови нашого народу.

Попри те, що сьогодні доступна значна за обсягом інформація про мовну систему українських діалектів, що міститься в монографічних описах, *Атласі української мови* та регіональних лінгвогеографічних, лексикографічних дослідженнях, збірниках діалектних текстів, проте різноманітність і розрізненість цих відомостей як у лінгвістичному аспекті, так і повноти представлення, не уможливають об'єктивно оцінити просторовий розподіл тенденцій та закономірностей наголошування в говіркових структурах, змодельовати процеси, що зумовили їх.

Дослідження системи наголошування українських говірок полімовного ареалу, а саме таким є Межиріччя Дністра і Дунаю (далі – МДД), є актуальним, цікавим і складним. Адже це особливий діалектний континуум. Особливість полягає в тому, що ці говірки функціонують у поліетнічному регіоні. Це зона контактування різних за структурою українських говірок та генетично близьких і генетично віддалених мов (українська, російська, болгарська, румунська, гагаузька, албанська, ромська (циганська) мови, а до 40-х років ХХ ст. побутувала і німецька. Історію формування цього ареалу, залучаючи свідчення істориків, вплив різних мов на досліджуваний ареал докладно хронологічно виклав у своїй монографії А. Колесников [1].

Вивчаючи цей специфічний регіон, дослідники відзначали, що він не становить одне ціле, тому ставили за мету – класифікувати говірки МДД. Зокрема П. Гриценко, укладник класифікації українських говірок МДД, відзначивши, що «...чітко виділяється кілька типів говірок: з перевагою рис південно-західного наріччя, північного наріччя, південно-східного наріччя» [2, с. 27]. На нашу думку, цікаво було б простежити, які акцентні риси є диференційними, а які інтегральними в цій класифікації. Однак формат статті не уможливорює розв'язати це питання.

Ми поставили за мету проаналізувати найвиразніші акцентні особливості однієї говірки цього регіону – с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл. Це південнобессарабська говірка мішаного типу, у якій, за національним складом населення, домінують українці; територіально говірка межує з говірками румунської та російської мов [докл. див.: 3, с. 8].

Джерелом пропонованого дослідження послуговував збірник діалектних текстів М. Делюсто (Делюсто М. Українська наддунайська говірка (збірник діалектних текстів). Сьогодні очевидним є евристичний потенціал діалектних текстів, які є мовним портретом говірки, адже саме тексти ілюструють функціонування всіх структурних рівнів мови, відображають реальні процеси живого мовлення. До аналізу залучено також працю А. Колесникова «Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю» (Київ, 2015).

Дослідження акцентуації південнобессарабської говірки здійснено передусім через призму тенденцій та особливостей наголошування, які функціонують в українських говірках і які, як свідчать лінгвогеографічні, дескриптивні дослідження, умовно поділяють український діалектний простір на два масиви – східний (чи київсько-поліський) і південно-західний (чи галицько-подільський).

Зокрема, це наголошування таких граматичних форм:

- називного відмінка однини іменників: *'зор'а* чи *зо'р'а*, *кро'пива* чи *кропи'ва*, *'фартух* чи *фар'тух*, *ко'ч'ерга*, *ко'ц'уба* чи *коче'рг'а*, *'зерно* чи *зе'р'но*, *ве'р'ба* чи *'верба* та ін.;

- родового відмінка однини іменників: *ба'зару* чи *база'ру*;

- знахідного відмінка однини іменників жіноч. р. з основою на -а: *'ногу*, *'руку*, *'воду* чи *но'гу*, *ру'ку*, *во'ду*;

- орудного відмінка однини іменників: *ба'заром* чи *база'ром*;

- давального та місцевого відмінків множини;

- називного відмінка множини, оскільки в переважній більшості говірок існує тенденція переносити наголос у цих формах на закінчення: *'п'іс'н'і* чи *п'іс'н'і*;

- родового відмінка множини іменників: *'више'н'*, *че'реше'н'* чи *ви'шен'*, *че'ре'шен'*;

- родового відмінка множини іменників із суф. -к (а): *'д'і'вок* чи *д'і'вок*;

- родового відмінка однини присвійних займенників чоловіч. р.: *'мого*, *т'вого* чи *мо'го*, *тво'го*;

- прийменникових конструкцій особових, зворотного, відносних займенників: *до'мене*, *в'мене*, *до'себе*, *до'чого*, *на(й) 'чому* чи *до ме'не*, *в ме'не*, *до се'бе*, *до чо'го*, *на(й) чо'му*;

- родового відмінка однини вказівних займенників: *то'го*, *ц'о'го* чи *'того*, *'ц'ого*;

- словозмінна парадигма присвійних займенників жіноч. р. та чоловіч. р. в однині і множині: *мо'їа*, *тво'їа*, *сво'їа* – *мо'їейі*, *тво'їейі*, *сво'їейі*... *мо'їі*, *тво'їі*, *сво'їі*; *мо'їе*, *тво'їе*, *сво'їе* – *мо'їему*, *тво'їему*, *сво'їему* чи *'моїа*, *т'воїа*, *с'воїа* – *'моїі*, *т'воїі*, *с'воїі*...; *'моїе*, *т'воїе*, *с'воїе* – *'мому*, *т'вому*, *с'вому*...;

- непрямих відмінків заперечних займенників *н'іх'то*, *н'і'що*, *н'і'який*: *н'і'кого* – *н'і'кому*, *н'і'ким*; *н'і'чого*...; *н'і'йякого*... чи *'н'ікого* – *'н'ікому*, *'н'іким*; *'н'ічого*...; *'н'ійякого*...;

- якісних прикметників: *вуз'киї*, *вох'киї*, *т'іс'ниї* чи *'вуз'киї*, *'вохкиї*, *'т'існиї*;

- якісних прикметників із суф. -еньк: *б'і'лен'киї*, *жоу'тен'ка*, *ле'ген'киї*, *м'я'кен'ке*, *но'вен'ке*, *то'нен'киї*, *чор'нен'ка* чи *'б'іле'н'киї*, *'жоуте'н'ка*, *'леге'н'киї*, *м'йак'е'н'ке*, *'нове'н'ке*, *'тоне'н'киї*, *'чорне'н'ка*;

- прикметників вищого ступеня порівняння простої форми, які утворилися за допомогою суф. -иш: *доб'р'і'шиї*, *ишасли'ви'ш'і* чи *'добр'і'шиї*, *ишасли'ви'ш'і*;

- прикметників найвищого ступеня порівняння простої форми *найдоб'р'і'шиї* чи *наї'добр'і'шиї*;

- відносних прикметників із суф. -ан, -ян: *капус'т'аний* чи *ка'пус'т'аний*, *ве'с'н'ана*, *солом'йан'і* чи *ве'сн'а'на*, *п'ішч'ан'і*, *сол'ом'йан'і*;

- відносних прикметників із суф. -ов (-ав): *бе'резов'і*, *'буковиї*, *к'ленов'і* чи *бе'ре'зов'і*, *бу'ковиї*, *кле'новий*;

- дво-, трискладових інфінітивних форм: *ве"з'ти, не"с'ти, заве"з'ти* чи *везти, 'нести, за'везти*;
- трискладових інфінітивних форм: *вхо'пити* чи *в'хопити*;
- дієслів 1-ої особи однини теперішнього часу: *ка'жу, ко'шу, не"су, но'шу, про'шу* чи *'кажу, 'кошу, 'несу, 'ношу, п'рошу*;
- дієслів 1-ої особи множини теперішнього часу: *ве"зе"мо* чи *ве"земо*;
- дієслів 2-ої особи однини теперішнього часу: *ве"зеш* чи *'везе"ш*;
- дієслів 2-ої особи множини теперішнього часу: *ве"зе'те* чи *ве"зете*;
- дієслів 3-ої особи однини теперішнього та минулого часів: *ве"зе* чи *'везе, ро'диу'* чи *'родиу'*; *ве"з'ла, заве"з'ла, не"с'ла* чи *'везла, за'везла, 'несла*;
- дієслів 3-ої особи множини минулого часу: *ве"з'ли, приве"з'ли* чи *'везли, при'везли*;
- дієслів 3-ої особи множини теперішнього часу: *бе"рут', ве"зут', не"сут'* чи *'берут', 'везут, 'несут'*;
- особових форм дієслова *'бути*: *бу'ла* чи *'була, бу'ло* чи *'було, бу'ли* чи *'були*;
- складних кількісних числівників із другою частиною *-надцять*: *оди'нац'ат'* чи *о'динац'ат'*;
- складних кількісних числівників із другою частиною *-десять*: *'в'ісімде"с'ат* чи *в'іс'імде"с'ат*;
- збірних числівників: *'семе"ро* чи *се"mero*.

Унаслідок дослідження закономірностей наголошування з'ясовано, що в південнобессарабській говірці с. Шевченкове Кілійського р-ну Одеської обл., як і в переважній більшості українських говірок, наголос вільний, різномісний. Словесний наголос у словозмінній парадигмі може бути нерухомим і рухомим.

Акцентуаційній системі притаманні такі риси.

Іменник

1. Більшість непохідних та похідних іменників у словозмінній парадигмі зберігають наголос форми Н. відм. одн. чи мн. (одн.: *ба'зар' – ба'зар'у – ба'зар'ом, 'дочка – 'дочку, у 'дочки* [Делюсто, с. 16; Колесников, с. 212], *д'рова* [Делюсто, с. 46]; *кир'ниц'а – кир'ниц'і – у' кир'ниц'і, под'руж'ка – до под'руж'ки* [Делюсто, с. 17]; *'хата – 'хати – у' хат'і, х'лопе"ц' – х'лопц'ом* [Делюсто, с. 16]; *'церкова – 'церкови, 'церкову* [Колесников, с. 216]; мн.: *'видумки – 'видумк'іу, канх'вети – канх'вет'іу, к'ілометри – к'ілометроу, п'йаниц'і – п'йаниц'іу, 'сахар' – 'сахар'у, 'сахар'ом, со'бака – со'бак'іу, сп'ідни'ц'і – сп'ідни'ц'іу, у сп'ідни'ц'ах* [Делюсто, с. 16], *старос'ти – старос'тами* [Делюсто, с. 18], *ха'ти – ха'т'іу* [Колесников, с. 251].

2. Диференціювати форми однини і множини за допомогою наголосу і флексії або тільки наголосу: переносити наголос на флексію у формі називного відмінка множини, пор.: *'баба – ба'би* [Делюсто, с. 16], *д'ід – д'і'ди* [Делюсто, с. 15], *'ж'інка – ж'ін'ки* [Делюсто, с. 57], *кум – ку'ми* [Делюсто, с. 17], *'п'іс'н'а – п'іс'н'і* [Делюсто, с. 18], *са'рай – сара'йі* [Делюсто, с. 24], *сп'ідни'ц'а – сп'ідни'ц'і* [Делюсто, с. 16], *та'р'ілка – тар'іл'ки* [Делюсто, с. 16], *'миска – мис'ки* [Делюсто, с. 16], *'шишка – шиш'ки* [Делюсто, с. 16]. Дію цієї тенденції зазнали іменники I та II відм. чол. р., жін. р.

Водночас функціонують іменники, у яких не діє тенденція переносити наголос на флексію у формі називного відмінка множини, зокрема це слова із повноголосними формами *-оро, -оло*: *ко'рова – ко'рови* [Делюсто, с. 16], *чо'ло'віки* [Делюсто, с. 57]; та окремі іменники, напр.: *'йупка – 'йупки* [Делюсто, с. 16] та ін.

3. У формах родового, орудного та місцевого відмінках множини іменників I відм. в досліджуваній говірці поширена тенденція наголошувати закінчення: *кир'ни'ц'іу, но'гей, сп'ідни'ц'іу, ха'т'іу* [Колесников, с. 251; Делюсто, с. 50]; *друж'ками* [Делюсто, с. 48], *лож'ками* [Делюсто, с. 18], *са'н'ами* [Делюсто, с. 18], *іс старос'тами* [Делюсто, с. 18]; *на бомаж'ках* [Делюсто, с. 15], *в йуп'ках* [Делюсто, с. 16], *по сп'іс'ні* [Делюсто, с. 16], *у сп'ідни'ц'ах* [Делюсто, с. 16]. Окситонний наголос у формі давального, орудного відмінків

множини властивий також іменникам рl. t. *д'іти, л'уди*: *д'іт'ам, л'уд'ам* [Делюсто, с. 53, 56–57], з *д'іт'ами* [Делюсто, с. 46],

4. Більшість двоскладових іменників із суф. *-ка* у формі родового відмінка множини переносять наголос на вставний голосний: *дружка – дру'жок* [Делюсто, с. 51], *'свашка – сва'шок* [Делюсто, с. 48].

Займенник

1. У формі родового відмінка однини присвійні займенники чол. р. функціонують із окситонним наголошуванням: *мо'го, сво'го, тво'го*.

2. В особових, зворотному, відносних займенниках зафіксовано пересунення наголосу на перший склад у формах родового, знахідного, місцевого відмінків однини в прийменниково-займенникових конструкціях (*ме'не – до 'мене, в 'мене, се'бе – до 'себе, йо'го – ї 'його, чо'го – до 'чого, чо'му – на (ї) 'чому*). Зауважимо, що такий акцентний тип вирізняє українську мову з-поміж інших східнослов'янських мов і зближує її із сербською та хорватською. Ця особливість наголосу не характерна для лівобережно- та правобережнополіських говірок.

3. Вказівні займенники у формі родового відмінка однини в досліджуваній говірці зафіксовано із варіантним наголосом, що свідчить про неусталеність акцентного типу. Цікавим є той факт, що наголос здебільшого переноситься на закінчення, якщо є заперечна частка, пор.: *'посл'і 'того* [Делюсто, с. 15], *'бачит' 'того* [Делюсто, с. 15], *'ц'ого* [Делюсто, с. 19] // *то'го не'має* [Делюсто, с. 15-16], *не йі'мо ц'о'го* [Делюсто, с. 15, 54].

4. Присвійні займенники жін. р. та с. р. у словозмінній парадигмі однини і множини мають наголос на закінченні (*мо'їа, тво'їа, сво'їа, мо'їій, мо'їім* [Делюсто, с. 15, 59], *сво'їій* [Делюсто, с. 15], *сво'їу* [Делюсто, с. 16]; *мо'їе, тво'їе, сво'їе* [Делюсто, с. 16–25]).

5. Заперечні займенники *н'іх'то, н'іщо* зберігають наголос твірного слова у формі називного відмінка, а в непрямих відмінках наголос ніби тримає рівновагу і переноситься на середину слова, пор.: *ко'го – н'і'кого, чо'го – н'і'чого, ко'му – н'і'кому, ким – 'н'іким* [Делюсто, с. 16, 19; Колесников, с. 215]. Підтвердженням того, що наголос тримає рівновагу слова є і заперечні займенники *н'і'йкий (-а, -е)*, у яких при додаванні префікса (а це ще один склад у слові) наголос переноситься з флексії на корінь.

Числівник

1. Наголошувати закінчення порядкових числівників: *дру'ге – дру'гойу, тре'т'е, тро'ім* [Делюсто, с. 47, 52-53];

2. Складні числівники на *-сто* часто зберігають наголос першого компонента: *'с'емс'ат* [Делюсто, с. 50].

3. Складні числівники на *-надцять* мають варіантне наголошування: *од'і'нади'ат' // о'д'і'нади'ат', ч'етир'нац'ат' // ч'етир'нац'ат'*.

Прикметник

1. Прикметники у словозмінній парадигмі зберігають наголос вихідної форми: *'доўга – 'доўг'і, здо'ровий – здо'ров'і, золо'тий – золо'тими, кра'с'івий – кра'с'ів'і, ма'ла – ма'лойу, моло'да – моло'дойу, 'новий, со'лод'ка – со'лод'койі, ста'ра – ста'р'і, чер'воний – чер'воними, 'ц'ілий – 'ц'ілу* [Делюсто, с. 15-19].

2. Суфікс *-еньк* у якісних, відносних прикметниках перетягує наголос на себе: *б'і'лен'кий, жоу'тен'ка, ле'ген'кий, мйа'кен'ке, но'вен'ке, то'нен'кий, чис'тен'ку* [Делюсто, с. 60], *чор'нен'ка*.

3. Суфікс *-иш*, за допомогою якого утворюється вищий та найвищий ступінь порівняння простої форми прикметників, перетягує наголос на себе: *бед'н'иший, доб'р'иший, найдоб'р'іший; но'в'иший, найно'в'иший*.

Відтягнення наголосу на суфіксальний голосний у формах вищого та найвищого ступенів порівняння прикметників зафіксовано і в східноукраїнських пам'ятках, його відбивають пам'ятки кінця XVI – поч. XVII ст. [5, с. 164; 1, с. 90-91].

Дієслово

1. У дієслівних формах спостережено тенденцію не наголошувати закінчення, зокрема: в інфінітивних формах (*нести* (с. 20); в особових формах минулого, теперішнього та майбутнього часів (**1 ос. одн.:** *в'з'ала, 'кажу, 'скажу, с'кажу, пост'ел'у, п'рийд'у, при'несла*; **1 ос. мн.:** *бе''ремо, в'з'али, 'жили, і'дем – і'демо, п'і'демо, по'чали, при'возили, про'жили, й'демо*; **3 ос. одн.:** *зайде, 'з'йде, ки'дає, к'лониц':а), п'ід'вела, п'рийд'е*; **3 ос. мн.:** *бе'рут', к'ладут', не'сут', пидки'дають', при'ход'ат', са'довл'ат'* [Делюсто, с. 16–25]; але: *понес'ли* [Делюсто, с. 17, 59]. Водночас у досліджуваній говірці в зазначених дієслівних формах зафіксовано і наголос на закінченні (*ка'жу* (с. 20, 21), *п'і'ду* (с. 20, 21), *ут'і'кла* (с. 17); *бе''ре* [Делюсто, с. 17–21].

Зауважимо, що парокситонне наголошування дієслівних форм є маркером говірок південно-західного наріччя, оскільки в загальноукраїнському контексті це явище властиве здебільшого південно-західним діалектам.

2. Не наголошувати префікс у дієсловах: *'варимо – на'варимо, і'деш – п'і'деш, і'дем, і'демо, й'дете – п'і'демо, 'пити – на'пилис'а, 'ходить' – при'ходить'* [Делюсто, с. 17–25]; але: *'зайде* [Делюсто, с. 21], *'з'йде* [Делюсто, с. 18]; *'прийдут'* [Делюсто, с. 18].

3. Варіантність у наголошенні особових форм дієслова **бути**: *бу'ла* [Делюсто, с. 18–19] // *'була* [Делюсто, с. 16], *бу'ло* [Делюсто, с. 15–18, 23] // *'було* [Делюсто, с. 15–19, 20, 22, 68]; *бу'ли* [Делюсто, с. 15–16, 20, 23] // *'були* [Делюсто, с. 15–16, 19, 22, 24], *й'демо* [Делюсто, с. 17] // *йде'мо* [Делюсто, с. 17].

Короткий огляд акцентуації української наддунайської говірки дає підстави зробити такі узагальнення:

1. Переважна більшість проаналізованих слів мають таке саме наголошування, як і в інших українських говірках.

2. Специфікою досліджуваної говірки є: а) парокситонне наголошування особових форм дієслів (*'кажу, с'кажу, 'жили, 'зайде*); іменника *мо'лод'ож* [Делюсто, с. 57]; б) окситонне наголошування у формах родового, орудного та місцевого відмінків множини іменників І відміни (*кирни'ц'і'у, но'гей, сп'ідни'ц'і'у; лож'''ками; на бомаж'''ках, в йуп'ках, у сп'ідни'ц'ах*); у формі давального відмінка множини іменників рл. т. *д'іти, л'уди (д'і'т'ам, л'у'д'ам)*; іменника *ву'л'а* [Делюсто, с. 46]; порядкових числівників (*др'уге, тре'т'е*);

3. Функціонування акцентних варіантів у мовленні діалектоносіїв (*бу'ла* // *'була, бу'ло* // *'було; бу'ли* // *'були*) свідчать про інтерференцію, яка спричинена багаторічним спільним побутуванням генетично різних говірок.

Підкреслимо, що ми представили лише окремі риси наголошування однієї української наддунайської говірки але цього недостатньо. Вважаємо, що необхідно здійснити системний опис акцентуації, який уможливить провести порівняльний аналіз української діалектної акцентної системи, виявити міжмовну та міждіалектну взаємодію.

1. Колесников А.О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю / А.О. Колесников. – Київ : СМІЛ, 2015. – 676 с.

2. Гриценко П.Е. Генезис и семантическая структура сельскохозяйственной лексики украинских западнестепных говоров : автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» / П.Е. Гриценко. – К., 1980. – 27 с.

3. Делюсто М. Українська наддунайська говірка (збірник діалектних текстів) / М. Делюсто. – Ізмаїл : «СМІЛ», 2016. – 196 с.

4. Веселовська З.М. Наголос у східнослов'янських мовах початкової доби формування російської, української та білоруської націй (кінець XVII – початку XVIII століть) / З.М. Веселовська. – Харків : Вид-во Харк. ун-ту, 1970. – 163 с.

5. Митрополит Іларіон. Український літературний наголос / Іларіон Митрополит. – Вінніпег : Видавництво «Наша культура» Ч. 15, 1952. – 304 с.

Список джерел:

Делюсто Делюсто М. Українська наддунайська говірка (збірник діалектних текстів) / М. Делюсто. – Ізмаїл : «СМІЛ», 2016. – 196 с.

Колесников Колесников А.О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю / А.О. Колесников. – Київ : СМІЛ, 2015. – 676 с.

Kobyrynka G. Specific features of the accent system of the Ukrainian above Danube dialect (on the basis of the collection of dialectal texts «Ukrainian above Danube dialect»)

The Ukrainian language has distinct dialectal accent features that express the peculiarities of the dialectal division of our people language.

Despite the fact that today there is a large volume of information about the language system of Ukrainian dialects contained in the monographic descriptions, Atlas of the Ukrainian language and regional linguogeographic, lexicographical studies, collections of dialectal texts, but the heterogeneity and the disparity of these information both in the linguistic aspect and in the completeness of representation do not allow to evaluate the spatial distribution of trends and patterns of accentuation objectively in the dialect structures, to model the processes that caused them.

The study of the system of the Ukrainian dialects of the multilanguage area, namely the Dnister and Danube rivers area, is relevant, interesting and challenging. It is a special dialect continuum. The peculiarity is that these dialects function in a polyethnic region. This is an area of different structure dialects contact and genetically close and genetically distant languages (Ukrainian, Russian, Bulgarian, Romanian, Gagauz, Albanian, Romani (Gypsy) languages, and German was also used until the 1940's). Studying this specific region the researchers noted that it was not a unit, therefore, the aim was to classify these dialects. In our opinion it would be interesting to trace which accent features are differential and which are integral in this classification. However, the format of the article does not allow solving the problem.

Our aim is to analyze the most distinct accent features of one dialect in this region - Shevchenkiv village, Kyiv region, Odessa oblast. This is a southern Bessarabian dialect of mixed type, in which according to the national composition of the population Ukrainians are dominate. Territorially speaking it borders with the dialects of the Romanian and Russian languages [Delusto 2016, p. 8].

The source of the research is the collection of dialectal texts by M. Delusto (Delusto M. The Ukrainian above Danube dialect) (Izmail, 2016. - 196 p.). Today the heuristic potential of dialectal texts, which is a linguistic portrait of dialect, is evident since it is the texts that illustrate the functioning of all structural levels of language, reflecting the real processes of dialectal speech. The analysis also involves A.O. Kolesnikov's work "The Morphology of Ukrainian Dialects of the Dnister and the Danube area" (Kyiv, 2015).

The study of the accentuation of the southern Bessarabian dialect is made primarily in the context of accent tendencies, which function in the Ukrainian dialects and which according to linguogeographical, descriptive studies, divide the Ukrainian dialectal space into two parts - eastern and western.

As a result of the study of accent regularities of the southern Bessarabian dialect, it became clear that in this one dialect, as in the vast majority of Ukrainian dialects, the accent is free and varied. Verbal accent can be stationary and moving. Each part of the language has its own features of accent.

There is a tendency to emphasize the ending in noun plural forms (курни'ц'ію, но'зей, сп'ідни'ц'ію; лож'ками; на бомаж'ках, в йуп'ках, у сп'ідни'ц'ях) and in verb forms ('кажу, с'кажу, 'жили, 'зайде).

Key words: *Ukrainian dialects, accentuation, tendencies of accentuation, dialectal space.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-4

УДК 811.161.2'342'28

ІНТОНАЦІЯ ЯК КОМПОНЕНТ ДІАЛЕКТНОГО ТЕКСТУ**Н. Вербич***кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут української мови НАН України*

Інтонація – сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер фрази, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту. У статті на підставі наявних експериментально-фонетичних студій, з'ясовано, наскільки важливим є інтонація як компонент діалектного тексту та встановлено відмінності в інтонаційному оформленні усної оповіді у представників різних діалектів.

Ключові слова: *діалектне мовлення, інтонація, контур, термінальний тон, темп, пауза.*

Інтонація – один із компонентів усного мовлення. Її розуміють як сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер фрази, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця [1, с. 235]. Інтонація є одним із найважливіших засобів мовленнєвої експресії, оскільки відтворює взаємозв'язок контекстуально-ситуативної інформації та прагматичної орієнтації висловлення, пов'язана з розрізненням актуальних і фонових знань у конкретних умовах спілкування, з передаванням суб'єктивно-модальних значень.

Упродовж багатьох років в Лабораторії експериментальної фонетики спочатку Інституту мовознавства, а пізніше – Інституту української мови досліджували різні аспекти інтонації. Зокрема, ґрунтовно проаналізовано інтонаційні особливості комунікативних типів і видів висловлення, на зразках читаного монологу й діалогу схарактеризовано інтонацію одиниць вищого рівня, досліджено взаємозв'язок між семантикою та інтонацією в спонтанній розповіді. Пізніше фонетисти зосередили увагу на текстотвірному, прагматичному, соціолінгвальному аспектах функціонування інтонації. Установлено, що фонетичний бік реалізації усного тексту відіграє здебільшого провідну роль в оптимізації мовленнєвого впливу, дієвість і ефективність повідомлення багато в чому залежать від її фонетичних параметрів, таких, як темп, тембр, паузація, тональні зміни, що стають не лише зовнішніми елементами оформлення усної оповіді, але й відіграють значну семантико-прагматичну роль у спілкуванні. Більшість досліджень інтонації на матеріалі української мови ґрунтувалась на аналізі дикторського мовлення. Це було пов'язано з необхідністю одержати технічно високоякісні записи, придатні для подальшого експериментально-фонетичного опрацювання. Фрагменти, зафіксовані в умовах безпосереднього спілкування з інформантами, не завжди прийнятні для інструментального аналізу, оскільки під час запису «виникають труднощі технічного характеру: наявність сторонніх шумів, різний рівень мовного сигналу, залежний від ступеня віддаленості мовця від мікрофона, від гучності сигналу тощо» [2, с. 7]. Однак сьогодні зрозуміло, що саме спонтанні тексти записані в природних умовах – найважливіший об'єкт дослідження, який уможливорює чіткі висновки про природу усного мовлення, його особливості, відмінності від інших різновидів мови.

На жаль, українська діалектна інтонація через складність підбору якісних матеріалів для аналізу та непросту процедуру експериментально-фонетичного дослідження лишається фактично поза увагою лінгвістів, хоч навіть звичайне порівняння

записів говірок дає змогу визначити відмінності в їхньому звуковому оформленні, що спостерігаємо не лише на рівні вимови окремих звуків, а й щодо темпо-ритмічної організації, розміщення фразових акцентів, мелодики висловлення. Цікаво, що в посібниках із діалектології зазначають про відмінності інтонації говірок і навіть виділяють окремі типи, орієнтуючись насамперед на відоме трирівневе членування українського діалектного континууму. Пор., наприклад: «Попередні дані дають підстави виділити в українській діалектній мові два основні типи фразової ритмомелодики: східноукраїнський, чи південно-східний, і західноукраїнський, чи південно-західний, а також, можливо, менш чіткий, третій – північноукраїнський, чи поліський, у кожному з яких виділяються ще й підтипи» [3, с. 96-97]). Щоправда, невідомо, на яких спостереженнях ґрунтуються такі класифікації.

Спробуємо на підставі наявних експериментально-фонетичних студій, що висвітлюють проблеми просодії говіркового мовлення, а також власних досліджень з'ясувати, наскільки важливим є інтонація як компонент діалектного тексту і чи відрізняється інтонаційне оформлення усного монологу у представників різних діалектів.

Однією з найважливіших функцій інтонації є членування звукового потоку на окремі одиниці та їх інтеграція в єдине ціле. Зауважимо, в діалектній оповіді інтонаційний чинник часто є основним критерієм сегментування. Цю тезу підтверджує наш експеримент. Студентам 1 курсу філологічного факультету було запропоновано суцільно записаний фрагмент діалектного тексту розділити на фрази та синтагми. Більшість опитаних неправильно впорались із завданням (часто на заваді неточному членуванню ставало нерозуміння значення окремих слів, відмінна від літературної норми синтаксична структура фрагментів тощо). Коли ж студентам дали змогу прослухати цей самий фрагмент і повторно просегментувати його, кількість помилок суттєво скоротилася (лише у 8% анкет були різночитання щодо поділу на фрази і синтагми).

Головним параметром інтонації фрази є підвищення та зниження тону на різних ділянках синтагми та фрази (тобто її частотна характеристика). Зміни частоти основного тону (ЧОТ) у реченні зумовлюють мелодичне оформлення висловлення, його комунікативне спрямування, передачу семантичних відтінків, об'єднання потоку слів у ціле, що сприймається як фраза [4, с. 137].

Відомо кілька типових тональних контурів – змін тону упродовж фонетичної синтагми. Кожен контур має свій центр – склад під синтагматичним або логічним наголосом, саме в межах цього складу (у переважній більшості випадків) спостерігаємо найсуттєвіші зміни тону. В усному літературному мовленні загальний характер змін тону в розповідних фразах – висхідно-спадний (або спадний); початок фрази переважно підвищений, що досягається або висхідним рухом тону в передтакті, або високим рівнем початку фонації. Спад тону відбувається в релевантній позиції – на складі під фразовим чи логічним наголосом або на наступному складі [2; 4]. У діалектних монологах у розповідних фразах також переважають спадна й висхідно-спадна конфігурації тону. Зокрема, такі ж тональні малюнки виявила в покутсько-буковинських говірках В.О. Бузинська [5, с. 72].

Ми, порівнюючи тональний контур у різних говірках, спостерегли цікаві особливості реалізації висхідно-спадного контуру. Зокрема, у східнополіських говірках тон підвищується на початку синтагми, а спадає після 1-го наголошеного складу (80% реалізацій) [як у літературному мовленні]. Тоді як у текстах, записаних у західноволинських говірках, підвищення тону триває переважно до ядра (головного наголошеного складу), спад починається на ядрі або на післянаголошеному складі й триває в затакті (60% реалізацій).

Різним у говірках може бути діапазон змін тону від найнижчого рівня до найвищого, а також оформлення *термінального* тону (зміни мелодики на останньому наголошеному складі синтагми/ фрази).

У говірках по-різному функціонує висхідно-спадний термінальний тон. У літературному варіанті української мови цей різновид конклюдивної каденції вважають нетиповим варіантом завершення, який оформлює односинтагмові розповідні висловлення або з'являється у випадках особливого акцентного виділення останнього слова у фразі. (Типове його вживання – оформлення кінця питальних або окличних речень).

Висхідно-спадний тон на останньому наголошеному складі трапляється в більшості говірок. Однак у говірках північно-східного наріччя таке закінчення розповідної фрази, як і висхідний та рівний термінальний тони, мало представлене (6%) та переважно зафіксоване в позиціях, властивих літературному мовленню. У говірках північного наріччя висхідно-спадний термінальний тон фіксуємо, крім уже зазначених позицій, в абсолютно кінцевих наголошених складах, тривалість яких значно перевищує середньоскладову тривалість конкретних текстів. Говірки південно-західного наріччя виразно протиставлені за цим параметром іншим українським говіркам: висхідно-спадний термінальний тон фіксуємо в 32% реалізацій; при цьому такий тон є звичним маркером кінця завершеної фрази без співвіднесення його із особливостями синтагматичного членування чи та акцентного навантаження окремих слів [6].

В окремих говірках під час акустичного аналізу виявлено підсилення частотного або динамічного параметрів на останньому післянаголошеному складі. Відомо, що в літературному мовленні підвищення рівня частоти основного тону в кінцевій позиції можливе в незавершених фразах, у кінці питальних і окличних висловлень, а також у середині сегмента перед паузою як продовження загального висхідного руху тону, рідше як маркер виділення логічним наголосом останнього слова синтагми. Водночас у гуцульських та наддністрянських говірках підвищення ЧОТ у затакті розповідного речення, інтонаційний контур якого спадний або висхідно-спадний із переломом тону на ядрі, трапляється часто й однозначно обґрунтувати його видільною функцією інтонації або незавершеністю мовленнєвого сегмента неможливо. Цікавим є той факт, що піднесення тону на післянаголошеному складі у фразах зі спадним контуром, коли рівень його вищий або такий самий, як рівень попереднього наголошеного, є інваріантом польської інтонації [7], спостережене подібне явище також в багатьох північноросійських та деяких західноросійських говірках [8, с. 136].

Особливістю інтонаційної організації фрази поліських говірок є синтагми, у яких усі слова мають свій контур, тобто спостерігаємо тональний підйом на наголошеному голосному кожного слова. Таке мелодичне оформлення синтагми / фрази трапляється в різних мовах [9, с. 262; 10, с. 262; 11, с. 113]. На думку Т.М. Ніколаєвої, послівне інтонаційне оформлення синтагми властиве найдавнішим мовним системам [10, с. 262], а О.А. Бризгунова пов'язує це явище з особливою ритмізацією мовлення [9].

Серед основних просодичних характеристик усного тексту – часова, без якої неможлива реалізація як сегментних, так і суперсегментних одиниць. Кожен просодичний параметр (частота основного тону, інтенсивність) може бути визначений тільки як співвідношення його значень у часовій послідовності. Час звучання є не лише умовою, за якої відбуваються тональні та динамічні зміни інтонації, але й сам він становить змінюваний компонент, що впливає на структурно-семантичний характер висловлення [12, с. 40]. Цікавими є спостереження О. Іщенка за особливостями темпу в гуцульській та східнослов'янській говірках [13]. Зауважено, що попри стійке уявлення про пришвидшений темп південно-західних говірок, тривалість звучання обох досліджуваних об'єктів потрапляє до шкали помірного (середнього) темпу. Суттєвих відмінностей тривалості фонації не виявлено, проте на рівні сприйняття темпу говірки протиставлені. Дослідник не визначає причини розбіжностей слухового та інструментального аналізу. На нашу думку, причиною такого протиставлення є порівняння двох неоднозначно зіставляваних величин. Під час сприйняття слухач орієнтується не лише на артикуляційний темп, а загалом на швидкість звучання, яка поєднує тривалість фонації та тривалість пауз. Порівнюючи темп мовлення чоловіків і жінок, ми встановили таке: при

відносно незначній різниці в темпі вимовляння представників обох статей, мовлення жінок часто кваліфікують як швидше. Ми припустили, що це залежить не лише від середньоскладової тривалості текстів, а від кількості й тривалості пауз. Дрібніше членування монологу в реалізації чоловіків за допомогою різних пауз умотивовує сприйняття темпу як повільнішого на відміну від такого ж за тривалістю, але з меншою кількістю пауз, у мовленні жінок [14]. Імовірно, подібна ситуація й у порівнянні темпу різних говірок. Однак це припущення потребує окремої перевірки.

Безперечно, значущим компонентом інтонаційного оформлення фрази є пауза. У діалектному мовленні, на відміну від кодифікованого, виявлено значну кількість пауз різних видів: у середньому паузи трапляються після кожного третього-четвертого слова. За визначенням дослідників, у підготовленому або читаному тексті часті паузи в утруднюють сприйняття, дезорганізують аудиторію в окресленні перспективи думки [15, с. 63]. За нашими спостереженнями, різні щодо специфічного функційного навантаження паузи навпаки роблять діалектний монолог виразним, яскравим, мотивують контакт оповідача й слухача.

Як і в будь-якому усному тексті в діалектному монолозі серед усіх зафіксованих найбільше граматичних пауз. Для цього різновиду мовлення типовою є особлива паузація початкового сегмента. Відзначаємо, що граматична пауза корелює з мисленнєво-мовленнєвою реалізацією задуму мовця. На початку монологів виявляємо дрібне паузальне членування, адже діалектоносії ще остаточно не сформулював думку, сам себе виправляє, згадує якісь деталі, відокремлює важливе від менш важливого для конкретного повідомлення.

Так, напр., в одному з досліджуваних текстів у першій фразі з 27 слів зафіксовано 10 пауз: *Нагадуєця всьо /^{*} нагадуєця тоє шо /1,7467/ яг вже підросла /106/ і /1,0413/ ходила ^еже в колгосп на роботу /136/ і \e-0,5517\ возили якось допір най так ни вмію /323/ а то с кіньми /362/ весь час була /759/ і возили зирно /1,4757/. Усередині цієї ж оповіді є великі сегменти (з 20–28 слів), вимовлені без жодної паузи: *Ну та сільрада була шо десь людей вивезли а в тій хаті була сільрада шо льох на подвір'ї такий великий та як бо в нас /768/.**

Лінійність, непередготовленість спонтанного тексту, зокрема й діалектного, зумовлюють функціонування в ньому чималої кількості пауз гезитації, які не порушують інтонаційну структуру фрази, а виконують низку функцій, зокрема а) пошуку наступної граматичної структури або підбору слова, що відобразить предмет, реалію чи дію; б) планування висловлення, якнайточніше формулювання думки; в) відновлення якості мовлення – редагування фрази чи її частини, сказаної, на думку мовця, неправильно (це стосується різноманітних доповнень, виправлень, повторів) тощо. Попередньо ми схарактеризували явище гезитації на матеріалі говірок Чорнобильської зони, і дійшли висновку, що такі паузи не мають змістового навантаження, не передають інформації, але водночас вони – невід'ємний складник діалектної оповіді, що забезпечує лінійну побудову монологу й опрацювання мовленнєвої інформації. Незалежно від різновиду й контексту вживання усі явища гезитації – це, з одного боку, час, який мовець використовує, щоб продумати наступну частину свого висловлення, а з другого, – сигнал для слухача про труднощі формулювання думки. Отже, паузи гезитації забезпечують і підтримують комунікативну дієвість діалектного монологу.

Таким чином, наші спостереження, а також аналіз робіт, у яких об'єктом дослідження є інтонація і просодія говірок, дають змогу констатувати наявність сталих і диференційних ознак інтонаційної організації діалектного тексту. Однак попри обмежене коло схарактеризованих питань визначати ареальні межі тих чи тих явищ поки що зарано. Хоча впевнені, що аналіз діалектної інтонації може не лише поповнити українську діалектологію новими даними про фонетичні особливості тієї чи тієї говірки, окреслити можливі ареали, де найяскравіше виявляються ті чи ті особливості просодії, а й стане підґрунтям для розв'язання низки загальних проблем, актуальних для сучасних

експериментально-фонетичних досліджень, серед яких питання породження й функціонування спонтанного тесту на протипагу підготовленому або читаному; вплив на інтонацію соціолінгвальних чинників; розв'язання питання про наявність і функціонування регіональних типів літературної мови, створення системи розпізнавання усного мовлення з урахуванням проблеми ідентифікації мовця за його основними вимовними особливостями тощо.

1. Українська мова. Енциклопедія / [Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови) та ін.]. Вид. 3-тє. – К. : Українська енциклопедія, 2007. – 856 с.
2. Багмут А. Й. Інтонація спонтанного мовлення / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник. – К. : Наукова думка, 1985. – 214 с.
3. Монахова Т. В. Українська діалектологія : [навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.] / Т.В. Монахова. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. – 128 с.
4. Типологія інтонації мовлення / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник, Н. П. Плющ. – К. : Наукова думка, 1977. – 496 с.
5. Бузинська В. Інтонаційні засоби вираження мовної модальності / В. Бузинська // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 9. Слов'янська філологія: Збірник наук. праць – Чернівці : ЧДУ, 1997. – С. 71-75.
6. Вербич Н. С. Інтонація діалектного мовлення: проблеми та перспективи дослідження / Н. С. Вербич // Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст [тези міжнародної конференції «Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст», Київ, 31 березня – 2 квітня 2014 року] / НАН України, Ін-т укр. мови; за ред. П.Ю. Гриценка. – К. : КММ, 2014. – С. 60-65.
7. Jassem W. Akcent języka polskiego [The accent in Polish] / Wiktor Jassem. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydaw. PAN, 1962. – 116 s.
8. Касаткина Р. Ф. Заметки о южнорусской интонации / Р. Ф. Касаткина // Материалы и исследования по русской диалектологии. I (VII). К 100-летию со дня рождения члена-корреспондента РАН Рубена Ивановича Аванесова. – М., 2002. – С. 134-150.
9. Брызгунова Е. А. Анализ русской диалектной интонации / Е. А. Брызгунова // Экспериментально-фонетические исследования в области русской диалектологии. – М., 1977. – С. 231-262.
10. Николаева Т. М. Фразовая интонация славянских языков / Т. М. Николаева. – М. : Наука, 1977. – 278 с.
11. Цеплитис Л. К. Анализ речевой интонации / Л. К. Цеплитис. – Рига : Зинатне, 1974. – 137 с.
12. Багмут А. Й. Інтонація як засіб мовної комунікації / А. Й. Багмут, І. В. Борисюк, Г. П. Олійник – К. : Наука, 1980. – 244 с.
13. Іщенко О. С. Темп мовлення в гуцульському та східно-слобожанському діалектах: порівняльний аналіз / О. С. Іщенко // Dialog der Sprachen, Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht: IV. Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. München: Verlag Otto Sagner. – 2014. – S. 175-180.
14. Вербич Н. С. Просодія усного мовлення чоловіків і жінок (на матеріалі діалектного дискурсу) / Н. С. Вербич // IV Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht» Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2013 / Herausgegeben von Olena Novikova, Peter Hilkes, Ulrich Schweier. Verlag Otto Sagner, München – Berlin, 2014. – S. 22-28.
15. Кривнова О. Ф. Прагматическая функция интонационного членения / О. Ф. Кривнова // Проблемы фонетики и фонологии: Материалы всесоюзного совещания (ноябрь 1986 г.). – М., 1986. – С. 60-76.

Verbych N. Intonation as a component of dialectal text

Intonation is a collection of sound linguistic means that are used to express semantic, emotional, expressive and modal character of the phrase, communicative meaning and situational conditionality, stylistic color of the text and the individuality of dialect speakers' expressive techniques. Unfortunately Ukrainian dialect intonation is virtually out of linguists' attention due to the difficulty of qualitative materials selecting for analysis and the uneasy procedure of experimental phonetic research. At the same time the usual comparison of dialect records shows the differences in their sound design.

In the article on the basis of available experimental phonetic studies it is revealed the importance of intonation as a component of dialect text and differences in the intonation design of different dialects speakers' oral monologue.

The main parameter of phrase intonation is the increasing and decreasing of the tone in different parts of syntagma. The peculiarities of pitch changes in different parts of the intonation contour are identified. Interesting features of the rising-falling intonation contour are found out. The article describes the types of final and non-final syntagmas intonation contour. The difference in the terminal tone design in different dialects is determined.

The time parameter is the main prosodic characteristic of the oral text. The implementation of both segmental and super-segment units is impossible without taking into account the temp of speech. On the separate checking of the thesis about the difference between different dialects temp is paid attention. It is stressed that a significant component of the phrase intonational design is a pause.

The author concludes that the analysis of dialect intonation can both fill Ukrainian dialectology by new data about phonetic features of a particular dialect, outline possible areals where certain prosody features can be revealed brightly and become the basis for solving a number of common problems that are relevant for modern experimental phonetic research.

Key words: *dialectal speech, intonation, contour, terminal tone, temp, pause.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-5

УДК 811.161.2'282.2(470.57)

**ПЕРЕСЕЛЕНСЬКА ГОВІРКА С. ЗОЛОТОНОШКА
В ПОЛІДІАЛЕКТНОМУ ТА ПОЛІКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
(фонетичні особливості)**

М. Ткачук

*кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
Інститут української мови НАН України*

Статтю присвячено аналізу мовлення носіїв української переселенської говірки с. Золотоношка Стерлітамакського району Республіки Башкортостан РФ. Схарактеризовано діалектну основу говірки й докладно проаналізовано її фонетичні особливості (вокалізму й консонантизму) з увагою до материнських говірок. Виявлено динаміку й асимілятивні процеси в говірці та обґрунтовано їх причини.

Ключові слова: українські переселенські говірки, фонетичні риси говірки, динаміка говірки.

Вивчення українських говірок поза межами України – актуальна проблема сучасної діалектології, що сьогодні постала особливо гостро у зв'язку з відомими геополітичними обставинами. Найбільше етнічних українців є т. зв. «східною діаспорою», яка проживає на території країн СНД, зокрема на теренах РФ.

Мовознавчі дослідження таких говірок та їхнього ономастикону представлені як давнішими працями (Т.В. Назарової, З.С. Сікорської, Г.Т. Солонської, В.Ю. Чубенко та ін.), так і новішими розвідками українських та зарубіжних лінгвістів (А.А. Сагаровського, М.Т. Авдєєвої, Ю.В. Черенкової, В.І. Супрун, Н.Г. Архіпової, Л.І. Ларіної та ін.). Відомі дослідження переселенських говірок Воронежчини, Кубані, Сибіру, Далекого Сходу та Приморського краю. Натомість обмеженими щодо повноти мовознавчої інформації зокрема та досліджень у цілому є лінгвістичні описи українських говірок Передуралля.

На теренах Башкирії українські говірки функціонують приблизно з кінця XIX ст., коли почалися масові міграції населення до Передуралля, Сибіру та Далекого Сходу [1, с. 80–82; також див.: 2]. Українська мова в Башкортостані не має статусу офіційної; див. також: [1, с. 82–83]; її соціальна база здебільшого обмежена селянами (переселенцями з України), рідше – містянами. Водночас зауважимо, що ступінь володіння нею залежить від вікової характеристики мовців. За дослідженням В. С. Ілліна, станом на 40-ві роки XX ст. літні люди (60–75 років) та діти (8–9 років) були найактивнішими носіями українських говірок, хоча їхнє мовлення також зазнало впливу російської мови [3, с. 406]. Сьогодні українською володіють і спілкуються в побуті старше і середнє покоління, а діти – здебільшого лише російською, навіть з українськомовними родичами, хоча українську розуміють.

Закономірним є процес зменшення українського населення на неетнічних землях [4], адже воно відірване від материнського континууму й тісно контактує з іншими народами, слов'янськими і неслов'янськими, – у культурному, побутовому, мовному аспектах. Тривала поліетнічна взаємодія неминує спричиняє трансформації в традиційній культурі та мові українців за кордоном, що визначає актуальність дослідження міжмовної інтерференції в українських говірках Башкортостану. Серед нечисленних мовознавчих студій з цієї тематики – праці П.С. Лисенка та В.С. Ілліна, що є матеріалами за результатами експедицій Академії наук УРСР в українські поселення Башкирії в роки Другої світової війни [5]. Сучасні дослідження словесності українських говірок Башкортостану здебільшого активізувалися в галузі фольклористики, етнографії та історії; рідше – це соціолінгвістичні розвідки, присвячені загальним питанням функціонування

української мови та мовної освіти на території Башкортостану (див., наприклад, праці В.Я. Бабенка, Д.А. Чернієнка, Ю.В. Сіренко).

Джерелом пропонованого дослідження став матеріал, записаний у с. Золотоношка Стерлітамакського району Башкирії в 2012 р. (понад 30 годин звучання) від представників різних вікових та соціальних груп населення¹. Мета дослідження – схарактеризувати діалектну основу переселенської говірки, що функціонує в полімовних та полікультурних умовах, визначити її фонетичні особливості та з'ясувати напрямки динаміки.

Нагадаємо, що для опису переселенської говірки визначальним є зіставлення із вихідною, материнською основою, а також з'ясування іншодіалектних й іншомовних впливів на різних рівнях мовної системи та ступінь трансформації говірки, адже, як зазначає Л.І. Баранникова, «сучасний стан материнських говорів може не відображати їхнього стану в момент, коли відбулося переселення» [6, с. 27].

У с. Золотоношка проживають здебільшого нащадки вихідців із колишньої Полтавської губернії, зокрема Золотоніського та Костянтиноградського повітів: за сучасним адміністративно-територіальним поділом це Драбівський та Золотоніський р-ни Черкаської обл. та Красноградський р-н Харківської обл.² Іншими словами, основний масив населення Золотоношки формують носії південно-східного наріччя української мови, а саме – середньонаддніпрянських говірок, що є говірками давньої формації [АУМ І, к. IX]. Часто встановити точно материнську говірку не вдається й інформація зводиться лише до загальної вказівки на регіон: *от с'в'окор о'це / св'ек'руха мо'йа / ў'вос'ім год йі'йі с'у'ди привез'ли / іс Пол'тави // і о'тож наз'вали Пол'таўка // о'це о'там Золото'ноша / то кат' із Золото'нож'ки де то // а о'це 'Д'ейейс'ка / йа не з'найу* // ³. Однак подекуди діалектоносії все ж таки точно визначають населений пункт, звідки відбулося переселення, що уможливорює глибші дослідження на різних часових зрізах. Зокрема, під час інтерв'ювання інформанти неодноразово називали материнську говірку своїх батьків – Жорнокльови, Безбородьки, Нехайки, Безпальче, Гельмязів (Черкаська обл.); Вознесенське (Харківська обл.) тощо.

Наразі джерелом для зіставлення слугують наявні друковані праці, зокрема [АУМ І, III; 0; ГЧ]. До мережі АУМ із відзначених населених пунктів включено лише с. Золотоношка Драбівського р-ну; однак у зіставленні беремо до уваги також сусідні говірки цього мікроареалу, що можуть бути репрезентативними, зокрема н. пп. Свічківка, Білоусівка Драбівського р-ну, Богдани Золотоніського р-ну; Вільховий Ріг Красноградського р-ну та деякі ін. Серед обстежених говірок, тексти з яких вміщено у виданні «Говірки Черкащини» (2013), є діалектні системи, що сформували діалектну основу переселенської говірки с. Золотоношка (далі – ГЗ), однак таких текстів обмаль. Перспективним залишається розширення зіставної бази шляхом записування мовлення носіїв середньонаддніпрянського говору (конкретніше – північних та центральних лівобережних говірок) для порівняння структури переселенської говірки із вихідною, материнською говіркою на сучасному етапі, що уможливить виявити як сталі риси, які не піддалися асиміляції в полімовному та полікультурному середовищі, так і, можливо, давні риси (на різних мовних рівнях), законсервовані в переселенських говірках як відносно закритих системах, що вони не контактують з іншими українськими говірками.

Ще одна особливість мовлення носіїв переселенських говірок у Башкирії – те, що старше і середнє покоління діалектоносіїв не вивчали української мови в школі, доступ до літератури і засобів масової інформації українською обмежений, а то й зовсім відсутній, а отже, можна говорити про мінімальний вплив на їхнє мовлення літературної української мови та збереження діалектних рис. Асиміляційні процеси могли відбуватися лише під

¹ Під час експедиції в українські говірки Башкирії разом із к. ф. н. Г.С. Кобириною.

² Точно не визначено вихідну говірку для «дєєвських», тобто мешканців колишньої Малої Дєєвки, що наразі є частиною села, однак їхнє мовлення майже не відрізняється від інших мешканців Золотоношки (лише окремі риси, які не впливають на загальну картину).

³ Інформант – Хижниченко Марія, 1934 р. н.

впливом мови російської, частково і дуже обмежено – мов неслов'янських (як правило, лише окремі елементи, здебільшого лексичні, на позначення окремих запозичених реалій). Структурну близькість українських говірок Башкирії та російського мовного ідіому як слов'янських за своєю генезою можна вважати передумовою різних інтерферентних процесів – на всіх мовних рівнях.

Аналіз фонетичних особливостей ГЗ засвідчує, що в мовленні її носіїв збережено більшість рис середньонаддніпрянських говірок. Зупинімося на основних.

Для системи вокалізму характерна 6-фонемна структура; однак чітко визначити структурний тип ненаголошеного вокалізму, як це наводить у своєму дослідженні Г.І. Мартинова для середньонаддніпрянських говірок [7, с. 15-21], не видається можливим, адже мовленню носіїв ГЗ притаманна варіантність.

Для системи голосних фонем властивий перехід (повний чи частковий) ненаголошеного [e] > [и]; *ми'н'і, ни'маїе, свик'руха, с'сист'роїу, 'вибири'еш, зи'р'но, їди му'ку зани'си, до'жин'ї'ха, і ти'л'ат 'порали*. Те саме превалює у формах дієслів із заперечною часткою *не* в мовленні більшості опитаних мешканців села: *ни'мо'гу; ни'з'найу; їа ни'пон'ї'мала; ни'но'сила о'ч'інок; ўже ни'с'тала 'їїздит' н'ї'куди ни'хо'дит'; ни'х'ватит' і 'хати*; пор.: [АУМ I, к. 40–44, 224; 7, 48, к. 7]. Рідше під впливом російської мови фіксуємо інші фонетичні варіанти: *а'їак н'е'дос'таниш*. Також засвідчені форми, де [e] > [і]: *м'ї'н'і, м'ї'н'е, с'їм'ї'на*; зауважимо, що аналогічне звуження на периферії середньонаддніпрянських говірок зафіксувала й Г.І. Мартинова, пор.: [7, 35, к. 5]. Загалом для говірок материнського мікроареалу характерна значно більша функціональність фонем /и/ порівняно з /е/ та /і/ [5, с. 602], пор., наприклад: *а ни'чем хл'їб / на / 'раніше" ти'пер жи на сковоро'д'ї / а 'раніше" пик'л'ї* [7, с. 79]. У ГЗ спостерігається та сама фонетична особливість, хоча підкреслимо, що для мовлення носіїв переселенської ГЗ властива варіантність – у таких самих ненаголошених позиціях може зберігатися [e]: *Майст'ренко наш 'тоже неп'лохий пр'етсе'дател'; 'баба на'пе'ч'ї 'сушит'; ў'матер'ї була сем'їа здо'рова; н'ї'кого не'маїе у'нас*.

Спостережено перехід ненаголошеного (іноді й під наголосом) [і] > [e], [и], часто – у префіксах, прийменниках: *сем'їа; по'в'ісили ко'лиску пед'ред'ванкойу; 'бабка пед'кармл'увала; ну 'бап'ка бу'ла пре'памїат'ї; із'мо'чали в'ї'р'овоч'ка та'ка / і о'це с'у'ди вс'тавит' / пи'д'їажец'а і'їде; їа'кис'; 'або 'роде да дес' 'в'їк'ене / п'ет'к'їне ко'му*.

Перехід [а] > [e], [і] засвідчено лише в окремих словоформах: *ну о'це їдем у'веч'їр'ї ди'виц'а на н'ї'в'есту і'л'ї на'жин'ї'ха / о'це ў'нас нази'вали гл'ї'д'ешк'ї; пл'ї'сат'* (остання форма – адаптація запозиченої з російської мови лексики); так само несистемно це явище відзначено в материнському ареалі [8, с. 602].

«Акання» у ГЗ спорадичне, несистемне. У ненаголошеній позиції здебільшого збережена опозиція /а/ : /о/, як і в материнських говірках [АУМ I, к. 71]: *Ш'ас їа вам ска'жу / а'їа'киї ў'нас?... / полот'н'ан'ї ру'башки / сороч'ки // ше'ї с'п'їт:оч'койу / ота'киї ру'бец' полот'н'аніи' о'тутеч'ка //; во'на все в'ремїа рос'казувала; а спе'ред'ї ко'н'ака од'на ї'си'дит' ма'лаї на ко'н'ак'е*. Іноді відзначено варіантні рефлексії ненаголошеного [о], зокрема в позиції перед наголошеним [а]: *а розга'вар'іват' н'е // ну їаг'би во'ни тут 'б'їл'ше жи'ли так 'може'б і разго'вар'івали*, пор.: [АУМ I, к. 72-73]. У мовленні окремих діалектоносіїв відзначено більший ступінь «акання»: субституція /о/ → /а/, вочевидь, зумовлена впливом орфоепічної норми російської мови; як приклад наведемо уривок із розповіді директора школи (діалектоносій середнього віку із вищою освітою): *Ста'лова сва'їа / про'дукти сам пастав'лаеш // 'сад'їк / 'тоже // так'шо ми ў'фонд 'м'їра ра'ботайем в'с'ел'ско'ї 'м'єстност'ї // так што все / все шо їес'т' / все на ме'н'ї // так / ра'ботайу вос'мий гот // шо полу'ч'аїец'а // ну / ат'л'їч'ник*

*абраза' ван' і́а Р'іс' публ' ік' і Башкартас' тан // у_нас ' дуже ба'гато бу'ло гос'тей
 ў_школ' і за ц' і пас' л' едн' і п' ат' ' рок' іў // бу'ли пас' ли // три пас' ла бу'ли //.*

У новоутворених закритих складах /о/ здебільшого реалізується як [і], лише в деяких випадках відзначено [о]: *у_вої'ну, пош'ли, д'рож'і, 'воз'ем*; зокрема у префіксах: *дос'тан', н'е_дос'таниш*. Варіантна рефлексія /о/ відзначена і в материнському ареалі північних середньонадніпрянських говірок [АУМ I, к. 64-66; 8, с. 602].

Системі консонантизму притаманні такі риси.

Відзначено збереження артикуляції нескладотворчих голосних [ў], [і]: *ўка'таў, ўот, буў, ко'роўйач'і, вої'ни, тої, 'виїде*. В одному випадку в потоці мовлення після голосного відзначено перехід [у] > [ў] у слові *ўдиў'л'айуц'а* 'дивуватися' (від рос. *удивляются*) – унаслідок адаптації російської форми до української фонетичної системи: *у'с'і ўдиў'л'айуц'а шо дв'і с'вахи у_хат'і жи'вут'.*

У ГЗ зафіксоване збереження поширеного в середньонадніпрянських говорах альвеолярного [л] перед голосними *и, е, о, у, а* та перед приголосними: *о'собено ў_нашом кол'хоз'е та'кого страш'ного 'голода ни_бу'ло шоп*. Відзначимо, що ця риса непослідовна навіть у мовленні одного інформанта; крім того, ступінь вияву альвеолярності може бути різний: *'каут' там на_Ук'раїн'і 'дуже 'голот' буў // у вої'ну ска'зат' по_п'раўд'е йак 'л'уди / от у_нас 'пухлі 'л'уди; жи'ли нип'лохо / ў_нас хах'ли ни_лодар'і //*. Натомість у материнських середньонадніпрянських говірках Г.І. Мартинова фіксувала чітке збереження опозиції /л/ : /л'/ [7, с. 170-180, к. 25].

Дзвінкі приголосні в кінці складу чи слова оглушуються: *хл'ін; 'бан'ки; 'зафтра; ат'пус'кали; гот; і'ш'е_ш*; а в позиціях перед дзвінками спорадично зафіксовано одзвінчення глухих: *ну йаг'би; шо_ж ти о'це з'д'елай' //*.

Шиплячі вимовляються по-різному, здебільшого це залежить від особливостей індивідуальної артикуляції. У ГЗ засвідчено як пом'якшену вимову [ч]: *'кач'ка, 'вич'ешеш, мо'ч'іли, бат'рач'іла*; зокрема перед [а]: *д'ів'ч'ата, о'то_так нас і_л'іч'ат'*; *кре'ч'аў на_вс'у 'душу; ч'а'пан хтос' та'киї йії даў / тої д'л'ін:иї; напівпом'якшену (спорадично): ни_має ў_нас те'пер д'і'вич'іч'ір'іў; ц'і праўну'ч'атка так і'ш'е жал'н'іш'і*; зокрема перед [а]: *по'корме щоб не_п'лакало не_кре'ч'ало; с'іраў'но д'іў'ч'ата не_на'д'інут' йії йії*; пор.: [АУМ I, к. 122-123]; так і тверду: *із_мо'чалі в'і'р'овоч'ка та'ка; н'і'в'еста то'д'і ве'де д'іў'чат сво'йіх до_жин'і'ха; 'т'іки вої'на нача'лас'*. Зауважимо, що в засвоєній із російської і частовживаній лексемі *ш'ас* переважає пом'якшена вимова шиплячого.

Приголосні [д], [т], [з], [с], [л], [н] перед [і] мають пом'якшену вимову: *в'с'іми 'т'іми 'д'іт'ми; там і 'д'іжски_ш'сто'йат'*; *і пош'ла ўни с_т'ім'і 'д'ітками; с'т'іки скоте'н'аки бу'ло; полот'н'ан'і ру'башки; і о'це ма'н'ішка 'вишита; 'л'ітом таран'тас*. Губні, задньоязикові та [р] у цій позиції також вимовляються пом'якшено: *д'іў'чата сп'і'вайут'*; *'дуже об'і'жалис'*; *ок'р'іп ки'пит'*; *'в'ікна; ос'тав'ілі; мужи'к'іў*; лише подекуди засвідчено напівпом'якшену вимову: *во'на пр'і'ш'ла; 'д'іти дво'ри п'ідм'і'тайут'*; *а в'ін п'і'т'ходить'*; *шоб м'іж з_л'уди не_ви'ходить'*. Натомість Г.І. Мартинова фіксує в цій зоні нейтралізацію опозиції твердість : м'якість передньоязикових приголосних перед [і] різного походження [7, с. 139-146, к. 22]; варіантність вияву м'якості передньоязикових перед [і] < [*о] відзначено у середньонадніпрянських говірках на північному сході [АУМ III, к. 10].

Рефлексію сполучення губного + /j/ як губного з епентетичним приголосним зафіксовано паралельно з варіантами з пом'якшеним губним та зі збереженням /j/: *а нас сем'н'а*; *у нас дві сим'н'і в'дом'і ж'и'ло*; *пре'намйат'і*; *м'асо*. Засвідчено, що в окремих позиціях у результаті субституції української форми російською засвідчено форму із пом'якшенням губного та переходом [а] > [і]: *'дочкин син 'уч'іц'а ў'город'і 'тоже на 'кам'ін'ш'іка*.

У мовленні носіїв ГЗ у деяких формах зафіксовано відсутність другої палаталізації в М. в. іменників І відм. жін. р., вочевидь, під впливом російської мови: *на Моло'д'ейейк'е*; *на каро^а'с'інк'е*; *ў'ко'лиск'і*; *на рид'ванк'і*; *на 'Дал'н'ом Вос'ток'е*; *у'йа'к'ім 'рок'і при'йхали с'у'ди 'ваш'і ро'дител' шу'кат' 'земл'у?*

Серед характерних рис консонантизму – також збереження пом'якшеного [ц] у формах дієслів: *с'полниц'а*, *'зи'дуц'а*, див.: [АУМ I, к. 266]; непослідовне вживання м'якого [р'] у кінці слів: *оч'кур'*, *'д'ів'ер'*, *С'і'б'ір'*, що характерно і для материнського ареалу [АУМ I, к. 130]; непослідовно [ф] > [х], [хв]: *хронт*, *хва'м'і'л'йа*, *кох'ти*, пор. [АУМ I, к. 98].

Для мовлення носіїв говірки притаманна повна або часткова редукція звуків та складів у потоці мовлення. Так, поширеним є як стягнення (дієреза) всередині слова: *с'к'іки*, *'т'іки*, *кат'* ('кажуть'), так і випадіння приголосних звуків в інтервокальній позиції: *на'ерно дв'і*; *ш'ас ни'має ц'о'о*; *'каут' там на'Ук'раїн'і 'дуже 'голот' бу'ї*; *о'дин метр деа'носто 'вос'ем'*; *хара'шо'ж замо'тали йо'о*; афєреза початкових звуків незалежно від вимови попереднього в потоці мовлення слова: // *'найете / ў'мене д'і'теї п'йатеро було* (позиція початку фрази після тривалої паузи); *дв'і 'син'і ч'і три* ('дві осені чи три'); втрата чи ослаблення вимови кінцевих літер чи складів у слові: *ўс'а де'реўн'а соб'і'райе^а*; *а мо бо'л'йе*. Частою є редукція прийменників у прийменниково-відмінкових формах: *но йа пр'ійш'ла до 'коло по'рога с'тала / нас 'хатка ниве'ліка*; *а то ў'нас о'дин рас' пр'ій'ж'али з'вашого 'К'йєва*. При цьому випадіння звука чи складу здебільшого не залежить від темпу мовлення.

Отже, аналіз записів і, відповідно, транскрибованих текстів із говірки с. Золотоношка дозволяє зробити такі висновки. Найбільш суттєва взаємодія відбувається із мовою російською (з огляду на близькість фонетичних систем слов'янських мов та, звісно, позалінгвальні фактори, яких ми в цьому дослідженні не торкалися). Водночас цілковитої асиміляції з російською в мовленні старшого й середнього покоління не відбулося, цей процес характерний для молодших вікових груп.

У своїй основі мовлення інформантів старшого покоління зберігає основні риси вихідних, материнських говірок, хоча, безперечно, засвідчено динаміку на різних мовних рівнях, зокрема й на фонетичному. Вияв фонетичних рис може бути варіантним – навіть на рівні одного ідіолекту, що зумовлено, з одного боку, впливом полідіалектного середовища з другого – полідіалектністю материнської основи самої переселенської говірки (або, за Т.В. Назаровою, різносистемністю [8, с. 48]). Однак у випадку переселенської говірки с. Золотоношка «полідіалектність» можна розглядати лише на рівні окремої говірки як територіально-діалектного утворення, оскільки пращури сучасних носіїв говірки – вихідці з одного середньонадніпрянського ареалу, однак із різних говірок, для яких подекуди притаманні різні структурні риси.

1. Кобирина Г.С., Ткачук М.М. У мовному діалозі Агідель і Дніпра / Г.С. Кобирина, М.М. Ткачук // Jahrbuch der IV. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik. «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht». – München – Berlin, 2014. – P. 79-90.

2. Молощенков А.Н. Миграция украинского населения на Южный Урал в первой четверти XX века / А.Н. Молощенков // Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 23 (161). – История. Вып. 33. – С. 26-32.
3. Іллін В.С. Мова сіл Рублівка, Софіївка і Ляшківка Давлеканівського району Башкирської АРСР / В.С. Іллін // Українці Башкирії : у 2 т. – Т. 1 : Дослідження і документи. ІМФЕ НАН України. Київ – Уфа, 2011. – С. 405-412.
4. Українці. Східна діаспора : атлас. – К. : Мапа ЛТД, 1992. – 24 с.
5. Гриценко П.Ю. Уфимський період в історії інститутів гуманітарного профілю НАН України / П.Ю. Гриценко // Вісник НАН України. – 2011. – № 12. – С. 87–93.
6. Баранникова Л.И. Говоры территорий позднего заселения и проблема их классификации / Л.И. Баранникова // Вопросы языкознания. – 1975. – № 2. – С. 22–31.
7. Мартинова Г.І. Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика / Г.І. Мартинова. – Черкаси : Тясмин, 2003. – 368 с.
8. Назарова Т.В. Українські говірки на Далекому Сході / Т.В. Назарова // Мовознавство. – 1967. – № 2. – С. 43-52.
9. Гриценко П.Ю. Середньонаддніпрянський говір / П.Ю. Гриценко // Українська мова. Енциклопедія. Вид. 3. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П. Бажана, 2007. – С. 601–603.
10. Чернієнко Д.А. Мовні процеси в середовищі українського населення Передуралля / Д.А. Чернієнко // Українська мова у світі. – Львів, 2012. – С. 287-296.

Список джерел:

- АУМ Атлас української мови : [в 3-х т.]. – Т. 1: Полісся, Наддніпрянщина і суміжні землі. – К. : Наук. думка, 1984; Т. 3: Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я та суміжні землі. – К. : Наук. думка, 2001.
- ГЧ Говірки Черкащини. Збірник діалектних текстів / Відп. ред. Г.І. Мартинова. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю.А., 2013.

Tkachuk M. The Ukrainian resettled dialect of Zolotonoshka village in the multidialectal and multicultural Environment (Phonetic Features)

The study of the Ukrainian dialects outside Ukraine is a topical issue of modern dialectology that today has become a hot button because of known geopolitical circumstances. The Ukrainian dialects on the territory of Bashkortostan have been functioning since about the end of the nineteenth century when mass migrations of population to the Peredurallia, Siberia and the Far East began but they have not been fully studied linguistically. The source of this study is recorded in 2012 dialect speakers' speech of the Ukrainian resettled dialect of Zolotonoshka village, Sterlitamak region, Bashkir Republic, Russian Federation, where Ukrainians live in a compact place.

The purpose of our research is to characterize the dialectal basis of the resettled dialect, to determine its phonetic peculiarities in multidialectal and multicultural environment and to identify the directions of dialect dynamics.

The majority of Zolotonoshka population consists of the South-Eastern Ukrainian dialects speakers, namely the Middle Dnipro dialects, which are the ancient formation dialects. The comparison with the initial, maternal basis is decisive for the description of the resettled dialect. Therefore, the available materials about the Middle Dnipro dialects, primarily the corpora of dialectal

texts and the «Atlas of the Ukrainian Language» have been used for the comparative analysis.

The older and middle generations of dialect speakers in Bashkortostan did not study the Ukrainian language at school, their access to the Ukrainian literature and mass media is limited or even completely absent and therefore, we can both say that the literary Ukrainian language has the minimal impact on their speech and reveal the preservation of dialectal features. This peculiarity affects the individual style of dialect speakers of the resettled dialects in Bashkortostan.

The article analyses both the features of vowel system and consonant phenomena (such as full or partial shift of unaccented [e] > [u] and higher utility of phoneme /u/; the shift of the unaccented (but sometimes accented as well) [i] > [e], [u]; occasional substitution /o/ → /a/; the preservation of articulation of non-syllabic vowels [ɤ̯], [ɨ̯] and also alveolar [ɭ] in different positions; the consonant devocalization at the end of syllable or word; primary palatalized pronunciation of hushing sounds, and others).

The speech of older dialectal speakers mainly preserves original linguistic features of maternal dialects, but surely, the dynamics of different language levels (with special attention to phonetics) are also revealed. The manifestation of phonetic features can be variational, even on the level of one dialect speaker's speech. The causes of such peculiarity are the influence of multidialectal environment and various system contacts.

Key words: *Ukrainian resettled dialects, phonetic features of dialect, dynamics of dialect.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-6

УДК 811.161.2'373'282

ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД ХАРАКТЕРОЛОГІЧНОЮ ЛЕКСИКОЮ ГУЦУЛЬСЬКИХ ГОВІРОК ПУТИЛЬЩИНИ

Л. Колеснік

кандидат філологічних наук,

Інститут української мови НАН України

У статті представлено спостереження автора над характерологічною лексикою гуцульських говірок Путильського р-ну Чернівецької обл. Простежено зв'язок зафіксованих оцінних номенів із суміжними (покутсько-буковинськими) та іншими (наддністрянськими, бойківськими, закарпатськими) несуміжними говірками південно-західного ареалу. Відзначено спільність тенденцій у гуцульських і покутсько-буковинських говірках в оцінній номінації, зокрема щодо вибору мотивації назв та способів називання. Виявлено специфічні семантичні явища, поширені в досліджуваному локусі. Проаналізовано низку лексем із затемненою мотивацією. Окреслено перспективи наступних досліджень.

Ключові слова: *характерологічний номен, оцінна номінація, гуцульські говірки, мотивація, спосіб номінації.*

Гуцульщина, попри переважання загальногуцульських рис, є неоднорідним мовно-культурним ареалом. Дослідники зазначають, що можна говорити про двочленний поділ цієї території (на східну і західну частини), а в інших випадках – про тричленний поділ гуцульських говірок з виразним виділенням ядра кожної з цих частин у межах Івано-Франківської, Чернівецької і Закарпатської областей [1, с. 8].

В адміністративних межах Чернівецької області це два райони: частина Вижницького та Путильський район.

К.Ф. Герман у монографії «Українські говірки Північної Буковини» докладно характеризує гуцульські говірки, виділяючи спільні та відмінні ареали буковинських та гуцульських говірок за даними фонетики та фонології, і наголошує, що «до наших днів гуцульські говірки зберегли виразно ...найближчу для них генетичну діалектну єдність з буковинськими, покутськими та наддністрянськими говірками ...» [2, с. 329].

Гуцульські говірки Північної Буковини поширені в гірській частині краю на захід від лінії Вижниця – Багна – Берегомет – Мигове. На півночі ареали їх мають своє продовження в Косівському та Верховинському р-нах Івано-Франківської обл., а на півдні – в Сучавському повіті Румунії. Це певним чином поєднує цю невелику, однак дуже цікаву в мовному й культурному плані територію, з іншими прикордонними регіонами, де функціонують українські говірки.

Завдяки природнім особливостям на цій території збережено унікальні культурні й мовні явища, однак мовні зміни, насамперед у лексичній структурі, є невідворотними, що й зумовлює потребу їх дослідження, зокрема, фіксацію лексики різних тематичних груп, записування значного текстового матеріалу, який не тільки увиразнює функційний бік лексики, а й дозволяє аналізувати особливості та динаміку говірок на всіх мовних рівнях.

Як зазначають укладачі словника «Гуцульські світи», «світ гуцульського говору колоритний, багатоголосий, дзвінкий і журливий...» [3, с. 7], саме це й привертає до нього увагу найширшого кола вчених (етнографів, істориків, діалектологів, фольклористів) та майстрів художнього слова. Попри те, що він зафіксований у низці лексикографічних праць, збирання, осмислення і лінгвістична кваліфікація лексики цього говору не втратили своєї актуальності.

Тому, під час дослідження варіювання діалектної лексики в покутсько-

буковинських говірок, постає потреба залучення лексичного матеріалу і з території Буковинської Гуцульщини, зони українсько-румунського прикордоння, задля створення цілісної картини, а також для встановлення співвідношення цих говірок на лексичному рівні на матеріалі тематичної групи «Людина».

Об'єктом докладного спостереження стала діалектна лексика для позначення і характеристики зовнішності та вдачі людини, її сімейного й соціального стану.

Цей пласт діалектного лексикону вже привертав увагу дослідників: у межах українського мовного простору описана оцінна лексика східнослов'янських [4], східноностепових [5] та покутсько-буковинських говірок [6]. Характерологічна лексика, властива різним наріччям української мови, об'єднана у спеціальній праці – «Словнику оцінних номенів в українських діалектах», укладеному В.Лесною [7]¹.

Мета розвідки – аналіз зафіксованих мовних фактів і тенденцій в оцінній номінації в окресленому локусі та виявлення їх особливостей у відношенні до покутсько-буковинських говірок.

Матеріалом послужили польові записи автора, здійснені в низці говірок Путильського р-ну Чернівецької обл. у 2017 р.²

Для оцінної лексики гуцульських говірок Північної Буковини властиві ті ж явища, що й на інших територіях, як от, уживання лексеми для позначення широко кола близьких понять, напр., лексеми *ч'имний* для всього спектру позитивної характеристики людини, переважання негативно-оцінних номінацій над позитивно-оцінними. На цьому наголошували всі дослідники оцінної лексики у своїх працях. Цікаво, що самим негативно-оцінним лексемам мовці надають певної кваліфікації: *ом'разни* *с'лово*, *вул'гарни*, *кри'тичне* *с'лово*, *посоро'ми* 'лайка'.

Чимало назв є спільними для гуцульських і покутсько-буковинських говірок і відрізняються лише фонетичним оформленням: *ро'битний* 'працьовитий' (Шпт, Яб), *й'ч'иний* 'освічений' (Ср, Шпт), *мо'ч'изний* 'мовчазний' (Шпт). Трапляються приклади метатези: *плес'кун* 'плаксун' (Дх), *плес'кунка* 'плаксунка' (Дх).

Частина зафіксованих назв властива для всього південно-західного наріччя: пор. гуц. *охаб'лений* 'потворний негарний' (Ксл, Ср), бук.³ *охаб'лений* 'т.с.' [8, с. 373], наддністр. *охаб* 'нехлюя' [7, с. 197], бойк. *охаба* 'ледар, нероба' [7, с. 197] < давнє префіксальне утв. від **хабити* 'псувати' [9, с. 239]; *оферма* 'погана людина' (Ср) – бук. *оф'ерма* 'мерзотник' [8, с. 373], наддністр. 'нечепура', лемк. 'вайло' [7, с. 197] < пол. *oferma* 'недолуга, нездатна людина' [9, с. 237]; *кал'ухатий* 'гладкий, повний' (Ксл, Рз, Ср, Шпт), поширений у гуц., бойк., закарп., бук. гов. [7, с. 111] ← *кал'ох* (*кіл'ох*, *кол'ох*) 'шлунок тварини', зневажл. 'живіт, пузо' [1, с. 89]. На Путильщині фіксуємо похідні іменники *кал'ухач* 'гладкий чоловік' (Рз, Шпт), 'ненажера' (Дх), *кал'ухачка* 'гладка жінка' (Шпт), згруб. *ка'л'ухн'а* (*ка'л'ушн'а*) 'т.с.' (Дх, Шпт).

Низка номенів, записаних у покутсько-буковинських говірках і в досліджуваних гуцульських, відрізняються семантикою: пор. у покутсько-буковинських говірках *г'ам'батий* 'губатий', *г'ам'бач* 'губатий чоловік', *г'ам'бачка* 'губата жінка', а в гуцульських говірках ці ж назви характеризують пашекувату, неввічливу людину (Шпт). Це стосується також і літературних назв, напр., літ. *гу'ман:ий* 'людяний' у гуцульських говірках поширене з кардинально іншою аксіологією: вживане для характеристики нерозумної людини (Ср).

Більшість зафіксованих лексем є мотивованими, утвореними за традиційними мотиваційними моделями, напр., порівняння ледачої людини із непотрібною, зіпсованою річчю: якщо в покутсько-буковинських говірках лінивий – *трух'л'авий*, *гнилий* [8, с. 72], *смер'д'ечий* [8, с. 503], то в аналізованих гуцульських говірках із таким значенням поширений номен *п'р'ілий* (Ср, Шпт) і похідні: *п'р'іл'ек* (*п'р'ілак*) 'ледар' (Рз, Ср, Шпт, Яб),

¹ Зіставлення мовного фактажу в статті здійснено з посиланням на цей словник.

² Список обстежених н.п. подано в кінці статті.

³ Зберігаємо скорочення назв говірок, подані у джерелі.

пр'іл'ечка ‘ледарка’ (Яб), *пр'ілаўка* ‘т.с.’ (Яб). У говірці с. Розтоки зафіксовано похідні *гни/л'ек* ‘ледар’, *гни/л'ец'а* ‘ледарка’ ← *гни/лий* ‘лінивий’ і *пр'іл'ек* ‘т.с.’, *пр'іл'ец'а* ‘т.с.’ ← *п/р'ілий* ‘лінивий’. Однак, як зазначають мовці, у цих назвах утілений різний ступінь вияву негативної оцінки: *п/р'іл'ек* / *це ичи* / *г'іриши* / *л'інивий* до *к'райу* (Рз).

Недбайливу, ліниву людину порівнюють також із чимось неприємним: пор. покутсько-буковинське *смер/д'ачий* (*смир/д'учий*, *смер/д'ечий*) [8, с. 503] і гуцульське *во/н'ечий*: *во/н'ечий та/кий* *шо во/н'ше ни/ч'о не* *вартий* (Двг).

Очікуваним є порівняння відлюдькуватої людини з людиною, що має вади, напр., у покутсько-буковинських говірках *н'ілуй*, *безйа/зкий* – ‘відлюдькуватий’, натомість у гуцульських для характеристики відлюдника вживають прикметник *непри/томний* (Двг).

Активно використовуваною є модель порівняння людини, її рис та властивостей із твариною: пор. гуц. *ка/вул'а* ‘велика огрядна жінка’ (Двг, Шпт) ← зневажл. *ка/вул'а* ‘корова’. Цікава мотиваційна паралель, виявлена між гуцульськими діалектизмами *бух/н'ер* ‘чоловік-швендя’ (Шпт, Яб), *бух/н'ерка* ‘жінка-швендя’ (Шпт, Яб) ← *бухн'а* ‘стара маленька нежила хата’ (Шпт) та назвами *хат/кар* ‘швендя’, *хат/кар'ка* ‘жінка-швендя’, поширеними в покутсько-буковинських говірках.

Мотивація деяких виявлених лексем є прозорою, однак зараз уже не зрозумілою для мовців. Так, мовці не можуть пояснити мотивацію назв *дуб/лений* ‘рудий’ (Яб), *дуб'ей* ‘рудий чоловік’ (Шпт), хоча лексема *дублений* зафіксована у словнику зі значеннями 1. ‘оброблений дубилом’, 2. ‘рудий’. 3. ‘пожовклий від старості’ [1, 64].

Лексема *неўкр'ітний* ‘непосидючий’ (Двг, Дх, Ср, Рз, Яб) та похідні *неўкри/тун* (*неўкр'ітун*) ‘непосидючий хлопчик, бешкетник’ (Двг, Дх, Яб), *неўкр'ітуз* ‘т.с.’ (Рз), *неўкри/тунка* ‘непосидюча дівчинка’ (Дх, Рз) є частовживаними у досліджуваних говірках, однак їх мотивація також незрозуміла для мовців. Пояснюючи цю назву, вони вдаються до опису: *неўкр'ітуїє а* *тихо не си/дит* (Дх) і ніяк не пов'язують її з прислівником *крітко* ‘тихо, спокійно’ [1, с. 105].

Немотивованими для діалектоносіїв є номени *ин'а/пак* ‘недолуга людина’, ‘нечепура’ (Яб), *ин'апако/витий* ‘неповороткий, незграбний’ (Яб), хоча імовірно це похідні від дієслова *иняпати* ‘пересуватися, шльопаючи взуттям’.

Частина назв немотивована або їхня мотивація затемнена: *на тих нох* ‘вагітна’ (Шпт), *неўкл'ус* ‘непосида’ (Яб), *к'лухт'а* ‘ледарка’ (Яб), *п'ід'г'інд'ар* ‘підбурювач’ (Яб), *ге/лега* ‘опецькувата незграбна людина’ (Шпт), *зам'рик'іт* ‘жалюгідна, слабосильна людина’ (Шпт), *призд'рикам'ін* ‘заздрісник’ (Дх). Не зафіксовані ці слова і в лексикографічних джерелах.

У гуцульських говірках Путильщини виявлено семантичні процеси, які чітко виокремлюють цей діалектний простір, у зіставленні з покутсько-буковинськими говірками.

Так, літ. назва *прийм'ак* ‘чоловік, прийнятий у дім дружини’, ‘прийомний син’ [12, с. 623], широко вживана в багатьох регіонах, у покутсько-буковинських говірках стосується також переселенців. У гуцульських говірках Путильщини цю назву фіксуємо лише в значенні ‘прийомна дитина’ з указівкою на рід: *приї/мак* ‘прийомний син’ (Рз, Ср), *п/риї/ма* ‘прийомна донька’ (Ср) та із семантикою ‘жебрак’ (Яб). У значенні ‘зять, який мешкає у батьків дружини’ в обстежених говірках цю лексему не вживають взагалі і не вважають образливою чи зневажливою.

Як зазначала В. А. Прокопенко [11], всередині ХХ ст. існувало чітке розмежування лексем *го/дованец'*⁽¹⁾, *го/дованка* ‘прийомна дитина’ та *приї/мак*, *приї/мачка* ‘той, хто доглядає господарів за право наслідування житла’. У сучасних покутсько-буковинських говірках мовці і лексеми *го/дованец'*⁽¹⁾ / *го/дованка*, і назви *приї/мак* / *приї/мачка* знають зі значенням ‘усиновлена дитина’. У гуцульських говірках спостерігаємо чітке протиставлення цих назв, однак *приї/мак* ‘нерідна дитина’ / *го/дованец'* ‘той, хто доглядає господарів за право наслідування житла’, пор. також описову назву *їти на/годован'ц'ї*: *го/дованка о/так йак ми д'войи жийи/мо* *разом* / *д'ї/тиї ми ни* *майимо а ко/гос у/з'ели до*

/себи /шоби нас дот/римау і хоро/ниу за це ха/з'айство шо ми /майимо /має нас до/кутати⁴ (Ср). Однак ці слова поступово виходять з ужитку.

На відміну від покутсько-буковинських говірок, у яких для номінації дітей від різного подружжя поширені назви з/веден'і (з/веджен'і, зве/ден'і), зведен'у/ки 'зведені брати', зведе/ниц'і 'зведені сестри', у гуцульських говірках Путильщини для їхнього називання не вживають однослівні назви, а вдаються до опису: ж'і/ноч'і /д'іти (Ср), чоло/в'іч'і /д'іти (Ср), /тайак /р'ідн'і (Яб), оскільки дієслово *звесті*, що їх мотивує, у цьому мовному локусі має значення 'звabити', а лексема *зведе/ниц'а* 'покритка' (Двг, Дх, Ксл, Рз, Ср, УсП, Шпт, Яб). Відповідно усі похідні стосуються позашлюбних дітей: *зведи/н'ек* 'позашлюбна дитина-хлопчик' (Ср), *зве/денка* 'позашлюбна дитина-дівчинка' (Ср), у комунікації їх намагаються не вживати. Натомість у цих говірках натрапляємо на лексеми *байст/р'ук*, *байст/р'учка*, що стосуються позашлюбних дітей, у значеннях 'бешкетник', 'бешкетниця' (Шпт).

Лексеми *стриї*, *стриїко* 'дядько, рідний брат батька' у покутсько-буковинських говірках невідомі нині в жодному значенні. У семантиці 'дядько, рідний брат батька' ця лексема вживана у гуцульських говірках Закарпаття [12, с. 344; 13, с. 184]. У гуцульських говірках Путильщини у номінації рідного брата батька і рідного поширена назва /вуйко (Двг, Дх, Ксл, Рз, Ср, УсП, Шпт, Яб). Номен *стриї* у досліджуваних н.пп. рідко, але вживають зі значенням 'старий чоловік' (Дх, Ср, Рз, Шпт, Яб), іноді з іронічним чи зневажливим відтінком (Рз), напр., *моу/чи ти /ста/рий ст/рийу* (УсП).

Щодо способів номінації, до яких вдаються діалектоносії характеризуючи особу, в аналізованих гуцульських говірках поширена однослівна і полікомпонентна номінація, первинне та вторинне називання, різноманітні порівняння, що увиразнюють оцінку. Оригінальність мовних засобів часто зумовлена основними видами діяльності гуцулів, напр. заготівлею сіна: *йак су/ло ве/ликий* 'високий худий чоловік' (Яб) (*су/ло* 'держак для вил'), *остри/ва* 'висока худа людина' (Двг, Шпт) (*острива* 'верх чи тонкий стовбур дерева із залишками гострозрізаних гілок, що використовують для складання сіна в копицю' [8, 370], *йак ко/пиц'а горо/хова* (Яб), рослинним та тваринним світом: *ви/рис йек сме/река* 'високий чоловік' (Дх), *сме/река* 'висока жінка' (Дх), *здо/ровий вед/м'ід* 'кремезний чоловік' (Дх), особливостями побуту, напр., негативно-оцінна лексема *феледж'ир'і* 'мешканці сіл Плоска, Селятин, Шепіт', мотивована назвою одягу *фелега*: *дау/но ро/бели оддеж'у са/ме /воу/ну /дау/но /в'іу/ці ст/ри/гли /воу/ну н/р'ели т/кали/ на верс/татах /дома це називало/си оддеж'а /і с /цей/ оддеж'і /ш'или сарда/к'е та/к'і а за сар/дак ка/зали фелега і за то ка/зали за цих л'уді/й феледж'ир'і* (Ср).

Щодо самого етноніма *гуцул* К. Ф. Герман наголошував, що «гуцул, гуцули не є самоназвою жителів українських Карпат. Більше того, до останнього часу назва сприймалася образливою кличкою» [2, с. 343]. Нині лексему /гуцул вживають як самоназву і не вважають образливою. Як самохарактеристику на цій території також вживають лексему *буко/ви/ни* (Яб). Цікаво, що мешканців інших, не гірських територій, називають бойками: *бой/к'ин'а* 'жителя низовини, не гуцулка' (Шп), *бой/ки* 'мешканці рівнинних територій' (Ср).

Загалом, спосереження над характерологічною лексикою гуцульських говірок Путильщини засвідчили їхній тісний зв'язок із говірками прилеглої території, зокрема й покутсько-буковинськими, та виявили цікаві мовні факти, зокрема щодо семантики та мотивації деяких назв. Поглиблення їх лінгвістичного аналізу, зокрема з'ясування мотивації і походження таких номенів становить перспективу наступних студій.

1. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.

2. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини в історичному та лінгвогеографічному аспекті: Фонетика, фонологія / К. Ф. Герман. – Чернівці : Рута, 1995.

⁴Кутат⁴. 1. Поратися коло домашнього господарства; 2. Доглядати. [2, с. 107].

– 391 с.

3. Хобзей Н. Гуцульські світи. Лексикон / Н. Хобзей, О. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. – 668 с.

4. Лєснова В. В. Номінація рис людини в українських східнослов'янських говірках. Монографія / В. В. Лєснова. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 194 с.

5. Дворянкін В. О. Номінативні процеси в українських східностепових говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Дворянкін Віктор Олександрович ; Луганський нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 24 с.

6. Колєсник Л. Я. Номінація людини в покутсько-буковинських говірках: генеза та просторове варіювання : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Колєсник Людмила Ярославівна ; Інститут української мови НАН України. – К., 2016. – 22 с.

7. Лєснова В. Словник оцінних номенів людини в українських діалектах / Валентина Лєснова ; за заг. ред. П.Ю. Гриценка. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 304 с.

8. Словник буковинських говірок / [За заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

9. Етимологічний словник української мови. У семи томах. Т. 4. – К. : Наук. думка. – 2003. – 656 с. (Словники України)

10. Словник української мови: в 11 т. Т. 7. – К. : Наук. думка, 1976. – 724 с.

11. Прокопенко В. А. Назви спорідненості та свояцтва в буковинських говірках / В. А. Прокопенко // Наук. записки Чернівецького держ. ун-ту. Питання історії і діалектології східнослов'янських мов. – Чернівці : Чернів. держ. ун-т, 1958. – Т. 31. – Вип. 7. – С. 139-151.

12. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

13. Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок. (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород : Ужгородський національний університет, 2005. – 266 с.

Список обстежених н.п. Путильського району Чернівецької області

Двг – Довгопілля; Дх – Дихтинець; Ксл – Киселиці; Рз – Розтоки; Ср – Сергії; УсП – Усть-Путиля; Шпт – Шепіт, Яб – Яблуниця.

Koliesnik L. From observations on the characterological vocabulary of Hutsul dialects of Putylsky district

Introduction. While preserving the common Hutsul traits, the area of Hutsul dialects distribution is not homogeneous. It is said about its binomial division (into the eastern and western parts) or about the tripartite division into the area with the centers within Ivano-Frankivsk, Chernivtsi and Transcarpathian regions.

Within the Chernivtsi region, there are two Hutsul administrative districts – Putylsky and part of Vizhnitskiy.

The Hutsul dialects retained their linguistic and cultural unity with Bukovina, Pokuttia and Dniester dialects.

Purpose. The existence of several dictionaries of Hutsul dialects does not depreciate the relevance of their research, insofar as the unique cultural and linguistic phenomena preserved in this territory are subject to the inevitable changes. This necessitates their research, recording the dialect vocabulary of various lexical sets, writing a vast textual data that not only emphasize the functional aspect of vocabulary,

but also allows one to analyze the features and dynamics of dialects at all language levels.

Methods. The method of dialectology survey is fundamental to the study. The linguistic analysis on the characterological lexicon was realized by the comparative and descriptive methods. The author draws on the materials of dialect dictionaries also.

Results. Characterological lexicon of this area is distinguished by the same phenomena as in other territories, for example the use of a single lexical item to denote a wide range of related concepts, the predominance of negatively evaluative naming over positively evaluative etc. Speakers qualify negatively evaluative names using the resources of their own dialect.

Many names are common for Hutsul and Bukovina-Pokuttia dialects and differ only in phonetic appearance.

Some of the identified names are typical for the entire western-Ukrainian region: ohab/lenyj – ‘ugly’, o/ferma – ‘bad person’, kal’y/hatyj – ‘portly’. A number of nomens, common for the Bukovina-Pokuttia dialects and the studied Hutsul dialects, have distinctions in semantics.

Most of the recorded lexical items are motivated, formed according to the traditional motivational models: a comparison of a person, their features and properties with animals or objects. Such names are expressively evaluative, mostly negatively characterizing an individual.

In the Hutsul dialects of Putyla, some peculiar semantic processes (in comparison with the Bukovina-Pokuttia dialects) have been discovered, namely the circulation or absence of certain names in dialects is due to extra-linguistic factors.

The methods of naming in the Hutsul dialects considered are as follows: single-word / polycomponent; primary / secondary; comparison that emphasizes the evaluation. The singularity of linguistic resources is often due to the main activities of Hutsuls, e.g. hay harvesting: ostry/wa – ‘a tall thin person’ (ostrywa – ‘the top of a tree used in hay stacking’).

Originality. The unmotivated words are not fixed in lexicographic sources and their etymology requires clarification. These nomens enrich the vocabulary of Hutsul dialects.

Conclusion. Accordingly, observations on the characterological vocabulary of Hutsul dialects have shown their close connection with the adjacent dialects, including Bukovina-Pokuttia, and revealed interesting language facts, in particular on the semantics and motivation of some names. The deepening of their linguistic analysis constitutes the perspective of the following study.

Key words: characterological nomen, evaluative naming, Hutsul dialects, motivation, methods of naming.

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-7

УДК 811.161.2'282

ВЕСІЛЬНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ ПІВДЕННОБЕССАРАБСЬКОЇ ГОВІРКИ

М. Делюсто

*кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Новожитні українські південнобессарабські говірки становлять надзвичайний інтерес для лінгвістики, адже функціонують понад двісті років у ситуації міжмовної та міждіалектної взаємодії, а тому є цінним джерелом спостереження динаміки діалектів, мовної інтерференції, закономірностей збереження архаїки та появи інновацій. Автор статті на підставі свідчень діалектних текстів та матеріалів, зібраних за питальником до «Атласу українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю», описує весільну лексику однієї з українських діалектних мікросистем регіону з метою уточнення її генези та місця у класифікації українських говірок ареалу.

Ключові слова: українська говірка, весільний обряд, номінація, діалектний текст, Південна Бессарабія.

Обрядова лексика південнобессарабських говірок неодноразово привертала увагу дослідників (В. О. Колесник, С. І. Георгієва, Н. М. Гончар, Л. Ф. Баранник, О. А. Дакі, Г. А. Черезова, І. Б. Циганок та ін.), адже у цій найдавнішій тематичній групі яскраво відбиваються інтегральні та диференційні елементи різних мовних систем (українських, болгарських, російських, румунських, тюркських), що упродовж двох століть активно взаємодіють на цій території, відтворюються вектори і напрями інтерференційних процесів, мовна динаміка.

Відзначимо, що українські говірки полімовної Південної Бессарабії, досліджені А. М. Муканом, В. П. Дроздовським, Т. П. Заворотною, П. Ю. Гриценком, А. О. Колесниковим, О. О. Мірошніченко, О. А. Дакі та ін., і сьогодні залишаються надзвичайно цікавим та цінним об'єктом спостережень для лінгвістів. Будучи новожитніми, функціонуючи у складній мовній ситуації, вони демонструють поєднання двох різноспрямованих процесів: збереження материнських рис і набуття нових в умовах міждіалектної і міжмовної взаємодії [1, с. 30].

У статті характеризуємо лексику українського весільного обряду одного з найбільших сіл Південної Бессарабії, де компактно проживають українці – Шевченкове Кілійського району Одеської обл¹. Сучасні дослідники вважають цю говірку типовою українською південнобессарабською, відповідно до класифікації А. О. Колесникова [2; 3], вона належить до домінантних в ареалі мішаних говірок з полідіалектною основою. На думку А. М. Мукана, в ній переважають риси південно-східного наріччя української мови [4]. Власні багаторічні спостереження над цією діалектною мікросистемою [5] та над іншими українськими говірками ареалу переконують не лише в її гетерогенній основі, але й в окремішності, специфічності на тлі інших говірок, що виявляється не лише на мовному, а й на культурному рівнях.

Це підтверджують й оцінки мешканців сусідніх сіл, які, характеризуючи місцевих жителів, вживають, окрім закономірних номінацій (*шев'ченковск'і, караг'мец'к'і* > від старої тюркської назви села *Карамак'мет, Караг'мет* 'чорний махмет'), й особливі. Так, у

селі Трудове по відношенню до осіб жіночої статі зафіксували словосполучення *шев'ченковс'ка Гапка*, походження якого пов'язують з довгими багатими спідницями, про що свідчать і самі мовляни (*по дв'їнац'ат' н'ілок² сп'їдниц'а од'на бу'ла // на дв'їнац'ат' н'ілок! // і ми_ж у т'їх сп'їдниц'ах хо'дили*), та пихатістю сусідів, а також поширеністю специфічних імен, зокрема жіночого імені Гапка (Гафія). У розташованому поблизу місті Кілія у цій функції спостережено й лексему *брус*, значення якої в «Етимологічному словнику української мови» подано як 'грубіян, нахаба', 'незграбний, неотесаний' про людину [8, 268]. Нами зафіксовано такі самооцінки: *украї'їнц'і ми // а то ха'хли ми 'були! / а те'пер украї'їнц'і / от // та / це / та_й і 'тато наш бу'ї ха'хол і 'мама 'тоже //*.

Мета статті – описати лексику весільного обряду досліджуваної говірки на підставі свідчень діалектних текстів (транскрибованих аналогів фонозаписів діалектоносіїв) та відповідей на спеціально укладену програму до «Атласу українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю» [3].

Зауважимо, що подібно до інших українських сіл, весільний обряд тут характеризує тричленна структура: передвесільний етап, власне весільний і післявесільний. Перший починався *сватанням*, проте на відміну від українських сіл інших регіонів України, де на цьому етапі обмежуються *перев'язуванням* старостів *рушниками*, в с. Шевченкове ця процедура передбачає й *сватання* саме по собі – близьке знайомство батьків нареченого та нареченої (пор. *запиту*, *договір*, *заручини*, *оглядини*), які незабаром стануть *сватами*: *з'начит' 'ран'ше бу'ї та'кий о'бичай // і'шоу' о'т'е'ц' / о'т'е'ц' жен'ї'ха і'шоу' до н'е'в'ести із о'м'ц'ами до'говар'увалис' на шч':от 'свад'би // на шч':от й'а'к'і там 'будут' / й'ак_би ска'зат' / шо при'готов'л'ат' / ну по т'їй 'мод'і // по'том 'чере'з в'ре'м'я на'зна'чали у'же св'атавст'во // і: хо'дили св'ати у'же в'тор'ично / і у'же у'мест'е // і св'ати соб'ї'ралис' / ше 'кой_й'ак'і во'п'роси ре'шали на шч':от 'свад'би // по'том на й'а'ку_то не'д'їл'у на'зна'чалас' 'свад'ба//*. Про день, коли можна *засилати старостів*, з батьками дівчини попередньо домовлявся батько хлопця. Однак відомо, що це не могли бути понеділок і субота. Старостами обирали родичів жениха, зазвичай батька, дядька, старшого брата, двоюрідних братів. Свататись вони приходили з графином вина та хлібом з сіллю: *при'ходит' 'бат'ко жен'ї'ха іс 'хл'їбом іс 'сол'їю // ози'вайут' н'е'в'есту // з гра'ф'инчиком при'ходит' жен'ї'ха_ж 'бат'ко*.

Для *перев'язування старостів* дівчина заздалегідь самостійно вишивала *рушники*, а також *хустку*, якою *перев'язувала* жениху праву руку вище ліктя. Після *перев'яз'ки* усі учасники події сідали за стіл та вечеряли, домовлялися про час *сватання*, а домовившись, пили *мого'рич* і розходилися по домівках, жениха додому в *рушниках* проводжали старости. Цей етап сватання діалектоносії називають *ходіння за рушниками*: *при'ходит' 'бат'ко іс / ну іс_старос'тами // і старос'ти / ну при'ход'ат' старос'ти і 'бат'ко з ним при'ходит' // і 'сватат' н'е'в'есту // і н'е'в'еста з'начит' // же'н'їх по / по'зад'ї же'н'їх при'б'їга'є // бо / а'бо і н'ет' / і же'н'їх із 'ними при'ходит' // вс'ї при'ход'ат' учоти'р'ох і з // 'бат'ко закли'ка'є в 'хату // і во'ни с'ї'да'ють за с'т'їл так // же'н'їх і'де з н'е'в'естойу / а старос'ти си'д'ат' / ну то'д'ї в'же во'ни с'т'їко си'д'ат' / а в'же то'д'ї н'е'в'еста 'перед 'ранком йїх попере'в'їа'зу'є руш'никами і во'ни й'дуть до'дому // сп'ї'вайут' // 'й'а'кос' інт'е'р'есну 'н'їсн'у сп'ї'вали / шо во'ни й'дуть йїх те / з'начиц':а йїх // ну_й'ак' / пере'в'їа'зали йїх // ну во'ни в'же та'к'ї 'рад'ї // пере'в'їа'зали / погу'л'али / на'пилис'а й'дуть до'дому / казати 'бат'ку й 'мате'р'ї шо в'же н'е'в'есту пос'ватали //*. Варто відзначити, що обрядодія *ходіння за рушниками* поширена саме серед українців Південної Бессарабії [7, с. 627].

Власне *сватання* відбувалося за тиждень-два після *перев'язування старостів*. У певний час після обіду *жених* запрошував батьків нареченої та її хрещених батьків до себе, де на них вже чекали його хрещені батьки та близькі родичі. За спільним столом

²Пілка – відріз для шиття одягу на всю його ширину [6, т. 6, с. 534]. Для українців Бессарабії відзначено зазвичай 3–7 пілки на спідницю [7, с. 623].

домовлялися про організацію весілля, придане, подарунки: *а тоді с'вад'бу догвар'уйуц':а / коли 'буде с'вад'ба // приход'ат' т'і бат'ки й_т'і_бат'ки // мм / с'т'іл го'товл'ат' // с'ватан'а вже / с'вати це вже / мм / мо'рич 'ви'п'ут' і догвар'уйуц':а коли 'буде с'вад'ба //*

Після випивання *могори'чу* батьки цілуються, а жених проводить батьків нареченої додому, а її саму на *му'зики*: *же'н'іх бе'ре н'е'в'есту і о'д'і'вайец':а 'серед 'тижн'а та'ко йак не'д'іл'а ше до с'вад'би // о'д'і'вайец':а з н'е'в'есто'ю іде / ну ту'ди на ву'гол / на гул'н'у чи // до к'луба чи на гул'н'у 'було 'ран'че // іде це / і во'ни / во'на 'ходить' там / тан'ц'уйе з жен'іхом //*

Залежно від необхідної підготовки, весілля призначалося упродовж декількох тижнів або навіть місяця після сватання. Воно починалося з випікання *короваю* та *шишок* – булочок, які отримали таку назву через те, що їхня верхня частина подібна до зрізаного верху шишки [9, 10; 6, т. 11, 466]. У будинках молодих їх пекли жінки-родичі та сусідки – *коро'вайниці*: *'ран'че було так / що с'вад'бу ро'били // захо'д'імос'а в че'т'верх / не'к'ти шиш'ки //; шиш'ки пек'ли // і це н'е'в'еста йде / шіс'т' 'д'евоч'ек / 'друж'ки / пригл'ашон'і / шиш'ки у ру'ках не'с'ут' д'і'чата // і по'зад'і сп'і'вайут' і'дут' ве'с'іл'ної // н'е'в'еста по'перед'і / ко'го встр'і'вайе вс'іх ц'і'луйе по сил'і і та'к'іх і вз'росл'іх і вс'іх_вс'іх у р'ад // а тоді вже 'в'ечер'і пригл'ашає на с'вад'бу // шиш'ку да'їе 'роцтв'ен'ікам //*

Діалектоносії свідчать, що на випікання *шишок* обов'язково запрошувалися хрещені батьки, тітки та сестри, а починала замішувати тісто тільки щаслива у подружньому житті жінка [9, 10], а в будинку молодого пекли також *'борону* і *'раник* [9, 10], які дарували батькам нареченої, та *весільний калач*, який дарували батькам жениха. Лексема *'борона* засвідчена і в східнослов'янських говірках [10]. В інших українських південнобессарабських говірках на позначення весільного хліба зафіксовано також номени *лежень* 'великий продовгуватий хліб з різноманітними прикрасами, який лежав перед молодими на весіллі' (напр., у селі Трудове Кілійського р-ну), *дивень* 'дівчачий коровай' (напр., у селі Пшеничне Саратського р-ну).

Перший день весілля – *голо'виц'а* – субота. Назву пов'язують з лексемою *голова*, що уособлює початок: *бу'ла голо'виц'а називалас'а // іс_суботи н'е'в'еста хо'дила уд'іта / пригл'ашала у'с'іх із друж'ками на с'вад'бу до 'себе // а же'н'іх со'б'і о'д'і'ел'но хо'ди'у //*. Вранці у цей день наречена готує *'придане* – пілки, занавіски, одяг, рушники, більшість з яких вона сама вишивала – яке складає *в ск'рин'у*.

Зауважимо, що в українських говірках ареалу із значеннєвим компонентом 'придане' зафіксовано і збережено варіанти *дзестри* (*дзейстри*, *дестри*, *зестри*), *дзестра* (*зестра*), *'придане*, *'придан'а* [11, НМ, 174; 3, к. 88, узаг. к. 7]. Уперше номінації *дзестра*, *дзестри* відбиває «Словник діалектизмів українських говірок Одеської області» А. А. Москаленка [12, с. 30] зі значенням 'посаг, віно, все майно, крім худоби і грошей'. У словнику В. П. Дроздовського [13] знаходимо: *зестри*, т. мн., 'посаг, віно'. ТС, *дзестри / на другий ден' н'е'в'еста почи'нає приби'рати хату свої'ми зестрами //* (НР). Збереження й активність цієї лексеми у сучасному мовленні представників українських південнобессарабських говірок підтверджує «Словник українських говірок Одещини» О. І. Бондаря [14, с. 68], де розширено кількість пунктів регіону з цим словом, зокрема: подано *дзестри*, *дестри* (у нас була ро'с'ія / та'да бу'ли дестри / на'лавники – м. Татарбунари; *насправ'ала дзестр'ів / що у ск'рин'у одну не ум'іш'чайц'а* – м. Татарбунари; с. Кочкувате, Татарбунарський р-н). Уважаємо, що форми на *дз* з'явилися внаслідок властивого говіркам регіону більшого, ніж у літературній мові, навантаження фонемою *дз*, яка може тут виступати й у позиції з (*дзестри*, *дзв'ір*) [4].

Досліджуючи українські говірки ареалу, А. О. Колесников відзначив особливості граматичної поведінки субстантивів цієї семантики. Зокрема, вказавши на їхню лакунарність форм числа, як у бік однинності (*'придане*, *'придан'а*, *дзестра*), так і в бік множинності (*дзестри*, *зеч'і*, *зестри*, *дзейстри*), та неоднаковий характер варіативності подібних номінацій серед говірок, напр.: *'придане*, *дзестри* (Благодатне, Скриванівка

Тарутинський р-н, Трапівка Татарбунарський р-н); *п/ридане* (Олександрівка, Малоярославець Другий Тарутинський р-н, Мирнопілля Арцизький р-н, Широке, Семенівка, Випасне, Софіївка Білгород-Дністровський р-н, Каланчак, Матроска Ізмаїльський р-н); *Дзестри* (Височанське Тарутинський р-н, Нова Царичанка Білгород-Дністровський р-н, Трудове Кілійський р-н, Кам'янське Арцизький р-н); *п/ридане* і *Дзестра* (Петрівка, Старокозаче, Удобне Білгород-Дністровський р-н); *п/ридане*, *Дзестра* і *Дзестри* (Чистоводне, Володимирівка Білгород-Дністровський р-н); *п/ридане*, *Дзестри* і *зеч'ї* (Миколаївка Білгород-Дністровський р-н); *п/ридане*, *Дзестри* і *зестри* (Стара Царичанка Білгород-Дністровський р-н, Лиман Татарбунарський р-н); *п/ридане* і *зестри* (Вільне Білгород-Дністровський р-н, Приморське Татарбунарський р-н, Єлизаветівка Тарутинський р-н); *п/ридане* і *зестри* 'лах/м'іт':а' (Приморське Білгород-Дністровський р-н); *п/ридане* і *Дзейстри* (Новоукраїнка Тарутинський р-н); *п/ридан':а* і *Дзейстри* (Петрівка Тарутинський р-н); *п/ридан':а* і *Дзестри* (Ганнівка Тарутинський р-н) [2, с. 267].

По обіді до нареченої приходять шість *дружок*, які будуть надалі супроводжувати її на усіх етапах весілля, зокрема співати пісень. Останнє спостережено не в усіх українських говірках ареалу. Так, діалектоносії села Нерушай Татарбунарського р-ну відзначають відсутність цього компонента на весільному дійстві. Старша дружка сидить поряд з нареченою, вона або посаженна мати – *на/нашка* – тримає вінець над її головою під час вінчання у церкві. Перед тим, як одягти молоду, мати символічно мие їй волосся, а молодший брат розчісує його.

Після того наречена, яку благословляє мати, разом зі своїми друзками йде селом запрошувати гостей на весілля: *хо/дили по се/лу // н'е/в'єста хо/дила / ну л'удей к/ликала н'е/в'єста // друз/ки сп'ївали / кра/с'іво / дуже/весело/було і кра/с'іво/було // як/ран'че/було //*. Спочатку вона запрошує хрещених батьків та родичів, а потім й усіх інших: *у суботу во/на/ходить' по се/лу к/личе л'удей зна/комих свої/х // хто зна/комий // к/личе / д'їтей ц'їлує // д'їти б'їжат' у/с'ї / за/мурзан'ї й/а/к'ї // а во/на_ж ц'їлує ї/х у/с'їх / чисто / бо во/ни_ж/хочут' шоб моло/да поц'їлу/вала // в_р'ад с'танут' / моло/да ц'їлує //*. Якщо хтось з батьків на момент весілля помер, то молода обов'язково ходила на кладовище: *н'е/в'єста хо/дила на/кладовищ'е / кру/гом // як не/має бат'ка / во/на хо/дила на/кладовищ'е // к/лониц':а бат'ков'ї це //; у суботу // да / да / перед с'ва/б'ойу / перед с'ва/б'ойу с'час/ход'ат' // в нас і/с'час як не/має бат'ка й матер'ї // ход'ат' у/клон'ац':а перед гробом //*.

Обов'язково молоду благословляють і батьки нареченого: *до же/н'ї/ха при/ходила к/лониц':а // ну / бат'кам //*. Після запрошення жінка повертається додому, де її зустрічають з іконою, хлібом і сіллю її батьки, сестри, брати.

Після цього наречена з друзками *вийут' гіл'це*³. Наречена сідає на кожух на куті по діагоналі напроти пічки, поряд з нею друзки, на стіл кладуть *гіл'це*, прикрашають його квітами, стрічками, цукерками: *цв'їточки в'їа/жут' і ч'їпл'айут' / і ч'їпл'айут' // із ї/олки / із/разн'їх // як/ос'їн'їу рос'тут'/ поли/нки в'с'ак'ї // ота/к'ї ма/нен'к'ї пучечки з'їа/зуйут' і при/їа/зуйут' до/того / до т'їх г'їлочок // а з'верху / із/самого / ка/лину і/жита пучочок при/їа/зуйут' // то то/д'ї і/зламу/їут' жен'їхов'ї й н'е/в'ес'т'ї да/ру/їут' // шоб/жили і чер/вона ка/лина //*.

Прикрасивши *гіл'це*, усі сідають вечеряти та чекати жениха з боярами – хлопцями, родичами і близькими друзями жениха. Їх теж шість, один з них старший, він, або *поса/жон':ий бат'ко* – *на/нашко, на/нашул* (ми *це_ж ос'// це/ос'* ко/ли же/нивс'а *нана/шула* *були Й/у/гинин / Й/ї/ван // із/ж'їн/ко/їу // були! / були! / хто хо/т'їу //*) – тримає вінець над молодим у церкві, а за столом сидить напроти старшої друзки. Жениха супроводжують і молоді дівчата з рідні, *св'їтилки*, які виготовляють з барвінку світильники, в які вставляють запалені свічки, та теж співають на весіллі [9, с. 26]. Жених разом зі своїми боярами також ходить по селу і запрошує гостей на весілля. У його

³ Гільце – велика кругла гілка з вишні, яка символізує багатий рід [9, 23]; обрядове дерево українського весілля, яке прикрашають квітами, ягодами, колосками, стоїть на столі упродовж всього весілля [6, т. 2, 70].

будинку також в'ють гільце, після чого, залишивши його вдома, разом з боярами та світилками, свашками під музику він йде викупляти гільце нареченої: *посл'е вечер'і вже вс'о // молодий с_своїми молодими хлопц'ами / з бо'йарами / з бубном / з ар'мошкою / ідут' із дому до н'ев'ести // і вс'і чу'ж'і / тан'ц'уйут' хлопц'і д'і'чата вдво'р'і // гул'айут' / а у д'і'чат букети при'чепл'ен'і / і пл'точки но'сов'і або л'єнти // а то'д'і жен'і'ха хлопц'і долж'н'і викупит' // п'ят' ш'іс'т' хлопц'і ш'іс'т' д'і'чат // і о'це у та'р'ілочк'і совайут' та совайут' грош'і хлопц'і д'і'чатам / о // а д'і'чата не хо'т'ат' брат' / д'і'чата т'ребу'ют' ба'гац'ко грошей // а хлопц'і шут'ку'ют' / або йа'к'іс' не'годн'і грош'і пок'ладут' / а то коп'і'юк кинут' у та'р'ілку // а д'і'чата н'е: // по'куда во'ни ска'зали там д'ес'ат' / п'ят'нац'ат' / аж по'куда не к'ине так йа'к ска'зала д'руж'ка // то'д'і вже во'на оч'і'пл'а'є св'і'й букет і йо'му ч'і'пл'а'є //*

Букет нареченої женихові продає її менша сестра або племінниця. Після цього усі вечеряють, веселяться, танцюють у дворі, а тоді йдуть додому: *і то'д'і ро'сход'ац'а / молод'і // д'і'чата йдут' іс ковал'ерами іс цими бо'йарами до'дому // хто до'дому / хто ку'да // а моло'да / іс же'н'і'хом оста'йец'а //*. На цьому передвесільний етап завершується.

Саме весілля відбувається у неділю. Вранці до нареченої приходять дружки, жінка, яка допомагає вбратися, і молодий. Після цього молоді зі своїми старостами, дружками, боярами, світилками йдуть до церкви на вінчання. Потім усі обідають у жениха: *а то'д'і вже р'ано йдут' у ц'еркву // в'ін'чайуц'а і йде вже с'вайд'ба до молодого / о'б'ідат' ту'да // му'зики г'райут' / пере'в'язу'ют' // е / с'таршу д'руж'ку / с'таршого бо'йарина // і так в'їа'жут' і то'же йдут' // ідут' во'ни в молодого по'б'ідали там йа'к //*

Дорогою діти переливають їм з чашок дорогу на щастя, за що жених дарує їм гроші та солодоші. Біля будинку молодої дружини відбувається перекидання правою ногою відра з водою обома молодими: *до'роги пере'ли'вайут' / д'іти іс кру'же'ч'ками / а н'і то / в'і'дро // пок'ладут' / а во'ни оба молод'і но'гами пере'кинули / воду / а то'д'і но'гами і на'зад в'і'дро // чи го'с'тин'ца чи руб'йа'кий ки'дайут' у в'і'дро //*

Погостювавши в молодого, весільна процесія рушає до молодої у такому порядку: молоді, старший боярин з гил'цем молодого, дружки та бояри. Мати жениха посипає молодих грошима, зерном, цукерками і горіхами. Дорогою знову відбувається переливання водою, а коло будинку перекидання відра з водою. У молодої мати кличе її з подружками до хати, натомість жених з боярами залишається у дворі. Через деякий час заходять старости молодого і починають бесідувати зі старостами молодої. Коли старости домовились, їх кличуть до столу. Попередньо старша дружка під столом поливає їм руки водою, а молода подає рушники. Витерши руки, вони перев'язують один одного через плече, дякують молодій та вертаються до молодого: *моло'да / і'де по'не'ред'і // до'дому вже з д'руж'ками // бе'ре д'ру'жок і'де по'не'ред'і / б'уде там с'і'дат' за с'т'іл / до'жи'дат' // а молодий вже сам і'де / без'нейі // не'с'ут' те гил'це // йдут' за ним св'ітел'ки / сва'ш'ки / старос'ти // по'пере'в'язу'ван'і // ідут' за'нейу / за ним // при'ход'ат' до / ту'ди до молодой // моло'да вже в'хат'і си'д'ит' / же'де з д'руж'ками // молодого вже ве'дут' у хату // а во'ни сто'йат' / коло по'рога шоб // йі'йі ве'дут' в'хату / н'рос'ац'а шоб і йі'х пов'іа'зали // а ц'і сп'і'вайут' // а у ко'мор'і шолок / та там ру'шник' і'с'орок // в'іа'ж'іт' / ц'і сп'і'вайут' сва'ш'ки_вже // то'д'і йдут' у хату / пе'ред закли'ка'ют' ... пов'іа'жут' і'ше раз старос'т'і' // сва'шок там // в'хат'і вже с'і'дайут' за с'т'іл / в'го'ш'а'ют' йі'х // а то'д'і вже ви'ход'ат' над'в'ір / гул'айут' у'с'і вже // вс'і у'мест'е вже // д'руж'ки і бо'йари гул'айут' // до п'я'ти ча'со'у //*

Після цього відбувається вручення подарунків батькам молодої. Батькові дарують /борону та шапку або сорочку, а матері н'р'аник і обов'язково чоботи, під час цього їх пригощають вином або горілкою. Вважають, що боро'на і н'р'аник символізують знаряддя праці [9, с. 43].

Отримавши подарунки, батьки запрошують гостей в хату, усі обідають, а після танцюють і гуляють до п'ятої ранку, після чого відбувається покривання молодих –

посвячення їх у сімейне життя. Дві свашки (одна – молодого, а інша – молоді) беруть хустку, розстилають її та покривають молодих таким чином, щоб закрити їх обличчя від гостей. Після свашки трічі цілуються, а потім накидають хустку на плечі молоді: *а тод'ї вже в п'ят' ч'а'соу за'ход'ат' у 'хату // у'же і друж'ки / ц'ї / чи моло'дий / бо'їари // за'ход'ат' у 'хату моло'ду берут' покр'ива'ють' // ви'лаз'ат' дв'ї 'ж'інки і плат'ками ма'хайут' / покр'ива'ють' й'її // тод'ї пла'ток наки'да'ють' на 'шийу на 'нейі // а во'на си'дит' н'е'в'еста вже вс'а // в'інок / у в'с'ому вже си'дит' //*

Після цієї процедури старший боярин ділить весільний коровай, на стіл кладуть гіл'це молодого, з нього зривають квіти та починають дарувати подарунки: *а тод'ї вже 'кончиц':а о'це все // да'ру'ють' л'у'д'ам / по'дарки це // там 'тому руш'ник / 'тому пла'ток / 'тому ру'ба'шку // ну 'шо та'ко / та'ко об'ичай бу' // да'ють' / уго'ш':а'ють' й'їх //*

У говірці спостережено й процедуру *друж'чини* – прощання молодіжної громади зі своєю подругою. Під час цієї обрядодії старша дружка пригосчає старшого боярина гостинцями, він за це дає їй гроші, а вона у відповідь перев'яже хусткою йому праву руку вище ліктя, п'є з ним *могорич* і пригосчає всіх присутніх. Завершувались *друж'чини* сумною прощальною піснею [9, с. 43], потім відбувався *викуп подушок* у сестри, племінниці або хрещениці нареченої: *ну тод'ї 'ран'ше шо // 'т'іки сун'дук бу' / подуш'ки // а подуш'ки ше_й так не да'вали // ста'ють' / н'е'в'естина сест'ричка ма'нен'ка 'коло подуш'ок сп'ївайе // а йа 'л'ітом ни гу'л'ала 'п'ір'ячко соб'їрала іс / е / 'качки іс 'гуски се'ст'р'ї в по'душки // і с та'р'ілкою сто'їт' / 'кидайте 'прош'ї тод'ї о'д:ам по'душку вам // мм / і од'ї'яло // о / і то_ж 'тоже ц'ї_ж у'же бо'їари / при'гла'шон':і ки'да'ють' там коп'їй'ки чи шо // н'е! / н'е! / о'то 'викуп за подуш'ки се'ст'рички // с'к'їл'ки ска'зала / с'т'їл'ки долж'н'ї 'її і дат' //*

Після викупу бояри з криками та свистом забирають придане молоді, складають його на повозку й везуть наречену з приданим до жениха: *тод'ї вже н'е'в'есту заб'їра'ють' // ви'нос'ат' н'е'в'ес'т'ї йак 'ран'че була ск'рин'а // бил гар'д'ірон / а тут ск'рин'а // ви'нос'ат' ту ск'рин'у / по'душки / скла'да'ють' на п'їд'воду // про'вод'ат' моло'ду вже з' 'хати // вже моло'ду заб'їра'ють' / н'е'в'есту // і во'на круж'ка об'в'їу й'її с'тароста / 'ла'вний об'в'їу // поса'ди'ї й'її на п'їд'воду вже // вже ве'зут' до же'н'їха / о'це та'кої / робл'ат' //*

У будинку молодого розпалюють вогнище, яке символізує очищення, збираються «*има'лит' моло'ду*» [9, с. 58]. Молоду жінку роздягають у кімнаті, де спатимуть молоді, свашка дає їй червоні нитки для того, щоб вона прикрасила шишку. Червоний колір вказує на чистоту дівчини. А тим часом всі гості гуляють досхочу.

У понеділок, в обід, у будинках батьків подружжя знову збираються гості. Батьки пригосчають їх *гарячим вином* – кип'яченим вином з додаванням води, перцю і цукру [9, с. 61], смачною їжею, а гості дарують молодим подарунки: *а в поне'д'їлок у'же не'суть' по'дарки // мм / же'н'їху й н'е'в'ес'т'ї 'дар'ат' // хто шо 'має // 'ран'ше_ж 'було // в'і'второк у'же // той пуд'о'зими да'ру'ва' / той йа'г'ничку да'ру'ва' / той 'гусочку да'ру'ва' // той / мм / да'ру'ю то'б'ї ко'рову шо гре'бе со'л'ому // У цей день молодих також перев'язували матерією: на 'трет'їй ден' це вже са'мо со'бойу / ма'тер'їю при'носили // заки'да'ють' на же'н'їха / на о'це йак ми вдвох сиди'мо о'дин край ма'тер'її с'у'ди / а о'дин край на же'н'їха / о // і це вс'ї_в'с'ї ки'да'ють' пере'в'їаску / ки'да'ють' на же'н'їха / н'е'в'есту // з'їа'жут' тут та'ко й'їх до 'места // ну он'ш'ето йа 'зна'ю / тод'ї / ну та'к і бу'ли йа'к іс' ста'р'ї т'ра'д'їц'її.*

Післявесільний етап – четвертий день, вівторок, має назву *'кури, день курей* і проходить таким чином. У будинках молодих переодягаються дві кумедні пари: чоловіки у жіночий одяг, а жінки – в чоловічий. Переодягнених людей називають *циганами*, що пов'язано з їх подальшою функцією, адже з мішком вони ходять по домах весільних гостей і крадуть в них курей, з яких ввечері готують смачний борщ: *бори'' ва'рили // бори'' ва'рили на'посл'етку // 'кури соб'їрали по_сел'ї // е / хто гу'л'а' на 'сва'б'ї // о /*

о'д'і'вайуц':а / мм // по_ц'ган'с'кі / о / 'йїзд'ат' соб'і'райут' 'кури // 'вар'ат' бори" у 'вечер'і / це вже на к'ін'ц'і / с'ва'би //.

Цікаво, що цигани непомітно крали в господарів і якісь речі, зазвичай старе взуття, одяг або речі домашнього вжитку (сокиру, лопату та ін.). Увечері, після застілля, ці подарунки весело роздавали присутнім гостям: та соб'і'рали // в'кого там об'ч'і'ш':алку / в'кого там ло'пату // а то'д'і ко'ли во'ни 'йїли 'кури / то йім ви'носили йак по'дарки // а во'ни / о'це_ж 'наше! / 'наше! // і ви'нос'ат' 'тому ло'пату / 'тому в'ідро / в'іник // а во'на / ой! / йа о'це 'ход'у шу'кайу // 'ход'у шу'кайу вже т'рет'йй ден' не 'можу сво'го в'ідра най'ти // там кро'ват' ста'ру дес' найш'ли / та це / забрали / да / да //.

У випадку, коли йшла заміж остання донька або одружували останнього сина, молоді мили ноги батькам: а йак у'же 'самий посл'едн'йй у бат'к'і'ч'и 'дочка чи син // о / 'мийут' 'ноги же"н'іх і н'е'в'еста / мм / 'бат'ков'і й 'мате"р'і // са'довл'ат' йіх і 'мийут' йім 'ноги // а 'бат'ко й 'мати там у'же на / вс'іх дол'ж'н'і там чи по поло'тенц'о'в'і ма'нен'кому чи / по пла'точку вс'ім гос'т'ам // да! / да! // нак'і'дайут' на пле'че // к'і'нец' це вже // вс'іх / поод:'а'ва'ї / поже'ни'ї //.

Пізно увечері, побажавши молодим та їх батькам здоров'я та щастя, гості розходились по домівках. Це був кінець весільного обряду.

Отже, як бачимо, весільна терміносистема говірки с. Шевченкове Кілійського району Одеської обл. має багато інтегральних елементів з іншими південнобессарабськими українськими говірками (скриня, бояри, дружки, головиця, виття гільця, шишка, коровайниці), разом з тим, зафіксовано й диференційні номінації (ходіння за рушниками, борона, праник, дружина, шмаління молодої), що дозволяють конкретизувати генетичні складники цієї говірки або є результатом міжмовних та міждіалектних контактів (нанашка, нанашул, дзестри).

1. Колесников А. О. Морфологія українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. О. Колесников. – К., 2015. – 38 с.

2. Колесников А. О. Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка : [монографія]; відп. ред. П. Ю. Гриценко. – Ізмаїл : «СМИЛ», 2015. – 676 с.

3. Колесников А. О. Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю / А. О. Колесников. – Ізмаїл : ІРБІС, 2016. – 168 с.

4. Мукан А. М. Українські наддунайські говірки. Фонетико-граматичні особливості : дис. ... кандидата філол. наук : 661 / Мукан Агафія Михайлівна. – Глухів, 1960. – 291 с.

5. Делюсто М. Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів: [навч. посібник] / М. Делюсто. – Ізмаїл: СМІЛ, 2016. – 196 с.

6. Словник української мови / Білодід І. К. та ін. : [в 11 томах]. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

7. Буджак: историко-этнографические очерки народов юго-западных районов Одесщины. / Ред. А. И. Кисе, А. А. Пригарин, В. Н. Станко. – Одесса : PostScriptUm – СМІЛ, 2014. – 744 с.

8. Етимологічний словник української мови: в 7 т. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1982. – 634 с.

9. Смаль К. Просили батько, просили мати / К. Смаль, В. Шаргородська. – Чернівці : Зелена Буковина, 2005. – 144 с.

10. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобожанських говірок (Луганська область). – Луганськ : Знання, 2003. – 172 с.

11. Атлас української мови : в 3 т. – Т. 3. Слобожанщина, Донеччина, Нижня Наддніпрянщина, Причорномор'я і суміжні землі. / ред. тому А. М. Залеський, І. Г. Матвіяс. – К. : Наук. думка, 2001. – 266 с.

12. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. До IV Міжнародного з'їзду славістів / А. А. Москаленко. – Одеса : Вид-во Одеського пед. ун-ту, 1958. – 78 с.

13. Дроздовський В. П. Українські говірки Бессарабського Примор'я (на матеріалі обстеження Саратовського, Татарбунарського та Білгород-Дністровського районів Одеської області): дис. ... кандидата філол. наук : 661 / Дроздовський Володимир Петрович. – Одеса, 1962. – Ч. II. Додатки – 244 с.

14. Словник українських говорів Одещини / гол. редактор О. І. Бондар. – Одеса, 2011. – 223 с.

Delyusto M. Wedding lexicon of the Ukrainian South-Bessarabia dialect

The Ukrainian resettlement Southern Bessarabia dialects represent considerable interest for linguistics, because of their functioning in multilingual and multidialectal area more than two hundred years. They also are an important source of observation of dialectal dynamics, language interference, principles of saving archaic and appearing of innovation phenomena. The article deals with the description of wedding ceremony in the Ukrainian dialects spoken in the villages of Southern Bessarabia. The author of this article illustrates a wedding lexicon of one of the Ukrainian dialects of this region on the basis of information of dialectal texts and of questionnaire for «Atlas of the Ukrainian dialects spread between the Danube and the Dniester rivers» with the aim to define more exactly the origin and the place in whole classification of investigating dialect.

The author describes this rite through the prism of dialectal texts gathered from different bearers of this steppe dialect. These texts have an essential advantage over other tools of preservation and ordering of linguistic evidence. It is considered that analysis of dialectal texts opens vistas for a more penetrating and diversified investigation of Southern Bessarabia dialect continuum. The main attention in the article is paid to the description of some components of the wedding ceremony, ritual acts, actions and wedding treats. The diagnostic patterns of wedding ceremony reflecting the cultural identity of dialectal continuum of this Ukrainian region are highlighted. Further investigation of rites and ritual acts nomination of Ukrainian dialects spread in the Southern Bessarabia will give the material for description of areal variation of regional lexis through the prism of traditional culture. Gathered patterns will become the basis of maps for «Multi-lingual atlas of dialects spread between the Danube and the Dniester rivers» which is the main result of scientific project of Izmail State University of Humanities «The description and mapping of the space between the Danube and the Dniester rivers – a new European model of conflict-free interaction of different system languages and dialects».

Key words: *the Ukrainian dialect, wedding ceremony, nomination, dialectal texts, Southern Bessarabia.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-8

УДК 811.161.2

ВІДТВОРЕННЯ ОЗНАКИ ‘КОЛІР’ У ФЛОРОНОМЕНАХ СХІДНОПОЛІСЬКОГО ГОВОРУ

М. Поістогова

кандидат філологічних наук,

Інститут української мови НАН України

Автор досліджує зафіксовані у східнополіських говірках флорономени, мотивовані ознакою ‘колір’. Наводить назви, які прямо (від відповідних прикметників, що називають колір) чи опосередковано (через асоціативне зіставлення з предметом чи явищем довкілля того самого кольору) вказують на колір рослини або її частини.

Ключові слова: східнополіський говір, флорономени, мотивація, мотиваційна модель, мотиваційна ознака ‘колір’.

У процесі пізнання навколишнього світу увагу людини найперше привертає багатобарвність природи, тому не випадково колір відіграє істотну роль у номінації рослин. Про це свідчить велика кількість флороназв з мотиваційною ознакою ‘колір’. Спостережено, що флорооб’єкт діалектоносії пов’язують із кольором шляхом опису рослини, коли назва ще не усталилась, наприклад: *шо ‘б’ілен’ким цв’і’те*, *‘теїе шо ‘б’ілим цв’і’те* ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’, або коли назви не знають: *все’редин’і ‘темно-виш’неве*, *край’ки ‘жовтин’к’і* ‘декоративна квітка’; *к’расн’і лист’ки*, *‘зерн’ачко ‘чорнен’ке* ‘?’ без розкриття семантики’; *цви’те жав’тастин’ким* ‘?’; *цв’і’тут’ ‘жовтим і ‘син’ім у га’йу* ‘?’; *навес’н’і цв’і’тут’ бл’едногоду’бен’ко і бл’едно’розовен’ко* ‘?’.

Простежимо, які лексичні мотиватори передають ознаку кольору, яка кольорова гама закріпилася у флорономенах східнополіських говірок.

Назви можуть указувати на колір рослини або її частини прямо чи опосередковано. Прямо – коли утворені від відповідних прикметників, що називають колір. Так, білим кольором мотивовані флорономени: *‘б’іла тра’ва*, *‘б’ілен’ке ‘з’іл’е*, *б’елага’ловка* ‘галінсога дрібноквіткова, *Galinsoga parviflora* Cav.’ – за білим кольором квітів; *‘бієди бур’йан* ‘?’ (інф.: *цвієт ‘бієди*); *б’ела’кор’ен’* ‘пірій повзучий, *Elytrigia repens* L.’; *‘топол’ б’іло’листий* (інф.: *‘нижн’а сторо’на ‘б’іла*), *б’іл’о’лист* (інф.: *з од’ного ‘боку ‘б’іл’ий л’ис’ток*), *б’іло’лисник*, *б’іл’о’листа ту’пол’а*, *б’іл’о’листка* (інф.: *п’ід ‘низом ‘б’іле*), *б’іл’о’лиственица*, *б’і’лина* (інф.: *‘лист’а з од’ного ‘боку ‘б’іле*) ‘тополя біла, *Populus alba* L.’; *‘б’ілий гриб* ‘печериця польова, *Agaricus arvensis*’; *‘б’іла па’ганка* ‘бліда поганка, *Amanita phalloides*’.

Чорний колір є семантичною основою назв: *‘чорни ‘корен’* ‘живокіст лікарський, *Symphytum officinale* L.’; *чорно’корен’* ‘чорнокорінь лікарський, *Cynoglossum officinale* L.’; *чер’нушка* ‘цибулинка, які виростають на стрілці після цвітіння’, ‘чорна головка на стрілці цибулі, в якій міститься насіння’; *‘чорна тра’ва*, *чорного’лов*, *чорного’ловци* ‘різновид трави’ (інф.: *з’верху на стеб’л’і ‘чорне ‘с’імн’ачко*); *чор’нобил’* ‘полин звичайний, *Artemisia vulgaris* L.’ – за кольором мітелки; *чор’ниці* ‘чорниця звичайна, *Vaccinium myrtillus* L.’; *чер’нослив* ‘терен звичайний, *Prunus spinosa* L.’ – за кольором плоду; *чор’ноклен*, *чернок’л’он* ‘чорноклен, *Acer tataricum* L.’ (інф.: *‘темна ко’ра*). У номені *чорноб’ривці* ‘чорнобривці, *Tagetes*’ мотиваційна ознака (МО) пов’язана з формою плоду, який зовні нагадує брову, та його кольором.

Прикметники *красний*, *червоний* лягли в основу флорономенів: *к’расний ‘кор’ін’* ‘воловик лікарський, *Anchusa officinalis* L.’, ‘кімнатна рослина’; *червоноко’л’інец’* ‘гірчак перцевий, *Polygonum hydropiper* L.’; *крас’н’ук(и)*, *кра’с’ук(и)*, *крас’н’ак(и)*, *красн’а’чок*,

красного'ловец', красного'ловц'і, краснага'ловик, красного'ловики, красного'ловка(ки) 'підосичник, *Boletus aurantiacus*' (інф.: к'раснайа га'лоўка).

Зв'язок із прикметником *розовий* відображено у назві 'розавийе цве'ти 'коронарія зозуляча, *Coronaria flos-cuculi*'.

У номенах *ри'жей*, 'рижик' 'рижій посівний, *Camelina sativa* L.' (інф.: 'риже на'с'ін':а); *ри'жок*, *риж'ки*, 'рижики' 'рижик справжній, *Lactarius deliciosus* Fr.' (інф.: 'рижийе', 'рижен'к'ііе, к'расн'ен'к'ііе та'к'і) відбито рудий колір.

Вираженням жовтого кольору є назви: *жовт'л'ак* 'переспілий жовтий огірок'; 'жоўти к'в'ітки 'калюжниця болотна, *Caltha palustris* L.'; 'жоўти к'в'іточки 'анемона жовтцева, *Anemone ranunculoides* L.'; 'жоўти цв'ет 'георгіна жовта'; 'жоўтийе цве'ти 'цмин пісковий, *Helichrysum arenarium* L.'; 'жовте 'з'іл':е 'жовтозілля звичайне, *Senecio vulgaris* L.'.

Зелений колір передано в номені *зе'лене* 'з'іл':е 'лепеха звичайна, *Acorus calamus* L.' Із зеленим кольором пов'язана назва трави 'з'іл':а [1, с. 13].

Для прикметника *зелений* характерна подвійна семантика. Він може позначати колір рослини чи її частини й незрілість, напр.: *зе'лений хл'іб* 'недостиглі зернові'; 'зелен', *зе'лене*, *з'е'л'енийе*, *з'е'л'онайа*, *зе'лена го'родина* (інф.: *з'е'л'ене*, *недас'п'іле*) 'деякі молоді овочі і трави'; *зе'лене*, *зе'лени(йе)* ('яблука, г'руш'і, 'вишин'і), *шче з'е'л'енийе*, *зе'лепух'і* 'недостиглі фрукти і ягоди', *зеле'нец* 'неспілий горіх' (інф.: *зе'лений а'р'ех*).

Назва *зи'мозелен* 'садовий різновид айстри степової' відображає не стільки колір як такий, скільки те, що рослина залишається зеленою і взимку, отже до ознаки 'колір' додається ознака 'властивість рослини'.

У назві *жоўтозе'лений* 'сорт агрусу' діалектоносії сприймають і передають проміжний колір між жовтим і зеленим або відтінок кольору. Інколи діалектоносіям складно визначити колір рослини чи плоду рослини (інф.: 'б'ілий чи 'жовтий чи *зе'лений* (виноград); 'чорна чи *виш'н'ова* (ожина)).

З голубим кольором пов'язана назва *не'беснен'ки гар'буз* 'сорт гарбуза'.

Зафіксовано фітономени, співвідносні із синім кольором: 'син'і цвіт, с'і'н'авке 'цикорій звичайний, петрові батоги, *Cichorium intybus* L.'; *син'оц'виет* 'горлянка повзуча, *Ajuga reptans* L.'.

Яскравість квітів покладено в основу найменування *бл'ис'кач* 'приворотень, *Alchemilla*' (інф.: *бл'ис'кучийе к'в'іточки*).

Характерне забарвлення листя трави відбито у назві 'писана тра'ва 'шовкова трава, *Phalaris arundinacea picta*' (інф.: *у с'мужечки*).

Близькі за семантикою до прикметників, що передають колір, прикметники *світлий* і *темний*: *с'в'ітла лобо'да* (рослина має світле забарвлення листя), 'темна ло'за, *с'в'етла і т'м'ана ка'лина*, 'темний виног'рад (темне забарвлення плоду).

Відзначено випадки, коли колір диференціює види рослин, напр.: 'б'ілий мак 'латаття біле, *Nymphaea alba* L.' / 'жоўти мак 'глечики жовті, *Nuphar lutea* L.'; 'лопух 'бієли 'латаття біле, *Nymphaea alba* L.' / 'лопух 'жоўти 'глечики жовті, *Nuphar lutea* L.'; 'л'іл'іа 'б'іла 'латаття біле, *Nymphaea alba* L.' / 'л'іл'іа 'жовта 'глечики жовті, *Nuphar lutea* L.'; 'ш'чавел' 'св'етлаз'е'л'енийе л'іст'к'і і т'ем'н'ейшийе л'іст'к'і 'види щавлю'; 'б'ілий к'л'евер 'конюшина повзуча, *Trifolium repens* L.' / к'расний к'л'евер 'конюшина лучна, *Trifolium pratense* L.'; 'б'іла 'нехворошч 'полин гіркий, *Artemisia absinthium* L.' / 'чорна 'нехворошч 'полин звичайний, *Artemisia vulgaris* L.'.

МО 'колір' найбільш характерна для різновидів і сортів рослин, напр.: *б'іло'корка* 'сорт пшениці'; *п'росо* 'б'іл'е, 'чорне, 'жовте, к'расне'ке; *л'ун'ін* 'с'ін'ій; *кукур'гуза* 'б'іла, 'жовта; *бу'р'ак* к'расни(ий), чер'вони(ий), 'розовий, р'а'би, р'а'бен'к'і, *смуг'настий* 'столовий буряк'; 'б'ілий бу'р'ак 'цукровий буряк'; 'морква к'расна(йа), 'жоўта(йа), 'б'іла(йа), б'ілох'воста; *ци'бул'а* 'б'іла, 'син'а(йа), 'жоўта, к'расна; *ка'пуста* 'б'елайа, б'елака'чан:айа, 'син'а; *ред'ка* 'чорна, 'б'іла, чер'вона, к'расна, 'розова; *ре'д'іска* к'раснен'ка, 'б'ілен'ка; *р'іна* 'чорна, 'б'іла 'Brassica rapa'; *кар'топл'а*

б'єлац'в'етка, син'ог'лаза кар'тошка, син'ог'лазка, син'о'очка, голубог'лазка, красног'лазка, красно'ичка, розо'вочка; ква'сол'а 'б'іла(й)а, 'б'ілен'ка, 'чорна(й)а, 'чорнин'ка, чорно'р'аба, чорно'р'аб'ен'ка, чорно'пузен'ка, 'б'іла і 'чорни на'сочки, р'а'ба(й)а, р'а'бен'ка, 'писана, 'писанка (інф.: р'а'ба), пису'вастин'ка, цв'іт'на (інф.: р'а'ба), разноц'в'ітна, к'расна, к'раснин'ка, чир'вона, красно'р'абин'ка, 'розовен'ка, ка'ричн'єва, ру'да, 'жовта(й)а, 'жовтин'ка, зе'лена, зе'ленен'ка, зеле'нушк'і, 'с'іра, 'с'ірен'ка, 'с'ін'єн'кайа, 'с'ін'ій ква'сол'; буоб'р'аби; гар'буз к'расний, 'жовти, р'а'бий, 'чорний, 'с'ірий; ка'вун р'а'бий, 'чорний; 'агрус к'расний, 'розови(й), 'жоўтий, 'жоўтин'кий, зе'лени(й), зеле'нен'кий, 'син'ій, 'чорни(й), 'рабин'кий; смо'родина 'чорна(й)а, 'б'іла, к'расна, чир'вона, 'розова, 'жовта, 'жолтайа; ма'лина к'расна, 'розо(а)ва, 'б'іла, 'жоўта; о'жина к'расна, 'чорна, 'сиза, 'син'а; виног'рад к'расний, 'жовти, зе'лени, 'б'іли, 'син'і, 'чорни; к'расна(й)а, к'расне, к'раснийе, к'раснен'ки, красно'бока, красно'бок'і, красна'бок'іє, червоно'бокин'кі, 'жоўте, зе'лени, бе'л'авка, си'вак, сива'к'і, 'попел'ка (інф.: йак 'поп'єл), 'писанка (інф.: р'а'ба), 'б'іла і к'расна 'пепенка, пу'т'імка 'б'іла і зе'л'єна 'сорти яблук'; г'руша 'б'іла, 'с'іра, красно'бока, іг'руша красна'бока; 'чорна, к'расна(й)а, к'расни, 'жоўта(й)а 'сорти вишень'; 'б'іла, к'расна(й)а, чир'вона, чер'вон'і, 'розава, 'розавин'ка, 'розовен'ка, 'жоўта, 'жоўти(й)є, 'жоўт'ін'кайа 'сорти черешень'; 'б'іла, 'б'іли(й)є, 'чорна(й)а, 'чорни(й)є, чар'нушка, чорнос'лив, чорнос'лиўка, к'расна(й)а, к'расни(й)є, крас'нен'ки, красно'боки, виш'нева, 'розова, 'розови, 'розавен'к'іє, 'жоўта, 'жоўти(й)є, 'жоўтин'ка, зе'лена, 'син'а, 'син'і(й)є, 'синен'ка, 'син'ка, хв'іа'л'єтавийє, 'мура 'сорти слив'; айли'ча к'расна, 'жоўта; 'б'іла, 'бієла, б'йіла, 'чорна(й)а, чир'вона, к'расна, розо'вен'ка, 'жоўта(й)а, 'син'а, 'сива 'сорти шовковиці'; п'івн'ік'і а'ранжови, 'жовти(й)є, галу'би, голу'бийє, 'син'і(й)є, 'с'ін'іє; дзво'ночк'і 'б'ілен'к'і, 'синен'к'і; 'б'іла, чир'вона, к'расна, 'розова, 'жоўта 'різновиди троянди, Rosa'; 'рожа к'расна, 'розова, 'б'іла 'різновиди рожі городньої, Alcea rosea L.; сер'жина к'расна, р'а'ба; пас'л'он 'б'іли(й), 'чорни(й), к'расни(й), 'жовти(й), 'с'ін'і; ичи'рец'(') к'расни, 'бієли, зе'л'єни, ичи'риц'а зе'лена; лобо'да 'б'іла (у номені продубльовано МО 'білий колір', слово лобода, на думку дослідників, походить від кореня зі значенням 'білий' [2, с. 276; 3, с. 112]), 'б'єлайа, б'є'луха, 'жоўта(й)а, жов'туха, зе'лена, 'с'іра, попе'л'істайа, 'чорна(й)а, к'расна, красно'п'ірка (інф.: 'наче красно'вата); о'сика 'чорна, 'б'іла, б'іло'листа; вер'ба к'расна, 'б'єла, 'б'іла (інф.: 'б'іл'і кот'ік'і), б'іла'вербица, б'і'лина (інф.: 'б'ілий лист з-пуд с'поду); ло'за зе'л'єна, 'с'іра, 'б'іла, б'іло'лиз (інф.: 'б'ілий лист), чир'вона, к'расна, красно'лиз, 'чорна, чор'нолиз, чорно'л'із, чарна'лоз (інф.: чарна'ватейє 'л'іст'а), черна'луоз (інф.: ка'ра 'темна); вербо'лиз 'жовтий, 'сивий; 'б'іла(й)а, 'б'єла(й)а, 'бієла, к'расна, 'розова, 'жовта(й)а, 'жолта(й)а 'жовтин'ка, та'ка йак 'с'і'рен' 'різновиди акації'; каш'тан 'б'іло цв'і'те, цви'тут' б'йєлим і 'розавим; бузи'на 'чорна(й)а, к'расна(й)а; 'чорна(й)а, чорноп'лодна, чир'вона, к'расна(й)а, к'расний горо'бинец' 'різновиди горобини'; ка'лина чер'вона, к'расна(й)а, 'жовта; 'б'іла, 'бієден'ким ц'витом цви'те і 'розавен'ким, цв'і'те 'б'іло, к'расно, 'с'і'рен'єво, к'расна, к'раснен'ка, 'розова, 'жовта (інф.: цв'іт), 'чорна (інф.: каричн'є'вастийє 'йагади) 'різновиди шипшини'; кру'шина 'чорна, к'расна; 'вовч'і 'йагоди к'расни, 'с'ін'іє; бамба'рис 'чорни, к'расни; 'б'іли(й), 'б'єли(й), к'расни(й), к'раснин'ки(й), чир'воний, ма'л'інавий, бур'довий, 'розови(й), 'розовин'к'ій, галу'би, голу'бен'кий, 'син'і(й) (інф.: 'син'о цв'і'те), 'синен'кий, 'с'і'р'єн'єви(й), хв'іо'летовий, 'с'і'р'єн' 'б'іла, 'б'єлайа, 'с'ін'айа, 'с'і'р'єн'єва 'різновиди бузку'; 'б'іли(й) гриб, 'б'ілийє гри'би, (інф.: 'б'ілий уни'зу; з-пуд 'низу 'б'ілий; 'б'іла 'шапка; з 'б'ілоу 'шапкойу; б'і'лен'а га'лоўка), 'чалий гриб, 'чорнийє гри'би, чернага'лови гриб, чарнага'ло'вен'к'іє гри'би, чарнага'ловчик'і, каш'танови гриб, 'бури гриб, буро'вик (інф.: 'шапка 'темна; 'шапачка 'чорна; га'лоўка 'чорна; з'верху 'чорний) 'білий гриб, боровик, Boletus edulis'; 'б'єлайа ра'доўка, жаў'тух'і, жов'тобрухи, жов'тобрушки, зе'ленка, зе'л'онк'і, зеле'нушки, зел'є'нуха, зел'є'нухи, зеле'ниці'і, зел'є'нички (інф.: зе'ленен'к'і во'ни; зе'ленен'к'і з'верху; зе'лена 'шапочка), 'с'ін'і гриб, си'н'ак, син'а'ки,

си'н'авки, си'н'авчики, си'вушки 'різновиди рядовки, *Tricholoma*, *с'і'рен'евайа ра'доўка* 'рядовка фіолетова, *Lepista nuda*; *сиро'йіжка* 'б'іла, 'б'ілен'к'і, 'чорнийе, к'расна, к'расни(йе), к'раснин'к'і(йе), 'розава, 'розавин'к'і(йе), 'жовта, 'жовтин'к'і(йе), зе'лена, з'ел'е'нушк'і, *галу'б'і(йе)*, 'син'а, 'синен'к'і, 'пепел'ного ц'в'ета 'різновиди сироїжки їстівної, *Russula vesca* Fr.; б'і'л'ак, б'і'л'а'ки, 'б'елий гриб (інф.: 'б'і'л'і, 'б'і'ли(йе)), 'ч'орний гриб, 'чорни 'зуби, чор'нушка, чор'нушки, черн'у'ки (інф.: 'чорни(йе), 'темни, с'в'ерху 'т'омнийе), *с'і'рен'ови, ку'ричн'ови* 'різновиди хряща-молочника, *Lactarius*; 'б'іли(й) мухо'мор, 'б'іла муха'мора, к'расни мухо'мор, к'расна муха'мора, *красного'ловец'*, 'жоўти муха'мор, 'жоўта муха'мора, муха'мор зе'лени, 'син'ій 'різновиди мухомора, *Amanita*'.

Для передачі насиченості кольору використовують підсилювальну частку *аж*: *аж 'чорний* (тютюн), *к'расна аж 'чорна* (шовковиця), *'розовий аж к'расний* (бузок), *'син'і аж 'чорни йагод'ки* (терен).

У назвах рослин (переважно сортів) відбито різноманітні відтінки кольорів. Відтінки червоного кольору передають такі слова як *красну'вати, 'наче к'расни* (агрус), *красно'ватий* (бузок), *крас'насте* (ст'руч'е), *темнок'расна* (троянда), *темна-к'раснийе* (сироїжки), *червону'вата* (лоза), *буру'васти* (черешні); рожевого – *розо'вастин'ка* (редька), *цв'ів розо'вато* (та'бак), *розо'васти, розо'ватен'ки, 'розови 'наче, т'рошк'і розо'вен'к'ій, бл'едно-розовий* (агрус), *розо'вен'кий* (виноград), *розову'вастин'ка* (г'руша), 'наче *раза'васта* (шовковиця), 'наче *раза'ватийе* (хр'аш'ч'і); рудого – 'наче *ру'да* (шовковиця), *риже'вати* (хрящ-молочник); жовтого – *жаўта'вата, чут' 'жовт'ін'ка* (квасоля), *жаўта'васта* (морква), *жоўту'ватий, 'наче 'жоўти, жаўтасти* (агрус), *жоўтастий* (виноград), *жоўту'вата* (слива), *жаўту'вата* (черешня), *жаўтаста* (шовковиця), 'наче *жов'товастий* ('топол'), *жел'таста* (лаба'да), *жовтого'р'аче* (просо); зеленого – *зелену'вата, з'ел'ена'ват'ін'ка* (квасоля), *зелену'васти* (агрус), *зелену'вати, зелену'васта* (слива), *зелена'вата* (сироїжка), *зелено'васти* (хр'ашч), *зеле'насти* (приск'л'он 'паслін'), *св'ітло-зе'лена* (лобода); голубого – *галу'б'і 'наче, 'наче голу'бастий* (бузок); синього – *с'ін'е'ватийе* (помідори), *с'ін'е'вати, син'у'вати(й)* (агрус, виноград), *с'ін'е'вата* (ожина), *син'у'вати* (паслін), *темно-син'і* (вовчі ягоди), *темно-син'а, 'син'айа ад:а'йе* (сироїжка), *син'у'ватий, си'н'асти*; фіолетового – *бл'ідо-с'і'рен'евий* (бузок), *т'омно-с'і'рен'ева* (с'і'рен'), *чер'нилий* (виноград); білого – *бил'наста* (пше'ничка 'кукурудза'), *б'іласта* (лобода), *бе'л'асти* (агрус), *би'ластин'ка* (черешня), *б'іловаста, бі'ласта* (шовковиця), *б'іласти* (хр'аш'ч'і), *бе'л'астийе* (сироїжки); сірого – *с'і'васта* (лоза), *сиво'ват'і* (грудзи), *сиза'вата, 'наче 'сиза, чорно-сиза* (ожина); чорного – *черна'ватийе* (стру'говини), *чорну'вата* (ожина, слива), *чор'новиста* (шовковиця); передано світлий і темний відтінки – *св'іт'л'ішин'к'і* (сливи), *темна'вата* (квасоля).

Колір, як ознака мотивації, може передаватися опосередковано, через зіставлення з предметом чи явищем довкілля того самого кольору. Спільна ознака 'колір' об'єднала у свідомості діалектоносіїв певний об'єкт і рослину, такі назви відтворюють асоціативність мислення носіїв говірок.

Численні флороназви асоціативно пов'язані з білим кольором. МО 'білий колір' найчастіше проступає у назвах, похідних від *молоко*. Для цілої групи рослин, які виділяють на зламі стебла білий сік, характерний фітономен *молочай*. У східнополіських говірках назву *молочай* (з різним суфіксальним оформленням) мають декілька рослин: 'кульбаба лікарська, *Taraxacum officinale*' (інф.: 'кажет' бо *молоч'ко; б'і'жит' моло'ко*), 'молочай кипарисоподібний, *Euphorbia cyparissias* L.' (інф.: за 'того, що *молоч'ко; вирви, так і малач'ко б'і'жит*), 'жовтозілля звичайне, *Senecio vulgaris* L.' (інф.: *вид'і'л'айе мала'ко*), 'латук дикий, *Lactuca serriola* L.', 'цикорій звичайний, *Cichorium intybus* L.', *моло'чай, молоча'йі, моло'чайка(у), малача'к'і, малач'н'ак, ма'лошин'ік, ма'лочник'і, мала'чарки, мала'кан(у), гриб з моло'ком, мала'чарни гриб, мо'лошини(йе) гри'би* 'хрящ-

молочник повстистий, *Lactarius vellereus* (інф.: із малач'ком; йак розло'ми, так молоч'ко 'б'ілен'ке й те'че).

Семантична модель мотивації 'білий колір соку' > 'назва рослини' широко представлена в українській та інших слов'янських мовах [3, с. 99; 4, с. 113; 5, с. 76].

У східнополіських говірках зафіксовано назви, похідні від *молоко*, які не пов'язані з виділенням соку у рослин: *молочай* '?' (інф.: 'лист'а ве'лике, бйі'ласте); *са'баче мала'ко* '?' (інф.: 'б'ілим цв'іт'е); *му'лошина лобо'да* 'лобода біла, *Chenopodium album* L.'; *мо'лошина г'руша* 'сорт груш' (інф.: 'б'іла). Ці назви зумовлені білим кольором листя, квітів та плоду.

Відзначено назви, які передають етап досягання рослин, що асоціюється з молоком і мають значення 'молодий, який не дозрів, не дійшов певної стиглості': *мо'лочна куку'рудза*, *ма'лошини ка'чан*, *ма'лошиний к'ік*, *ка'чан з молоч'ком* 'етап досягання кукурудзи' (інф.: *мала'ди ки'йок*; *иче моло'ди*; *тил'к'і мала'ко б'і'жит'*; *малач'ко нал'і'вайеца*; *малач'ко с'п'ейе*); *малач'ко* 'етап досягання злаків' (інф.: *иче не га'тов'е*); *ма'лошиний гри'би*, *ма'лочн'ічк'і* 'молоді гриби (заг. н.)' (інф.: *мала'дий гриб*; *мала'ден'к'ій*).

Мотив 'білий колір квітки' виразно проступає у назвах: *н'е'в'еста* 'галінсога дрібноквітка, *Galinsoga parviflora* Cav.', 'кімнатна рослина'; *хва'та* 'галінсога дрібноквітка, *Galinsoga parviflora* Cav.'; *хва'та 'д'ев'іч'я* 'кімнатна рослина', що асоціюється з вбранням нареченої.

У номені 'б'іла сн'і'жина 'сорт яблук' відзначено подвійну мотивацію за білим кольором.

З білим (світлим) кольором квітів пов'язана назва рослини *св'іт'лана* 'галінсога дрібноквітка, *Galinsoga parviflora* Cav.'; як зазначає Г.П. Півторак, в основі власного імені лежить це ж значення 'світловолоса, білява' [6, с. 54].

Чорний колір опосередковано проступає у назвах 'галка 'сущіття рогозу'; *че'нец'*, *чен'ц'і* 'хрящ-молочник оливково-чорний, *Lactarius pascuorum* (інф.: 'чорни); номен *жуч'к'і* 'сорт слив' (інф.: 'чорн'ен'к'ійе, д'робн'ен'к'ійе с'л'іви) семантично пов'язаний з двома МО 'колір' і 'розмір'.

За асоціацією з темним кольором шкіри певної нації, раси постали назви: *ци'ганка*, *ци'ганачка* 'кімнатна рослина' (інф.: з к'расними цв'і'тами); *ци'ганки*, *ци'ганачки* 'волошка син'а, *Centaurea cyanus* L.'; *ци'ганка* 'сорт картоплі' (інф.: 'син'а кар'топл'а), 'сорт вишень', 'сорт яблук' (інф.: *аж 'темни, воро'ни*); *ци'гани*, *негр* 'сорт помідорів' (інф.: 'чорнийе); *а'ранка* 'сорт яблук' – у назвах відбито чорний і темні відтінки червоного та синього кольорів.

Червоний колір, що нагадує колір крові, передано у назвах *к'роўка*, *к'роўец'*, *к'роўц'і*, *кри'є'вавік*, *кри'є'вавец*, 'за'йеца кров, 'зайача к'роўц'а, 'зайачайа к'роўка 'звіробій звичайний, *Hypericum perforatum* L.'; *кри'є'вавец* 'чистотіл звичайний, *Chelidonium majus* L.' (інф.: *сок к'расний йак кров*).

З червоним кольором соку плодів пов'язана назва 'йушка – від народної назви, що означає 'кров' (інф.: *ка'лина пус'тила 'йушка 'сік*).

Червоний колір, який асоціюється з вогнем, жаром, послужив основою для метафоричних назв: 'вогник, *ого'н'ок* 'кімнатна рослина з червоними квітками'; *ого'н'ок* 'сорт картоплі', 'сорт кавуна'; *же'рон'а*, *же'рон'ійа*, *жи'рон'ке* 'кімнатна рослина, герань'; *жа'рувка* 'сорт картоплі'; 'іскра 'сорт картоплі'; 'іскорка 'сорт помідорів'; *х'вакел* 'сорт помідорів'.

З червоним чи рожевим кольором пов'язані назви 'зарєво, і'зарова 'сорт картоплі' (інф.: 'розова, к'расна); *рос'в'ет* 'сорт помідорів'.

Значна кількість назв рослин, зумовлених червоним кольором, виникла внаслідок асоціацій з реаліями живої природи: *гре'чуха* 'сорт картоплі' (інф.: *к'расна кар'тоха*); *бу'рак* 'повитиця льонова, *Cuscuta epilinum* Weihe' (інф.: 'л'іст'ачко к'расн'ен'коіе йак на бура'ку); *бура'чок* 'декоративна квітка'; *бурач'ки* 'кімнатна рослина'; *бур'ач'ки* 'щириця

садова, *Amaranthus* (інф.: 'корин', *ст'еб'ло к'расне*, *к'в'ітка з чер'воним 'лист'ам*); *бура'чок*, *бура'коўка*, *бу'рачка* 'сорт яблук' (інф.: *к'расна йак бу'рак*, *темно к'расна*); *бура'коўка*, *бур'а'коўки* 'сорт груш' (інф.: *к'расна все'редин'і*); 'вишен'ка 'вогник червоний, *Melandryum rubrum* L., 'фуксія, *Fuchsia* (інф.: *к'расно цв'іте*); 'райка 'кімнатна рослина' (інф.: *к'расна*); *ма'линоўка* 'сорт яблук' (інф.: *к'расна*); *брус'ниц'і* 'веснівка дволиста, *Maianthemum bifolium* – плоди рослини червоним кольором та формою нагадують ягоди брусниці; *сасн'а'ки* 'рядовка жовто-червона, *Tricholomopsis rutilans* (інф.: *красна'ватийе га'лоўк'і*). З червоним кольором пов'язана назва *рак* 'сорт картоплі' (інф.: *к'расна кар'тоха*).

Опосередковано виражають червоний колір (про що засвідчують коментарі діалектоносіїв) флорономени: *ком'і'сарка* 'сорт груш'; *комсо'молка* 'сорт яблук' (інф.: *к'расне 'йаблоко*; *чер'воне все'редин'і*; 'дуже к'расне і все'редин'і'); *окт'аб'ронок* 'сорт картоплі' (інф.: *к'расна*); *с'тал'інка* 'сорт картоплі' (інф.: *к'расна*).

Жовтий колір опосередковано передають назви: *пра'с'анк'і* 'рядовка жовто-червона, *Tricholomopsis rutilans* (інф.: 'жовтийе йак п'роса); *йа'йешен'ка* 'цмин пісковий, *Helichrysum arenarium* L.; *ли'мон:а г'руша*, *ли'монка* 'сорт груш' (інф.: *г'руша 'доўга*, 'жоўта) – за ознакою кольору та форми; назва *ли'сичка* 'гриб *Cantharellus cibarius* виникла внаслідок асоціації кольору гриба з кольором хутра лисиці; *л'ісах'вост* 'лисохвіст лучний, *Alopecurus pratensis* L. (інф.: *цв'іт'е 'жовт'ін'к'ім*); *кана'рейки* 'льоник звичайний, *Linaria vulgaris* L. – з жовтим кольором квіток; *кана'рейашник* 'вид трави' – забарвлення трави викликає асоціацію з зеленувато-жовтим оперенням птаха; назва *ав'дотачк'і* 'нагідки лікарські, *Calendula officinalis* L. пов'язана з яскраво-жовтим забарвленням квітів (пор. рос. *ав'дот'ка* 'одуд – птах з яскравим оперенням'); опосередкованим може бути зв'язок і з власним іменем – яскраве забарвлення квітів нагадує яскравий колір одягу людини (в смоленських говірках Авдотками називають жінок, які сходяться на богомилля до Вознесіння в найкращому вбранні) [7, с. 173].

Жовтий колір, як колір вогню, послужив основою для метафоричних назв *па'жарна к'в'етачка* 'горицвіт весняний, *Adonis vernalis* L.; *гориц'в'іт* 'т. с.', *гариц'в'ет* 'чистотіл великий, *Chelidonium majus* L. – за жовтим кольором квіток.

Унаслідок порівняння з золотом утворені флорономени *золот'ник* 'перстач прямостоячий, калган, *Potentilla erecta* (L.) Hampe.; 'парило звичайне, *Agrimonia eupatoria* L.; *зала'тушник*, *зала'тишин'ік* 'золотушник звичайний, *Solidago virgaurea* L.; *зала'тарка* 'сорт тютюну'; *золотий ра'н'ет* 'сорт яблук'. Назви мотивовані золотисто-жовтим кольором квітів, листя, плодів.

Нерідко у сприйнятті східних поліщуків жовтий і зелений кольори виступають семантично тотожними, пор. у зв'язку з цим коментарі діалектоносіїв до назв *о'л'йіники*, *о'л'йінички* 'вид гриба' (інф.: 'жовтен'к'і 'бабочки; зе'ленийе), *а'л'івка* 'сорт квасолі' (інф.: *чут* 'жовт'ін'ка), *ал'ів'кова ква'сол'а* (інф.: *з'ел'ена'ват'ін'ка*). Як зазначають дослідники, в далекому минулому зелений і жовтий кольори не членували [8, с. 119], етимологи зводять назви до одного кореня *ghel- 'жовтий, зелений' [9, с. 203, 257].

Синій колір опосередковано передає назва *л'онок* 'флокс, *Phlox*', 'садовий різновид айстри степової' – ці рослини мають подібний синій колір квітки.

У фітономені *'син'е 'небо* 'садовий різновид айстри степової' відзначено подвійний зв'язок із синім кольором.

Сірий колір опосередковано відбито у назві *'зайачи гриб* (інф.: *'с'ірен'кий гриб*).

Із сизим кольором, характерним для листя рослини, опосередковано пов'язані назви *дим-тра'ва* і *'житниця* 'рутка лікарська, *Fumaria officinalis*'.

Сивий колір послужив основою для метафоричної назви *ми'шата* 'рядовка сіра, *Tricholoma portentosum* (інф.: *'сивен'к'і гри'би*, *'сивен'ки йак 'миша*).

У назві *цв'ітут' аж ту'маном і'д'ет* передано асоціацію цвітіння конопель із кольором відповідного явища природи.

Метафоричним вираженням різнокольорового забарвлення квітів є назва з'є'з'ул'ки 'горлянка повзуча, *Ajuga reptans* L.', 'вид лілії' (інф.: р'а'б'ен'к'ий л'е'л'ей).

Отже, як засвідчує матеріал, ознака 'колір' у флорономенах східнополіського діалекту представлена дуже широко. У номінації рослин знайшли відбиття основні кольори спектру та численні відтінки. Продуктивними лексичними мотиваторами є прикметники *білий, чорний, червоний, жовтий, зелений, синій*. Рослина одержує назву за своїм кольором чи кольором певної частини (квітів, стебла, листя, плоду, вічка, шапинки тощо). Використані різні мотиваційні моделі творення назв: 'колір' > 'назва рослини' і 'предмет певного кольору' > 'назва рослини'.

1. Колосова В. Б. Лексика и символика славянской народной ботаники. Этнолингвистический аспект / В. Б. Колосова. – М. : Индрик, 2009. – 352 с.
2. Етимологічний словник української мови. Т. 3. – К. : Наукова думка, 1989. – 552 с.
3. Меркулова В. А. Очерки по народной номенклатуре растений / В. А. Меркулова. – М. : Наука, 1967. – 259 с.
4. Закревська Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті / Я. В. Закревська. – К. : Наукова думка, 1976. – 162 с.
5. Шамота А. М. Назви рослин в українській мові / А. М. Шамота. – К. : Наукова думка, 1985. – 162 с.
6. Півторак Г. П. З історії власних імен: Віталій, Мирон, Світлана / Г. П. Півторак. – К. : Наукова думка, 1985. – С. 53-55.
7. Усачева В. В. Славянская ихтиологическая терминология / В. В. Усачева. – М. : Индрик, 2003. – 349 с.
8. Вихованець І. Р. Таїна слова / І. Р. Вихованець. – К. : Радянська школа, 1990. – 280 с.
9. Етимологічний словник української мови. Т. 2. – К. : Наукова думка, 1985. – 570 с.

Poistogova M. The feature «color» in flora names of Eastern Polissia dialects

*The article deals with the analysis of recorded in Eastern Polissian dialects flora names motivated by the feature 'color'. It is observed that the dialect speakers associate the flora objects with the color, names of which are not yet established in the nomination. Names that directly or indirectly indicate the color of the plant or its part are given. In the first case, the flora names are formed from the corresponding adjectives that identify the color. The author notes the phytonames correlated with different colors – among them the most spread are white, black, red, yellow, green, blue and the least spread are pink, reddish, purple, light blue, violet, grey, brown, crimson, burgundy. The semantic structure of adjective *зелений* is observed. It can reflect the color and the immaturity of plant. Using feature 'color' dialect speakers differentiate the plants species. Motivational feature 'color' is the most typical for plant varieties. Different shades of color are reflected in the plant names (mostly in varieties).*

In a large group of flora names the color is indicated indirectly through an associative comparison with the subject or the environment phenomenon of the same color. The common feature 'color' combines a separate object and plant in dialect speakers' minds; these names reproduce the associativity of dialect speakers' thinking. Plants that produce white juice on the stem break frequently are associated with milk. In Eastern Polissian dialects different semantic motivations of names derived from milk are noted: 'white color of juice', 'white color of leaves, flowers, fruit', 'stage of plant ripeness'. The base for many metaphorical names is black, red and yellow colors. Often in Eastern Polissian dialects speakers' perception yellow and green colors are semantically identical.

Material shows that the feature 'color' in flora names of Eastern Polissian dialects is widely represented. The plant receives a name based on its color or color of a certain part (flowers, stem, leaves, fetuses, eyes, capes, etc.).

Key words: Eastern Polissia dialects, flora names, motivation, motivational model, motivational feature «color».

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-9

УДК 811.161.2'282(477.41/42)

СЛОВОЗМІНА ЗАЙМЕННИКІВ ПРИКМЕТНИКОВОГО ТИПУ ВІДМІНЮВАННЯ В СХІДНОПОЛІСЬКОМУ ДІАЛЕКТІ

І. Симоненко

молодший науковий співробітник,
Інститут української мови НАН України

Автор описав систему відмінювання ад'єктивних прономінативів у східнополіському діалекті. Зазначив, що словозміну займенників прикметникового типу відмінювання характеризує велика варіативність словоформ. Зокрема, виявив, що для багатьох займенників характерні суплетивізм та омонімічність їхніх відмінкових форм.

Ключові слова: східнополіський діалект, говірка, займенник, прикметниковий тип відмінювання, група, флексія.

Займенники прикметникового типу, маючи граматичні категорії роду й числа, успадкували відмінкову парадигму ад'єктивів. Тісній взаємодії в утворенні граматичних форм прикметників і займенників прикметникового типу відмінювання сприяла майже цілковита тотожність їхніх найзагальніших синтаксичних функцій.

Сьогодні відомі найновіші дослідження, присвячені ад'єктивному відмінюванню займенників у говірках української мови. Зокрема, Д. А. Марєєв у своєму дослідженні [1] зацентрував увагу на окремих відмінкових формах деяких прикметникових займенників східнополіського говору. Основне завдання його розвідки полягало в аналізі змін, що відбулися в східнополіському говорі за останні шістьдесят років. Словозміну займенника на прикладі західнополіської говірки с. Липне дослідив Ю. В. Громик [2]. М. С. Делюсто [3] та А. О. Колесников [4] описали словозміну окремих займенників прикметникового типу відмінювання в степових говірках.

Відмінювання присвійних займенників

Присвійні займенники виступають засобом індивідуалізації, що зумовлено їх анафоричною та деїктичною функціями [5, с. 113]. Умовно відмінювання присвійних займенників поділяється на три різновиди. До першого різновиду входять *м'її, тв'її, св'її*, які виражають належність одній особі. Вони відмінюються за зразком прикметників твердої групи. Особливостями вживання цих займенників у східнополіських говірках є поява ненаголошеного *a* в корені замість *o* всередньому, жіночому родах та в множині, а також зміна суфіксального *-je-* в *-jo-* в родовому, давальному місцевому відмінках чоловічого та середнього родів і паралельне функціонування цих форм в орудному відмінку жіночого роду, місцевому відмінку чоловічого та середнього родів.

Таблиця 1

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>м'її, миї, мої, муїї</i>	<i>моїє, маїє</i>	<i>моїа, маїа</i>	<i>моїї, маїї</i>
Р.в.	<i>моїго, маго, моїого, мойого, мойеого, майеого</i>		<i>моїейі, маїейі, маїюї</i>	<i>моїїх, маїїх</i>
Д.в.	<i>моїєму, моїюму, майєму, маїму</i>		<i>моїїї, маїїї</i>	<i>моїїм, маїїм</i>
З.в.	Як Н.в. або Р.в.		<i>моїю, маїю</i>	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	<i>моїїм, маїїм</i>		<i>моїейу, моїюу, маїейу, маїюї</i>	<i>моїїми, маїїми, майїм'ї</i>
М.в.	<i>на моїєму, на моїюму, на моїом, на майєму, на маїом</i>		<i>на моїїї, на маїїї</i>	<i>на моїїх, на маїїх</i>

За парадигмою прикметників твердої групи відмінюються також особові займенники *наш, ваш*. У східнополіських говірках у називному відмінку чоловічого роду вони функціонують у короткій формі, у членній стягненій та усіченій формах. Натомість у середньому, жіночому родах однини та в множині, крім літературної стягненої форми, вживається нестягнена форма. У давальному та омонімічному з ним місцевому відмінках чоловічого й середнього родів наявні форми з усіченим закінченням на *-ом*. У родовому й орудному відмінках жіночого роду під впливом російських та білоруських говірок [6, с. 65-66] кінцевий голосний у деяких говірках редукується, тому омонімічна форма *'нашої'* вживається мовцями в усіх непрямих відмінках, крім знахідного.

Таблиця 2

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>наш, 'нашиї, 'наши</i>	<i>'наше, 'нашейе</i>	<i>'наша, 'нашайа</i>	<i>'наш'і, 'наши, 'нашиїе</i>
Р.в.	<i>'нашого, 'нашага</i>		<i>'нашоїї, 'нашої, 'нашаї</i>	<i>'наших</i>
Д.в.	<i>'нашому, 'нашом, 'нашаму</i>		<i>'наш'її, 'нашиї, 'нашої, 'нашаї</i>	<i>'нашим</i>
З.в.	Як Н.в. або Р.в.		<i>'нашу, 'нашуйу</i>	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	<i>'нашим</i>		<i>'нашоїу, 'нашої, 'нашаї</i>	<i>'нашими</i>
М.в.	<i>на 'нашому, на 'нашом, на 'нашаму</i>		<i>на 'наш'її, на 'нашиї, на 'нашої</i>	<i>на 'наших</i>

За парадигмою прикметників м'якої групи відмінюється присвійний займенник *'їїхн'її*. Але значно активніше діалектоносії використовують в усіх відмінках однини та множини займенник *їїх*, присвійне значення якого виражається лише в контексті.

Таблиця 3

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>їїх, 'їїхн'її</i>	<i>їїх, 'їїхн'е</i>	<i>їїх, 'їїхн'а, 'їїхн'айа</i>	<i>їїх, 'їїхн'і, 'їїхн'їїе</i>
Р.в.	<i>їїх</i>		<i>їїх, 'їїхн'ої</i>	<i>їїх, 'їїхн'їх</i>
Д.в.	<i>їїх, 'їїхн'ому, 'їїхн'ему</i>		¹	<i>їїх, 'їїхн'ім</i>
З.в.	Як Н.в. або Р.в.		<i>їїх, 'їїхн'у</i>	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	<i>їїх, 'їїхн'ім</i>		<i>їїх, 'їїхн'ої</i>	<i>їїх</i>
М.в.	<i>на їїх</i>		<i>на їїх</i>	<i>на їїх</i>

Відмінювання вказівних займенників

Займенник *цей* (*о'цей, сеї, 'етий*) у формі чоловічого й середнього родів відмінюється за парадигмою прикметників на *-лиций*. У давальному й місцевому відмінках чоловічого й середнього родів вживається мовцями поряд із унормованою формою коротка форма *ц'ом*. У родовому відмінку в різних східнополіських говірках засвоєно неоднакове наголошення. Велика варіативність форм притаманна займенникам жіночого роду [АУМ, к. 230, 232], що пояснюється вживанням стягнених і нестягнених форм та форм, які з'явилися внаслідок відпадання кінцевого *-і* [7, с. 159], а також уживанням форм типу *'ц'ойї* за аналогією до форм чоловічого й середнього родів.

Таблиця 4

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>цей</i>	<i>це</i>	<i>ц'а, 'ц'айа</i>	<i>ц'і, ци</i>
Р.в.	<i>ц'о'го, 'ц'ого</i>		<i>ц'і'їейї, ц'у'їейї, ц'і'їейї, ц'о'їейї, ц'і'їейї, 'ц'ойї, ц'ойї</i>	<i>цих, ц'їх</i>

¹ Означає, що даної форми відмінкової парадигми займенника нами не зафіксовано

		¹ цейі	
Д.в.	ц'о'му, ц'о'л'му, ц'ом,	ц'ії, ції, ц'ої	цим, ц'ім
З.в.	Як Н.в. або Р.в.	ц'у, ц'уїу	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	цим, ц'ім	ц'і'їейу, ц'і'їейі, ¹ ц'ойу	–
М.в.	на ц'ому, на ц'ом	на ц'ії, на ц'ої	на цих, на ц'іх

Схожу до словозміни займенника *цей* відмінкову систему всхіднополіському діалекті має займенник *той* (о'той, теї). Для нього характерна непослідовність відмінювання з погляду належності до твердої чи м'якої групи, що виявляється у формах непрямих відмінків [8, с. 21]. Окрім різноманітної системи флексій, що зближує східнополіський діалект із іншими поліськими [2, с. 138], він репрезентує функціонування мовленні носіїв східнополіських говірок у родовому відмінку чоловічого й середнього родів форми *то'о*, яка втратила інтервокальний *h*.

Таблиця 5

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	той, теї	те, то, теїе, тойе	та	т'і, ти, тийе
Р.в.	то'го, та'го, те'го, то'о, того		т'і'їейі, т'і'їейі, ту'їейі, та'їейі, той, тойі, тайі	тих
Д.в.	то'му, та'му, те'му, тому		т'ії, тії, т'ої	–
З.в.	Як Н.в. або Р.в.		ту, туйу	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	тим		тойу, той, т'їейу, т'і'їейу, ту'їейу	–
М.в.	на то'му, на том		на т'ії, на тії, на той	на тих

Відмінюванню займенника *та'ки* властива менша варіативність закінчень порівняно з іншими вказівними займенниками. Також через нечасте вживання в мовленні респондентів деякі відмінкові форми залишаються нереалізованими. Але все одно спостережено спільні риси для всієї відмінкової системи вказівних займенників – вживання нестягнених, усечених форм, вживання в непрямих відмінках флексій із *i* замість *и* за аналогією до форми називного відмінку множини, втрата *h* у формі родового відмінку однини чоловічого й середнього родів.

Таблиця 6

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	та'киї, та'ки, та'к'ії	та'ке, та'к'е	та'ка, та'каїа	та'к'і, та'ки, та'к'ііе
Р.в.	та'кого, та'коо		такої	та'к'іх
Д.в.	–		–	–
З.в.	Як Н.в. або Р.в.		та'ку, та'куїу	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	та'к'ім		та'кої	–
М.в.	на та'ком		на та'кої	на та'ких, на та'к'іх

Відмінювання означальних займенників

Більшість означальних займенників відмінюються за зразком прикметників твердої групи (крім *вес*). Серед них наявністю багатьох варіантів виділяється займенник *'кожний*. У називному відмінку чоловічого роду він уживається в короткій і в повній (стягненій та усеченій) формах; у називному відмінку жіночого роду й множини – у стягненій і нестягненій формах. У непрямих відмінках однини повні та редуковані закінчення також уживаються паралельно.

Таблиця 7

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	¹ кожний, ¹ кожни, ¹ кожен, ¹ кажен ¹ каждий, ¹ кажди	¹ кожне, ¹ кажде	¹ кожна, ¹ кажна, ¹ кажнайа, ¹ кажда, ¹ каждайа	¹ кожн ¹ і, ¹ кожни, ¹ кажди, ¹ каждийе
Р.в.	¹ кожного, ¹ каждого		¹ каждойі, ¹ каждай	—
Д.в.	¹ кожному, ¹ каждому, ¹ каждом		¹ кожн ¹ ій, ¹ кажноі, ¹ каждоі, ¹ каждай	¹ кожними, ¹ каждими
З.в.	Як Н.в. або Р.в		¹ кожну, ¹ кажду, ¹ каждуйу	Як Н.в.
О.в.	¹ кожним, ¹ каждим		¹ кожною, ¹ кажнаю, ¹ каждою, ¹ каждаю	—
М.в.	на ¹ кожному, на ¹ каждому, на ¹ каждом		на ¹ кожн ¹ ій, на ¹ кожний, на ¹ кажнай, на ¹ каждоі, на ¹ каждай	на ¹ кожних, на ¹ каждих

Як прикметники м'якої групи відмінюється займенник *вес'* (*увес', усеї*). Діалектну специфіку в оформленні означальних займенників простежено зміні певних відмінкових форм за зразком прикметників твердої групи. Також у непрямих відмінках жіночого роду за аналогією до форм вказівного займенника *ц'а* уживається форма *й'с'ойі* – *й'с'ой* – *й'с'ойу*. Парадигма відмінювання цього займенника характеризується широким використанням форм із усіченим закінченням у непрямих відмінках однини.

Таблиця 8

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>вес', у'сеї</i>	<i>й'се</i>	<i>й'с'а</i>	<i>й'с'і</i>
Р.в.	<i>й'с'о'го, й'с'ого</i>		<i>й'с'і'йейі, й'си'йейі, й'с'і'йей, й'с'ойі, й'с'ой</i>	<i>й'с'іх, й'с'их</i>
Д.в.	<i>й'с'о'му, й'с'ому, й'с'ом</i>		<i>й'с'ій, й'сиі, й'с'ой</i>	<i>й'с'ім, й'с'им</i>
З.в.	Як Н.в. або Р.в		<i>й'с'у</i>	Як Н.в. або Р.в
О.в.	<i>й'с'ім, й'с'им</i>		<i>й'с'ойу</i>	—
М.в.	на <i>й'с'ому, на й'с'ом</i>		на <i>й'с'ій, на й'сиі, на й'с'ой</i>	на <i>й'с'іх, на й'с'их</i>

Відмінювання питальних, відносних, неозначених, заперечних займенників

На відміну від багатьох займенників, питально-відносний займенник *йа'киї* (а також варіанти *ка'киї, кот'риї* (у значенні *йа'киї*) і похідний від нього заперечний займенник *не'йакиї*) у східнополіських говірках членній нестягненій формі незафіксовано. Можливо, це зумовлено синтаксичною функцією цього займенника. Те, що *йа'киї* у реченні виступає в ролі питального або сполучного слова, спонукає мовців не робити на ньому логічного наголосу й, відповідно, вживати членну стягнену форму задля швидшого промовляння. У непрямих відмінках парадигма відмінювання майже ідентична із системою відмінювання цього займенника в сучасній українській мові, відрізняється лише фонетичними варіантами флексій.

Таблиця 9

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>йа'киї, йа'к'ії, йа'ки</i>	<i>йа'ке</i>	<i>йа'ка</i>	<i>йа'к'і, йа'ки</i>
Р.в.	<i>йа'кого</i>		<i>йа'койі, йа'кої</i>	<i>йа'ких, йа'к'іх</i>
Д.в.	<i>йа'кому</i>		<i>йа'кої</i>	<i>йа'ким, йа'к'ім</i>
З.в.	Як Н.в. або Р.в		<i>йа'ку</i>	Як Н.в. або Р.в
О.в.	<i>йа'ким, йа'к'ім</i>		<i>йа'кої</i>	<i>йа'кими, йа'к'іми</i>

М.в.	на <i>йа'ком</i> , на <i>йа'кому</i>	на <i>йа'ку</i>	на <i>йа'ких</i> , на <i>йа'к'іх</i>
------	--------------------------------------	-----------------	--------------------------------------

Займенник *чий* респонденти вживають переважно в називному відмінку. Для його вживання східнополіському діалекті характерними є зміна кореневого голосного *и* на *і* та варіанти з флексією *-о* в середньому роді та *-и* в множині.

Таблиця 10

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>чий</i> , <i>ч'її</i>	<i>чи'їе</i> , <i>ч'ї'їе</i> , <i>чи'їо</i>	<i>чи'їа</i> , <i>ч'ї'їа</i>	<i>чи'її</i> , <i>ч'ї'її</i> , <i>чи'їїі</i>

Неозначений займенник *йа'киїс'* відсилає до об'єкта, який невідомий мовцю. Його особливостями є вживання стягненої й нестягненої форм у називному відмінку множини, випадання голосного в місцевому відмінку однини чоловічого та середнього родів, а також відсутність вставного *о* перед *-сь* у формі родового відмінка множини.

Таблиця 11

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>йа'киїс'</i> , <i>йа'к'їїс'</i>	<i>йа'кес'</i>	<i>йа'кас'</i>	<i>йа'к'іс'</i> , <i>йа'кис'</i> , <i>йа'киїес'</i>
Р.в.	<i>йа'когос'</i>		<i>йа'койіс'</i> , <i>йа'коїс'</i>	<i>йа'к'іхс'</i>
Д.в.	–		<i>йа'к'їїс'</i>	–
З.в.	Як Н.в. або Р.в		<i>йа'кус'</i>	Як Н.в. або Р.в
О.в.	–		–	<i>йа'к'іміс'</i>
М.в.	<i>на йа'комус'</i> , <i>на йа'комс'</i>		<i>на йа'коїс'</i>	–

Отже, переважна більшість займенників прикметникового типу відмінювання східнополіських говірок відмінюються за парадигмою прикметників твердої групи. Лише займенники *'їїхн'її*, *вес'*, *чий*, відмінюються за парадигмою м'якої групи прикметників, а займенник *цей* у формі чоловічого й середнього родів – за парадигмою прикметників на *лиций*. Для відмінкової парадигми займенників прикметникового типу характерні ті самі особливості, що й для прикметників, за типом яких ці займенники відмінюються – використання повних стягнених, повних нестягнених, усічених, а також коротких форм. Для великої кількості займенників у непрямих відмінках характерні суплетивізм, омонімічність їхніх відмінкових форм. Багато проаналізованих явищ словозміни займенника утворено за допомогою тих словотворчих засобів, що й у літературній мові. У системі флексій закінчення, нормативні для сучасної української мови, часто функціонують паралельно з діалектними формами. Проте більшість відмінкових флексій, які вживають у своєму мовленні діалектоносії, характерні не лише для східнополіських, але й для сусідніх говірок.

1. Марєєв Д.А. Тенденції розвитку займенників у східнополіському діалекті української мови / Д.А. Марєєв // Научный взгляд в будущее. – Вип. 6. Том 3. – Одеса : КУПРИЕНКО СВ, 2017. – С. 71-78.

2. Громик Ю.В. Особливості словотвору та словозміни займенника в поліській говірці с. Липне / Ю.В. Громик // Літопис Волині : всеукраїнський науковий часопис. – Ч. 4. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2008. – С. 135-141.

3. Делюсто М.С. Займенникова парадигматика діалектного тексту / М.С. Делюсто // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – 2008. Вип. 25. – С. 64-68.

4. Колесников А.О. Зі спостережень над морфологією присвійних займенників в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю / А. Колесников // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2016. – Вип. 21. – С. 92-98.

5. Ожоган В.М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: Монографія / В.М. Ожоган – К., 1997. – 231 с.

6. Прилипка Н.П. Форми словозміни і ступені порівняння прикметників / Н.П. Прилипка // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К., 1983. – С. 61-101.
7. Історія української мови. Морфологія. – К.: Наук. думка, 1978. – 539 с.
8. Жовтобрюх М.А. Займенник у системі частин мови / М.А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1994. – №6. – С. 18-22.

Список джерел:

АУМ – Атлас української мови : в 3 т. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі / [ред. тому І.Г. Матвіяс]. – К. : Наук. думка, 1984. – 498 с.

Symonenko I. Word-changing of adjective pronouns in the Eastern Polissia dialect

Introduction. The article regards the paradigm of the inflection of adjective declension pronouns in the Eastern Polissia dialect. It is noted that adjective declension pronouns function with different frequency of the usage of particular classes and their forms, reflecting the system of the flexion of those adjective declension pronouns, the model of which these pronouns are inflected to.

Purpose. The purpose of our research is to analyze and describe the case system of adjective declension pronouns in the Eastern Polissia dialect.

Methods. The descriptive method is the main method in our research.

Results. Adjective pronouns indicate all that is relevant to the act of speech. Their concrete substantive correlation with the subject they indicate to, is situational and individual. This is a large group of words, correlated with the case paradigm of adjectives. They duplicate the corresponding paradigms of the adjectives, that is, the differences in the pronominal declension, for which the distinction of the forms of gender is inherent. Also, they are reduced to the differences observed between the Ukrainian dialects in the adjectival declension. However, these pronouns are characterized at the same time by specific case forms, which are inherent to them only. It is determined that the majority of the adjective pronouns in Eastern Polissia dialect are inflected on the pattern of adjectives, the stem of which ends with a hard consonant. A special attention is paid to the completeness of the represented forms of pronouns. It is noted that suppletion and homonymity of case forms are the defining characteristics for the given pronouns. The variation of the case paradigm of adjective declension pronouns in the Eastern Polissia dialect is homogeneous. It depends on the frequency of the usage of the pronouns of specific classes by dialect speakers. Possessive, defining and part of demonstrative pronouns are represented in the most complete and diverse way within the scope of dialect. Relative, interrogative, indefinite, negative pronouns have smaller and more homogeneous paradigm of case endings.

Originality: Rationale for the research lies in the fact that in modern scientific works there are no studies devoted to the case system of adjective declension pronouns in the Eastern Polissia dialect.

Conclusion: The obtained results testify to the wideness of the representation of the the inflection of adjective pronouns and the archaism as well as inhomogeneity of the Eastern Polissia dialect in terms of the given research. The prospect for further research is seen in the detailed elaboration of the paradigm of the inflection of adjective in the Eastern Polissia dialect and comparing the adjective and pronoun systems of the flexion.

Key words: Eastern Polissia dialect, patois, pronoun, adjective type of declension, group, flexion.

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-10

УДК 801.311

АРЕАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРОК НА ПІВНОЧІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Н. Клименко

кандидат філологічних наук, доцент,
Донецький національний технічний університет

У статті схарактеризовано різні типи просторової поведінки говірок Донеччини за даними побутової лексики, що дозволяє виділити декілька східностепових мікроареалів. Окремо проаналізовано лексико-семантичні особливості назв одягу східностепових говірок, розташованих на півночі Донецької області, що вмотивовує виділення північного мікроареалу східностепових українських говірок.

Ключові слова: ареальна характеристика, діалект, новостворені говори, ареал, мікроареал, східностепові говірки, лексема, семема.

Лінгвогеографічний аспект вивчення діалектної лексики залишається одним з основних у сучасній діалектології. Саме лінгвістична карта є поки що найдосконалішим засобом передачі територіального розміщення лексики й семантики, становлячи надійну базу різноманітних лінгвістичних досліджень, зорієнтованих на точну локалізацію мовних одиниць [1, с. 18].

Останнім часом значно активізувалося вивчення новостворених українських говорів, тому актуальним видається відображення на лінгвістичній карті лексичної диференціації українських слобожанських та степових говірок. Просторова поведінка східностепових говірок за даними окремих тематичних груп лексики проаналізована в роботах: Л. Фроляк [2; 3], Н. Загнітко [4], М. Кушмет [5] та ін. Ареальній характеристиці східнослобожанських та південнослобожанських говірок присвячені дослідження: К. Глуховцевої, В. Леснової, Л. Тищенко та ін. Однак до кінця не з'ясовано статус говірок, розташованих на півночі Донецької області. Спробуємо простежити просторову поведінку цієї групи говірок за даними лексики одягу. Н. Загнітко зазначає, що «аналіз просторової проекції говірок, розташованих на півночі Донецької області, дозволяє кваліфікувати їх як типові східностепові, що виявляють цілу низку діалектних рис, спільних для всіх донецьких говірок. Активне залучення їх до аналізу під час розгляду слобожанського діалекту свідчить, очевидно, про наявність особливостей, що зближують обстежуваний мікроареал не тільки до степових, а й до слобожанських говірок, а це дозволяє розглядати північні говірки Донецької області як зону перехідних говірок між східностеповими та слобожанськими» [4, с. 16].

Аналіз лінгвогеографічної проекції назв одягу східностепових говірок підтверджує їх незначну диференціацію: зі 142 карт «Атласу побутової лексики (назви одягу) східностепових говірок» [6, с. 12] мозаїчну ареальну поведінку аналізованих явищ відображають 35 (25%), мінімально здиференційованими виявляються досліджувані говірки на 62 картах (44%). Отже, тільки на 31% карт Атласу можна простежити більш-менш окреслені мікроареали східностепових говірок. Цим досліджувані говірки не відрізняються від інших новостворених говорів української мови, є частиною великого ареалу – південно-східної частини України й цілком виправдовують характеристику, яку дають дослідники щодо відсутності «тієї діалектної розпорошеності і строкатості, характерної для південно-західної діалектної групи і частково для північної» [7, с. 141].

Картографовані матеріали дозволяють в окремий східностеповий мікроареал виділити північну групу говірок, що охоплює населені пункти Краснолиманського та Слов'янського районів (87-89,92,93,110), частково північної частини Артемівського

району Донецької області – 83,84 (картосхема 1). Межі визначеного мікроареалу є досить розмитими й умовними, що зумовлене характером новостворених периферійних говорів. По лінії захід – північ – схід ці говірки межують зі слобожанськими, на півдні – з іншими східностеповими говірками.

Аналіз лексичних, фонетичних, семантичних особливостей назв одягу північних східностепових говірок дозволяє припустити, що зазначені говірки утворюють окремий мікроареал з-поміж інших східностепових. Докладніше зупинимося на характеристиці таких особливостей і спробуємо визначити спільні й відмінні ознаки зіставляваних діалектних систем.

1. Архаїчні назви одягу східностепових говірок північного мікроареалу мають спільні риси з лексичним репертуаром аналізованої тематичної групи східнослобожанських говірок, які вважаються спорідненими з мовними континуумами Полтавщини [8]. Так, саме в північній частині східностепових локалізується поширення номінації *куці́на* «середньої довжини суконний одяг, пошитий до талії» – 87,89,93,110 – пор.: харк. *куці́на* «короткая мужская или женская одежда, родъ свитки, имѣть три складки, называемая усами, и низкій воротникъ [Грінченко, II, с. 334]; полт. *куці́на* «верхній недовгий одяг» [Ващенко, с. 53]. Спорадичними виявами характеризується назва *пòлусвіт́ка* – 92,93, невідома більшості досліджуваних говірок, крім говірок зазначених населених пунктів Слов'янського району. У всіх інших східностепових говірках на позначення такого типу одягу вживаються назви *сві́та, сві́тка, свити́на*.

2. Говірки північних районів Донецької області, порівняно з іншими східностеповими говірками, є одними з найдавніших [9, с. 524-527] у досліджуваному регіоні. Цей чинник не міг не вплинути на співвідношення архаїчних та інноваційних назв одягу. Так, саме у північних і північно-західних східностепових говірках спостерігається збереження в пасивному словнику говірок великої кількості давніх назв: «ватяного жіночого одягу, зібраного у талії позаду, розширеного донизу» – *кара́с', кара́сик* – пор.: полт. *кара́ска* «одяг у вигляді довгої кофти, іноді на ваті» [Ващенко, с. 42]; н.-над. *кара́сик* «заст. короткий верхній жіночий і чоловічий одяг /юпка/» [Чабаненко, II, с. 150]; «чоловічого осіннього піджака (переважно плюшевого) з фалдами» – *чумáрка, чумáрочка* – пор. сх. – слоб. *чемáрка* «верхній чоловічий одяг, який носили взимку» [Глуховцева, с. 421], *чемéрка* «1) родъ верхней одежды у мужчинъ съ таліей и со сборками сзади (изъ черкаси́ну или подобной матеріи); 2) верхняя одежда галицкого мѣщани́на, то-же, что и *капóта* у него-же, но болѣе украшенная тесьмою и кистями и застегивающаяся висячими петлями» [Грінченко, IV, с. 444]; «широкого чоловічого пояса, яким обв'язувалися під час важкої роботи» – *куші́ак* – 92,93 н.п. – пор.: закарп. *куші́ак* «пояс чоловічий» [Матейко, с. 107], черкас. *куші́ак* «пояс ремінний широкий» [Матейко, с. 107]. Хоча збереження давньої номінації *куші́ак* характерне і для південних східностепових говірок Володарського району.

3. Від інших говірок східностепового континууму північний мікроареал відрізняється семантичною спеціалізацією частини лексики одягу. Так, у говірках н.п. 87,89,93,110 лексема *кобе"н'ák* уживається на позначення «відлоги у сіряка», у той час як в інших українських говорах (у тому числі й східностепових) ця назва означає «теплий верхній одяг з накидкою на голову від холоду та дощу» [Ващенко, 46; Грінченко, II, 258] – пор. *кобе"н'ák* у н. п. 88 «сіряк з відлогою». Семантична структура номінації *запа́ска* «фартух» протиставляє говірки північного мікроареалу іншим досліджуваним говіркам. Подібна ареальна поведінка властива назві *су́кня* у значенні «суконна спідниця». Виділення північного мікроареалу східностепових говірок можна простежити також на картах «Атласу побутової лексики (одягу) східностепових говірок», що передають семантичну структуру назв: *па́рочка, п'і́лка, ла́та, карсе́т*.

4. Семантична структура окремих номінацій одягу аналізованої групи східностепових говірок повністю збігається з семантичною структурою відповідних слобожанських назв – пор.: сх.-степ. *карма́н* «1) частина одягу в формі мішечка, пришита до одягу; 2) частина одягу в формі мішечка, пришита до пояса, яку жінки

носили під фартухом» і харк. *карман* «1) кармань; 2) небольшой изукрашенный мѣшечекъ, пришитый къ поясу и носимый женщинами» [Грінченко, II, с. 222], – але відрізняється від семантичної структури таких номінацій у більшості інших східностепових говірок, у яких назва *карман* є моносемічною і вживається зі значенням «частина одягу в формі мішечка, пришита до одягу» – 3-10,12,18,22-26,28-46,48,49,51-53,55-70,72,73,76,78,82-84,90, 91,93-109.

5. Серед фонетичних особливостей лексики одягу північної групи східностепових говірок слід назвати: а) поширення назв одягу, в яких [i] вживається закономірно у відкритих і закритих складах, наприклад: *т'логр'йїка* – порівняймо фонетичну структуру цієї лексеми в інших досліджуваних говірках: *т'логр'ейїка*, *т'єлогр'ейїка*, *т'єлогр'ейїка*, *т'логр'ейїка*; *лахм'і:т':а*; б) розширене використання [ф]: *кафтán* – 83,88,89,110, хоча окремим говіркам північного ареалу відомі й фонетичні варіанти *кахтán* – 84,92,93; *каптán* – 87,88; 3) вживання фонетичного варіанта *кохвáйїка* – 85,92,93,99,98,89,110, на відміну від поширених в інших східностепових говірках *кухвáйїка* і *куфáйїка*; 4) повним переходом [о] в [у] у номінації *куж'у́х*.

Подібність лексичної реалізації окремих сем пояснюється спільністю материнської мови-основи зазначених говірок. Як північним, так і північно-західним східностеповим говіркам властиве використання лексеми *жил'ётка* для позначення «короткого безрукавного одягу з тканини», в той час як у більшості інших східностепових говірок побутує номінація *жил'отка* – пор.: *жилётка* «жилетъ» [Грінченко, I, с. 484]. Спільність зазначених ареалів простежується за: лексичним репертуаром північної північно-західного мікроареалів у зіставленні з іншими регіонами східностепових говірок – пор. географію номінацій *мані́шка*, *ре"ту́зи*, *карма́н*, *мат'н'а́*, *во́вн'ана йу́пка*, *хва́ртух з нагрудником*; деякими семантичними картами – пор. семантичну структуру лексем *су́кн'а*, *чума́рка*, *балахо́н*. Однак розмежування таких близьких східностепових мікроареалів, як північний і північно-західний, на нашу думку, є необхідним через особливості а) ареальної поведінки номінацій «старого одягу»: *лахм'іт':а* – *лахмо́т':а*; «подраного одягу»: *лахм'іт':а* // *тр'а́пїа* – *шма́т':а*; «спіднього одягу»: *сп'ід'н'е б'іл':о* – *сп'ід'н'е*; «жіночого кожуха»: *куж'у́х* – *ба́бїачий ко'жу́х*; «одягу від дощу»: *дошчові́к* – *с'ір'а́к*; «жіночого костюма з трьох частин»: *Ø* – *тройека́р*; «жіночих спідніх штанів»: *ре"ту́зи* – *панталони́*; «дротяної петельки гаплика»: *ба́бка* // *гаплі́чка* – *петел'ка*; б) фонетичної структури назв: «довгого хутрянного (хутром усередину) рукавного зимового одягу»: *то́луб* – 87,88,92,93,110 і *то'лу́п* – 79,80,85,86; «чоловічого кожуха» – *куж'у́х* – 87-89,92,110 і *ко'жу́х* – 79,80,85,86; «фуфайки»: *кохвáйїка* – 85,88,89,92,93 і *куфáйїка* – 77,81,80,86; «плетеної вовняної кофти, яка спереду застібається на гудзики»: *байаде́рка* – 79,80,8-89,92,93,110,99,97 і *байдéрка* – 74,75,77,81,97. Беручи до уваги географію наведених вище назв, можна відзначити, що іноді локалізація північно-західних східностепових говірок звужується до населених пунктів Олександрівського району – 79,80,86 і Слов'янського – 85, і тоді говірки Добропільського району – 74-76,101 виступають як складова частина західних східностепових говірок, оскільки мають чимало спільних рис із говірками західного мікроареалу. Тому виділення мікроареалів у східностепових говірках Донеччини є умовним, оскільки межі цих мікроареалів є дуже розмитими.

Таким чином, лексична система східностепових говірок північних районів Донецької області дотепер зберігає риси, спільні зі слобожанськими говірками. Як правило, такі особливості виявляються в архаїчних назвах одягу. Історія заселення цієї частини Донеччини [10, с. 13] підтверджує спорідненість північних говірок Донеччини зі слобожанськими, однак під впливом різних чинників (адміністративний поділ, різні міграційні рухи внаслідок активного дозаселення цих земель у XX ст. [9, с. 503-527], тісні контактування з іншими східностеповими говірками, незначна диференціація говорів південно-східного наріччя) говірки північної частини Донецької області на сьогодні є типовими східностеповими, а за даними лексики одягу їх можна кваліфікувати як такі, що найкраще зберігають риси материнської діалектної основи.

Умовні скорочення

закарп.	–	закарпатське	сх.-степ.	–	східностепове
н.-над.	–	нижньонадніпрянське	укр.	–	українське
полт.	–	полтавське	хark.	–	харківське
пор.	–	порівняйте	черкас.	–	черкаське
сх.-слоб.	–	східнослобожанське			

Індекс обстежених населених пунктів Донецької області

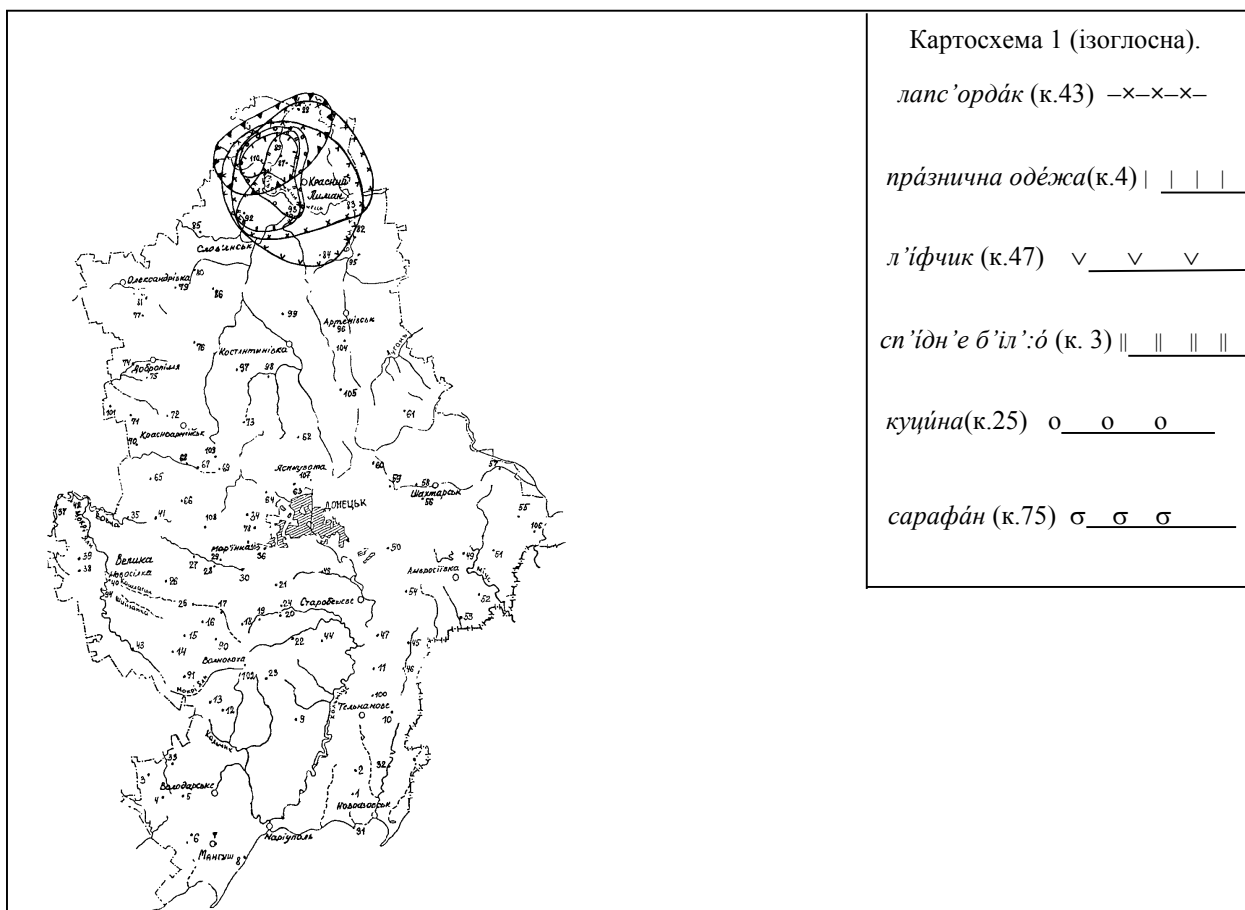
1.М-Качкари Новоазовського району 2.Козацьке Новоазовського району 3.Старченкове Володарського району 4.Зелений Яр Володарського району 5.Федорівка Володарського району 6. Комишувате Першотравневого району 7. Мангуш Першотравневого району 8.Червоне Першотравневого району 9.Новоселівка Тельманівського району 10. Греково-Олександрівка Тельманівського району 11.Краснопілля Старобешівського району 12.Хлібодарівка Волноваського району 13.Златоустівка Волноваського району 14.Степне Волноваського району 15. Петрівське Волноваського району 16. Єгорівка Волноваського району 17. Микільське Волноваського району 18. Благодатне Волноваського району 19. Ольгинка Волноваського району 20. Новотроїцьке Волноваського району 21. Оленівка Волноваського району 22. Миколаївка Волноваського району 23. Свободне Волноваського району 24. Олександринка Волноваського району 25. Павлівка Мар'їнського району 26. Новоукраїнка Мар'їнського району 27. Успенівка Мар'їнського району 28. Катеринівка Мар'їнського району 29. Антонівка Мар'їнського району 30. Новомихайлівка Мар'їнського району 31. Безіменне Новоазовського району 32. Хомутове Новоазовського району 33. Українка Володарського району 34. м.Красногорівка Мар'їнського району 35. Олексіївка Великоновосілківського району 36. Олександрівка Мар'їнського району 37. Іскра Великоновосілківського району 38. Вільне поле Великоновосілківського району 39. Шевченко Великоновосілківського району 40. Велика Новосілка 41. Андріївка Великоновосілківського району 42. Зелений Гай Великоновосілківського району 43. Новопетриківка Великоновосілківського району 44. Петрівське Старобешівського району 45. Кумачеве Старобешівського району 46. Глинка Старобешівського району 47. Новозар'ївка Старобешівського району 48. Новоселівка Старобешівського району 49. Благодатне Амвросіївського району 50. Грабське Амвросіївського району 51. Артемівка Амвросіївського району 52. Лисиче Амвросіївського району 53. Василівка Амвросіївського району 54. Кленівка Амвросіївського району 55. Дмитрівка Шахтарського району 56. Сердите Шахтарського району 57. Андріївка м.Сніжного 58. Вільховчик Шахтарського району 59. Зуївка м.Харцизька 60. Петровське Єнакіївського району 61. Кобилівка м.Вуглегорська 62. Шахова Ясинуватського району 63. Опитне Ясинуватського району 64. Первомайське Ясинуватського району 65. Срібне Красноармійського району 66. Красне Красноармійського району 67. Селидове 68. Петрівка Красноармійського району 69. Михайлівка Красноармійського району 70. Удачне Красноармійського району 71. Сергіївка Красноармійського району 72. Гришине Красноармійського району 73. Воздвиженка Красноармійського району 74. Вірівка Добропільського району 75. Добропілля Добропільського району 76. Золотий Колодязь Добропільського району 77. Спасько-Михайлівка Олександрівського району 78. Старомихайлівка Мар'їнського району 79. Громова Балка Олександрівського району 80. Михайлівка Олександрівського району 81. Іверське Олександрівського району 82. Званівка Артемівського району 83. Сіверськ Артемівського району 84. Никифоровка Артемівського району 85. Привілля Слов'янського району 86. Сергіївка Слов'янського району 87. Дробішеве Краснолиманського району 88. Рідкодуб Краснолиманського району 89. Новоселівка Краснолиманського району 90. Кирилівка Волноваського району 91. Вільне

Волноваського району 92. Хрестище Слов'янського району 93. Райгородок Слов'янського району 94. Нескучне Великоновосілківського району 95. Роздолівка Артемівського району 96. Красне Артемівського району 97. Русин Яр Костянтинівського району 98. Олександрово-Калинове Костянтинівського району 99. Віролюбівка Костянтинівського району 100. Первомайське Тельманівського району 101. Кам'янка Добропільського району 102. Платонівка м.Волновахи 103. Мар'їнка 104. Кліщіївка Артемівського району 105. Микитівка м.Горлівки 106. Дібрівка Шахтарського району 107. м.Ясинувата 108. Роя Мар'їнського району 109. Миколаївка Красноармійського району 110. Ярова Краснолиманського району

1. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. Думка, 1990. – 272 с.
2. Фроляк Л. Д. До питання про лексичну типологію та диференціацію говірок Північного Приазов'я (назви дерев) / Л. Д. Фроляк // Структура і функції граматичних і лексичних одиниць. – К. : НМКВО, 1992. – С. 78-84.
3. Фроляк Л. Д. Українські східностепові говірки Донеччини: Монографія / Л. Д. Фроляк. – Дрогобич : Просвіт, 2013. – 400 с.
4. Загнітко Н. Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини: автореф. Дис. На здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Н. Г. Загнітко. – Донецьк, 2011. – 21 с.
5. Кушмет-Бодаммер М. С. Атлас сільськогосподарської лексики східностепових говірок Донеччини / М. С. Кушмет-Бодаммер. – Тернопіль: Крок, 2017. – 204.
6. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Н. Б. Клименко. – Донецьк, 2001. – 19 с.
7. Жилко Ф. Т. Говори української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1958. – 172 с.
8. Глуховцева Е. Д. Лексика народного быта украинских восточнорусских говоров: Автореф. дис... канд. філол. наук / Е. Д. Глуховцева. – К., 1992. – 16 с.
9. Історія міст і сіл УРСР. – К. : Вид-во АН УРСР, 1970. – 992 с.
10. Східностепові українські говірки: Науково-навчальний посібник / За заг. ред. А. Загнітка. – Донецьк : Вид-во ДонДУ, 1998. – 114 с.

Список джерел:

- Ващенко: Ващенко В.С. Словник полтавських говорів / В. С. Ващенко. – Харків : ХДУ, 1960. – 107 с.
- Глуховцева: Глуховцева К. Д. Матеріали до словника українських східнослобожанських говірок / К. Д. Глуховцева // Лексика народного побуту українських східнослобожанських говірок. Дис... канд.філол.наук: 10.02.02. – К., 1992. – С. 382-422.
- Грінченко: Грінченко Б. Д. Словарь української мови: В 4-х т / Б. Д. Грінченко. – К. : Наук. думка, 1996-1997.
- Матейко: Матейко К. Український народний одяг: Етнографічний словник / К. Матейко. – К. : Наук. думка, 1996. – 196 с.
- Чабаненко: Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 1992. – Т. 1-4.

Klymenko N. Areal characteristic of the eastern steppe dialects in the northern of Donetsk region

Introduction. The linguistic and geographical aspect of the study of dialectal vocabulary remains one of the most important in modern dialectology. A linguistic atlas is the most perfect means of transferring the spatial behavior of vocabulary and semantics, forming a reliable base for various linguistic studies. Recently, the study of newly formed Ukrainian dialects has become much more active, therefore, it seems relevant to reflect their dialectal differences on a linguistic map, to establish the lexical differentiation of Ukrainian East-steppe dialects and to clarify the boundaries between Sloboda and steppe dialects.

Purpose. The purpose of the article is to study the dialectal features and spatial behavior of the East-steppe dialects located in the north of Donetsk region, in terms of the vocabulary of clothing. In order to achieve the goal, it is necessary to trace the functioning of individual lexemes in various East-steppe dialects of Donetsk region, as well as to compare the names under consideration with the representatives of the corresponding semes used in Eastern Sloboda and Southern Sloboda dialects.

Methods. Descriptive.

Results. The names of clothes of the northern East-steppe microareal are characterized by a number of features. It is precisely in the northern part of the East-steppe dialects that conservation of a large number of ancient names in the

passive vocabulary of dialects is observed. The archaic eastern-style clothing names have common features with the lexical repertoire of the subject-matter group of the Eastern Sloboda dialects. The northern microareal is distinguished from other dialects of Donetsk region by the semantic specialization of a part of the clothes names and phonetic dialectal features. The northern and northwestern microareals of the dialects are the most similar in terms of the repertoire of the clothes names compared with other East-steppe dialects.

Originality. *The analysis of the lexical, phonetic, and semantic features of the clothes names of the northern East-steppe dialects gives reason to assert that these dialects form a separate microareal among other East-Steppe ones. The boundaries of this microareal are rather blurred and conditional, due to the nature of the newly created peripheral dialects. On the west-north-east line, these dialects adjoin the Sloboda one, in the south – other East-steppe dialects.*

Conclusion. *The lexical system of the East-steppe dialects of the northern districts of Donetsk region still preserves the features that are common to the Sloboda dialects. Often, such features are found in the archaic names of clothing. The history of the settlement of this part of Donetsk region confirms the affinity of the northern dialects of Donetsk and the Sloboda regions. However, under the influence of various factors (administrative division, different migration movements, close contacts with other East-steppe dialects), today the dialects of the northern part of Donetsk region, in terms of the vocabulary of clothing, can be identified as typical East-steppe ones, which best retain the features of the mother-dialectal basis among other dialects of Donetsk region and make up the transition zone between the East-steppe and Sloboda dialects.*

Key words: *areal characteristics, dialect, newly created dialects, area, microarea, eastern steppe dialects, lexeme, sememe.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-11

УДК 811.111'37

ДІЄСЛОВО *БИТИ* У ГОВІРКАХ ЗАКАРПАТТЯ: ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

О. Юсікова

*кандидат філологічних наук,
Інститут української мови НАНУ м. Київ*

Стаття присвячена проблемам лексикографічного опрацювання діалектної дієслівної лексики. Увага звернена на формування словникової статті реєстрового дієслова у словнику окремої діалектної системи. Проаналізовано функціонування дієслова бити у говірках Закарпаття. Проведено паралелі з функціонуванням лексеми в окремій діалектній системі гуцульського села Богдан Рахівського району Закарпатської області. Виділені рівні представлення семантики дієслова при його лексикографічному опрацюванні.

Ключові слова: *діалектне дієслово, словник окремої діалектної системи, гуцульський говір, говірки Закарпаття.*

Формування реєстру дієслівної лексики діалектного словника, не зважаючи на численну кількість виданих словників диференційного типу [1-11], залишається ще не достатньо проаналізованою проблемою, як у теоретичному, так і у практичному аспектах. На особливу увагу заслуговують теоретичні праці українських діалектологів, де піднімалися питання реєстрів діалектних словників [12; 13]. Питання створення діалектних регіональних словників повного типу цікавили дослідників ще з середини минулого століття [14]. Працюючи над упорядкуванням матеріалів з українських говірок Закарпаття, що були зібрані у середині минулого століття М.А. Грицаком, можемо зробити висновок, що номінативне поле дієслівної діалектної лексеми незалежно від типу словника потребує повноти представлення його структури, бо в цілому є неповторним явищем для окремої діалектної системи, кожного говору чи групи говорів. Дієслівна лексема у функції предиката є виразником динамічної ознаки. Реєстрове дієслово і відповідна словникова стаття – це відображення не лише певного лексичного значення, а і вербалізація узагальнених позамовних ситуацій. Дієслово у діалектній мові розкриває семантику певного локусу. В українському мовознавстві на матеріалі літературної мови досліджувалося питання функціонування синтаксичних блоків дієслів та семантичної сутності їх компонентів, питання розмежування понять синсемантичності і багатозначності [15]. Актуальним залишається проблема дослідження багатозначного дієслова в межах діалектної мови, виділення окремих рівнів представлення семантики дієслова і лексикографічного його опрацювання.

Як відомо, існує декілька шляхів творення реєстрів діалектних словників диференційного типу і атласів. Важливе значення має питальник, зорієнтований на певну семантичну матрицю [16]. Інтегральним методом є використання картотек, створених за різними джерелами. Картотека, в першу чергу, дає можливість систематизувати зібраний матеріал, створення картотеки передбачає постійну роботу з текстами.

Предметом нашого аналізу є дієслово *бити* як реєстрова одиниця діалектного словника диференційного типу. Поштовхом до написання статті була робота над створенням словника гуцульської говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області. В основу спостережень лягли тексти, записані від 22 інформаторів у 2010–2011 р.р. Матеріал уможливив аналіз функціонування дієслова *бити* на тлі діалектного ландшафту Закарпаття в цілому.

Дієслівна лексема *бити* зафіксована у прикладах з народної творчості, зокрема приказках, прислів'ях, що є виразниками пронесеної крізь віки народної мудрості. І лише через такі тексти можна досягнути семантику аналізованої лексеми. Для лексикографічного

опрацювання дієслова *бити* нами обрано шлях від опису значень, що реалізовані у межах дієслівної лексеми до аналітичного вираження семантики у межах словосполучень, до переносних значень дієслова в межах пропозиції, в межах стійких словосполучень і фразеологізмів. Значення дієслова у кожному конкретному випадку повністю зрозуміле лише з контексту. Для відтворення семантики у переважній кількості виокремлених значень застосовано описовий метод: 1. Бити. Завдавати ударів кому-небудь. *Ни бий д'ітій! Доста їх бйе нид'істаток* (у другому реченні дієслово функціонує в образному, переносному значенні); *Ни клади ватри, не мєс'а куріти, ни бий ж'інку, не мєс'а жури́ти*. Бчк¹; *Такá ў н'а жонá зла, шчо головбў ст'іну́ бйе, кóй с'а розс́ердит*. Вн – Бшт, ВБ, Глб, Днл, Збр, Ізк, Ім, Кв, Квс, КПл, Крч, Лк, Лкц, Лчк, Лп, Лпч, Лчк, Мрч, Нрс, Пр, Рх, Рс, Сй, ТРм, Трб. Значення дієслова розкрито у порівняннях, через вербалізацію образів, відтворених у народній свідомості, гіперболізацію, наприклад: *Ой бі́ли, карова́ли менé молодóго, та на м'ін'і полама́ли дуба зелéного*. Мж. Різноманітність семантичних відтінків у межах наведеного значення вражає. Дієслово у живому мовленні діалектоносіїв відтворює не лише певне поняття, а і цілий світ людських знань, емоцій. Завданням лексикографічного опрацювання діалектного дієслова є максимально відтворити його семантичну палітру. Розглянемо порівняння: *Так т'а трéба бі́ти, йак ці́ган жилі́зо*. Рс. У контексті порівняння дієслово виступає не лише ключем до розуміння мікроситуації, а і відтворює досвід і уявлення носія говірки про оточуючий світ. 2. Вбивати. *Йа бим го ні́гда ни биў, ай комын'д́іре н'а заста́вили*. Тн; *У сн'і́гови май ф́айно б́йут, бо то́ўды́ за́йец'і май гóд'ни ймі́ти. Шчé т́е́пéр'ки за́йец'і с́ьт'і, та гóд'н'і ўт'іка́ти хóт' кудá*. Чрн – Бчк, Вн, Грш. 3. Різати худобу, свиней тощо. *Йа вже забі́ў свін'у́, а ви шчи ни бі́ли?* Бр. 4. Знищувати комах. *Д'ідо прішóў до́му, з ба́бóв обóйе вз'алі́ клепа́ч'і, бі́й му́хи*. Прч. Звертаємо увагу на те, що у говірках Закарпаття домінують перехідні значення дієслова *бити*. Наведемо паралелі з літературної мови: Бити. ... перех. Позбавляти життя, убивати кого-небудь ... // ... Полюючи, забивати дичину [17, с. 168]. 5. Розбивати (щось). *Бўком биў горі́шкі; Бий у́жé ййи́це у ма́ч'інку, шо жде́ш?* Рс – Вн, КПл. 6. Забивати (щось). *Ни бий ми гв́у́з'д'а у го́лу. Му́сíme там ку́л'а бі́ти*. Вн. 7. Колоти рогами (про худобу). *Буў бара́н лайі́стий, шо ду́же биў. Уна́ (вівця) сво́йе йа́гн'а л'убі́ла, а сисé бйе*. Рс, в інших говірках – **бості́**. 8. Пошкоджувати (щось). *Град бйе. Гет град побі́ў р'і́ну та й капу́сту*. Тн. 9. Гнати (проганяти, поганяти, завертати) овець, коней. *Бий ку́тку уд'м хы́жі, бо ў́же ста́ра. Бий ко́ні вон із лу́гера*. Вн; *Васі́л'ку, бий ві́ўц'і с'удá. Хот'і́ў йем раз бі́ти оту́ді го́р'і, айбо май бі́л'ша част' у тот бі́к пішло́; Бий у до́ліну ві́ўц'і*. Рс – Бчк, Гнк, Клр, Лоз, Нн. – Вн.

Розглянемо спосіб вербалізації діалектної дієслівної семантики у межах словосполучень з залежними об'єктними компонентами чи адвербіативами². Дієслово розширює своє семантичне наповнення, позначаючи ситуацію в цілому, мету конкретної дії, різні виробничі процеси, але на відміну від синсемантичних дієслів, не змінює семантичного наповнення, наприклад: в межах семантики 'забивати щось' у досліджуваній говірці села Богдан Рахівського району Закарпатської області простежуємо два відмінні значення, виражені дієслівними словосполученнями з об'єктними компонентами: 1. *Бі́ти чо́пи*. Забивати саморобні цвяхи при з'єднання передніх колод плоту для їх скріплення. *Б́йут чо́пи сперéду*. 2. *Бі́ти цва́йі*. Закладати опорні стіни, щоб дерево йшло зверху потоком згори. Семантика таких аналітичних синтаксичних компонентів досить часто у говірках може бути передана однослівним номеном, наприклад: 3. *Бі́ти кли́нц'і* – т.с. *тинкува́ти*. Набивати дерев'яні клинці на стіни у хаті, перед тим, як помазати глиною. *Ци бу́дете л'ац'кува́ти ў ха́т'і, ци кли́н'ц'і бі́ти?* Бг. 4. Синсемантичним виступає досліджуване дієслово у словосполученнях: *д'і́ри бі́ти*, функціонуючи як відповідник дієслова *робити*. *Д'і́ри м бі́ла, там фасóл'і ті́чила*. Рс; ў

¹ Після тексту статті наведено відповідний список скорочень назв населених пунктів Закарпатської області, з говірок яких наведено ілюстративний матеріал.

² Серед таких словосполучень значна частина може бути віднесена до фразеологічних сполучень.

йедно біти, функціонуючи як відповідник до дієслова *йти разом, об'єднуватис'я*. 5. *Біти клин*. Розколювати колоду. *Зна́йеш біти клин, бий, ни зна́йеш, ни бері́с'я*. Рс – Тн. 6. *Біти во́ду*: а) пробивати лід. *Йой иду́ маржі́нам во́ду біти*. Рс; б) лити (на щось) воду. *Йак ни бі́єте ў не́го во́ду, та вуго́л' дзвині́т*. Бчк. 7. *Біти ко́су*. Клепати. *Косі́ти буду, але бі́ти ко́су ни зна́йу, йак хтос' ві́б'є, та острі́ти та буду*. Бб; *Ой ду́шко солоди́н'ка, ма́йу т'а на га́д'ці*. Уд^м *типі́р' т'а буду бі́ти, йак ко́су на ба́б'ці*. Бчк. 8. *Біти пра́ником*. Прати. *До́бре бий пра́:ником, обы́ чи́сто́е бы́ло цу́р'я*. Тн. 9. *Біти по вод'і*. Виполіскувати одяг після прання. *Бі́ут горстка́ми по вод'і та с'а ві́мийут*. Рс. 10. *Біти жи́лізо*. Кувати. *Бий жи́л'ізо, до́кы гор'а́чойе, а жону́ до́кы мо́лода́*. Чрн – Бр, Лоз, Мд, Тн. 11. *Корч'і бі́ти*. Викорчовувати пні, рубати. *Ймі́лис' л'у́де до пол'і́у під'чи́шча́ти, купі́н'а розгр'іба́ти та корч'і бі́ти*. *Біе корч'і ц'ілу́ вє́сну*. Рс. 12. *Біти бе́рдом*. Прибивати утокові нитки бердом при тканні. *Ма́й помáлы бий бе́рдом, бо пола́млєш трості́*. Тн; *Раз бі́єс'я, коли с'а ве́рже чо́ўником, а дру́гий раз^с, коли з'і́нре*. Бе́рдом бі́є, кі́л'ко би́ру́є. Рс. 13. *Біти сукно́* – т.с. *піка́ти*. Валяти сукно, вирівнювати сукно у ступі. Валяли сукно 1–2 доби, поки воно не стане густе і на поверхні з'явиться “барва” – дрібні ворсинки. Тривалість залежить від якості вовни, щільності прядіння і густоти тканиня. *Йе та́ке су́кно, шо два́дц'і́т' чоті́ри ча́си бі́є, а йе, шо й сто ча́с'і́у*. Рс; *Поне́сла сукно́ у сту́пу бі́ти*. Тн. 14. *Біти у вало́ви*. Складати зрубане дерево. *Иді́м шті́з'і бі́ти у вало́ви*. 15. *Біти мо́локо́, бі́ти сир*. Розколючувати молоко із закваскою для отримання сиру. *Ни г'і́йа ду́же по́ўну пў́теру дава́ти мо́лока́, бо ни мож бу́де бі́ти; Бе́рєс'я жбáтал'і́у, та бі́єс'я та́кі оді́н пі́уч'áс*. Бг; *Ко́лі л'у́де сыр бі́ут та й і́ід'áт'*. Влс; *Та́к ві́учáр' ма́йє бі́ти мо́локо́, абі́ му с ко́ждого во́лоса текло́, та то́гді́ так ме текті́ ма́сло з брі́н'дз'і*. Рс – Тн. 16. *Бі́ти олу́й*. Витискати олію з соняшника. *З нас'і́н'а процо́нц'в'і́ту бут' ола́й; Оні́ са́мі бі́ут олу́й*. Дмш; *Будеме́ бі́ти по́сбн'ашник на ул́й*. Гнч – Бр, Гнч, Тн. 17. *Бі́ти пі́ч*. Мурувати, робити (піч). *Йу́ра туді́ пе́чи бі́є по селу́*. Рс – Тн. 18. *Бі́ти у дзвóни, у бубен то́що*. Дзвонити, грати на бубні тощо. *Бі́єш, бі́ло бы́ ти у дзвóны*. Тн; *Ты шчи до́бре ни зна́йєш бі́ти у бубен*. Тн. 19. *Бі́ти пы́ском*. Про худобу, яка ледь-ледь скубе траву на витолоченому пасовищі. *По голéчу бі́є пы́ском корóва*. Вн. На основі аналізу сучасних записів діалектних текстів з гуцульської говірки села Богдан нами зафіксовані значення: 20. *Бі́ти ў шин*. Коли йшли по ріці плоти, биттям у шин попереджали про це чергових (варту) на березі. 21. *Бі́ти гат', бі́ти по́він'*. Випускати воду з греблі для того, щоб плоти могли йти. *Гат'і́р' іста́не ро́з'каз^с, ко́лі бі́ти по́він', та́й йаку́ за то́усту́; Йа́ би́у спі́д'н'і́ двéр'і, ко́лі м пуска́у гат'; Бі́ти гат' гор'і́*. Бг – ЧТ. 22. *Бі́ти дара́би, бокóрика бі́ти*. Відрубувати трости і пускати по ріці плоти. *Та́й с'áду ко́ло рі́чкы, бду рука́уц'і́ мýти*. Бду в'і́д'іти, йак бде мі́луй бокóрика бі́ти. Мж; *Йдеме́ бі́ти дара́бы*. Сй. 23. *Бі́ти на рі́зи (рі́єзи)*. Спускати деревину ризами (дерево) з гори до річки. *Ві́дси дрíва с'а там бі́ут на рі́зи*. *Бі́ут і на во́ду дрíва пла́вити*. Рс. 24. *Бі́ти ракаш'і́*. Спускати дерево з ракашів на воду. *Бі́ли ракаш'і́ на во́ду*. Рс.

У частині контекстів семантика дієслова *бити* може бути розкрита лише у структурі пропозиції в цілому, визначається семантикою підмета, наприклад: 1. *Гуд'ба б'іє, ба́нда бі́є*. Про гру цілого оркестру, у складі якого є ударні і духові музичні інструменти. *Ужé го (мерця) везу́т, ци чу́йєш гуд'ба бі́є*. Тн; *Йак' зав'і́йау́ буйні́ ві́тер, дуб^н поко́лысáу́с'я*. *Ў Мука́човы ба́нда бі́ла, йа пере́бирау́с'я*. Грш. 2. *Рослина бі́є*. Рослина пробивається крізь землю. *Но ў́же онó ма́ло бы́ рості́ с'óго л'і́та, и ў́но бі́є (виноград)*. *А ў́же йак онó на дру́го́йє л'і́то ни ростé, ни йе́ йогó, ни ў́ходит, онó ў́же и ни ў́йде*. Чрн. 3. *Хвороба бі́є*. Людина хворіє. *Бі́є ним епілéпсі́йа; Му́сай бу́де поли́ва́ти вино́, бо то́то руда́ бі́є*. Чрн. 4. *Кроу́ бі́є*. Пряме значення дієслова ‘кров пульсує в судинах’ збагачене семантикою ‘людина перебуває у напруженому стані важкої фізичної праці’, наприклад: *Ко́лі ма́ло поро́бл'у т'áшко, та так ми с'а у жи́лах кроу́ бі́є, шчо он руко́у здры́гат*. Тн. 5. *В'і́трі́ бі́ут*. Форма множини підмета у структурі пропозиції надає дієслову додаткової семантики довготривалого процесу, описуючи погоду в цілому, наприклад: *Ві́трі́ бі́ут, габы́ бі́ут*. Грш. 6. *Бі́ут гро́мы*. Форма множини підмета надає дієслову додаткової

семантики 'грозова погода з усіма супровідними явищами: громом, блискавкою, дощем', наприклад: *У л'їт'ї часто б'їват сл'ота, б'їут гром'ї, блискаєт, п'ов'їни ід'ут*. Тн. 7. *Гр'їм б'їє* (у щось). Саме у структурі пропозиції з залежним об'єктним компонентом перехідне дієслово *бити* набуває значення 'удар блискавки, що може спричинити загоряння'. На *Пал'їа ни р'обит'с'а, аб'ї гр'їм у коп'їц'ї ни б'їу*. Рс – Лоз. 8. *П'олов'їн' б'їє* (у щось). Вогонь дає високу температуру. *П'олов'їн' б'їє у кол'їна, та тр'єба ск'оро закрив'ати*. Бчк. 9. *Сл'от'а б'їє*. Сильний дощ мочить і спричиняє холод. *С'їрот'ата в'їц'ї, то б'їд'їут, постр'їгли їїх, а сл'от'а так б'їє*. Тн; *Ун'ї ни к'ос'а, а ми аб'ї удав'али кор'ови у полон'їни та на гол'єча, та аб'ї сл'от'а їїх' б'їла*. Рс. Синсемантичним виступає досліджуване дієслово у межах пропозиції *Год'їночка б'їє*. Настає певна година. Досліджуваному дієслову відповідає номен *настає*: *Ой д'їц'їно, д'їц'їночко, кол'ї до т'а іт'ї? – Кол'ї б'їде дван'їц'їта год'їночка б'їти. Кол'ї б'їде дван'їц'їта, кол'ї б'їде п'їята. Ни в'їд'їла м мил'єн'кого нед'їлен'ка п'їята*. Рс.

Залежні компоненти у дієслівних словосполученнях досить часто утворюють разом з аналізованим дієсловом неподільні номінативні одиниці з метонімічною чи образною метафоричною семантикою³, наприклад: 1. *Б'їти у гол'оу*. Запаморочити голову. *Їой бер'ї ко тот'о, бер'ї го з'ї шп'ора гет, най ни кур'їт, бо тот'о мен'є б'їє у гол'оу*. Рс. 2. *Б'їти соб'оу* (соб'оу, с'об'оу): а) бути дуже завзятим, усюди встигати. *Тот соб'оу б'їє їак нич'їстий і на роб'оти, і д'ома*. Дрт; б) побиватися (за кимось), шкодувати (за кимось). *Тот так рев'є за д'їдом, так соб'оу б'їє*. Тн; в) всюди ходити, щось шукаючи. *В'їн раз уж'є б'їй соб'оу б'їй, їак вод'а кам'їн'ом; Їа б'їу соб'оу за гр'їб'ами; Їа ход'їу шук'ати стр'їш'ку, б'їу їем соб'оу аж по полон'їнах*. Рс – Вн, Яс; г) *б'їти с'об'оу у г'ор'ац'ї*. Мати високу температуру. *Бол'їт' го гол'ова и б'їє с'об'оу у г'ор'ац'ї*. Крц. 3. *С'їрц'ом б'їти їак вод'а кам'їн'ом*. Значення словосполучення 'прискорене серцебиття' збагачене семантикою 'збуджений, піднесений стан людини', наприклад: *А їа їом'у подар'їу зур'їлку з'є к'ор'їн'ом, аб'ї му так с'їрц'ом б'їло їак вод'а кам'їн'ом*. Дбв. 4. *Їазык'ом б'їти*. Сварити. *Кид' ми б'їли при вас, т'їгд'ї б'їло ни з їазык'ом б'їти, ай з'є копач'ом*. Дмш. 5. *Н'оги б'їти, ног'ами б'їти*. Даремно ходити. *Шк'ода н'оги б'їти лиш'їн' за гр'їб'ами*. Вн; *Ни б'їй д'о Бушч'їна зад'їр' ног'ами, к'ї туй мош куп'їти пол'отн'о*. Вн. 6. *Б'їти гр'їш'ї*. Вкладати гроші (у щось). *Тип'їр' у газд'їуство ни б'їут гр'їш'ї, лиш'є у кил'їх та у од'єжу*. Мж. У літературній мові відзначене значення словосполучення *бити гроші* 'карбувати гроші' [15, 169]. 7. *Б'їти (карти, футбол, у г'омби, у г'удзики (ігри). Грати (у карти, у футбол, ігри тощо). Сн'оч'ї б'їли к'артї та пруйгр'їу*. Бшт; *Б'їдеме б'їти ф'одбол*. Хс; *Ид'їт м'ало л'опти б'їти*. Рс; *Ним'а н'їч тр'авий, б'їй г'омби*. Лг. *Цар'а б'їти*. Грати у гру «цар». *Ид'їм ц'ар'а б'їти*. Рс – Бчк, Грш, Тн. 8. *Б'їти на одн'у р'їку*. Вантажити з одного боку. Бчк. 9. *Б'їти на (когось)*. Бути схожим, подібним (до когось). *Їа каж'ї, оч'ї б'їє на м'ат'їр*. Кй; *М'атда на м'ат'їр б'їє*. Бр; *Сын на уц'ї:а б'їє; М'їш'ова б'їс'їда на сл'ац'їку б'їє*. Бр. 10. *Б'їти покл'они*. Вибачатися. *За чуж'ї ж'они ни б'їй покл'они*. Рс.

Дієслівне словосполучення, позначаючи єдине метафоризоване поняття, досить часто зазнає у діалектній мові повної фразеологізації⁴, наприклад: 1. *Б'їти к'їци*. Розпушувати ґрунт. *Ит'ї би ми к'їци б'їти*. Рс. 2. *Б'їти тр'їски*. Зневажати, насміхатися. *На чуж'їм сил'ї тр'їск'ї б'їут*. 3. *П'їт'ї пси б'їти*. Піти у мандрівку. 4. *Б'їти на оч'ї*. Уявляти собі. *То б'їє ми на оч'ї, їак'ї хл'опц'ї б'їли. Їа зазм'їр'ус'а, та то ми с'а бей на оч'ї*. Рс. 5. *Балег'ова б'їти*. Пустувати, гратися. *Ид'ї м'ало балег'ова б'їти. У д'їги б'їти*. Наповнювати відро по вінця (молоком). *Їа в'їд Ил'їїа у д'їги ни б'їу*. Рс. 6. Повну фразеологізацію простежуємо у структурі пропозиції *Б'їд'а б'їє*. Про того, хто щось шукає. *По чер'єш'ах б'їд'а тоб'оу б'їє*. Рс; у словосполученнях, що вживаються жителями Закарпаття як прокляття: *Об'ї го сл'от'а изб'їла*. Гтн; *Б'їла би їїх зим'а*. Прш – Рс. У словнику гуцульської говірки села Богдан Рахівського району Закарпатської області ми фіксуємо образне відтворення дієслова *бити* у структурі порівняння: *Б'їут їак к'амін'*.

³ Серед таких словосполучень значна частина може бути віднесена до фразеологічних єдностей.

⁴ Такі словосполучення є фразеологічними зрощеннями.

Сильно б'ють. У зв'язку з широким номінативним полем дієслова *бити* чимало фразеологізмів з цим номеном функціонують в українській літературній мові, наприклад: *Бити байдки* [17, 169]; *Бити лихом об землю* 'забувати горе, біду, не журитися' [17, 169]; *Бити зорю* [17, 168]; *Бити на твалт* тощо [17, 169].

Отже, при визначенні номінативного поля досліджуваного діалектного дієслова на особливу увагу заслуговує звернення до діалектних наративів. Проаналізоване нами дієслово *бити* як реестрова одиниця діалектного словника диференційного типу має бути представлене послідовно на окремих рівнях семантичної визначеності: 1) у межах семантики дієслівної лексеми як окремого номена; 2) у межах значень дієслова як компонента словосполучень з залежними об'єктними і адвербіальними одиницями; 3) у межах значень дієслова як компонента пропозиції; 4) у переносних метонімічних значеннях дієслова у структурі фразеологічних єдностей; 5) у фразеологічних зрощеннях.

Список скорочень населених пунктів

Мукачівський р-н: Бб – Бобовище; Клр – Ключарки; Лчк – Лучки; Мд – Медведівці. Рахівський р-н: м. Рахів; Бчк – Великий Бичків; Богдан; Квс – Кваси; КБП – Кобилецька Поляна; Лг – Луги; Рс – Росішка; Яс – Ясиня. Ужгородський р-н: Бр – Баранинці. Тячівський р-н: Бшт – Буштино; Вн – Вонігово; Грш – Грушів; Дбв – Дубове; Крч – Кричово; Нрс – Нересниця; Тр – Теребля. Велико-березнянський р-н: ВБ – м. Великий Березний; Дмш – Домашин; Збр – Забрідь; Мрч – Мирча. Іршавський р-н: ВРк – Великий Раковець; Ім – Імстичово; Лк – Луково; Лоз – Лоза; Пр – Приборжевське. Свалявський р-н: Глб – Голубине; Гнк – Ганьковиця; Стй – Стройно. Виноградівський р-н: Чрн – Черна; Гтн – Гетиня. Хустський р-н: Хс – м. Хуст; Днл – Данилово; Лпч – Липча; Нн – Нанково. Міжгірський р-н: Ізк – Ізки. Береговецький р-н: Кв – Квасово. Перечинський р-н: Прч – м. Перечин; Лкц – Ликицари; Лп – Липовець; Прш – Порошково; ТРм – Тур'ї Ремети. Міжгірський р-н: Мж – м. Міжгір'я; Тн – Торунь.

1. Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок : у 2 т. [Текст] / Г.Л. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1. – 354 с.

2. Горбач О. Південно-буковинська гуцульська говірка і діалектний словник села Бродина, повіту Радівці (Румунія) / О. Горбач // Матеріали до української діалектології. – Вип. 4. – Мюнхен : Український вільний університет, 1997. – 113 с.

3. Гуцульські говірки. Короткий словник [Текст] / [відп. ред. Я.В. Закревська]. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 232 с.

4. Лисенко П.С. Словник поліських говорів [Текст] / П.С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.

5. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : у 2 т. [Текст] / М.Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Т. 1. – 496 с.

6. Піпаш Ю.О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю.О. Піпаш, Б.К. Галас. – Ужгород : Ужгород. націон. ун-т, 2005. – 266 с.

7. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І.В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.

8. Сагаровський А.А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) / А.А. Сагаровський. – Вип. 1. – Харків : ОБВ НМЦ ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – 293 с.

9. Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

10. Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини : у 4 т. [Текст] / В.А. Чабаненко. – Запоріжжя : Запоріж. держ. ун-т, 1992. – Т. 2. – 372 с.

11. Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник / Г.Ф. Шило. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.
12. Гриценко П.Ю. Відкриваючи словник... / П.Ю. Гриценко // Словник буковинських говірок [За ред. Н.В. Гуїванюк]. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 3–4.
13. Мартинова Г.І. Специфіка реєстру й тлумачення лексем у словнику середньонадніпрянських говірок / Г.І. Мартинова // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія [Відп. ред. І.С. Гнатюк, ред-ри: К.Г. Городенська, П.Ю. Гриценко, С.Я. Єрмоленко та ін.]. – К. : КММ, 2012. – 488 с.: потр. – (Серія «Не все спливає рікою часу...»).
14. Картотека матеріалів українських говірок Закарпатської області М.А. Грицака (зберігається в Інституті української мови НАНУ).
15. Прокопенко І.М. Синтаксичні функції синсемантичних дієслів : [автореферат дисертації кандидата філологічних наук] / І.М. Прокопенко. – К., 2005. – 18 с.
16. Дзендзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови / Й.О. Дзендзелівський. – К. : Наук. думка, 1984. – 308 с.
17. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 1 [Текст] / [ред-ри Н.С. Васильєва, М.М. Друченко, В.П. Плачинда, Н.І. Шарапова]. – К. : Наук. думка, 1970. – 800 с.

Yusikova O. The verb beat in the dialects of Transcarpathia: the lexicographic aspect

Introduction. The article is devoted to problems of the lexicographic processing of dialectal verb vocabulary. We are drawn attention to the formation of the vocabulary article of the registry verb in the dictionary of a separate dialect system.

The purpose of the article is the investigation of the problems of the functioning of the verb beat in the dialects of the Transcarpathian region. Were conducted the parallels of the lexeme functioning in the separate dialect system of the Hutsul village Bogdan of the Rakhiv district of the Transcarpathian region. Our main **method** is the description of the verbs through valence fixes semantically elementary situations in general. The **originality** of our study is that the dialectal features of its functioning are reflected only in the text. Our **results**: the materials collected by us in the Hutsul dialect of the village Bogdan of the Rakhiv district of the Transcarpathian region were included in the analysis, in particular the texts recorded from 22 informants in 2010-2011, as well as the material from the dialects of the Transcarpathian region. Special mention should be made of the extraordinary value of card index materials in the Dictionary of the Ukrainian dialects of the Transcarpathian region M. A. Hrytsak, which were organized in our order, in particular the formed vocabulary article of the register verb beat. The verb beat was included in the register of the vocabulary of the dialect of the village Bogdan, and there was an opportunity to look at its functioning against the backdrop of the dialectal landscape of the Transcarpathian region as a whole.

Conclusion. The verb beat is represented in five levels of the semantic certainty: 1) in the actual direct meaning of the verb as a separate word; 2) in the direct sense of the verb in the structure of phrases with object and adverbial components; 3) in the figurative meaning of the verb within the sentence; 4) in the phraseological unites; 5) in the phraseological connections. In the study of the dialectal verb we pay special attention to dialectal narratives. In a dialectal language, one or another combination within a single value expressed by a single verb or phrase is typical not only for a particular dialect, but also for the group of dialects as a whole.

Key words: dialectal verb, dictionary of the separate dialect system, the Hutsul dialect, the dialect of Transcarpathia.

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-12

УДК 811.161.2'282'37'367.625

ОСОБЛИВОСТІ ВАРІЮВАННЯ СЕМАНТИКИ ДІЄСЛІВ СХІДНОПОЛІСЬКОГО ДІАЛЕКТУ

О. Холодъон

кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
Інститут української мови НАН України

У статті автор досліджує фактори варіювання семантики східнополіських дієслів гомоніти / балакати. Проаналізовано не лише вільні семи лексеми, а й зв'язані, виражені номінативними одиницями різної структури. З'ясовано, що ці дієслова позначають значну кількість різновидів відповідної ситуації, тому їхня семантика складна, оскільки вони деталізують відповідну узагальнену семему в акустично-фізіологічному, змістовому та комунікативному аспектах та простежено актуалізацію актантів у кожному з цих аспектів, що показує напрями варіювання загальної семеми.

Ключові слова: дієслово, східнополіські говірки, семантичне варіювання, семема, сема, семантичні конкретизатори.

У мові дієслово виконує домінуючу роль, яка зумовлена його семантичними функціями, морфологічними категоріями та синтаксичним вживанням [1, с. 217; 2, с. 413-414]. Дієслово посідає особливе місце в діалектній картині світу, оскільки його мовне значення – складний феномен, дієслово є «ніби концентрованим вираженням цілої ситуації» [3, с. 10], тому семантика дієслова не елементарна, а комплексна.

В українській діалектології дієслівну лексику здебільшого аналізували принагідно, часто поряд з іменними частинами мови в межах різних тематичних й лексико-семантичних груп лексики (Й. Дзендзелівський, М. Никончук, П. Гриценко, В. Куриленко, В. Конобродська, Л. Дорошенко, Є. Турчин та ін.). Зауважимо, що проблеми функціонування експресивно-оцінних діалектних дієслів (В. Лєснова, К. Глуховцева, О. Юсікова), словотвору (Ю. Юсип-Якимович), сполучуваності (Л. Білик, К. Глуховцева), етимології (Г. Ковач), семантичної структури та семантичного варіювання діалектних дієслів (П. Гриценко, Н. Хобзей, Т. Мироненко, В. Лєснова) були у полі зору науковців.

Актуальність запропонованої розвідки зумовлена тим, що діалектна дієслівна лексика досліджена фрагментарно, не виявлено її системного наукового опрацювання.

Мета статті – проаналізувати особливості семантики дієслівної лексики східнополіських говірок, простежити фактори її варіювання.

В основі дослідження – зібрані за спеціальною програмою матеріали та записи зв'язного діалектного мовлення в говірках Чернігівської та Сумської областях.

Лексичні варіанти з погляду семантики містять ті семеми, які складаються із сем, що позначають певний різновид існуючої в об'єктивній дійсності ознаки [4, с. 43]. Серед них є такі, які характеризують 1) ситуацію, що передуює позначуваній дії, 2) подальшу ситуацію, 3) фізичні або інші ознаки об'єкта дії, 4) фізичні або інші ознаки суб'єкта дії, 5) тип інструмента або засобу дії, 6) спосіб дії, 7) мотив дії, 8) мету дії, 9) інтенсивність дії або градацію ознаки, 10) кванторні характеристики суб'єкта або об'єкта дії, 11) оцінки [5, с. 231; див. також: 4, с. 43; 6, с. 56]. Актуалізація відповідного актанта ситуації зумовлює варіювання семеми, при цьому «семантичне варіювання дієслів обмежене типовими значеннями, детерміновані колом реальних різновидів самої позначуваної ситуації» [7, с. 84].

Зміни в семантиці слова відбуваються «від абстрактного до конкретного» [8, с. 217], загальна семема отримує «звуження й конкретизацію під час вживання слова у мовленні» [цит. із: 9, с. 31], позначаючи більш конкретні, «спеціальні дії» [8, с. 218]. До

аналізу залучено не лише вільні семи лексеми, а й зв'язані, виражені номінативними одиницями різної структури, оскільки «варіювання може бути результатом використання різних мовних засобів на позначення подібних чи одних і тих же явищ» [10, с. 31], «семантичні зміщення характерні для фразеологічних одиниць та є регулярним способом формування варіантів» [11, с. 84]. Ці семи встановлені завдяки розгляду дієслова в межах відповідної лексико-семантичної групи [див.: 12; 13; 14], що дало змогу окреслити у загальних рисах напрями семантичних змін, які лише в говірках як комунікативних системах конкретизуються [15, с. 153].

На прикладі *гомоніти* / *балакати*¹ спробуємо простежити фактори семантичного варіювання. Ці дієслова позначають значну кількість різновидів відповідної ситуації, тому їхня семантика є складною, оскільки виявлено різноаспектну деталізацію відповідної узагальненої семми.

Найбільш поширеним значенням є 'висловлювати думки, почуття; говорити': *ба'лакат*² (Авд, Бл, Блс, Вв, Вл, Вр, Врт, Гд, Гж, Гл, Дд, Дм, Др, Жк, Ів, Івн, Кв, Кл, Кпт, Крп, Кч, Лс, Лт, Мк, Мт, Од, Ос, Пр, Пч, Св, СД, Спс, Ств, Сх, Тл, Тв, Ус, Уш, Чн, Шп, Яд, Яц), *гама'н'іт* (Авд, Бл, Гр, Дг, Дм, Др, Зр, Жд, Жк, Зм, Зр, Кв, Крп, Кс, Ос, СГ, СД, Сд, Смч, Сх, Уш, Фс, ЧР), *гама'н'іет* (Дг, Уш, Фс), *гама'н'ет* (Вв, Кл, Кр, Мл, СГ, Смл, Смч, СР, Уб, Чн), *гomo'н'іт* (Врт, Др, Дрг, Пк, Пч, Сп, Яд).

Виявлено, що загальна семема має конкретизацію в трьох аспектах: акустично-фізіологічному, змістовому та комунікативному.

Актуалізація відповідного актанта ситуації провокує зміну репрезентантів. Семантичними конкретизаторами в акустично-фізіологічному аспекті є:

1. 'суб'єкт мовлення':

1) 'мова німої людини (жестами)': *га'мон'е* (Вв), *ба'лакайе* (Лс), *ба'лакайе йак* 'н'імчик (Авд), *ба'лакайе йак* 'н'емец *пере'д'ітиї* (Бл);

[Інф.]: – *па'казуйут* на *ру'ках* [...] *дак дач'ка у'же з* 'маткайу *а'на ба'лакала хара'ше а'на пан'і'майе ру'кам'і там і / так і к'і'вайе йої і на гала'ву к'і'вайе / а так н'ех'то з* 'йім'і *н'е ба'лакайе* [...] *а дач'ка а'на у'же була та'кайа* 'матка *а'на у'же прилаў'чилас'а і ба'лакала* // (Лс);

2) 'мовлення дитини':

а) 'мовлення немовляти': *са'мо са'б'і га'монит* (Фс), *на сва'йом йази'к'е ба'лакайе* (Лс), *га'монит* 'па-с' *войему* (Чн);

б) 'незрозуміле мовлення маленької дитини': *ба'лакайе па-'д'еу'к'і* (Ос), *ба'лакайе по-с' войему* (Дрг, Спс), *ба'лакайе 'наче 'н'емец* (Вл);

в) 'зрозуміле мовлення дитини 2–3 років': 'ч'іста *ба'лакат* (Лс), 'чистен'ка *га'монит* (Авд), 'лоўко *ба'лакат* (Гж);

[Інф.]: – 'ч'іста *ба'лакала ў тр'і 'года* [...] *с'лава 'Богу прар'валас'а і нача'ла* 'ч'іста *ба'лакат* 'н'е йакага *шеп'е'л'аста ўс'і 'букви вига'вар'уїе ўс'о* // (Лс);

2. 'темп мовлення':

1) 'говорити повільно': 'медл'ен:о *ба'лакат* (Вр, Дм, Лт, Спс, Яц), 'медл'ен:о *га'монит* (Фс), *не спе'ша / па-ма'лен'ку га'ворит* (Авд), *па-'малу га'монит* (Зм), *по-'малу ба'лакат* (Мт, Тв), *по-ма'л'ій го'монит* (Сп), *по'вол'і ба'лакат* (Івн, Св), *га'монит* 'зава'лодисто (См), *га'монит* 'йел'е (Фс), *про'т'ажно го'монит* (Пк), *ба'лакайе йак сме'тану ве'зе* (Вл), *га'мон'іт* 'наче ва'ла на 'гору 'т'агне (Зр), *га'монит* 'і спит' (Фс), *ў роз'т'ажку 'т'іпа так ба'лакайе* (Спс);

2) 'говорити швидко': 'бистро *ба'лакат* (Вр, Дм, Жд, Кпт, Спс, Яц), *ш'видко ба'лакат* (Гд, Івн), 'бистро *гама'н'іт* (Уш, Фс), 'бистро *го'монит* (Сп), *га'мон'іт* 'б'істро (СР), *ба'лакат* бист'рен:о (СД), *з'дорава гама'н'іт* (Авд, Бл), *ба'лакат*

¹ Лексеми розглядаємо семантично еквівалентними, оскільки у говірках уживаються як міжговіркові відповідники на позначення семми 'висловлювати думки, почуття; говорити'.

² Ілюстративний матеріал узятो з текстів-оповідей носіїв говірок і подано у тих граматичних формах, як вони зафіксовані.

'р'асно (Івн), га'мон'е йак га'рохам у (аб) с''т'ену (Уб), ба'лакайе йак о'то 'дурен' па ка'робк'і (Яц), га'монит' йак хвас'том 'меле (Кс), ба'лакайе йак хвас'том 'меле (Авд), га'моне йак треш'чотка (Дг, Чн);

3. 'гучність мовлення':

1) 'говорити тихо': ти'хен'ко ба'лакайе (Од, Спс), 'шопотом ба'лакайе (Спс), 'тиха гама'н'ет' (СГ), 'тишком ба'лакайе (Од), ба'лакайе йак 'мертва (Ос);

2) 'говорити голосно': г'ромка гама'н'ет' (Вв), 'голосно ба'лакат' (Спс), 'голосно гомо'н'у (Сп). На позначення підвищеного ступеня вияву голосного мовлення зафіксовано гама'н'ат' так 'голосно аж лу'на па ва'д'і їде (Уш). Значення 'говорити голосно' зазнає подальшої конкретизації – 'одночасне голосне мовлення групи людей': йак ци'гани ба'лакат' (Спс), 'наче йеу'рейі ба'лакайут' (Спс):

[Інф.]: – дак соб'ралис'а су'с'ідки попр'иходили / ну сест'ра жи'ла ў 'комнат'і / 'комнатка 'вид'ілена та'ка / от'д'ел'но ўход // йа шче при'їхала/ дак с'пала / ко'ли 'чуйу гал'д'ож / д'ейст'в'іт'ел'но гал'д'ож йа'к'іс' // 'наче йеу'рейі ба'лакайут' // (Спс);

4. 'тональність мовлення':

1) 'говорити грубим голосом': г'рубо ба'лакайе (Мт, Од, Пр, Пч, Спс):

а) '~ (про жінку)': мужи'ком ба'лакайе (Спс), г'руба гама'н'ела (Вв), 'наче муж'чина ба'лакайе (Гж, Лт, Мк), ба'лакайе муз''ким 'голосом (Спс), 'басом ба'лакат' (Спс), 'басом го'монит' (Пк), ба'лакайе йак му'жик (Мт, Пр), га'мон'е йак му'жик (Кр), ба'лакайе йак 'д'ад'ко (Пр):

[Інф.]: – г'рубий 'голос у муж'чин / дак це / во'но по'н'атне / шо вин 'може ба'лакат' г'рубо так / 'басом // а 'женич'іна так не / наче / шоб хто / х'і'ба хто 'курит' / дак 'може ба'лакайе //

[Екс.]: – А ад природи?

[Інф.]: – ну ат при'роди / шоб мог'ла так 'басом ба'лакала 'баба йа'кас' / так о'то [...] мужи'ком ба'лакайут' / та'ким муз''ким 'голосом // (Спс);

б) '~ (про чоловіка)': 'наче у тру'бу ба'лакайе (Пч);

2) 'говорити тонким голосом (про чоловіка)': ба'лакайе 'наче 'женич'іна (Пч);

5. 'мовлення з вадами':

1) 'мати нечітку чи спотворену вимову звуків': не ба'лакайе (Крп), па'гано ба'лакат' (Крп, Пч);

6. 'говорити нерідною мовою':

1) '~ (німецькою, циганською, молдавською, угорською): по-с'войему ба'лакат' (Од, Тл), ба'лакат' не па-'нашаму (Гд), га'монит' не па-'нашаму (Сд, См);

2) '~ (англійською)': ба'лакат' (Спс):

[Екс.]: – Як цигани гаворять?

[Інф.]: – гал'д'ат' шос' //

[Екс.]: – А англійскай?

[Інф.]: – ну анг'л'їскай йа б не ска'зала / во'ни бил'ш-мени та'к'і / кул'турна'вати / 'йакас' // во'ни 'імен:о шо / ба'лакайут' //

[Екс.]: – А малдавани, вани галдять?

[Інф.]: – ну во'ни / це молда'вани ци'гани це / во'ни з одно'го 'табора ка'заў о'дин // (Спс).

Семантичними конкретизаторами в змістовому аспекті є:

1. 'суб'єкт мовлення':

1) 'мовлення п'яної людини': га'монит' шо-па'пало (Бл, СГ), 'густо ба'лакайе (Од), ба'лакайе 'наче 'н'імец' (Пч), ба'лакайе йак 'н'імец' (Івн), ба'лакайе йак полун'і'ме (Івн):

[Інф.]: – А шо ти ў п'яного 'поїмеш? // к'роме мат'у'ка разбе'реш бил'ш не'чого // п'їаний / теї шо п'їаний / шо дур'ний / це 'р'іднийе бра'ти // о'то дур'ний шос' ба'лакайе / па'н'атно? // у вас же йе та'к'їе дур'нийе // і п'їениц'і / йе та'ка п'риказка / п'їане да дур'не / брат і сест'ра/ це ва'но ад'но [...] йак 'зоўс'ім п'їаний / дак апри'д'ілиш / бо в'ін

аж 'падайє на'гами зле'тайец:а / а йак 'тики шче т'рохи / на йази'ку 'тико уз'найеш шо п'йаний //

[Екс.]: – А як це ви узнаете «на язичку»?

[Інф.]: – ну йак / 'густо ба'лакайє ти с'кажеш // йак йо'го апри'д'ілиш / п'йанє йє п'йанє / дур'не йє дур'не // о // 'кажє / п'йаний да дур'ний 'р'іднийє бра'ти // шо п'йаний / ва'но 'л'апайє шо-па'пало / шо дур'ний 'л'апайє шо-па'пало // (Од).

2. 'об'єкт мовлення':

1) 'говорити дурниці, беззмістовно': ба'лакайє шо зр'а (Шп), га'мон'іт' йак бала'болка (СР);

Загальну семему в комунікативному аспекті варіюють семантичні конкретизатори:

1. 'активність суб'єктів':

1) 'вести бесіду, розмовляти': ба'лакат' (Авд, Блк, Блс, Вв, Вл, Вр, Врт, Гд, Гж, Гл, Дд, Дм, Др, Жк, Ів, Івн, Кв, Кл, Кпт, Крп, Кч, Лс, Лт, Мк, Мт, Од, Ос, Пр, Пч, Св, СД, Спс, Ств, Сх, Тл, Тв, Ус, Уш, Чн, Шп, Яд, Яц), гама'н'іт' (Авд, Бл, Гр, Дг, Дм, Др, Зр, Жд, Жк, Зм, Зр, Кв, Крп, Кс, Ос, СГ, СД, Сд, Смч, Сх, Уш, Фс, ЧР), гама'н'іет' (Дг, Уш, Фс), гама'н'ет' (Вв, Кл, Кр, Мл, СГ, Смл, Смч, СР, Уб, Чн), гомо'н'іт' (Врт, Др, Дрг, Пк, Пч, Сп, Яд);

2) 'об'єкт мовлення':

а) 'розмовляти про щось несуттєве': ба'лакат' (Вр, Гж), гама'н'іли (Бл, Фс), гомо'н'іли (Гж, Пк), ба'лакайє з пус'того ў па'рожн'є (Од, Яц), гама'н'ел'і із' пус'того ў па'рожн'айє (Вв), 'пут'н'ого не'чого не ба'лакайє (Спс), ба'лакат' а'би шчо на 'голаву зии'ло / а'би ў'ремйє іш'ло (Од), шо на 'душу їде те ї га'монимо (Авд), гама'н'іли 'Х'імини 'куре 'Бен'іни 'йайца (Фс);

2. 'активність одного суб'єкта':

1) 'розповідати про що-небудь':

а) 'оцінка':

• 'негарно розповідати': г'і'ден:о га'монит' (СР);

• 'гарно розповідати': роз'борно ба'лакат' / 'лоўко ба'лакайє (Тв), ба'лакайє 'ви-иразно і несп'і'ша (СД);

б) 'спосіб дії':

• 'повторювати сказане кілька разів': ба'лакайє од'не ї те 'самє (Блк);

3. 'стан':

1) 'бути говірки': з'дорова гама'н'іт' (Бл, Дг, Дм, Др, Жк, Кс, Сд, См, ЧР), 'вел'ми ба'лакайє (СД).

Таким чином, актуалізація актантів відповідної ситуації впливає на варіювання семантики діалектних дієслів гомоніти / балакати, що уможливорює вияв семантичних трансформацій та напрямів «розгортання» семантики: семантичними конкретизаторами в акустично-фізіологічному аспекті є 'суб'єкт мовлення', 'темп мовлення', 'гучність мовлення', 'тональність мовлення', 'мовлення з вадами' та сема 'говорити нерідною мовою'; в змістовому аспекті: 'суб'єкт мовлення', 'об'єкт мовлення'; в комунікативному аспекті: 'активність суб'єктів', 'активність одного суб'єкта'. Значну роль при цьому відіграє експлікація сем через придієслівні обов'язкові та факультативні компоненти.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні семантичного варіювання діалектних дієслів не лише східнополіських говірок, а й усього українського діалектного континууму, оскільки окреслення напрямів і меж діалектного семантичного варіювання залишається актуальною проблемою сучасної діалектної лексикології.

1. Теоретична морфологія української мови: академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К.: «Пульсари», 2004. – 400 с.

2. Шведова Н. Ю. Глагол как доминанта в системе русской лексики / Н. Ю. Шведова // Филологический сборник: (к 100-летию со дня рождения академика В. В. Виноградова) / Редкол.: М. В. Ляпон (отв. ред.) та ін. – М., 1995. – С. 409-414.

3. Шмелев Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1976. – 152 с.
4. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / В. М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1988. – 240 с.
5. Арутюнова Н. Д. К проблеме функциональных типов лексического значения / Н. Д. Арутюнова // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 156-249.
6. Кузнецова О. Д. О глаголах, изменяющих значение в связи с переменой субъекта действия / О. Д. Кузнецова // Современная русская лексикология. – М., 1966. – С. 56-63.
7. Кузнецова Э. В. Части речи и лексико-семантические группы слов / Э. В. Кузнецова // Вопросы языкознания. – 1975. – № 5. – С. 78-86.
8. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
9. Селиверстова О. Н. Константность и вариативность в семантической структуре многозначных слов типа to take / О. Н. Селиверстова // Семантическое и формальное варьирование / Отв. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Наука, 1979. – С. 27-107.
10. Солнцев В. М. Вариативность как общее свойство языковой системы / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1984. – № 2. – С. 31-42.
11. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания / В. Г. Гак // Семантическая структура слова: психолингвистические исследования / Отв. ред. А. А. Леонтьев. – М.: Наука, 1971. – С. 78-96.
12. Холодъон О.М. Дієслівна лексика на позначення темпу мовлення як фрагмент мовної картини світу діалектоносіїв Східного Полісся / О.М. Холодъон // Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст / За ред. П.Ю. Гриценка; Ін-т укр. мови НАН України. – К.: КММ, 2014. – С. 495-500.
13. Холодъон О. Дієслівна лексика як засіб відтворення світогляду й ментальності діалектоносіїв Східного Полісся / О. Холодъон // Jahrbuch der VII. Internationalen virtuellen Konferenz der Ukrainistik «Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht». Reihe: Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Bd. 2016 / Herausgegeben von Olena Novikova, Ulrich Schweier, Peter Hilkes. – Verlag readbox unipress Open Publishing LMU, 2017. – С. 189-197.
14. Холодъон О. М. Семантична варіативність дієслівної лексики в східнополіському діалекті: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Холодъон Олена Миколаївна; Інститут української мови НАН України. – К., 2017. – 437 с.
15. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К.: Наукова думка, 1990. – 272 с.

Список скорочень назв обстежених населених пунктів

Авд – с. Авдіївка, Сосницький р-н, Чернігівська обл.; Бл – с. Блестова, Новгород-Сіверський р-н, Чернігівська обл.; Блк – с. Билка, Коропський р-н, Чернігівська обл. (до 2016 р. с. Червоне); Вв – с. Вовна, Шосткинський р-н, Сумська обл.; Вл – с. Вільне, Коропський р-н, Чернігівська обл.; Вр – с. Вороніж, Шосткинський р-н, Сумська обл.; Врт – с. Вертіївка, Ніжинський р-н, Чернігівська обл.; Гд – с. Городище, Коропський р-н, Чернігівська обл.; Гж – с. Гужівка, Ічнянський р-н, Чернігівська обл.; Гл – с. Головеньки, Борзнянський р-н, Чернігівська обл.; Гр – с. Гірьськ Щорського р-ну, Чернігівська обл.; Дг – с. Дягова, Менський р-н, Чернігівська обл.; Дд – с. Дідівці, Прилуцький р-н, Чернігівська обл.; Дм – с. Домошин, Корюківський р-н, Чернігівська обл.; Др – с. Дрімилівка, Куликівський р-н, Чернігівська обл.; Дрг – с. Дорогинка, Ічнянський р-н, Чернігівська обл.; Жд – с. Жадове, Семенівський р-н, Чернігівська обл.; Жк – с. Жуківка, Куликівський р-н, Чернігівська обл.; Зм – с. Змітнів, Сосницький р-н, Чернігівська обл.; Зр – с. Заріччя, Щорський р-н, Чернігівська обл.; Ів – с. Івот, Шосткинський р-н, Сумська

обл.; Івн – с. Іваниця, Ічнянський р-н, Чернігівська обл.; Кв – с. Кувечичі, Чернігівський р-н, Чернігівська обл.; Кл – с. Калинівка, Чернігівський р-н, Чернігівська обл.; Кпт – с. Кіпті, Козелецький р-н, Чернігівська обл.; Кр – с. Кренидівка, Середино-Будський р-н, Сумська обл.; Крп – с. Карпилівка, Козелецький р-н, Чернігівська обл.; Кс – с. Киселівка, Менський р-н, Чернігівська обл.; Кч – с. Кучинівка, Щорський р-н, Чернігівська обл.; Лс – с. Лісне, Середино-Будський р-н, Сумська обл.; Лт – с. Литвиновичі, Кролевецький р-н, Сумська обл.; Мк – с. Макіївка, Носівський р-н, Чернігівська обл.; Мл – х. Молчаново, Новгород-Сіверський р-н, Чернігівська обл.; Мт – с. Мутин, Кролевецький р-н, Сумська обл.; Од – с. Одинці, Козелецький р-н, Чернігівська обл.; Ос – с. Осьмаки, Менський р-н, Чернігівська обл.; Пк – с. Покровське, Менський р-н, Чернігівська обл.; Пр – с. Перемога, Глухівський р-н, Сумська обл.; Пч – х. Пручаї, Прилуцький р-н, Чернігівська обл.; СГ – с. Святі Гори, Менський район, Чернігівська обл. (до 2016 р. с. Червоні Гори); СД – с. Салтикова Дівиця, Куликівський р-н, Чернігівська обл.; Сд – с. Сядрине, Корюківський р-н, Чернігівська обл.; Смл – с. Смолигівка, Ріпкинський р-н, Чернігівська обл.; Смч – с. Смичин, Городнянський р-н, Чернігівська обл.; Сп – с. Спаське, Сосницький р-н, Чернігівська обл.; Спс – с. Спаське, Кролевецький р-н, Сумська обл. (до 2016 р. с. Ленінське); СР – с. Стара Рудня, Щорський р-н, Чернігівська обл.; Ств – с. Стаvisьке, Козелецький р-н, Чернігівська обл.; Сх – с. Сахугівка, Корюківський р-н, Чернігівська обл.; Тв – с. Товкачівка, Прилуцький р-н, Чернігівська обл.; Тл – с. Тулиголове, Кролевецький р-н, Сумська обл.; Уб – с. Убіжичі, Ріпкинський р-н, Чернігівська обл.; Ус – с. Усок, Ямпільський р-н, Сумська обл.; Уш – с. Ушня, Менський р-н, Чернігівська обл.; Фс – с. Феськівка, Менський р-н, Чернігівська обл.; Чн – с. Чорнотичі, Сосницький р-н, Чернігівська обл.; ЧР – с. Чорний Ріг, Семенівський р-н, Чернігівська обл.; Шп – с. Шептаки, Новгород-Сіверський р-н, Чернігівська обл.; Яд – с. Ядути, Борзнянський р-н, Чернігівська обл.; Яц – с. Яцине, Путивльський р-н, Сумська обл.

Kholodon O. Factors of verb semantic variation of the Eastern Polissian dialects

Introduction. The verb has a dominant role in the language and a special place in the dialectal speaker's picture of the world, its linguistic meaning is a complex phenomenon and is «a concentrated expression of the whole situation» (D.N. Shmelev). In the Ukrainian dialectology verb lexicon is researched fragmentarily, its systematic scientific studying is not revealed, that's why the studying of dialectal verb semantics is actual.

Purpose. The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the semantics of the Eastern Polissian dialectal verbs, to trace the factors of its variation.

The sources of the study are the recorded by special program dialectal materials and recordings of coherent dialectal speech in the dialects of the Chernihiv and Sumy oblasts.

Results. The article analyzes the factors of semantic variation of the Eastern Polissian dialectal verbs гомоніти / балакати, which the author considers semantically equivalent, since in dialects they are used as interdialectal corresponding nominative unites to denote the sememe «to express thoughts and feelings; to say». It is found out that these verbs represent a significant number of corresponding situation varieties that's why their semantics is complicated, since they in various ways detail the corresponding general sememe. The material shows that the general sememe has a concretization in three aspects: acoustic-physiological, semantic and communicative. It is established that changes in the verb semantics occur from the abstract to the concrete, the general sememe receives narrowing and concretization in the word using in speech.

Since the verb meaning is complex, the actualization of the corresponding situation actants influence on the semantic variation. The change of situation actant provokes the change of its representatives. It is analyzed both free and bounded semes of lexemes expressed by nominative units of different structures that are established through the verb analysis in the corresponding lexico-semantic group. The author reveals that semantic factors in the acoustic-physiological aspect are the 'subject of speech' (semes 'a dumb person's speech (by gestures)', 'child's speech'), 'pace of speech' (semes 'to speak slowly', 'to speak quickly'), 'loudness of speech' (semes 'to speak silently', 'to speak loudly'), 'tonality of speech' (semes 'to speak in a rough voice', 'to speak in a thin voice (about a man)'), 'speech with defect' (seme 'to have an unclear or distorted pronunciation of sounds') and the seme 'to speak in a non-native language'; in the semantic aspect: 'subject of speech' (seme 'a drunk person's speech'), 'object of speech' (seme 'to speak nonsenses'); in the communicative aspect: 'activity of subjects' (seme 'to converse', the actualization of semantic factor 'object of speech'), 'activity of one subject' (seme 'to talk about something', the actualization of semantic factors 'estimation' and 'way of action'), 'state' (seme 'to be conversational').

*Conclusion. It is clarified that the actualization of the corresponding situation actants influence on the semantic variation of dialectal verbs *зомоніти* / *балакати*; this makes possible to reveal semantic transformations and directions of «deployment» of verb semantics. The explication of semes through the obligatory and optional components of verb syntagma plays a significant role.*

The prospects for further scientific researches, in particular, in the study of semantic variation of dialectal verbs both in the Eastern Polissian dialects and in the entire Ukrainian dialectal continuum are outlined, since the definition of the directions and limits of dialectal semantic variation remains an actual problem of the modern dialectal lexicology.

Key words: verb, Eastern Polissian dialects, semantic variation, sememe, seme, factors of verb semantic variation.

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-13

УДК 811.161.2 ' 282.2

ПІВДЕННОСЛОБОЖАНСЬКІ НАЗВИ ДВОРУ В СИНХРОННОМУ ТА ДІАХРОННОМУ АСПЕКТАХ

Л. Тищенко

кандидат філологічних наук, доцент,
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

У статті розглянуто взаємозв'язок південнослобожанських назв двору із відповідниками в українських говорах та деяких мовах. Виконаний аналіз дозволив дійти висновку, що окреслені репрезентанти належать до стійкого шару української лексики, який мало піддається змінам і виразно виявляє тісні зв'язки новостворених південнослобожанських говірок із давніми українськими діалектами.

Ключові слова: діалектна лексика, репрезентант, говірка, сема, динаміка.

На сьогодні одним із найактуальніших завдань українського мовознавства є укладання *Словника українських говорів і Лексичного атласу української мови*. Процес створення лексикографічних та лінгвогеографічних праць такого рівня передбачає багатоетапне попереднє вивчення лексики діалектної мови: фіксацію лексем за різноманітними тематичними групами (ТГЛ), з'ясування семантики, системних зв'язків, географії всіх елементів ТГЛ. Лише після формування належної емпіричної бази діалектної лексикографії та лексичної ареалогії стане можливим представлення складу, географії та історії формування лексичної системи української мови.

На сучасному етапі розвитку української діалектології вивчення тематичних груп лексики українських говорів помітно активізувалося. Опис новожитніх говірок став відчутним, чому сприяли завершення роботи над «Атласом української мови» [АУМ] та реалізація низки індивідуальних дослідницьких програм (праці К. Глуховцевої [1; 2], А. Поповського [3], Л. Фроляк [4], В. Лєснової [5], І. Ніколаєнко [6], Н. Клименко [7], Р. Сердеги [8], Л. Лисиченко [9], М. Кушмет [10], М. Волошинової [11], О. Слободян [12] та ін.). Проте виконані дослідження стосуються насамперед східнослобожанських, степових, а також говірок Центральної Слобожанщини. Територія Південної Слобожанщини в діалектному плані залишається ще й досі недостатньо вивченою.

Актуальність теми пропонованого дослідження зумовлена необхідністю вивчення складу, семантики й географії лексики південнослобожанських говірок, яка досі не була предметом спеціального аналізу, з'ясування тенденцій формування й динаміки лексичних підсистем новожитніх говірок.

Об'єктом дослідження є 107 південнослобожанських говірок, що розташовані в південних (Нововодолазькому, Чугуївському, Великобурлуцькому, Балакліївському, Лозівському, Ізюмському, Барвінківському, Борівському, Близнюківському) районах Харківської та північних (Краснолиманському, Слов'янському, Артемівському, Олександрівському) районах Донецької обл.

Предметом дослідження є лексична реалізація семи 'місце, на якому розташована хата з господарськими будівлями' в говірках Південної Слобожанщини. Репрезентанти зазначеної семи належать до стійких шарів діалектної лексики, а тому є надійним джерелом інформації для синхронних і діахронних досліджень.

Метою цієї наукової розвідки є: 1) окреслити лексичну реалізацію семи 'місце, на якому розташована хата з господарськими будівлями' в південнослобожанських говірках; 2) з'ясувати зв'язок цієї лексичної групи із відповідниками в суміжних східнослобожанських говірках та інших українських говорах; 3) визначити динаміку досліджуваної південнослобожанської лексики впродовж XX століття, зіставивши сучасні

діалектні назви з їхніми відповідниками, зафіксованими в етнографічних і лексикографічних працях кінця XIX – початку XX століття.

З'ясування лексичної реалізації семи 'місце, на якому розташована хата з господарськими будівлями' в південнослов'янських говірках загалом виявило, що господарська діяльність слов'янина завжди була тісно пов'язана з двором. На сучасному зрізі сема 'місце, на якому розташована хата з господарськими будівлями' репрезентована в південнослов'янських говірках лексемами *дв'ір* (*двор*), *у'сад'ба*, *под'в'ір'я* (*под'вор'є*), *са'диба*, *пост'роїка*, *у'бора*, *грав'да*. Спільними для обстежених та східнослов'янських говірок виявилися репрезентанти *дв'ір*, *двор*, *у'сад'ба*, *под'в'ір'я*, *под'вор'я*, *са'диба*, *пост'роїки*; не були зафіксовані в південнослов'янських говірках східнослов'янські маніфестанти *госп'ода*, *вд'ір'я* (поч. XIX ст.), *под'вірокъ*, *плецъ* (кінець XIX ст.), *ву'сад'ба*, *план*, *об'іс'т'а*, *плец*, *участок*, *д'вор'ище*, *под'в'ірок*, *перед'хата* [Глуховцева, 67], *под'вірище* [ССГ, 168]. Близьким є репертуар аналізованої семи в південнослов'янських та східнополіських говірках, в останніх її репрезентантами є такі лексеми *дв'ір*, *под'в'ір'я*, *у'сад'ба*, *са'диба* [Дорошенко, 314]. Ця сема в досліджених говірках має широкий репертуар лексем; у багатьох говірках виявлено паралельні назви реалії, що зумовлено насамперед різними джерелами формування новожитніх південнослов'янських говірок.

Лексема *дв'ір* уживана в українській літературній мові [СУМ II, 218] та в українських діалектах, зокрема в поліських, нижньо- і середньонадніпрянських [Никончук, 22, 51], [АУМ I, к. 282], волинсько-подільських, карпатських, покутсько-буковинських [АУМ II, к. 276], [Онишкевич I, 242], степових говірках [АУМ III, ч. II, к. 82]. Назва *дв'ір* походить від праслов'янського *дворь* 'будинок із садибою' [ЕСУМ II, 18], що було відоме в давньоруській, староукраїнській мовах; в останній *двор* 'господарство селянської сім'ї, що було одиницею оподаткування' [ССУМ I, 289].

Маніфестант *под'в'ір'я*, крім південнослов'янських, функціонує також у середньо- і нижньонадніпрянських, волинсько-подільських, степових говірках [АУМ I, к. 282; III, ч. II, к. 82]; назва *са'диба* відома в західнополіських, волинсько-подільських, білоруських говірках [АУМ II, к. 276], спорадично зафіксована в слов'янських та степових [АУМ III, ч. I, к. 65]; уживання обох лексем підтримується й літературною мовою [ВТССУМ, 821, 1095].

Маніфестант *грав'да* зафіксовано в говірці села Запаромар'ївка Олександрівського р-ну Донецької обл.; він сягає староболгарського *гравдь* 'стайня', спорідненого з українським *го'рожа*, пройшовши етап запозичення румунською й молдавською мовами (пор., молд. *гравд* 'хлів, стайня', рум. *grajd* 'квадратний дім із двором всередині') [ЕСУМ I, 581]. За даними АУМ, *г'равда* 'будівля для корів', 'будівля для коней' у частині говірок південно-західного ареалу [АУМ II, к. 280]. У гуцульських говірках *г'равда* 'спеціальний тип огорожі (високий суцільний дощатий паркан) на Гуцульщині', 'гуцульська садиба', 'стара занедбана хата' [ГГ, 54].

Із ст.-укр. лексемою *о'бора* 'обгороджене місце для худоби, скотний двір' [ССУМ II, 69] пов'язаний південнослов'янський репрезентант *у'бора*, що поширений, крім Слов'янщини, на півночі (лексема *у'бора* передає в українських правобережнополіських та білоруських говірках сему 'відгороджений некритий двір для худоби' [Никончук, 59]) та в карпатських говірках, де *обора* 'подвір'я, частина двору', 'загін, приміщення для скота', 'купа гною; місце, де складають гній'; зрідка вживаним є варіант *убора* [КДА, 191]. На позначення денотата 'господарський двір' лексеми *убора*, *обора* зафіксовані і в південноволинських та наддністрянських говірках [Шило, 118]. У гуцульських, бойківських говірках *убора* 'господарське подвір'я' [Studia, 35], крім того, у бойківських *обора* 'садиба' [Онишкевич II, 10]. За даними АУМ, у східноволинських, подільських говірках, зрідка в західній групі середньонадніпрянських говірок [АУМ I, к. 173; III, ч. IV, 84], поодинокі в степових [АУМ III, ч. I, к. 66, ч. IV, 84] *о'бора* 'приміщення для корів', у наддністрянських, подільських говірках *о'бора* 'будівля для коней' [АУМ II, к. 280], у частині південнополіських і нижньонадніпрянських говірок (*г,в*)*о'бора* 'літнє

приміщення для овець' [АУМ III, ч. IV, 84]. Інший напрям семантичного розвитку лексеми *обора* маніфестують поліські говірки, у яких ця лексема, окрім інших значень, репрезентує семи 'нижня і верхня мотузки в неводі', 'зав'язки у постолох' [Лисенко, 140].

В умовах міжмовних контактів високу активність у досліджуваних говірках виявив репрезентант *двор*, що фонетично збігається з відповідною лексемою в російській мові [СРЯ I, 370; СРДГ I, 123]. Таку активність аналізованої лексеми в зазначеній фонетичній формі в південнословобожанських говірках пояснює, на нашу думку, не лише праслов'янське походження лексеми, але й інтенсивні інтерферентні процеси між двома мовами – українською та російською. Останні зумовили появу в обстежених говірках, як і в інших словобожанських [АУМ III, ч. I, к. 65; ССГ, 213; Говори, 468], і лексеми *у¹сад'ба* [СРЯ IV, 514], хоч відома вона і в південноволинських та наддністрянських [Шило, 118], поліських, волинсько-подільських [АУМ II, к. 276], степових говірках [АУМ III, ч. I, к. 65]. Крім того, у нижньонаддніпрянських говірках функціонують близькі до аналізованого фонетичні варіанти *осадьба*, *осайба* як репрезентанти семи 'садиба' [Чабаненко III, 59]. Міждіалектними відповідниками репрезентанта аналізованої семи є південно-західні назви *вобора*, *гумно*, *обора*, *о'бора* [Studia, 35], поліське *загородь* [Лисенко, 76], бойківське *загорода* [Онишкевич I, 267], південно-західне *о'б'їст'а* [АУМ I, к. 282; II, к. 276], закарпатське *об'шар'а* [АУМ II, к. 276], покутсько-буковинське, наддністрянське, волинсько-подільське *грунт* [АУМ II, к. 276]. Отже, зіставлення репертуару аналізованої семи із відповідниками в інших українських говорах та деяких мовах дозволило простежити взаємозв'язок південнословобожанських номенів з рештою розглянутих.

Спостереження за динамікою розвитку репертуару семи 'місце, на якому розташована хата з господарськими будівлями' в обстежених говірках протягом останнього століття дозволило зробити висновки, що репрезентанти *двір* [Багалій, 163; Грінченко I, 362], *двор* [Іванов, 4], *подвір'я* [Багалій, 163; Грінченко III, 239], *у¹сад'ба*, *са'диба* (див. *садиба* 'усадиба' [Грінченко IV, 95]) функціонують без змін, лексема *пост'ройка* (див. *постройки* 'постройки' [Грінченко III, 372]) зазнала семантичних і словотвірних змін, назви *у'бора* (*обора* [Грінченко III, 21]), *граж'да* (*гражда* [Яворницький, 159]) демонструють фонетичну і семантичну трансформацію.

Загалом виконаний аналіз дозволив дійти висновку, що репрезентанти семи 'місце, на якому розташована хата з господарськими будівлями' належать до стійкого шару української лексики, який мало піддається змінам і виразно виявляє тісні зв'язки новостворених південнословобожанських говірок із давніми українськими діалектами.

Перспективи подальших наукових розвідок у визначеному напрямі полягають у послідовному дослідженні інших лексико-семантичних та тематичних груп лексики, які функціонують у південнословобожанських говірках, що дозволить розширити емпіричну базу української діалектології.

1. Глуховцева К. Д. Динаміка українських східнословобожанських говірок : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Катерина Дмитрівна Глуховцева. – К., 2006. – 410 с.

2. Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту українських східнословобожанських говірок : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Катерина Дмитрівна Глуховцева. – К., 1992. – 427 с.

3. Поповський А. М. Південноукраїнські степові говори як особливий діалектний тип / А. М. Поповський // Лінгвістичні студії: Тематичний зб. наук. праць. – Вип. 1. – Донецьк : ДонДУ, 1994. – С. 176 – 181.

4. Фроляк Л. Д. Українські східностепові говірки Донеччини : монографія / Л. Д. Фроляк. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – 400 с.

5. Леснова В. В. Номінація людини та її рис у східнословобожанських українських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Валентина Володимирівна Леснова. – Запоріжжя, 1999. – 21 с.

6. Ніколаєнко І. О. Структура й ареальна характеристика лексики традиційного ткацтва в українських східнословобожанських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ірина Олександрівна Ніколаєнко. – Запоріжжя, 2000. – 24 с.
7. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталя Борисівна Клименко. – Донецьк, 2001. – 19 с.
8. Сердега Р. Л. Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини) : монографія / Руслан Сердега. – Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2013. – 217 с.
9. Лисиченко Л. А. Говірки Східної Слобожанщини: поліаспектний аналіз : монографія / Л. А. Лисиченко. – Харків : Монограф, 2014. – 147 с.
10. Кушмет М. С. Сільськогосподарська лексика українських східностепових говірок : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Марія Станіславівна Кушмет. – Донецьк, 2014. – 20 с.
11. Волошинової М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнословобожанських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Марина Олексіївна Волошинова. – Луганськ, 2014. – 20 с.
12. Слободян О. В. Географічна народна термінологія східнословобожанських говірок Луганщини : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олена Вікторівна Слободян. – Запоріжжя, 2017. – 19 с.

Список джерел:

- АУМ – Атлас української мови : в 3-х т. – К. : Наук. думка. – Т. I. – 1984. – 498 с.; Т. II. – 1988. – 520 с.; Т. III. – 2001. – 274 с.
- Багалій – Багалій Д. І. Історія Слобідської України / Д. І. Багалій. – Х. : Основа, 1991. – 256 с.
- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
- ГГ – Гуцульські говірки. Короткий словник / Відп. ред. Я. Закревська. – Л., 1997. – 232 с.
- Глуховцева – Глуховцева К. Д. Лексика народного побуту українських східнословобожанських говірок : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Катерина Дмитрівна Глуховцева. – К., 1992. – 427 с.
- Говори – Говори української мови. Збірник текстів / Відп. ред. Т. В. Назарова – К. : Наук. думка, 1977. – 590 с.
- Грінченко – Грінченко Б. Д. Словарь української мови / Б. Д. Грінченко. – К., 1907–1909. – Т. I–IV.
- Дорошенко – Дорошенко Л. І. Ареалогія будівельної лексики східнополіського діалекту : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Любов Іванівна Дорошенко. – К., 1999. – 728 с.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука: в 7-ми т. – К. : Наук. думка, 1983–1988. – Т. I–III.
- Іванов – Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края / Сост. В. В. Иванов. – Харьков, 1898. – Т. I. – 1012 с.
- КДА – Бернштейн С. Б., Иллич-Свитыч В. М., Клепикова Г. П., Попова Т. В., Усачева В. В. Карпатский диалектологический атлас. – М. : Наука, 1967. – Т. I. – 271 с.
- Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1972. – 260 с.

Никончук – Никончук М. В., Никончук О. М. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – Житомир, 1990. – 369 с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка. – Т. I. – 1984. – 494 с. Т. II. – 1984. – 514 с.

СРДГ – Словарь русских донских говоров: в 3-х т. – Ростов н/Д : Изд-во Ростовского ун-та, 1975–1977. – Т. I–III.

СРЯ – Словарь русского языка : в 4-х т. – М. : Наука, 1985–1998. – Т. I–IV.

ССГ – Словник українських східнословобожанських говірок / К. Глуховцева, В. Лєснова, І. Ніколаєнко, Т. Терновська, В. Ужченко. – Луганськ, 2002. – 234 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у 2-ох т. – К. : Наук. думка, 1977–1978. – Т. I–II.

СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.

Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992. – Т. I–IV.

Шило – Шило Г. Ф. Будівельна лексика в західноукраїнських говорах / Г. Ф. Шило // Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: тези доп. – Ужгород, 1982. – С. 117–118.

Яворницький – Яворницький Д. І. Словник української мови / Д. І. Яворницький. – Катеринослав, 1920. – Т. I. – 411 с.

Studia – Studia nad dialektologią ukraińską i polską (z materiałów b. katedry języków ruskich UJ) // Opracował M. Karaś. – Kraków, 1975. – 237 s.

Tyshchenko L. South-Slobozhan mames of yard in the synchronic and diachronic aspects

Introduction. One of the most urgent tasks of the Ukrainian linguistics is the compilation of The Dictionary of Ukrainian Dialects and The Lexical Atlas of the Ukrainian Language. The process of creating lexicographic and linguistic and linguogeographic works of this level presupposes a multi-stage preliminary study of the vocabulary of dialectal language in different thematic groups.

Purpose. To designate the lexical realization of the seme 'the place where the house with household buildings is located' in the Ukrainian South-Slobozhan subdialects; to clarify the connection of this lexical group with the correspondences in the adjacent East-Slobozhan subdialects and other Ukrainian dialects; to determine the dynamics of the researched South-Slobozhan vocabulary during the XXth century, comparing the modern dialect names with their correspondences, defined in the ethnographic and lexicographical works of the late XIX – early XX century.

Results. At the present time, the seven semantic lexemes that are being studied in the South-Slobozhan dialects are represented, 5 of which are common for the mentioned and East-Slobozhan subdialects. 4 East-Slobozhan manifestants, which functioned in the XIX century, were not found in any of the 107 studied subdialects. Close is the repertoire of the analyzed seme in the South-Slobozhan and East-Polissian subdialects (4 common representatives). The most common is the lexeme used in the Ukrainian literary language and most Ukrainian subdialects, in particular in Polissian, Lower and Middle Dnieper, Volyn-Podilsky, Carpathian, Pokut-Bukovynian, and steppe subdialects.

Observing the dynamics of the development of the repertoire of the seme under study in the South Slavic dialects during the last century made it possible to conclude that the four representatives function without change, 1 received semantic and derivational changes, and 2 phonetic and semantic transformations.

Originality. The composition, semantics and geography of the vocabulary of the South-Slobozhan subdialects, including colloquial ones, has not yet been the subject of special analysis. The study of the vocabulary of 107 subdialects of the southern areas of Kharkiv (Novovodolazky, Chuhuevsky, Velykoburlutsky, Balakliivsky, Lozivsky, Iziumsky, Barvinkivsky, Borivsky, Blizniukivsky) and the northern areas of Donetsk (Krasnolimansky, Sloviansky, Artemivsky, Oleksandrivsky) regions will help to find out trends in the formation and dynamics of lexical subsystems of Ukrainian dialects.

Conclusion. South-Slobozhan representatives of the seme 'the place where the house with household buildings is located' belong to the stable layer of the Ukrainian vocabulary, which is practically not subject to changes and clearly reveals the close connections of the new subdialects with the ancient Ukrainian dialects.

Prospects for further research on a particular direction are the consistent study of other lexical, semantic and thematic groups of vocabulary, functioning in the South-Slobozhan dialects, which will allow to expand the empirical base of the Ukrainian dialectology to find out the general tendencies of the development of the lexical system.

Key words: *dialectal vocabulary, representative, sub-dialect, sema, dynamics.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-14

УДК 811.161

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ КОНЦЕПТИ В ДІАЛЕКТНИХ ТА ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

І. Циганок

*кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

В статті зроблено спробу аргументувати диференціацію емпіричних та культурологічних концептів, використовуючи як лінійні діалектні тексти, так і художні. Будь-який номен прямого денотативного значення від початку свого функціонування в мові поза межами культурологічних, релігійних контекстів можна вважати примітивним концептом. Виконуючи символічну функцію в обрядах, історії культури, релігії, він набуває культурного значення. В художньому тексті концепт набуває виняткової образності завдяки полісемії.

Ключові слова: *емпіричні та культурологічні концепти, лінгвоконцептологія, лінійний діалектний текст, контекстема, лейтмотив.*

Лінгвоконцептологія як сучасна мовознавча наука набула широкого визнання на початку ХХІ ст. у зв'язку зі зміною парадигми філологічних знань. Завдяки активним науковим пошукам вона репрезентована на сьогодні значним спектром таких дослідницьких напрямів, як етнолінгвоконцептологія (Ю. Степанов [1], В. Карасик, Г. Слишкін [2], В. Жайворонок [3], О. Селіванова [4]); порівняльна етнолінгвоконцептологія (А. Вежицька [5]); художня лінгвоконцептологія (С. Єрмоленко [6], Н. Сологуб [7], Л. Кравець [8]); когнітивна діалектологія (Н. Руснак [9]) та ін.

Об'єктом вивчення цієї лінгвістичної галузі є концепти, під котрими розуміють «одиниці етнокультурної інформації, що відображають світ національного світосприйняття предметів і понять, позначених мовою» [10, с. 23]. Д. Лихачов пов'язував зміст концепту з національно-культурним досвідом людини: «Концепт є результатом зіткнення словникового значення з власним і народним досвідом людини», – писав учений [11, с. 281]. На думку Л. Кравець, поняття слід тлумачити як «результат пізнання навколишнього світу людиною, цілісне ідеальне утворення, що відображає багатовіковий досвід і специфіку національної культури. Вони виступають у ролі своєрідних культурних кодів певної нації, котрі передаються від покоління до покоління і засвоюються разом із мовою. Вони і є основою культурної комунікації» [8, с. 192].

У зв'язку з цим постає питання: на якому етапі функціонування слово можна вважати концептом? Щоб дати відповідь, джерельною базою для дослідження обираємо як говіркове, так і художнє мовлення.

Як свідчить аналіз наукової літератури [9; 12], деякі дослідники виділяють емпіричні та культурологічні концепти, вважаючи їх корелятами. В. Іващенко з цього приводу зауважує, що описуючи той чи інший концепт лише як наївно-побутове осмислення, дослідник не бере до уваги власне художнє та наукове бачення такої одиниці у певному соціумі [12].

Тож, наївно-побутові (емпіричні, примітивні) концепти становлять собою структурні утворення, котрі виявляють себе здебільшого в повсякденних розмовних практиках, і в літературному, і в діалектному мовленні [9]. На наш погляд, будь-який номен з прямим з денотативним значенням до функціонування в контекстах культурної, релігійної, мистецької, історичної тематики вважається емпіричним. Саме тому під концептами етнокультури розуміють калейдоскопічні ментально-мовні утворення, які містять у собі різноманітні ментальні структури і пронизують усі сфери людської

діяльності, через це їх слід науково обґрунтувати як наївно-побутові і разом з тим релігійні, міфологічні одиниці [9]. Н. Руснак розуміє їх як «пояснення, що дають носії... говірок певним реаліям позамовного світу, це своєрідні дефініції понять, невідомі слухачеві. Мовця і слухача об'єднує лише часткова апперцепційна база. Завдяки примітивним визначенням можна усунути культурологічні лакуни, які існують у когнітивному тезаурусі слухача. Адже за допомогою дефініції відтворюється повсякденне знання мовця про певні явища. Це своєрідний прообраз наукового визначення у сенсі типологізації ознак певного явища» [9]. Емпіричне визначення є мовною інтерпретацією дійсності у вербальних формулах. Його можна розглядати як «двочленну схему, де перша частина становить названу реалію позамовного світу, а друга – ознаки цієї реалії» [9, с. 355].

Така схема примітивного визначення має різні форми вияву, адже в емпіричному контексті пояснюється спочатку наївно-побутовий концепт, який згодом за умови розширення функціональної сфери і відповідно наукового обґрунтування сприймається як концепт етнокультури.

Мета нашої розвідки з'ясувати особливості використання концептів у лінійних діалектних та художніх текстах.

Для підтвердження висловленої гіпотези використаємо емпіричні пояснення обрядових найменувань, зафіксовані нами в українській говірці с. Кислиці Ізмаїльського району Одеської області. Так, наприклад, у лінійних текстах діалектоносії дають визначення найменувань сімейних обрядів через широкий контекстуальний опис, що може становити як лівий, так і правий контексти відповідно: / \покиє там хто попр\шчаўса/ то бе"рут' \земл'у той/ хто \старше" пе"ре"хрести"ца \три ра\зи та в мо\гил'у ки"дає" / о\це називає"ца зап'і\чатан':а // од\плакуван': а/ ну це" вну\шен'іє / бо \жалко/ та \нада \знати/ ду\ш'і не\має / а т'ело \знає"м де захо\роне"но// (Кислиці).

А наприклад, лексико-семантичне поле *хліб* у мовленні діалектоносіїв репрезентовано номенами *калач, лежень, шишки, пампушки, стульник* / ну ка\лач/ це \плетє"ний та\кий \хл'іп/ йа уже гово\рила/ у нас \кажут' \леже"н' /шче" пе"чут' шиш\ки // ота\к'і \круглі //т'істо р'іжут' на ку\сочкиє і скла\дають' йак ту \розочку //йіх \робл'ат' с \хл'іба / йак ті пам\пушкиє// на \ст'іл обов'яз\ково маў пода\вати"с'а \стул'ник / в'ін маў та\к'у спе"ц'і\ал'ну \форму// (Кислиці).

Всі ці примітивні визначення свідчать, що мовці описують концепт (а для них це просто назва поняття) як наївно-побутовий, тобто без проєкції на релігійний, міфологічний чи культурологічний контекст. Однак деякі інформанти дають емпіричні визначення концептуальних понять, пояснюючи їх символічне значення, з'ясовуючи біблійні витоки, чим, можливо, підсвідомо завдяки апелюванню до інформації релігійно-культурологічного характеру підводять до думки, що конкретний концепт є або стане етнокультурним. Про це свідчать нижчеподані контексти, в яких інформант звертає увагу на весільну символіку шишок і хліба (це щастя і багатство); символічне значення номенів *копійка, дім, батьки* сприймається як батьківська допомога: ото коса / шише"ч'ку ро\били / і це позна\чало шчо\б во\ни бу\ли шчас\лив'і / цей \хл'іб при"краше"ний / от йак \хл'іб \вродит' шчо\б во\ни шча\слив'і бу\ли і ба\гат'і // ото \парочку голу\б'ів / об'і\зат'ел'но шчо\б бу\ли // йогож бат\ки да\рують' ко\п'ійку / дом і са\мих се"бе / шчо во\ни \будут' по\ма\гат' йім // жи"ли об'і\зат'ел'но у \н'ого // гла\ва / счи\талос' / му\жик і \ж'інка во\на по\вин:а в у\с'ому поко\р'ати"с' йо\м'у // ну так по \б'ібл'ійі на\писано // (Кислиці).

Розглядаючи концепт у художньому тексті, треба розуміти, що художньому мовленню притаманне перетворення слова в слово-образ завдяки контекстуальній можливості бути багатозначним. Наприклад, серед периферійних лейтмотивів у мовотворчості Г. Пагутяк зафіксовано концепт *вогонь*. Він вважається культурологічним. Загальновідомо, що до традиційних давніх слов'янських вірувань належать численні залишки загальновідомих культів. Серед них і культ вогню. Його сприймають як основу життя, захисту від злих духів, започаткування сім'ї. Всі народи вбачали у вогні

світлоносний, теплотвірний початок, що допомагав позбуватися хвороб і перемагати сили мороку. Мабуть, тому культ вогню посів центральне місце у релігійних поглядах. З ним пов'язані різноманітні обряди та магічно-ритуальні дії.

У словнику-довіднику В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» подано таке визначення концепту: *«вогонь (зменшено-пестливі – вогник, вогничок, вогоник) = огонь – розжарені гази, що виділяються під час горіння й світяться сліпучим світлом; полум'я; дає світло й тепло, два головні джерела життя, тому здавна був об'єктом культу в усіх народів, символом Божої сили; наші давні предки вірили, що вогонь був виявом сонячного бога на землі, послом Неба на землю (другим сином бога Неба Сварога, тому його стародавні пам'ятки часом називають Сварожичем)»* [3, с. 104].

Порівняно з вищезазначеною словниковою статтею концепт *вогонь* визначається значно ширшою семантикою в художніх текстах Г. Пагутяк, як-от:

- вогнище: *«Раз ви грієтесь коло мого вогню, то і я міг би децю спитати»* [14, с. 328], *«На пустирі, неподалік від багаття, стояв невеликий автобус, а коло самого вогню сиділо двоє: молодий у чорній шкірянці і старий у капелюсі й плащі»* [14, с. 327], *«У гарячому повітрі над вогнищем тремтять обличчя людей, яких він бачив досі сидячими на ліжку, або згорнутих в позі ембріона із закутаною головою»* [13, с. 23];

- присуд смерті: *«Та милосердна стріла татарина, що стоїть на тому березі річки, не дає виконати присуду: спалення на повільному вогні»* [14, с. 356];

- смерть як звільнення з метою оновлення: *«Усе, що ти спалиш, ставши легким, безтілесним, однак буде свідчити за тебе чи проти тебе, бо вогонь звільнив його для нового життя»* [14, с. 334];

- напій: *«Я бачив, як ви щойно дивились на вогонь, ніби тримали в руках келих вина, а поруч лежав меч»* [13, с. 24];

- талан: *«Ви знаєте, Анна своєю долею нагадує галицьких письменників XIX ст., які писали з болю і підтримували в собі вогонь, доки він не спалював їх доценту»* [14, с. 324].

Письменниця розкриває емоційну сферу героїв, використовуючи лейтмотив вогню з метою позначення певних уподобань, наприклад: *«Люблю проводити ніч під зоряним небом, біля багаття»* [14, с. 329].

У художньому мовленні Г. Пагутяк асоціативне поле вогню втягує в себе лексеми 'вогнище', 'багаття'. Тож, у деяких контекстах авторка відображає такі фізичні властивості вогню, як тепло, що виділяється при горінні, наприклад: *«Я прибився до багаття, яке за всіма фізичними і метафізичними законами мало давно згаснути, але натомість розгоряється щораз дужче»* [14, с. 299].

Образні асоціації вогню із різними предметами реального й уявного світу сприяють актуалізації тих його якостей, що не передаються прямими номінаціями. Відтак Г. Пагутяк віддає перевагу контекстемі з семантикою зорового сприйняття, наприклад: *«Відкрий очі й побачиш, що все довкола горить. Крізь полум'я просвічуються стовбури дерев»* [14, с. 356].

Для показу концепту письменниця обирає типові для своєї мовотворчості образні засоби, а саме:

- метафори: *«Полум'я наближається, облизуючись у передчутті смачного поживку, бо твоя одежа просякла живицею»* [14, с. 356];

- порівняльна підрядність: *«Листки сірого паперу з конторської книги, що вже почали жовтіти по краях, наче їх торкнулося полум'я, мали пояснити мені все: реальне і нереальне»* [14, с. 311].

Для вербалізації досліджуваного концепту Г. Пагутяк використовує іменники асоціативного ряду *вогонь-полум'я-багаття*: *«Він має на увазі вогонь, що стає щораз яскравішим у сутінках, які наближають неминучу темряву ночі»* [13, с. 23]; *«Вогонь залежить від поживи, яку мусить отримувати постійно, а вірі досить крихти: тоді вона живе вічно»* [15, с. 23]; *«Від коливання полум'я тіні ожили»* [15, с. 23], *«Неподалік двоє слуг розкладали багаття»* [13, с. 70]; рідше дієслова *спалити-горіти*: *«Його одежа*

годиться хіба на ганчір'я, а ще ліпше її спалити» [15, с. 76], «Одна лиш шкіпочка горить...» [15, с. 17].

Магічності вогню присвячено чимало міфів і легенд, пов'язаних з походженням цієї стихії. Авторка використовує номен не тільки в прямому значенні, але й у переносному, наголошуючи на тому, що це та темна сила, котра поглинає людину заживо і водночас є засобом звільнення для нового життя в іншому світі: «...вогонь звільнив його для нового життя» [14, с. 334]. Метафоризуючи концепт, Г. Пагутяк репрезентує його як живу істоту, здатну захищати, гніватися, карати.

Як свідчить вищевикладене, значну частину слів на позначення тих чи інших понять навколишнього середовища первинно можна сприймати як емпіричні концепти з урахуванням їх наївно-побутових пояснень в діалектному, розмовному мовленні. Активно функціонуючи в мовотворчості, зокрема і художній, вони набувають переносних значень, символізуються в релігійній, магічно-ритуальній, культурологічній сферах використання. Таким чином емпіричний концепт набуває статусу культурологічного. Цьому сприяють мовні можливості. Наприклад, яскрава контекстуальна багатозначність, метафоризація, вербальне розмаїття тощо.

Подальші наукові розвідки будуть присвячені вивченню структури концептосфери ідіолекту Івана Багряного на стику когнітивної лінгвістики та лінгвостилістики.

1. Степанов Ю. С. «Понятие», «Концепт», «Антиконцепт». Векторные явления в семантике / Ю. С. Степанов // Концептуальный анализ языка: современные направления исследования: [сб. науч. труд]. – Калуга: Эйдос, 2007. – 24 с.
2. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методические проблемы когнитивной лингвистики / Под. ред. И.А.Стернина. – Воронеж: ВТУ, 2001. – С. 75-80.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
4. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К.: Наукова думка, 1999. – 892 с.
5. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М.: Гнозис, 2001. – 156 с.
6. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури: [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К.: Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
7. Сологуб Н. М. Концептуальність біблійних образів та їх мовне вираження в романі Івана Багряного «Сад Гетсиманський» / Н. М. Сологуб // Мовний світ Івана Багряного. – К.: Українська видавнича спілка ім. Івана Багряного, 2016. – С. 189-195.
8. Кравець Л. Метафорична репрезентація концепту «час» в українській поезії ХХ ст. / Л. Кравець // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко. – К., 2007. – С. 192-198.
9. Руснак Н. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок. Монографія / Н. Руснак. – Чернівці: Чернівецький національний ун-т, 2009. – 447 с.
10. Манакин В. М. Сопоставительная лексикология / В. М. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 327 с.
11. Лихачев Д. С. Логический анализ языка. Культурные концепты / Д. С. Лихачев. – М.: ИНИОН, 1991. – 450 с.
12. Іващенко В. Концептуальна репрезентація фрагментів знання у науково-мистецькій картині світу: монографія / В. Іващенко; [відпов. ред. О. О. Тараненко] – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 326 с.
13. Пагутяк Г. В. Слуга з Добромиля / Г. В. Пагутяк. – К.: Дуліби, 2006. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Pahutiak/Sluha_z_Dobromylya.doc

14. Пагутяк Г. В. Захід сонця в Урожі: романи, повісті, оповідання та новели / Г. В. Пагутяк. – Львів: ЛА «Піраміда», 2007. – 368 с.
15. Пагутяк Г. В. Писар Східних Воріт Притулку / Г. В. Пагутяк. – Львів: ЛА «Піраміда», 2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://javalibre.com.ua/java-book/book/2923593>

Tsyganok I. Cultural Concepts in Dialect and Artistic Texts

In this article presents an attempt to argue the differentiation of empirical and culturological concepts. For this purpose, are used both linear dialect texts and artistic verbal structures.

We believe that any nomen of direct nominative meaning from the very beginning of its functioning in a language beyond the limits of cultural, historical, and religious contexts is a primitive concept. He appears in an empirical definition, because of which the speakers eliminate culturological gaps in a cognitive thesaurus. The everyday knowledge of people about all the phenomena of the environment is represented with the help of the definition. The content of this definition is influenced by various factors: spontaneous or prepared speech, speaker's philological knowledge or its absence, ability to give an exact answer to the question. It's like a kind of primitive scientific definition based on the typological features of a particular phenomenon. An empirical definition is a linguistic interpretation of reality in verbal formulas such as a broad contextual description, which can comprise both left and right contexts.

Performing a symbolic function in traditional rites, culture, religion this primitive concept acquires cultural significance and becomes culturological.

In this connection, we understand that the transformation of word into a word-image due to the contextual ability to be multi-valued and have connotations is typical for artistic speech. Figurative associations of objects with other objects of the real and imagined world contribute to the actualization of those qualities, which aren't transferred by direct nominations.

In artistic text, this concept acquires an exceptional imagery because of polysemy, stylistic figures, metaphors, and other tropes, comparative subordination, and verbal diversity. All this gives a simple explanation for quite fast formation of the latest paradigm of contemporary philological knowledge.

Key words: *empirical and culturological concepts, linguistic conjunction, linear dialect text, context context, leitmotif.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-15

УДК 811.161.2'373.2 (477.43/44)

НОМІНАЦІЯ МОЛОКА І МОЛОЧНИХ ПРОДУКТІВ У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

О. Оскірко

здобувач,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Статтю присвячено вивченню способів номінації молока у східноpodільських говірках. Зауважено, що репрезентанти цієї лексико-семантичної групи за структурою є аналітичні найменування. Більшість назв – питомі лексеми або їх деривати, рідше – узгоджені словосполучення. Визначальними диференційними ознаками у лексико-семантичній групі на позначення молока є «час доїння», «ознака якості та смаку», «стан».

Ключові слова: *назви молока, способи номінації, однослівні найменування, аналітичні найменування, східноpodільські говірки.*

Лексика на позначенні їжі та напоїв віддавна була предметом етнографічних, лінгвістичних досліджень. Перші наукові розвідки, у яких лише частково описані страви та напої, датуються ХІХ століттям, і лише етнографічні студії з другої половини ХХ століття активно набувають системного, дослідницького характеру. Зважаючи на те, що словниковий склад мови безпосередньо пов'язаний із матеріальною культурою народу, а лексика на позначення продуктів харчування та напоїв на основі широкого матеріалу ще недостатньо простудійована, цілісне опрацювання говірок Східного Поділля є необхідним не лише в лінгвістичному, а й у загальнотеоретичних аспектах.

У період кінця ХХ – початку ХХІ століть українські діалектологічні студії активізували дослідження лексики назв їжі та напоїв в українських говірках у синхронії та діахронії. Номінації окремих лексем на позначення назв їжі стали об'єктом лінгвістичних студій В. Німчука, В. Карпової, І. Ощипко, П. Поповського, В. Супруненка та інших. У контексті сучасного слов'янознавства актуальними є проблеми фіксації та дослідження української матеріальної й духовної культури, мовної репрезентації свідчень про архаїчні діалектно-культурні ареали. Назви страв та напоїв на матеріалах пам'яток ХІV – ХVІІст. вивчав С. Яценко. У синхронії найменування їжі розглядала Л. Борис (буковинські говірки), В. Різник (говірки надсянсько-наддністрянського суміжжя), Є. Турчин (східнополіські говірки), Н. Загнітко (східностепові говірки Донеччини), М. Волошинова (слобожанські говірки). Назви молока та молочних продуктів у східноpodільських говірках ще не були предметом спеціального дослідження, що й визначає **актуальність** статті.

Мета статті – проаналізувати номінації молока у східноpodільських говірках, визначити найбільш продуктивні, порівняти виявлені маніфестанти з відповідниками інших діалектних ареалів. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: визначити найбільш продуктивні способи утворення номенів та їх структуру; установити лексико-семантичні паралелі з іншими діалектами української мови.

Матеріалом для дослідження стали власні експедиційні записи, здійснені протягом 2016 – 2017 рр. у населених пунктах західних районів Черкащини, східних – Вінниччини, північно-східних – Одещини, північно-західних – Кіровоградщини.

Українці здавна споживають молоко свіжовидоєне, кисле, рідше – сироватку, склотини, ряжанку. У деяких народів молоко мало церемоніальне значення, його часто віддавали в жертву богам і духам. Така традиція існувала й у давніх слов'ян [1].

Молоко – продукт регулярного доїння вимені тварини. Найпоширенішим видом завжди було коров'яче молоко. Зі свіжого молока готували різні страви: локшину, каші,

ним заправляли картоплю, споживали в сирому, кип'яченому або пареному в печі стані. Номен *молоко* праслов'янського походження від псл. **melko* (ЕСУМ, т. 3, с. 503–504). Зі значенням 'рідина, що виділяється молочними залозами самиць ссавців і використовується в їжу' лексема *молоко* засвідчена ще в давньоукраїнській мові [1, с. 144].

У мікрогрупі на позначення молока визначальною є диференційна ознака «час, який пройшов від моменту доїння». Це дозволяє виокремити підгрупи назв молока на підставі опозиції сем: 'свіжовидоїне молоко': 'устояне кисле'.

У всіх досліджуваних нами говірках на позначення семи 'біла рідина, що виділяється з дійок корови, вівці, кози' зафіксовано лексему *молоко*. СУМ лексему *молоко* реєструє як багатозначну: 'біла рідина, що виділяється молочними залозами жінок і самиць ссавців після пологів для годування дітей, малят'; 'така рідина, одержувана від деяких сільськогосподарських тварин, як продукт харчування'; 'білуватий сік деяких рослин; білувата рідина, яку виготовляють чи добувають з деяких рослин'; 'білуватий розчин яких-небудь речовин' (СУМ, т. 4, с. 790). Лексема *молоко* зі значенням 'свіжовидоїне молоко' широко функціонує в говірках української мови: буковинських [2, с. 287], гуцульських [3, с. 154; Грицак, с. 164], закарпатських (Сабадош, с. 176), говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя [4, с. 114], бойківських (Онишкевич, т. 1, с. 451), східнополіських [5, с. 119], східнослов'янських [6, с. 103] та східностепових говірках Донеччини [7, с. 114].

Перше молоко після отелу будь-якої корови в східноподільських говірках називають *молозиво* – від лат. *colostrum gravidarum*. Солодка страва, відома переважно жителям сільської місцевості, яка готується з першого густого молока корови після отелу. За походженням *молозиво* поділяють на три види залежно від часу, коли пройшли пологи (за кольорами): *чорне* (відразу після доїння), *жовте* (найякісніше, після першого годування новонародженого, вважається делікатесом у кулінарії), *біле*.

Сема 'молозиво, густе молоко корови в перші дні після пологів' репрезентована лексемами *молозиво* (Шм, Йс, Мч, Лк, Хм, Мх, Тп, Нс, Рз, Жр, Снх, Ск, СХ, Нд, Ів, Юр, Тр, Лщ, Уг, Чй, Крт, Кбр, Плн, Зл, Окс, Крс, РБ, Клб, Клд), *кол'астра* (Гр, Глм, Плс, Об, Клб) та словосполученнями *молоко молоде* (Мч, Лк, Хм, Мх, Тп, Нс, Рз, Жр, Снх, Ск), *молоко перве* (Мх, Тп, Шм, Йс, Мч, Лк, Хм, Нс, Рз, Жр, Снх, Ск, СХ, Нд, Ів, Юр, Тр, Лщ, Уг), *молоко перше* (Гр, Лщ, Уг, Чй, Крт, Кбр, Плн, Зл, Окс, Крс, РБ, Клб). Лексема *молозиво* загальновідома сучасній українській мові (СУМ, т. 4, с. 789). Словник за редакцією Б. Д. Грінченка реєструє аналізовану лексему в значенні 'перше молоко після пологів у жінки, корови' (Грінченко, т. 2, с. 442). Номен *куластра* запозичений зі східнороманських мов; рум. *colăstră* 'молозиво' (ЕСУМ, т. 2, с. 508), що за переконанням етимологів підтверджує думку про первинність псл. значення лексеми *melzivo* 'молоко, продукт доїння' [8, с. 73].

У говірках української мови лексеми *молозиво*, *колястра* зі значенням 'перше молоко після отелу корови' функціонують в буковинських [2, с. 92], східнополіських [5, с. 118]; *молозиво* – східнослов'янських [6, с. 112], східностепових [7, с. 115], білоруських та російських говірках [9, с. 98].

Щойно здоєне молоко в східноподільських називається *парне* (Шм, Йс, Мч, Лк, Мх, Рз, Кбр, Крт, Глм, Жр, Снх, Ск, СХ, Тр, Лщ, Уг, Чй, Сч, Сн, Плн, Плс, Об, Зл, Окс, Крс, Клд), *парове* (Крт, Глм, Жр, Снх, Ск, СХ, Тр, Лщ), *с'в'їже* (Хр, Бт, Гр, Бг, Жр, Снх, Ск, Тр, Кл), *солодке* (Цб, Трг, Лщ, Уг, Чй, Сн, Сч, Пг), *тепле* (Йс, Мч, Лк, Мх, Рз, Кбр, Крт, Глм, Жр, Снх, Ск, СХ, Тр, Лщ, Уг, Чй, Сч, Сн, Плн, Плс, Об, Зл, Окс). У говірці с. Гребля Христинівського р-ну Черкаської обл. сема 'свіжовидоїне молоко' реалізується лексемами *здойане*, *здойіне*.

Сема 'молоко, яке деякий час постояло, але не прокисло' в досліджуваних говірках реалізується лексемами *холодне* (Рз, Кбр, Крт, Глм, Жр, Снх, Ск, СХ, Тр, Лщ, Уг, Чй, Сч, Сн, Плн, Плс, Об, Зл, Окс), *солодке* (Кбр, Крт, Глм, Жр, Снх, Ск, СХ, Тр, Лщ, Уг, Чй, Сч,

Сн, Плн, Плс, Об, Зл, Окс, Крс, Клд), *с'о'годн'ішне* (Уг, Сч, Сн, Лщ, Хр, Хр, Юр, Жр, Снх, Гл, Пл): *моло'ко с'о'годн'ішне / проц'їдила ў'банки / не'хай сто'їт' / буде на бл'інчики //* (Клн).

На позначення свіжого молока певної тварини у досліджуваних говірках функціонують словосполучення *моло'ко ко'роў'аче, моло'ко ко'роў'яче* 'коров'яче молоко', *моло'ко ко'зин'е, моло'ко ко'з'аче* 'козине молоко', *моло'ко ко'били* 'кобиляче молоко', *моло'ко в'ів'ц'ї* 'овече молоко'.

У значенні 'молоко з гурту корів (овець), збірне молоко' вживають складені найменування, що є узгодженими атрибутивними словосполученнями: *моло'ко в'сен'ке, моло'ко за'гал'не, моло'ко з'бирне, моло'ко з'їбране, моло'ко з'лите, моло'ко з'м'ішане, моло'ко ко'ров'яче, моло'ко м'ішане, моло'ко об'ище, моло'ко з'лите, моло'ко з'м'ішане, мо'локо ў'сен'ке, моло'ко за'гал'не*; словосполученнями, утвореними іменниково-прийменником зв'язком: *моло'ко з че'ре'ди, моло'ко із ста'да, моло'ко с чи'ри'ди, моло'ко іс:та'да*, а також однослівні назви *моло'чарко, на'д'ій, у'д'ій*.

Отже, на позначення молока в досліджуваних нами говірках архілексема *молоко* входить до складу двослівних номінацій, утворених атрибутивним зв'язком, у яких атрибутив передає ДО:

- «якість молока»: *моло'ко с'ві'же, моло'ко си'ре, моло'ко пар'не, моло'ко теп'ле, моло'ко пар'ове, моло'ко зн'е'жир'не, моло'ко п'іт'стойане, моло'ко пе'ре'б'род'ане, моло'ко не'с'киш:е, моло'ко ни'с'в'і'же; моло'ко нап'і'кисле*;
- «смакові властивості»: *моло'ко соло'дке, моло'ко к'исле, моло'ко ж'ирне, моло'ко смач'не*;
- «час доїння»: *моло'ко у'тр'ішн'е, моло'ко ран'ішн'е, моло'ко об'ідн'е, моло'ко об'ід'ішн'е, моло'ко ве'ч'ірн'е, моло'ко полудн'ішн'е*;
- «приналежність тварині»: *моло'ко ко'зине, моло'ко ко'з'аче, моло'ко ко'ров'аче, моло'ко ко'били*;
- «колір»: *моло'ко жо'ўте, моло'ко б'і'лен'ке*.

У досліджуваних говірках виявлено ряд лексем на позначення страв із додаванням молока або на його основі. Зі свіжовидоєного молока жителі Східного Поділля готували *молочку, локшину, лапшичку*. На позначення цих страв у східноподільських говірках зафіксовано лексеми *мо'лочка* 'страва зі свіжого молока, молочна лапша' (Лщ, Уг, Рз, Тп, Рс, Хр), *локшинка* 'страва, зварена на молоці з тонких висушених смужок з тіста' (Снх, Лщ), *лап'шичка* 'молочний супчик з макаронів, вермишелі' (Юр, Снх, Лщ, Сч). Лексема *мо'лочка* у південно-східних говірках досліджуваного ареалу функціонує як загальна назва зі значенням 'молочна продукція харчування: сир, сметана, вершки, слівки' (Жр, Снх, Лщ, Уг, Рз, Тп, Рс, Хр).

На молоці варили переважно каші: пшоняні, рисові, рідше з вівса, а також локшину, кисіль. У говірці с. Журавка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. сему 'молочна каша з рису, пшона, лапши' передає лексема *мо'лочне*. У сусідніх говірках номен *мо'лочне* функціонує на позначення страви із молока, завареного крохмалем (Жр, Снх, Ск, Лщ, Бг, Уг, Чй, Пн, Сн, Нд): *мо'лочне го'туют' на св'а'та в'зимку / шчо'бн' гарно мо'локо зас'тило / з'верха при'кра'шайут п'раниками або кон'ф'вентами //* (СК).

На позначення семи 'молоко, що почало скисати, згусле молоко' у досліджуваних говірках зафіксовано субстантивовані прикметники та дієприкметники *к'исле* (Шм, Йс, Мч, Лк, Кбр, Крт, Уг, Пн, Бг, Уг, Жр, Тп, Рс, Лщ, Юр, Ск, СХ, Глм, Снх, Сч, Плн, Плс, Об, Зл, Окс, Крс, Клд), *про'кисле* (Рз, Жр, Снх, Крт), *с'киш:е* (Шм, Йс, Мч), *про'кисле'не* (Уг, Чй, Жр, Снх, Лщ, Сн, Сч, Бг, Бг, Пн, Плн, Плс, Клб, Зр, Тп, Трг, СХ, Юр, Окс, Глм, Об, Гр, Клд), *про'киш:е* (Шм, Йс, Мч, Лк, Лщ, Хр, Жр, Тп, Цб, Снх, Сч, Уг, Бг), *прос'тойане, прок'ваше'не* (Тп, Трг, СХ, Юр, Мч, Лк, Кбр, Крт, Уг, Окс, Глм, Об, Гр), *про'т'але* (Жр, Снх, Ск, СХ, Тр, Лщ, Уг, Чй, Сч, Сн, Плн, Плс, Об, Зл, Окс, Крс, Клд), *про'т'ате*, (Шм, Йс, Мч, Лк, Мх, Рз, Кбр, Крт), *с'кисле, с'киш:е* (Шм, Йс, Мч, Лк, Мх, Рз, Кбр, Крт, Глм, Жр, Снх, Ск, СХ, Тр, Лщ, Уг, Чй, Сч, Сн, Плн, Плс, Об, Зл, Окс, Крс, Клд), а також

однослівні найменування *кислушка*, *кисл'а'чок* (Йс, Мч, Лк, Мх, Рз, Кбр, Крт, Глм, Жр, Снх, Ск, СХ, Тр, Лщ, Уг, Чй, Сч, Сн, Плн, Плс, Об, Зл, Окс).

Розмаїття назв кислого, устояного молока у східноpodільських говірках передають словосполучення, утворені за моделлю «іменник *молоко* + прикметник»: *моло'ко* *'кисле*, *моло'ко* *про'киш:е*, *моло'ко* *с'киш:е*, *моло'ко* *про'кисле"не*, *моло'ко* *прос'тойане*, *моло'ко* *прок'ваше"не* – такий спосіб номінації різновидів молока властивий південно-східним східноpodільським говіркам, а також словосполучення типу «прикметник + іменник *молоко*»: *'згурже"не* *моло'ко*, *'кисле* *моло'ко*, *про'кисле* *моло'ко*, *с'киш:е* *моло'ко*, *с'кисле* *моло'ко* та універбат *кис'лак*. Такі номінації зафіксовано в інших говірках – західних та центральноpodільських, білоруських та інших слов'янських [9, с. 98-100].

На позначення кислого молочного продукту в східноpodільських говірках уживають лексеми *кис'л'ак*, *ке"ф'ір*. Номен *кисляк* походить від лексеми *кислий*, очевидно, це універбат – молоко *кисле* → *кисляк*. На обстежуваній території лексема *кис'л'ак* зафіксована в 24 говірках (Лк, Уг, Чй, Жр, Снх, Лщ, Сн, Сч, Бг, Бт, Пн, Плн, Плс, Клб, Зр, Тп, Трг, СХ, Юр, Окс, Глм, Об, Гр, Клд). У Словнику за редакцією Б. Д. Грінченка подано відомості, що цією лексемою називали хліб кислий, простоквашу (Грінченко, т. 2, с. 240). У сучасній українській мові лексема *кис'ляк* слово зневажливо використовують на позначення в'ялої, нудної людини, що завжди скиглить, жаліється (СУМ, т. 4, с. 154).

Лексема *кис'ляк* зі значенням 'молоко *кисле*' відома в діалектному мовленні буковинців [2, с. 272], жителів Східного Полісся [5, с. 121], полтавчан (Ващенко, с. 45), жителів східностепових регіонів (Омельченко, с. 44), а також Східної Слобожанщини [6, с. 104].

Як абсолютний синонім до лексеми *кис'ляк* на досліджуваному ареалі функціонує номен *ке"ф'ір* зі значенням 'кисломолочний продукт, виготовлений із молока кисломолочним бродінням' (Шм, Йс, Мч, Лк, Лщ, Хр, Жр, Тп, Цб, Снх, Сч, Уг, Бт, Пн, Лщ, Бт, Гр), а також *ке"х'в'ір* (Сч, Уг, Мч, Лк, Лщ, Бт, Пн, Лщ, Бт, Хр, Жр, Тп, Цб, Снх). У Словнику СУМ лексема *кеф'ір* зареєстрована у значенні «густого поживного напою, який виготовляють із молока спиртовим і молочнокислим бродінням» (СУМ, т. 4, с. 145). У буковинських та східнослобожанських говірках лексема *ке'ф'ір* функціонує зі значенням 'кисле молоко' [2; 6].

Не виявляють значної активності в досліджуваних говірках лексеми *просто'кваша* (Гнн), *'пр'ажанка* (Жр), *коло'туша* (Нс), *ско'лотини* (Хр). Словник за редакцією Б. Грінченка лексему *простокваша* реєструє зі значенням 'кисле, вистояне молоко' (Грінченко, т. 2, с. 240), *пряжанка* 'варенець' (Грінченко, т. 3, с. 494). Словник СУМ лексему *пряжанка* подає зі значенням, те саме, що *ряжанка* (СУМ, т. 8, с. 336). В основі етимології лексеми *простокваша* словоскладання *проста* *кваша*, де *кваша* (<**kvassja*) – суф.- похідне утворення від *квашений*, *квас*, *кислий*. Лексема *простокваша* позначає страву, утворену із молока природнім шляхом. Лексема *пряжанка* (розм.), *колотуша* (діал.), те саме що *ряжанка* – результат видозміни форми псл. **ряженка*, пов'язаної з рядити 'приправляти'; за народною етимологією зближується з *п्राжити* (ЕСУМ, т. 5, с. 154). *Колотуша* і *сколотини* – похідні від *колотити* - «мішати, трясти, колотити, мутити, підбурювати» (Фасмер, т. 2, с. 296).

Традиційним термічним способом обробки молока в українців було кип'ятіння та пряження. Існують різні варіанти приготування молока. Найпоширенішим вважали варіння молока в печі, в результаті чого верхній шар молока набував золотаво-коричневого кольору. На позначення верхнього шару пряженого молока в досліджуваних говірках зафіксовано лексеми *п'л'і'юка*, *ш'курка*, *шкуринка*, *'п'інка*.

Коричнева плівка, що утворюється на молоці, довго пряженому на малому вогні, у східноpodільських говірках номінується *'шкурка* (Тп, Сч, Нс, Рз, Рс, Кбр, Крт, Глм, Плс, Об, Окс, Крс, Клб, Клд), в окремих говірках зафіксовано демінутив *'шкурочка* (Хм) та атрибутивне словосполучення *мо'лочна* *ш'курка* (Злс). Лексему *'п'енка*, яка є демінутивом

від *піна* (ЕСУМ, т. 4, с. 406), зафіксовано в 3-ох говірках (Шм, Йс, Мч). У СУМ лексема *пінка* зареєстрована зі значенням «густа плівка на поверхні молока, вершків, що утворюється після нагрівання; пінистий шар сиропу, що з'являється під час приготування варення на його поверхні» (СУМ, т. 6, с. 536). У Словнику Б. Грінченка *пінка* «масло коровье» (Грінченко, т. 3, с. 187). Лексема *пінка* зі значенням «коричнева чи кремова плівка на пряженому молоці» широко відомий іншим українським говіркам: лемківським, гуцульським (Закревська, с. 320); буковинським [2, с. 299]; поліським (Куриленко, к. 184), східностеповим [7, с. 115]; східнословобожанських [6, с. 107-108].

Несвіже молоко, яке зіслоя при кип'ятінні, у досліджуваних говірках передають словосполучення *моло'ко згурже"не*, *моло'ко з'гурд'ане* (Хм, Шм, Йс, Мч, Лк, Мх, Клд), *моло'ко ск'іп'іуше* (Цб, Снх, Сч, Уг, Бт, Пн, Лщ, Бт, Гр), а також речення *моло'ко з'гурдилос'*, *мо'локо ски"п'ілос'* – переважно в південно-східних регіонах східноподільських говірок: *по'ставила ва'рити моло'ко / ва'рила / ва'рила / див'л'ус'а / моло'ко з'гурдилос' / ски"п'ілос' / вилила у'се //* (Снх). Із таким же значенням зафіксовано однослівні номени, виражені дієсловами недоконаного *зваруватис'а* «молоко, яке зісдається при кип'ятінні» (Жр), та доконаного видів *звурдилос'а*, *згурдитис'а*, *звурдитис'* (Глм, Плс, Об). Словник буковинських говірок з таким значенням реєструє лексему *звурдитиси* (Гуйванюк, с. 59). Походження лексем *гурда*, *вурда* виводять зі східнороманських мов, рум. *îrdă* «солодкий овечий сир», тур. *ır* «бий», *hurda* «дрібні кусочки, кришки» (ЕСУМ, т. 1, с. 440). У Словнику за редакцією Б. Грінченка лексема *вурда* – «вичавки із насіння конопель або зерен маку як начинка для пирогів, вареників», «сир, виварений із сироватки» (Грінченко, т. 1, с. 259). СУМ лексему *вурда* реєструє зі значенням «варений невитриманий сир» (СУМ, т. 1, с. 787).

Крім того, зафіксовано словосполучення на позначення семи «кип'ячене молоко», утворені за моделлю «іменник + дієприкметник» *моло'ко кип'я'чене* (Лк), *моло'ко кип'я'чоне* (Цб, РБ, Клд), *моло'ко к'іп'а'че* (Шм, Йс, Мч), *моло'ко п'ражане* (Мх, Рз, Лщ, Бт, Гр, Уг, Чй, Плн, Об), *моло'ко сп'ражане* (Жр, Тп, Цб, Снх, Сч, Уг, Бт, Пн, Лщ, Бт, Гр).

Отже, на загальну назву молока в досліджуваних говірках передає питома лексема *молоко*, що також входить до складу двослівних номінацій, у яких атрибутив передає ДО «якість молока»: *моло'ко с'в'іже*, *моло'ко си'ре*, *моло'ко пар'не*, *моло'ко теп'ле*, *моло'ко парове*, *моло'ко зне'жире"не*, *моло'ко п'ітс'тойане*, *моло'ко пе"ре"б'род'ане*, *моло'ко не"скиш:е*, *моло'ко ни"с'в'іже*; *моло'ко нап'іу'кисле*; «смакові властивості»: *моло'ко солод'ке*, *моло'ко кис'ле*, *моло'ко ж'ирне*, *моло'ко*; «час доїння»: *моло'ко утр'ішн'е*, *моло'ко ран'ішн'е*, *моло'ко о'б'ідн'е*, *моло'ко о'б'ід'ішн'е*, *моло'ко ве"ч'ірн'е*, *моло'ко полудн'ішн'е*; «приналежність тварині»: *моло'ко ко'зине*, *моло'ко коз'аче*, *моло'ко коров'аче*, *моло'ко кобили*; «колір»: *моло'ко жо'уте*, *моло'ко б'ілен'ке*. Більшість аналізованих назв – аналітичні найменування: узгоджені та неузгоджені словосполучення, рідше – питомі лексеми або їх деривати. Визначальними диференційними ознаками в лексико-семантичній групі на позначення молока є «час доїння», «ознака якості та смаку», «стан молока».

1. Невойт В. И. Название пищи и продуктов питания в древнерусском языке: дис. ... канд. фил. наук: 10.02.01. «Русский язык» / В. И. Невойт. – К., 1986. – 201 с.
2. Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Борис. – Чернівецький нац. ун-т. Чернівці, 2015. – 330 с.
3. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Т. Ястремська. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 424 с.
4. Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Українська мова» / В. П. Різник. – Львів : Львівський нац. ун-т., 2016. – 370 с.

5. Турчин Є. Назви їжі на Східному Поліссі / Є. Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2012. – 347 с.
6. Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослов'янських говірках: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Українська мова» / М. О. Волошина. – Луганськ : Луганський нац. ун-т., 2014. – 301 с.
7. Загнітко Н. Г. Назви їжі, напоїв у східностепових говірках Донеччини: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. «Українська мова» / Н. Г. Загнітко. – Донецьк : Донецький нац. ун-т., 2011. – 453 с.
8. Мартынов В. В. Проблема славянского этногенеза и методы лингвогеографического изучения Припятского Полесья / В. В. Мартынов // Советское языкознание. – 1965. – № 4. – С. 69-81.
9. Вештарт Г. Ф. Назвы ежы / Г. Ф. Вешт // Лексика Палесся ў прасторы і часе. – 1971. – С. 89-142.
10. Яценко С. А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV – XVII століть: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Яценко // Інститут укр. мови НАН України. – К., 2009. – 242 с.
11. Гоца Е. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах / відп. ред. І. В. Сабадош. – Ужгород: Гражда, 2010. – 360 с.
12. Історія української мови. Лексика і фразеологія / ред. кол.: В. М. Русанівський (гол.) та ін. – К.: Наук. думка, 1983. – 743 с.

Список обстежених населених пунктів:

Шм. – Шамраївка, Йс. – Йосипівка, Мч. – Мечиславка, Лк. – Лукашівка, Хм. – Хомутиці, Тп. – Тополівка, Жр. – Журавка, Уг. – Угловата, Чй. – Чайківка, Пп. – Попудня, Нд. – Надлак, Окс. – Оксанино, Дб. – Добра, Гнн. – Ганнівка, Лщ. – Ліщинівка, Рз. – Розсішки, Хр. – Христинівка, Сч. – Сичівка, Сн. – Синиця, СХ. – Скалівські Хутори, Снх. – Синюха, Трг. – Торговиця, Нд. – Надлак, Ск. – Скаліва, Ів. – Іванівка, Юр. – Юріївка.

Список джерел:

Ващенко – Ващенко В. С. Словник полтавських говорів: Вип. I / В. С. Ващенко. Харків: Вид-во Харк. ун-ту, 1960. 107 с.; **Грінченко** – Грінченко Б. Д. Словарь української мови: у 4 т. / Київ, 1907–1909. Т. 1 – 4; **СУМ** – Етимологічний словник української мови: в 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. К.: Наук. думка, 1982; **Закревська** – Гуцульські говірки: короткий слов. / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.; **СУМ** – Словник української мови: в 11 т. / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. Київ: Наук. думка, 1970; **Омельченко** – Омельченко З. Л. Матеріали до словника східностепових українських говірок. Донецьк: ДонНУ, 2006. 114 с.; **Онишкевич** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. / Київ: Наук. думка, 1984. Ч. 1–2; **Грицак** – Грицак М. Скарби гуцульського говору: Росішка (Вівчарство у текстах). Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 320 с.; **Гуйванюк** – Словник буковинських говірок / [заг. ред. Н. В. Гуйванюк]. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.; **Куриленко** – Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах / В. М. Куриленко. Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. 260 с.; **Сабадош** – Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району / І. В. Сабадош. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / [Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. М.: Прогресс, 1964 – 1973. Т. 1-4.

Oskyrko O. Milk and dairy products' nominations in Eastern Podillya dialects

Lexics denoting the meanings of food and drinks has become the subject of numerous ethnographic and linguistic researches and has long history. The first scientific investigations, which only partially described food and drink, date back to the XIX century, and only from the second half of the XX century ethnographic studies actively acquire a systemic, researching character. Taking into account the fact that the vocabulary of a language is directly related to the material culture of a nation, and the vocabulary, dealing with the food and beverages' nominations, on the basis of wide material is not yet sufficiently analysed, the integral study of the Eastern Podillya dialects is necessary not only in linguistic but also in general theoretical aspects.

The aim of the article is to analyse milk nominations in Eastern Podillya dialects, identify the most productive ones, and compare determined manifestants with the correspondent analogues in other dialectal areas.

The achievement of the goals presupposes implementation of such methods as method of lexicographic sources analysis, comparative, descriptive and linguistic geographic ones.

The article represents the methods of milk nominations in Eastern Podillya dialects. It is noted that according to the structure the representatives of this lexical semantic group are analytical denominations. Most popular are specific lexemes or their derivatives, and less common are conceptual collocations. The basic differential features in the lexical semantic group determining milk are «milking time», «a sign of quality and taste» and «state».

First time the work shows the analysis of milk and dairy products' nominations in the Eastern Podillya dialects, methods of their nominations, the nomines' origin, their semantics, motivational features, methods of their formation which stipulate the scientific originality.

Thus, to denote a general nomination of fresh milk in the studied dialects there is a specific lexeme milk. Archileskem milk is a part of two-word nominations in which the attribute is transmitted to the «quality of milk», «taste quality», «milking time», «animal belonging» and «colour». Most of the analysed names are analytical nominations: coherent and non-coherent collocations, and less common are specific lexemes or their derivatives. The defining features of the lexical semantic group to nominate milk are «milking time», «a sign of quality and taste», and «the state of milk». The study of lexics denoting food is topical and promising as it will allow profounder understanding of the nomination processes in the studied continuum.

Key words: *milk nominations, methods of nomination, one-word nomination, analytical nomination, Eastern Podillya dialects.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-16

УДК 811.161.2'286:598.2 (045)

ДОМІНАНТНІ МОТИВАЦІЙНІ ОЗНАКИ НАЗВ ПТАХІВ (НА МАТЕРІАЛІ СХІДНОПОЛІСЬКОГО ДІАЛЕКТУ)

Я. Литвиненко

викладач,

КЗ Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Автором проаналізовано мотивологію орнітономенів, виявлено домінантні мотиваційні ознаки лексем, докладно вивчено найменування, що позначають колір оперення птахів. Зокрема, встановлено, що вибір мовцями кольору як основи номінації птаха – процес суб'єктивний. Засвідчено, що назви передають загальну кольорову характеристику орнітооб'єктів і номінують реалії за забарвленням окремих частин тіла.

Ключові слова: орнітолексика, східнополіський діалект, мотиваційна ознака.

Вивчення мотивації діалектних назв є однією з актуальних проблем сучасної лінгвістики, адже воно дає змогу виявити особливості утворення і функціонування слів, встановити й описати зв'язки між елементами лексичної системи, з'ясувати природу номінації.

Мотивологічний аналіз слів важливий для багатьох розділів лексикології, адже, окрім власне мовознавчих питань, концентрує в собі проблеми етнолінгвістики, соціолінгвістики, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, сприяє дослідженню генези слів, національної специфіки тематичних груп лексики, відтворенню мовної картини світу тощо [1, с. 175].

Студіювання мотивації назв птахів східнополіського діалекту дає змогу не лише досягнути принципи народної номінації, а й виявити локальні риси орнітономенів, дослідити культуру і традиції поліщуків.

На широкому слов'янському тлі проблему мотивації орнітономенів дослідили Л. А. Булаховський, Г. П. Клепікова, М. М. Гінатулін. Класифікацію принципів і засобів найменувань птахів в окремих слов'янських мовах здійснили М. Д. Голєв, Г. М. Левіна, М. П. Антропов, Т. І. Вендіна. Мотиваційні процеси в українській діалектній орнітономінації вивчили М. В. Никончук, Г. Ф. Шило, Г. І. Богуцька.

Як справедливо зауважують дослідники, проблема вмотивованості найменувань пов'язана насамперед із «виділенням мотиваційної (семантичної) бази та виявленням мотиваційних ознак (далі – МО) і зв'язків» [2, с. 42].

Мета нашої студії – проаналізувати мотивологію назв птахів східнополіського діалекту з огляду на частотність використання МО.

Для будь-якої тематичної групи лексики характерний набір типових мотиваційних ознак (далі – МО), кожна з яких зумовлена диференційною ознакою (далі – ДО) – «об'єктивною ознакою денотата, виокремленою мовцем з великої кількості інших ознак для найменування об'єкта позамовної дійсності» [3, с. 160].

З огляду на це, головним методологічним принципом у дослідженні мотивації орнітономенів є глибокий аналіз лексем, ретельне вивчення біології птахів, особливостей їхнього способу життя й успішне зіставлення всіх результатів [4, с. 5].

Зважаючи на біологічні відмінності птахів, що вирізняють їх з-поміж інших об'єктів фауни, визначаємо характерні для орнітоназв МО: 'звук', 'зовнішність', 'поведінка', 'специфіка живлення', 'типове місцеперебування', 'особливості гніздобудування'.

Зазначені МО мають різний ступінь продуктивності. Частотність використання МО в найменуваннях птахів установлена за допомогою методики статистичного підрахунку.

В основі нашого мотивологічного дослідження – 1200 похідних орнітономів. Найбільш продуктивними МО виявились ‘зовнішність’ (33,3 %) і ‘звук’ (16,6 %).

Питання звукових характеристик птахів як основи мотивації назв частково висвітлене у наших попередніх розвідках, тож, проаналізуємо найменування, що описують зовнішність орнітооб’єктів.

Важливою складовою зорової інформації про світ є колір [5, с. 82], тому забарвлення птахів обґрунтовано стає основою номінації. Мовці позначають орнітооб’єкти за загальним кольором оперення і кольором окремих частин тіла.

Процес вербалізації забарвлення птахів є індивідуальним і залежить від особливостей сприйняття реального світу, спостережливості, ступеня уяви і мовотворчості діалектоносіїв. Причому вибір, ідентифікація і трактування кольору як домінантного в утворенні діалектної назви часто відрізняється від наукового бачення.

Наукові назви птахів утворені від хроматичних (червоний, жовтий, зелений, голубий, синій, коричневий) та ахроматичних кольорів (білий, чорний, сірий). Репертуар діалектних лексем, що містять колірну характеристику птахів, ширший і семантично більш різноманітний.

Спираючись на модель опису колоративів, запропоновану І. М. Бабій [6, с. 5-6], подаємо докладну класифікацію найменувань птахів за забарвленням.

І. Назви птахів за загальним кольором оперення.

Засвідчено лексеми, що передають конкретну колірну ознаку птахів, і номени, які характеризують забарвлення орнітооб’єктів, не вказуючи на колір.

Особливості оперення птахів мовці вербалізують за допомогою таких кольорооснов:

1. Червоний (к/расний): /гогал’ к/расний ‘гоголь’ (14), /утка к/расна ‘огар’ (96).
 2. Жовтий: жоўт’а/ниц’а, жоўт’анка ‘вільшанка’ (67); вертих’востка /жоўта ‘жовта плиска’ (98); /д’ател /жоўти ‘зелений дятел’ (67); си/ничка /жовта ‘велика синиця’ (115).
 3. Зелений: зеле/нушка ‘зеленяк’ (102); зеле/зен ‘селезень’ (23, 45); /д’ател зе/лений ‘зелений дятел’ (49, 87, 105); си/ниц’а зе/лена ‘велика синиця’ (125).
 4. Голубий: /аіст галу/бої ‘сіра чапля’ (13); си/ничка голу/ба ‘голуба синиця’ (37, 83, 87).
 5. Синій: си/н’ак ‘голуба синиця’ (65); си/н’ук ‘велика синиця’ (45); /голуб-си/н’ак ‘голуб-синяк’ (119), /голуб /син’ий ‘т.с.’ (32).
 6. Коричневий: /йаструб ко/ричневій ‘чорний шуліка’ (111); сарака/пуд ка/р’ічн’авий ‘терновий сорокопуд’ (51); си/ниц’а ко/ричн’ова ‘чорна синиця’ (56).
 7. Білий: /бус’ел /б’елій ‘білий лелека’ (33); во/рона /б’іла ‘сіра ворона’ (40, 108); п/лиска /б’іла ‘біла плиска’ (73); са/ва /б’іла ‘біла сова’ (35); /чайка /б’іла ‘мартин звичайний’ (24, 34, 55, 65–66, 68, 108, 119–121, 123, 126).
 8. Чорний: жу/раўл’ /чорний ‘сірий журавель’ (11); /курочка /чорна ‘водяна курочка’ (32, 94); сарака/пуд /чорний ‘чорнолобий сорокопуд’ (51); си/ниц’а /чорна ‘чорна синиця’ (97); /утка /чорна ‘липка’ (37, 104); /черн’а (84, 115), чор/нуха (73) ‘чернь, Aythya, заг. н.’.
- Кольором, середнім між білим і чорним, є сірий, однак у діалектній мові таке забарвлення птаха зреалізовано у трьох семантично близьких лексемах: /с’ірій, /сивий, /сизий:
9. Сірий: с’і/раха ‘нерозень’ (73); во/рона /с’іра ‘сіра ворона’ (18, 40, 56, 58, 67, 69, 71–73, 78–79, 81–84, 86–87, 89–90, 92–93, 95–97, 99, 100, 102, 105, 115, 119, 121–123), /голуб /с’іри ‘голуб-синяк’ (106); жура/в’ел’ /с’ірій ‘сірий журавель’ (23, 54); п/лиска /с’іра ‘біла плиска’ (59, 82); си/ниц’а с’і/рен’ка ‘чорна синиця’ (46).

10. Сивий: *си/вак* (108), *си/ваш* (116) ‘нерозень’; *с’івог/рак* ‘сиворакша’ (10); *во/рона* ‘сіра ворона’ (104, 116, 120); */гол’уб’сиви* ‘голуб-синяк’ (84); *п/л’иска* ‘біла плиска’ (49).

11. Сизий: */сизик’/дикий* ‘голуб-синяк’ (33); *сизово/ронка* ‘сиворакша’ (119); *во/рона* ‘сіра ворона’ (118); */голуб’сизий* (51, 56, 83, 107, 120), */голуб-си/зар* (82), *си/ниці’а’сыза* ‘голуба синиця’ (115).

Окрему групу утворюють складні кольороназви: */голуб’с’еро-б’ел’асий* ‘голуб-синяк’ (25), */д’ател’красна-чорни* ‘великий строкатий дятел’ (52); */д’ател’с’іро-зе/лений* ‘зелений дятел’ (72); *сарака/пуд’красна-р’аб’її* ‘терновий сорокопуд’ (53).

Зафіксовано лексеми, які вказують на різний ступінь інтенсивності вияву кольору [4, 15]. Окреслена семантика зреалізована переважно в афіксальних дериватах (*во/рона* *сиво/васта* ‘сіра ворона’ (68); */голуб’сиза/вати* ‘голуб-синяк’ (41), */д’ател’зеле/настий* ‘зелений дятел’ (30); *дрозд’чорно/вати* ‘чорний дрізд’ (87); *кр’а/чок’бел’астий* ‘білощокрий крик’ (87); *си/ничка’галуба/вата* ‘голуба синиця’ (17), зрідка назви вмотивовані лексично (*ва/рона’б’ал’осайа* ‘сіра ворона’ (13)).

Найменування, що репрезентують забарвлення птаха, не позначаючи конкретний колір, об’єднано у такі групи:

1. Назви, що передають ступінь насиченості, інтенсивності забарвлення птаха: */д’ател’темно/в’етни* ‘чорна жовна’ (91); *си/ниці’а’тем/н’їша* ‘чорна синиця’ (91).

2. Лексеми, що вказують на неоднорідність (плямистість) забарвлення птаха: *во/рона’р’аба* ‘сіра ворона’ (114); */д’ател’р’абий* ‘великий строкатий дятел’ (7, 30, 42); */курачка’р’абен’кайа* ‘сіра куріпка’ (28); */р’абчик* ‘рябчик’ (15, 18, 29-30, 33, 85, 87, 99, 120), ‘різновид дикої качки’ (40).

3. Номени, що позначають загальне різнокольорове оперення птаха: */д’ател’п’острий* (93), */д’ател’стра/кати* (69), */д’ател’цв’іт/ний* (107) ‘великий строкатий дятел’; *си/ниці’а’разна/в’етна* ‘велика синиця’ (46).

4. Метафоризовані назви, що вербалізують образну оцінку забарвлення птаха: */д’ател’росц’ац’кований* ‘великий строкатий дятел’ (116); *їзум/руд* ‘голубий рибалочка’ (39); *мат/рос* (108), *мат/росик* (111) ‘сіра гуска’; *си/ничка’с’ер’еб’р’їстайа* ‘велика синиця’ (41); *с’ер’еб’р’анка* ‘птаха сірого кольору’ (47); *б’жоло/їїдка’золо/тиста*, *шчур’сереб’ристий* (39) ‘золотиста бджолоїдка’.

II. Назви птахів за кольором окремої частини тіла.

Низку орнітономів утворено за МО ‘частина тіла’ і ‘кольорова характеристика частини тіла’.

Попри те, що лексеми цієї мікрогрупи вживають у прямому значенні, частина найменувань є результатом метонімічного перенесення назв частин тіла птаха чи людини:

1. Голова: *гус’б’ілого/ловий* ‘велика білолоба гуска’ (82); */д’ател’красного/ловий* ‘жовна чорна’ (96); *красного/ловец’* ‘чернь, заг. н.’ (67, 100).

2. Лоб: */гуска’б’іло/лоба* (96), *ка/зарка’б’іло/лоба* (59, 119) ‘велика білолоба гуска’.

3. Дзьоб (рот): *жа/ўта/ротик* ‘хатній горобець’ (75), *красна/з’уба’утка* ‘різновид дикої качки’ (46).

4. Шия: */голуб’бел’ашийий* ‘припутень’ (35); *гус’б’іло/шийий* ‘велика білолоба гуска’ (81); */селех’сиво/шийий* ‘нерозень’ (121).

5. Груди: *гру/д’анка* (27), *жо/ўтог/рудка* (118, 121) ‘звичайна вівсянка’; *красног/рудка* ‘снігур’ (90, 109, 118, 121); *ку/лик’б’ілог/рудий* ‘різновид кулика з білими грудьми’ (103).

6. Живіт (пузо, бр’юхо): *во/рона’б’ело/пуза* ‘сіра ворона’ (110); */д’ател’жо/ўто/пузи* ‘зелений дятел’ (110); *жа/ўтопузка* (35), *жо/ўтобр’уха* ‘звичайна вівсянка’ (68–69, 110, 120, 123–124, 126–127).

7. Бік: *б’ела/бока* (40), *со/рока-б’іло/бока* ‘сорока’ (84, 92, 96); *си/ничка’жо/ўто/бока* ‘велика синиця’ (69).

8. Крило: *кр’а/чок’чорнок/рилий* ‘чорний крик’ (87).

9. Верхня частина крила (плече): *во|рона сиво|плека* ‘сіра ворона’ (117).

10. Хвіст: *ор|лан б’є|лох|востий* ‘орлан-білохвіст’ (84); *б’є|лах|востик* ‘біла плиска’ (60); *агн’єх|востка* (12), *горих|в’істка* (125), *рижох|востка* (116) ‘горихвістка звичайна’.

Отже, назви, що позначають колір птахів, можуть передавати загальну колірну характеристику орнітооб’єктів і номінувати реалії за забарвленням окремих частин тіла. Засвідчені лексеми вербалізують ступінь інтенсивності кольору, неоднорідність забарвлення орнітооб’єктів тощо.

Вибір кольору як домінантного в найменуванні птахів є суб’єктивним процесом, причому кольорові характеристики, відображені в народних назвах, часто відрізняються від реального забарвлення денотатів і стають основою утворення просторових варіантів (наприклад, *си|ничка* ¹*жовта*, *си|ниц’а* ¹*зелена*, *си|н’ук*, *си|ниц’а* ¹*разнац’в’єтна*, *си|ничка* ¹*с’єр’єб’р’їстайа* ‘велика синиця’; *ва|рона б’ал’осайа*, *во|рона б’є|лоп’уза*, *во|рона б’іла*, *во|рона р’аба*, *во|рона* ¹*сива*, *во|рона сиво|плека*, *во|рона* ¹*сиза*, *во|рона* ¹*с’іра* ‘сіра ворона’).

Семантика ‘колір оперення птаха’ представлена переважно атрибутивними назвами, для яких характерна полімотивованість, адже до їхнього складу входить маніфестант кольору і власне орнітономен. Такі найменування утворені за двома моделями: одні з них включають деетимологізований компонент (*жу|раїл’* ¹*чорний*), інші складаються з лексем, що мають прозору внутрішню форму (*б’є|ло|їдка* ¹*золо|тиста*).

Особливості забарвлення птахів репрезентовано афіксальними дериватами (*си|ваиш*), складними і складеними назвами (*с’іво|є|рак*, ¹*курочка* ¹*чорна*), а також композитами (¹*голуб-си|зар*). Частина найменувань є результатом семантичної транспозиції (*гру|д’анка*, *жа|ї|топузка*, *мат|рос*).

Одна і та ж мотиваційна основа може бути зреалізована різними словотвірними моделями (¹*голуб-си|зар*, ¹*сизик* ¹*дикий*, ¹*голуб сиза|вати*).

Назви птахів за кольором оперення відображають особливості освоєння і вербалізації діалектоносіями реального світу, відбивають найвнє уявлення мовців про колір.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в докладному аналізі інших продуктивних МО, зреалізованих в орнітоназвах.

Список обстежених населених пунктів

1 – Стара Гута Середино-Будського р-ну С., 1а – Тимоновичі Семенівського р-ну Ч., 2 – Василівка Середино-Будського р-ну С., 3 – Кренидівка Середино-Будського р-ну С., 4 – Чайкіне Новгород-Сіверського р-ну Ч., 5 – Гаврилова Слобода Середино-Будського р-ну С., 6 – Зноб-Новгородське Середино-Будського р-ну С., 7 – Мамекине Новгород-Сіверського р-ну Ч., 8 – Очкине Середино-Будського р-ну С., 9 – Хільчичі Середино-Будського р-ну С., 10 – Жихове Середино-Будського р-ну С., 10а – Іванівка Семенівського р-ну Ч., 11 – Шептаки Новгород-Сіверського р-ну Ч., 12 – Кам’янка Середино-Будського р-ну С., 13 – Рожковичі Середино-Будського р-ну С., 14 – Бирине Новгород-Сіверського р-ну Ч., 15 – Івот Шосткинського р-ну С., 16 – День Добрий Городнянського р-ну Ч., 17 – Білиця Ямпільського р-ну С., 18 – Орлівка Ямпільського р-ну С., 19 – Єліне Щорського р-ну Ч., 20 – Радомка Семенівського р-ну Ч., 21 – Остроушки Шосткинського р-ну С., 22 – Ольгине Ямпільського р-ну С., 23 – Гута-Ткачова Ріпкинського р-ну Ч., 24 – Перелюб Корюківського р-ну Ч., 25 – Комань Новгород-Сіверського р-ну Ч., 26 – Усок Ямпільського р-ну С., 27 – Воздвиженське Ямпільського р-ну С., 28 – Ловинь Ріпкинського р-ну Ч., 29 – Петрівка Щорського р-ну Ч., 30 – Савинки Корюківського р-ну Ч., 31 – Грабів Ріпкинського р-ну Ч., 32 – Пустогород Глухівського р-ну С., 33 – Гніздище Городнянського р-ну Ч., 34 – Буда Корюківського р-ну Ч., 35 – Авдіївка Сосницького р-ну Ч., 36 – Клишки Шосткинського р-ну С., 37 – Слоут Глухівського р-ну С., 38 – Вільна Слобода Глухівського р-ну С., 39 – Свердлівка Коропського р-ну Ч., 40 – Береза Глухівського р-ну С., 41 – Привілля Глухівського р-ну С., 42 – Тупичів Городнянського р-ну Ч., 43 – Кучинівка Щорського р-ну Ч., 44 – Шевченкове Глухівського р-ну С., 45 –

Голубичі Ріпкинського р-ну Ч., 46 – Верба Коропського р-ну Ч., 47 – Смолигівка Ріпкинського р-ну Ч., 48 – Чорнотичі Сосницького р-ну Ч., 49 – Будище Коропського р-ну Ч., 50 – Грузьке Кролевецького р-ну С., 51 – Черневе Глухівського р-ну С., 52 – Змітнів Сосницького р-ну Ч., 53 – Рябці Чернігівського р-ну Ч., 54 – Черниш Чернігівського р-ну Ч., 55 – Кам'янка Менського р-ну Ч., 56 – Червона Гірка Кролевецького р-ну С., 57 – Шалигине Глухівського р-ну С., 58 – Губичі Ріпкинського р-ну Ч., 59 – Данилівка Менського р-ну Ч., 60 – Баничі Глухівського р-ну С., 61 – Кархівка Чернігівського р-ну Ч., 62 – Червоне Коропського р-ну Ч., 63 – Мньов Чернігівського р-ну Ч., 64 – Анисів Чернігівського р-ну Ч., 65 – Горбове Куликівського р-ну Ч., 66 – Семенівка Менського р-ну Ч., 67 – Нехаївка Коропського р-ну Ч., 68 – Любитове Кролевецького р-ну С., 69 – Локня Кролевецького р-ну С., 70 – Мале Устя Сосницького р-ну Ч., 71 – Шестовиця Чернігівського р-ну Ч., 72 – Хибалівка Куликівського р-ну Ч., 73 – Ядути Борзнянського р-ну Ч., 74 – Обмачів Бахмацького р-ну Ч., 75 – Червоне Чернігівського р-ну Ч., 76 – Шаповалівка Борзнянського р-ну Ч., 77 – Орлівка Куликівського р-ну Ч., 78 – Берестовець Борзнянського р-ну Ч., 79 – Красне Бахмацького р-ну Ч., 80 – Красне Чернігівського р-ну Ч., 81 – Дуболугівка Ніжинського р-ну Ч., 82 – Вертіївка Ніжинського р-ну Ч., 83 – Плоске Носівського р-ну Ч., 84 – Мрин Носівського р-ну Ч., 85 – Сиволож Борзнянського р-ну Ч., 86 – Гайове Козелецького р-ну Ч., 87 – Адамівка Носівського р-ну Ч., 88 – Рудня Козелецького р-ну Ч., 89 – Григоро-Іванівка Ніжинського р-ну Ч., 90 – Крути Ніжинського р-ну Ч., 91 – Григорівка Бахмацького р-ну Ч., 92 – Іржавець Носівського р-ну Ч., 93 – Рожнівка Ічнянського р-ну Ч., 94 – Дорогинка Ічнянського р-ну Ч., 95 – Лукашівка Носівського р-ну Ч., 96 – Велика Дорога Ніжинського р-ну Ч., 97 – Данівка Козелецького р-ну Ч., 98 – Євминка Козелецького р-ну Ч., 99 – Степові Хутори Носівського р-ну Ч., 100 – Хаєнки Ічнянського р-ну Ч., 101 – Рожни Броварського р-ну К., 102 – Фрунзівка Броварського району К., 103 – Старий Биків Бобровицького р-ну Ч., 104 – Софіївка Носівського р-ну Ч., 105 – Мала Дівиця Прилуцького р-ну Ч., 106 – Стара Басань Бобровицького р-ну Ч., 107 – Валки Прилуцького р-ну Ч., 108 – Аркадіївка Згурівського р-ну К., 109 – Мазки Прилуцького р-ну Ч., 110 – Підлісся Броварського р-ну К., 111 – Малківка Прилуцького р-ну Ч., 112 – Малий Крупіль Згурівського р-ну К., 113 – Стара Оржиця Згурівського р-ну Ч., 114 – Дубовий Гай Прилуцького р-ну Ч., 115 – Рудницьке Баришівського р-ну К., 116 – Нова Оржиця Згурівського р-ну К., 117 – Горобіївка Бориспільського р-ну К., 118 – Рокитне Яготинського р-ну К., 119 – Лемешівка Яготинського р-ну К., 120 – Веселинівка Баришівського р-ну К., 121 – Черняхівка Яготинського р-ну К., 122 – Проців Бориспільського р-ну К., 123 – Велика Каратувль Переяслав-Хмельницького р-ну К., 124 – Помоклі Переяслав-Хмельницького р-ну К., 125 – Старе Бориспільського р-ну К., 126 – Капустинці Яготинського р-ну К., 127 – Чопилки Переяслав-Хмельницького р-ну К.

К. – Київська обл., С. – Сумська обл., Ч. – Чернігівська обл.

1. Ягафарова Г. Н. Основные ономазиологические понятия / Г. Н. Ягафарова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 13. Филология. Искусствоведение. Вып. 43. – С. 172–177.

2. Ястремська Т. Традиційне гуцульське пастухування / Т. Ястремська. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 424 с.

3. Языковая номинация. Общие вопросы / [Отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева]. – М. : Наука, 1977. – 359 с.

4. Гинатулин М. М. К исследованию мотивации лексических единиц (на материале наименований птиц) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание» / М. М. Гинатулин. – Алма-ата, 1973. – 27 с.

5. Козлова Н. Н. Цветовая картина мира / Н. Н. Козлова // Ученые записки Забайкальского государственного университета. Серия: Филология, история, востоковедение. – 2010. – Вып.3. – С. 82-88.

6. Бабій І. М. Семантика, структура та стилістичні функції назв кольорів у сучасній українській мові (на матеріалі малої прози В. Стефаника, М. Коцюбинського, М. Хвильового) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Бабій. – К, 1997. – 23 с.

7. Семашко Т. Семантична структура лексичних одиниць на позначення кольору в українській мові / Т. Семашко // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: Зб. наук. праць факультету лінгвістики Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. Агенство». – 2009. – Вип. 17. – С. 14-21.

Lytvynenko Ya. Dominant motivational characteristic of the names of birds (on the material of the East Polesia dialect)

Introduction. Motivational research is an extremely important area in modern linguistics, since it allows us to identify the peculiarities of the formation and functioning of words, to establish and describe determinative relationships between elements of the lexical system, to find out the nature of the nomination.

Purpose. The purpose of our studio is to carry out a motivational analysis of the birds names in the East Polissya dialect according to the frequency of motivational features usage.

Results. It has been established that for any thematic group of vocabulary there is a set of typical motivational features, each of which is conditioned by a differential feature of denotate. Defined the motivational features characteristic for the birds names: 'sound', 'appearance', 'behaviour', 'nutrition specificity', 'typical habitat', 'nesting features'. The naming of birds by the appearance and the sounds has been turned out the most productive. The lexemes determining the colour of the birds plumage have been thoroughly studied.

Originality. In the article, the birds names that mark a color has been presented for the first time.

Conclusion. It is certified that the names convey the general colour characteristic of ornithobjects and denominate the realities by colouring the individual parts of the body, and also indicate the intensity degree of colour, the heterogeneity of the ornithobjects coloration and so on. The semantics 'the colour of the birds plumage' is represented by attributive names, affixal derivatives, complex nominatives, and composites. The part of the names is the result of semantic transposition. It has been revealed that the same motivational basis can be implemented by different word-building models. A detailed study of other motivational features of the ornithonames is considered to be advanced.

Key words: ornitholexicon, the East Polesia dialect, motivational characteristic.

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-17

УДК 811.161.2'282.2(477.85)

МЕТАЛІНГВАЛЬНИЙ ОПИС ГЕОГРАФІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ У ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ ЧЕРКАЩИНИ

І. Пустовіт

молодший науковий співробітник,
Інститут української мови НАН України

У статті представлено народну семантику та етимологію – металінгвальний опис – назв на позначення географічних об'єктів на матеріалі діалектних текстів Черкащини. Спостереження дозволяє сформулювати правильне уявлення про сприймання, розуміння та оцінку об'єктів чи реалії мовцем, глибше розкрити семантику назв, зафіксувати нові чи відмінні значення лексем.

Ключові слова: середньонаддніпрянський діалект, народна географічна термінологія, металінгвальний опис, діалектний текст, семантика назв.

Текстотека діалектних текстів українських говорів – важливий здобуток сучасної української діалектології. Адже тексти дають можливість глибоко досліджувати фонетичні, морфологічні, синтаксичні та лексичні особливості говірок. У текстах збережено не лише різноманітні спостереження за середовищем, що оточує людину, реальні умови її життя, а й специфіку світобачення та світосприйняття реалій мовцями. На думку П. Ю. Гриценка, із залученням діалектних текстів як джерела лінгвальних свідчень змінюються дані діалектології, а з ними – й репертуар спостережуваних явищ [1, с. 15].

Перед дослідником, який вивчає тематичну групу лексики, постає проблема правильного тлумачення того, що описує у своїй оповіді носій говірки. Часто саме зв'язні тексти, додаткові коментарі інформанта допомагають визначити те, як він розуміє й оцінює номіновані реалії.

Мета статті – репрезентація металінгвального опису географічних об'єктів крізь призму наративів респондентів. Під терміном металінгвальний опис розуміємо фрагмент тексту, у якому інформант подає додаткові відомості про значення, особливості функціонування, походження деяких структурних елементів говірки, найчастіше – лексем чи номінованих об'єктів. Джерело дослідження – тексти мовлення носіїв середньонаддніпрянських говірок, записані автором упродовж 2014–2017 рр. у трьох сусідніх населених пунктах Лівобережної Черкащини: села Коврай-1, Каленики та Гельмязів Золотоніського району. Таке вузьке ареальне спрямування дозволяє глибше розкрити семантику лексем чи її зміни (розширення чи, навпаки, звуження), оскільки діалектоносії послуговуються єдиною «наївною картиною світу» [2, с. 282], споглядаючи однакові реалії. Звертаємо увагу на так звані «метатекстові рефлексиви, які розкривають семантику, мотивацію лексем тощо» [3, с. 389] і є важливим осередком нової або уточнювальної інформації.

Так, для позначення семи 'межа між городами' функціонують лексеми *зр'ан'* (Клн), *ме"жа* (Клн), *об'н'іжок* (Клн, Глм), які інформанти використовують паралельно. Але у говірці села Коврай-1 підкреслено різницю у значеннях лексем *об'н'іжок* і *зр'ан'*: *хто 'каже зр'ан' да / зр'ан' од'бита так / а хто 'каже / йес'т' буго/рок то то об'н'іжок //*

Зафіксований коментар діалектоносія допомагає виявити різницю між значеннями лексем: *зр'ан'* – це 'протоптана межа між городами', а *об'н'іжок* – 'межа між городами у формі підвищення, що поросло травою'. Окрім семи 'межа між городами', номен *ме"жа* засвідчено на позначення 'лінії розподілу між полями' (Клн), 'борозни між

продовгуватими полосками поля' (Глм) та 'межа, що відділяє землі одного села від іншого' (Глм), а номен *обн'іжок* паралельно вживають на позначення 'межі, що відділяє землі одного села від іншого'.

Так само розмежовано значення назв *чагар'ник* (*ч'агарни'ки*) і *густий л'іс*. У всіх досліджуваних говірках назва *чагар'ник* (*ч'агарни'ки*) позначає 'густі зарості, чагарники' (Глм, Квр, Клн), а в с. Гельмязів – 'густий ліс', 'низький ліс, деревина якого непридатна для будівництва, безстрижневий ліс'; для позначення семи 'густий ліс' інформанти послуговуються двослівною описовою конструкцією *густий л'іс*. У с. Коврай-1 зафіксовано: *ч'агарни'ки* йак ниви'л'іке ¹дериво / а йак ви'л'іке і ви'соке то це вже ¹ц'іл'і ¹хашич'і //

На позначення семи 'молоді пагони від пенька' засвідчено лексеми *од'ростки* (Квр, Глм), *пагони* (Глм), *в'ідростки* (Клн). У розповіді інформанта із с. Каленики вжито лексему *жирович'ки*, яка з цим значенням не відома діалектоносцям інших досліджуваних говірок: *в'ідростки* / а то оно *жирович'ки* ото / на ¹йаблун'і / о'то ма'лен'ке по'й'а'лос'а // на вс'іх ди'ревах так // і на с'ливах і на ¹вишн'ах *жирович'ки* / йа йіх обр'і'зайу ну а ¹ца ¹йаблун'ка пропа'да / йа ¹його ос'тавив / хай ¹можи т'і су'х'і пови'пил'уйу а це ос'таниц'а //

На позначення семи 'яр' у досліджуваних говірках функціонує лексема *йар* (Глм, Квр, Клн). У селі Каленики назва *йар* розширює семантику, позначаючи 'яр, що руйнується водою': *оце ж йар* називайиц'а те ¹м'ісце / де ¹вода заг'либл'уйе й заг'либл'уйе / а де вже не ¹рушиц'а дно ¹йару / то ¹балка //

Значення 'дно яру' лексема *балка* набуває лише в говірці с. Каленики, у говірці с. Гельмязів номен *бал'ка* зафіксовано на позначення семи 'сінокіс у долині', а в говірці села Коврай-1 цю лексему не засвідчено. У відомих джерелах із народної географічної термінології в українському діалектному континуумі [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14] лексему *бал'ка* на позначення семи 'дно яру' не зафіксовано; так само це значення не відзначено і в працях слов'яністів [15, с. 34-35; 16, с. 19].

Безперечно, подібні лексикологічні коментарі дозволять точно усвідомити і зрозуміти семантику слова, наприклад під час накладання значень лексем, які в деяких населених пунктах чітко розмежовані. Так, для позначення семи 'колодязь, місце у дворі, де беруть воду' у всіх трьох селах функціонує лексема *ко'л'од'аз'*, а для позначення семи 'криниця' у с. Гельмязів та Коврай-1 засвідчено назву *кри'ниц'а*, натомість у с. Каленики зафіксовано двослівну назву *кри'нич'ка роднич'кова*, яка конкретизує поняття, позначаючи 'криницю в лісі'. Іноді відбувається накладання семантики, коли діалектоносці об'єднують значення лексем *колодязь* і *криниця*, послуговуючись одним із номенів на позначення сем 'колодязь, місце у дворі, де беруть воду' та 'криниця'. Але зафіксовані коментарі дають змогу чіткого розмежування номенів на позначенні різних реалій. Так пояснюють різницю між назвами у с. Коврай-1 та с. Гельмязів: ну / *ко'л'од'аз'* / об'ич'но бу'вайи'є гл'і'бокий / а *кри'ниц'а* то це // ¹м'іл'ка / так о'то ¹каут' / у *кри'ниц'і* / воду би'рем а'бо / *кри'ниц'і* ко'пал'ис'а / кол'о во'ди б'л'из'ко / там ¹р'іч'ка і тут ¹викопал'и *кри'нич'ку* і вже во'да ч'ис'тен'ка то ту б'рал'и / а *ко'л'од'аз'* біл'ш ко'пал'и на буг'рах де / шоб во'да бу'л'а ч'ис'т'іша // (Квр); (1) ну *ко'л'од'аз'* о'це ж / *ко'л'од'аз'* // (2) *круглий він* цимен'товий / (1) в'ін / і *ц'абрина* бу'л'а / (2) о'це ж *кри'ниц'а* називайиц'а ¹ц'абрина о'ц'а / (1) о'це да / ¹ц'абрина а о'ц'і *кру'ги* цимин'тов'і це вже кол'од'аз'і / це називал'ис'а йак / *корба* / *ко'л'од'аз'* з ¹корбойу / а це вже пробой'ний *ко'л'од'аз'* у'же // (Глм).

Металінгвальний опис дозволяє диференціювати синоніми, які мають різні семантичні відтінки або й зовсім не тотожні функційно. Наприклад у с. Коврай-1 та у с. Каленики на позначення сем 'горб' і 'бугор' зафіксовано такі коментарі: ну йак *бу'гор* то це ниви'л'ич'кий а йак *гор'би* / о там вже *гор'би* та'к і ви'сок'і / ни'мов ¹вишч'і / а ми'н'і ¹кажиц'а: а шо *горб* шо *бу'гор* // (Квр); *горб* то'жи / і *бу'гор* / н'ід'вишчен'а та'ке // *горб* ¹мениший а *бу'гор* ¹б'іл'ший // і *пагорб* // в нас / де *Шама'тул'с'кий* роз'бивс'а / то ¹сама ¹вишч'а ¹точ'ка / шо по'нав // н'ід'вишч'ен'а та'ке / висо'та // (Клн).

Так само завдяки коментарям діалектоносів можуть бути розмежованими поняття *канава* і *рів*, що часто зазнають накладання семантики. Для прикладу: *по 'мойіму це од'накове / шо ка'нава шо р'ів / 'т'іки р'ів / ми'н'і 'кажиц':а / р'ів це про'ритий / 'таке / 'вобиши // ву'зен'ке да / і та'ке / ч'ос' / заок'ругл'ине / а ка'нава 'р'івн'і с'т'іни / р'ів 'можи бут' / полук'ругл'ий а ка'нава / то вже хв'і'гуриста та'ка // (Квр); р'ів це 'викопаний / о'таке / о'це тран'шейа йак бу'ла / р'ів / а ка'нава / ка'навка / той / та'ке шо й во'дичка 'можи тик'ти / ка'навка // (Клн).*

Металінгвальний опис окремих об'єктів номінації, втілений у діалектному тексті, зосереджує увагу на семантиці назв, а також стимулює усвідомлювати реалемний план об'єктів. Найчастіше такі розлогі коментарі допомагають зафіксувати локальні утворення у досліджуваних говірках. Наприклад, у с. Коврай-1 вдалося зафіксувати локалізми **пи^еч'ер'і** та **с'т'інки**:

- А як кажуть на поклади глини?
- *це в нас у пи^еч'ер'і / з'л'иниш'е йе / у пи^еч'ер'і / о'с'о на го'р'і пи^еч'ер'а / там 'каут' з'л'ина //*
- А воно там стіною і ви довбаєте там собі печерку?
- *да да да да / во'но ж бу'гор ви'сокий а об'вал 'робиц':а //*
- А як оце обвал цей називається?
- *пи^еч'ер'а а там з'л'ина / о'то і вс'о // йак'шо йе та'ке ну / так п'росто 'каут' п'еч'ер'і ве'лик'і / а йе про'вал'а то / про'вал'а це йак го'ра / бу'л'о то там / бу'л'о й про'вал':а / там го'ра об'вал'увал'ас'а то це називал'ос'а про'вал'а / а йак 'вирито / та'ка у'же т'рохи л'у'диноюу / д'ірка то це називал'ос'а п'еч'ер'а //*

Мотивація назви прозора, але з подібним значенням 'місце добування глини' в інших говірках цю лексему не засвідчено [5, 70; 7, 287].

- А стінки у вас нема? Оце тут, де глину беруть. Не кажуть стінка на оце? Чи це печеря?

- *Н'е / у нас о'це ка'зал'и с'т'інки / а 'ч'ого т'і називал'и / п'і'шов у с'т'інки а 'ч'ого в с'т'інки ни з'найу //*

- А що це воно таке? Воно десь під бугром лісочок якийсь?

- *Да / л'і'сок був / 'вобиши / йар / а на верх йа'ра бу'гор бу'гор бу'гор і тут був л'і'сок / і о'це йак п'і'шов / ди'рив'ц'а там бу'л'и / 'л'ипи / бере'з'ки / о / і о'це 'каут' п'і'шов у с'т'інки / а 'ч'ого називал'и с'т'інки ч'и мо' 'дери́во 'густо там росл'о / ч'и / йа ни з'найу 'ч'ого / ч'и 'можи шо на верх 'йару / шо 'воно 'вобиши / і 'ц'ого цей л'і'сок та'ке не'в'ел'ич'ка пл'о' та'ка 'можи йак о'це в нас 'хата о / а о'то с'т'інки називал'ос' //*

Очевидно, лісові насадження слугували захистом від вітрів і лексема утворена шляхом метафоричного перенесення за функцією. Подібного значення номену *с'т'інки* в інших говірках не засвідчено, лише з відмінною семантикою, що вказує на низькорослість та велику кількість чагарників такого лісу, але не пов'язує його з певною місцевістю (підвищенням чи низиною), назву *с'т'інка* зафіксовано у словнику Е. М. Мурзаєва [15, с. 524].

У говірці с. Каленики фіксуємо локальні утворення *'бабине 'ч'ери'во* на позначення семи 'грузьке болото, де трясеться, колишеться земля', *сте'пок* зі значенням 'земля, заросла травою і зіллям', *с'т'руга* на позначення місцевої назви річки Супій. Інформанти пояснюють ці назви так:

- А трясовини були?

- *Бу'ли / і тр'асови'на бу'ла / так же 'каже / 'бабине 'ч'ери'во ка'зали / з'нец':а йак б'і'жиши //*

Назву *'бабине 'ч'ери'во* засвідчено спорадично у говірках Чернігівсько-Сумського Полісся [17, с. 24]. Появу такого утворення пояснено прозорою мотивацією – метафоричного перенесення.

- На шось казали островок?

- В нас остров'ки ка'зали / во'но та'ке п'иш'чане і там 'кушч'ики дерев'ця росли / і тут о'це росли де'рева / о'то л'іс у'же / а то пастов'ен' / тут дуби росли все / то п'ісочок та'кий / і о'це во'но / а ти'пер ос'талос' **сте'пок** та'кий / 'з'іл':а там / 'кушч'ик 'ів т'рохи //

Мотивація лексеми **сте'пок** у свідомості діалектоносія чітко пояснена значення цієї назви 'земля, заросла травою і зіллям'.

- А в нас же там під Підставками є старе русло річки? Да?

- Де во'но ў вас уз'а'лос'а? //

- Отам, де кажуть в нас широка канавка, то кажуть, що там раніше Супой тік, а тоді сюди його переправили.

- Йо'го' вир'івн'али у див'я'ц:от йа'комус' / у див'я'ц:от п'йа'тому чи йа'кому [...] // ше 'царс'ке госу'дарство / і о'це йо'го зробили 'р'івн'ім / во'но ж було кри'вен'ке та'ке / а то ло'патами ко'пали й ви'кидали на ту с'торону й на ту с'торону / і в'ін хо'див / по при'борах на'в'ерно / що о'це ж од 'П'і'ставок 'р'івно аж оту'ди'о 'пошити до 'торху / а там 'тожи скри'вилос' / а то'д'і о'то м'іст плишка'н'івс'кий ше 'р'івно / а то'д'і на П'иш'чану і 'нима вже пок'ривле'ного / так це і наз'валий 'йі **ст'руга** бо стру'гали // ст'ругали / т'ім / ло'патами / 'чириз те стру'га //

Тлумачення реалії інформантом обмежується суб'єктивними знаннями. Лексему **ст'руга** засвідчено і в західнополіських говірках [5, с. 92]. Давньоруське **струга** зі значеннями 'потік, течія', 'рівчак' досить відоме у слов'янських діалектних континуумах, в тому числі й в українському діалектному мовленні [17, с. 194-196; 6, с. 206; 15, с. 526-527].

У говірці села Гельмязів також засвідчено локальні утворення – **шта'ни** зі значенням 'велика галявина між лісами, де випасали худобу', **со'бач'е 'мил'о** на позначення 'поля чи ділянки, де глиняний в'язкий ґрунт, глей', **дубова 'шиийа** зі значенням 'мішаний ліс з перевагою дуба заокругленої форми' та **бурза'ковий л'іс** на позначення 'мішаний ліс, де багато борсуків (бобрів)'. Інформанти пояснюють:

- (2) скот / ко'рови 'насли ж ту'ди го'нили 'чириз м'іс'ток //

- (1) во'ни 'насл'ис'а о'це / оц'і'во / ко'рови по цей б'ік 'р'ічки ос'у'ди 'м'іжду дубово'ю 'шиийе'йу і о'цим / окац'і'йовим 'л'ісом і оту'ди аж у **шта'ни** во'но там називал'ос'а так 'м'істо шта'ни / аж ту'ди о'то / ту'ди ота'ко ўсе / 'м'іжду л'ісами оту'ди от'і'во т'і / то о'то 'насл'и [...] // во'но ота'ко'во пол'учайиц':а / із од'ного / ну о'це'о с'іно'к'іс / ота'ко ми'найє і ота'ка пол'о'са з од'ного 'боку йде с'іно'косу й з д'ругого / і о'то во'но 'чириз те називайиц':а шта'ни йак дв'і ка'л'оши //

Лексему **шта'ни** утворено шляхом метафоричного перенесення за подібністю форми. У поліських говірках та говірках Ровенщини цю назву також зафіксовано, але зі значенням, що зараховує її до гідрооб'єктів [4, с. 205; 13, с. 156].

- А глей є десь?

- (1) **Гл'ей'** це де 'р'ічка / та о'то йест' гл'ей та'кий о'то // і на 'його називал'и ше **со'бач'е 'мил'о** // йо'го о'то б'рал'и / і 'ран'ши 'мил'и 'ноги / п'йати //

- (2) І ним 'дол'імазали / о'то г'лейістий г'лин'аний / ота'кого вал'ка з'л'іпиши //

Лексичне утворення подібного типу не має прямої реляції з первинним об'єктом і досить поширене серед ботанічної номінації. У засвідченій назві **со'бач'е 'мил'о** перший компонент вказує на негативну конотацію, а другий – на якість, в'язкість подібну до мила.

- А за ліси мені розкажіть. У Гельмязові які ліси?

- (1) Окац'і'йовий л'іс **дубова 'шиийа** //

- (2) 'Сосни о'це 'коло нас //

- (1) 'Сосонки і аж о'той //

- (2) **Бурзу'ковий** там 'м'ішаний //

- (1) **Бурза'ковий л'іс** //

- А чого він так називаєц':а?

- (1) *А то/го шо там бурза/ки ба/гато бурсу/к ів о/т'іх / нагризут' було дурев / навал'айут //*

Треба зазначити, що назву *ду/бова /шійа* утворено шляхом метафоричного перенесення за подібністю форми, а мотивація назви *бурза/ковий л'іс* видається не зовсім логічною. Відбувається переміщення назви, яке для мовців не принципове і значення самої реалії від цього не змінюється.

Отже, коментарі діалектоносів у поєднанні із тематичною програмою-питальником, дають можливість докладно вивчати говірки, говір чи окремі мовні явища, доповнювати вже наявну інформацію про структуру говірки, глибше проаналізувати лексико-семантичну систему. Як свідчать спостереження, металінгвальний опис географічних об'єктів у діалектних текстах акумулює та зберігає широку лінгвальну інформацію про репертуар лексичних одиниць, їхні значення, функції, характер номінованих реалій.

1. Гриценко П. Ю. Текст як простір вияву діалектних явищ / П. Ю. Гриценко // Збірник лінгвістичних праць : до 60-річчя проф. О. А. Колесникова. – Ізмаїл, 2000. – С. 9-15.

2. Руснак Н. О. Гносеологічний параметр діалектних текстів буковинських говірок / Н. О. Руснак // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 38. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 281-285.

3. Ткачук М. М. Метатекст редуکتивної говірки / М. М. Ткачук // Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій / Відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К. : КММ, 2015. – С. 388-397.

4. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – К. : Кіровоград : КДПУ, 1999. – 224 с.

5. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2013. – 148 с.

6. Лисенко П. С. Словник поліських говірок / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 262 с.

7. Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках : Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка. – Кам'янець-Подільськ, 2012. – 315 с.

8. Сагаровський А. А. Матеріали до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) : у 2 вип. Вип. 1: А – Об'ясняться / А. А. Сагаровський; Харків. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Харків : ХНУ, 2011. – 293 с.

9. Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / А. Т. Сизько. – Д. : ДДУ, 1990. – 100 с.

10. Сіденко Н. П. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини [Текст] : дис... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. П. Сіденко ; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2003. – 261 арк.: карти. – арк. 170–192.

11. Слободян О. В. Географічна народна термінологія українських східнослобожанських говірок Луганщини: дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / О. В. Слободян. – Старобільськ, 2017. – 586 с.

12. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой / [отв. ред. С. Б. Бернштейн]. – М. : Наука, 1969. – 260 с.

13. Шийка С. В. Народна географічна термінологія Ровенщини : Дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С. В. Шийка ; Національна академія наук України. – К, 2013. – 288 с.

14. Шийка С. В. Словник народних географічних термінів Ровенщини / С. В. Шийка; відп. ред. О. П. Карпенко. – Тернопіль: Астон, 2016. – 118 с.

15. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов / Э. М. Мурзаев. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.

16. Яшкін І. Я. Беларускія географічныя назвы : тапаграфія (гідралогія) / І. Я. Яшкін. – Мінск : Навука і техника, 1971. – 256 с.
17. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья : словарь / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
18. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье. – М. : Наука. – 1968. – С. 206-255.

Список населених пунктів та інформантів:

Каленики Золотоніського району, інформанти: 1. Кирдода Віктор Петрович, 1936 р.н., освіта – вища, працював агрономом;

Гельмязів Золотоніського району, інформанти: 1. Василенко Галина Миколаївна, 1941 р.н., освіта – 8 кл., працювала на будівництві, фермі, в дитячому садку; 2. Третяк Олена Василівна, 1946 р.н., освіта – 7 кл., працювала на фермі.

Коврай-1 Золотоніського району, інформант Гуліч Марія Кирилівна, 1925 р.н., освіта – вища, працювала вчителем російської мови.

Pustovit I. The metalinguistic description of geographic objects in dialect texts of Cherkasy region

Introduction. In dialectal speakers' consciousness color plays a significant role, since in the process of world cognition their attention is first and foremost paid to the multicolor of nature.

Purpose. The purpose of the article is to analyze recorded in Eastern Polissian dialects flora names motivated by the feature 'color'.

*Results. It is observed that the dialect speakers associate the flora objects with the color, names of which are not yet established in the nomination. Names that directly or indirectly indicate the color of the plant or its part are given. In the first case, the flora names are formed from the corresponding adjectives that identify the color. The author notes the phytonames correlated with different colors – among them the most spread are white, black, red, yellow, green, blue and the least spread are pink, reddish, purple, light blue, violet, grey, brown, crimson, burgundy. The expansion of semantic structure of adjective *зелений* is observed. It can reflect the color and the immaturity of plant. Using feature 'color' dialect speakers differentiate the plant species. Motivational feature 'color' is the most typical for plant varieties. Different shades of color are reflected in the plant names (mostly in varieties).*

In a large group of flora names the color is indicated indirectly through an associative comparison with the subject or the environment phenomenon of the same color. The common feature 'color' combines a separate object and plant in dialect speakers' minds; these names reproduce the associativity of dialect speakers' thinking. Plants that produce white juice on the stem break frequently are associated with milk. In Eastern Polissian dialects different semantic motivations of names derived from milk are noted: 'white color of juice', 'white color of leaves, flowers, fruit', 'stage of plant growth'. The base for many metaphorical names is black, red and yellow colors. Often in Eastern Polissian dialects speakers' perception yellow and green colors are semantically identical.

Conclusion. Material shows that the feature 'color' in flora names of Eastern Polissian dialects is widely represented. The plant receives a name based on its color or color of a certain part (flowers, stem, leaves, fetuses, eyes, capes, etc.).

Key words: *the Middle Dniپر dialect, folk names of geographic terminology, metalinguistic description, dialect text, the names semantics.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-18

УДК 81'243:37.091.2

РОЗВИТОК УСНОГО МОВЛЕННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ВИВЧЕННЯ МОВИ

Г. Козуб

кандидат філологічних наук, доцент,

Т. Лещенко,

кандидат філологічних наук, доцент,

Т. Тукова

кандидат філологічних наук, доцент,

Українська медична стоматологічна академія (Полтава)

Автори досліджують проблему розвитку усного мовлення іноземних студентів на початковому етапі вивчення мови. Проаналізовані методи викладання української мови в іноземній аудиторії. Висвітлено досвід роботи викладачів ВДНЗ України «Українська медична стоматологічна академія» щодо засвоєння іноземними студентами лексики, опанування діалогічних і монологічних навичок.

Ключові слова: комунікативний підхід, розвиток мовлення, лексика, діалог, мовленнєва тема, фонетико-орфоепічний курс, інтонаційні моделі.

Навчальна дисципліна «Українська мова як іноземна» стала складовою навчальних планів українських ВНЗ, зокрема медичних, відносно недавно. Методика її викладання ще мало розроблена, а процес навчання потребує нових підходів, пов'язаних із процесами пізнання, осмислення, відчуття, дії [1, с. 62].

Комунікативний підхід, який покладено в основу цієї дисципліни, вимагає знання студентом не тільки фонетико-орфоепічних та граматичних норм, а і формування поняття про процес мовлення, специфіку спілкування. Серед методів викладання української мови як іноземної розглядають такі: граматично-перекладний, усвідомлено-зіставний, аудіолінгвальний, аудіовізуальний, комунікативний. Ми вважаємо найголовнішими принципами цих методів ситуативно-тематичний і принцип активної комунікації. Як зазначають сучасні методисти в цій царині, навчати потрібно мови, а не правил про мову [1, с. 64].

З огляду на вищезазначене, особливої актуальності набуває розвиток усного мовлення іноземних студентів англomовних груп.

Основу програми для англomовних студентів на початковому етапі (А-1) складають, окрім фонетико-орфоепічних вправ, мовленнєві теми, які поступово ускладнюються до кінця курсу. Методика української мови як іноземної пропонує добирати лексику за тематичним принципом, так званими блоками. Так слова краще запам'ятовуються іноземцями, продуктивніше спрацьовує їхня оперативна пам'ять.

Отже, мовленнєві теми ми починаємо вводити з третього заняття. Вони охоплюють побутово-соціальну тематику, починаючи зі знайомства з частинами тіла людини, тем «Моя сім'я. Рід діяльності», «Мій робочий день», «Погода. Явища природи», «Пори року. Місяці» і закінчуючи складнішими темами: «Ким бути. Моя майбутня професія», «Яким я уявляю своє майбутнє», «Географічні відомості про Україну» тощо.

До кожної теми викладач добирає лексику за граматично-перекладним принципом. Спочатку вона складає невелику кількість слів, наприклад, *мама, тато, там, тут, дитина, мити, батон* тощо. За перші кілька занять лексичний словник іноземця розширюється до 30 слів. Викладач проводить роботу з лексикою, подаючи до деяких слів синоніми (навчальна) *кімната, аудиторія, клас*, звертаючи увагу на антоніми *там – тут*.

Ефективною також вважається пояснювальна робота з деякими омонімами (*замок – замок, тіла – р.в. одн., тіла – наз.в.мн.*). Як бачимо, необхідною умовою укладання підручників з мови для іноземних студентів має стати постановка наголосів, відсутність яких ускладнює процес навчання. В окремих випадках значення слова можна пояснити за допомогою морфемного аналізу або простого тлумачення значення слів (*грудень, січень, квітень, липень, листопад*). Як свідчить досвід, механічне запам'ятовування слів – малоєфективний шлях пізнання незнайомої мови. Варто вчити студентів бачити слова в системі, зосереджуючи увагу на їхній спорідненості та словотвірних особливостях [1, с. 64]. Такі пояснення допоможуть студентам-іноземцям осмислити багатство словникового складу української мови.

На початковому етапі всі слова обов'язково перекладаються англійською мовою. Можна організувати в аудиторії цікаву роботу «викладач – студент» («викладач» називає слова англійською мовою, а студент – українською). На занятті з української мови як іноземної використовується також усвідомлено-зіставний принцип. У процесі читання нових слів стають очевидними міжмовні паралелі, коли з'ясовуються спільні для української та англійської, французької, іспанської інтернаціональні корені (*студент, кафе, дата, суп, декан, ректор, коматош*). Багато слів порівнюються з російськими (більшість студентів у групах закінчили російський підготовчий факультет), наприклад: *тема, урок, два, день, весна, зима* і т.ін. Фонетико-орфоепічні зауваження в цьому випадку набувають ваги, дозволяють відпрацьовувати контрастивні моменти вимови у двох близькоспоріднених мовах. Особлива увага приділяється міжмовним омонімам, які звучать однаково чи приблизно однаково, а позначають різні поняття (наприклад: укр. *магазин* – англ. *Magazine*).

Недоліки сучасних підручників української мови як іноземної полягають у тому, що вони побудовані за фонетико-граматичним принципом і не повністю враховують специфіку викладання мови в іноземній аудиторії. Іноземний студент відрізняється за ментальністю від українця. Інша культура для іноземця – це чуже комунікативне середовище. Іноземцю для успішного володіння мовою потрібна, як зазначають вчені, акультурація – процес засвоєння особистістю, яка виросла в одній культурі, елементів іншої культури [2, с. 59].

Головне завдання викладача – ввести засвоєну лексику в речення, діалог, монологічну тему. Складність полягає в тому, що ознайомлення з мовленнєвими темами відбувається паралельно з фонетико-орфоепічним курсом, де вивчаються букви й окремі слова. Мовленнєва тема часто випереджає засвоєння алфавіту. Студенти не можуть її записати, а потім розповісти. Учені зазначають про побутування позитивної та негативної комунікації, негативну вони зараховують до так званих комунікативних невдач [2, с. 59]. Адже будь-яке спілкування має три взаємопов'язані аспекти – пізнавальний, емоційний і поведінковий. А, по-друге, в групах навчаються студенти різних рівнів підготовки: ті, які закінчили підготовчий факультет, і ті, які починають навчання мови з нуля.

Розпочинати роботу над мовленнєвою темою слід з окремих речень, наприклад, слова, що позначають частини людського тіла, вводимо в речення *Тут рука. Там нога. Це вухо. У мене болить голова*. Питальні речення готують студентів до роботи над діалогами: *Це Антон? Тут дитина? Де вода? Хто це?* На перших заняттях важливо, аби студенти навчилися сприймати прості слова і вміти давати відповідь: *так/ні*. Наприклад: *Ти студент? Зараз ти живеш у Полтаві? Ти навчаєшся в медичній академії? Ти навчаєшся на 1 курсі? Ти вивчаєш українську мову?*

Відпрацювання інтонаційних моделей питальних речень, які значно відрізняються від англійських, – головне завдання на цьому етапі вивчення української мови, бо готує до складнішої роботи – діалогу. Діалогічне мовлення відіграє важливу роль у спілкуванні студентів. Провідна мета навчання діалогу – сформувати комунікативну компетентність іноземних студентів, що передбачає володіння нормами сучасної української літературної

мови, фаховою термінологією, вербальними і невербальними засобами спілкування та культурою професійного мовлення [3, с. 137].

На початковому етапі пропонуємо прості діалоги з теми «Знайомство», «Моя сім'я» тощо. На подальших заняттях робота ускладнюється: необхідно за даною реплікою відновити запитання або навпаки. Продуктивною роботою вважаємо розігрування діалогів.

Найскладнішою виявилася робота із засвоєння монологічної теми за програмою, наприклад, «Види транспорту. В аеропорту. На вокзалі», «Дім і побут. Оренда житла. Комунальні послуги», «Одяг. Взуття. У магазині одягу та взуття». Важливо на початковому етапі ознайомлення з українською мовою використовувати ілюстративні матеріали, фотографії, міні-презентації, інтерактивні технології тощо. Студенти вчаться візуалізувати нові слова, розвивають не тільки слухову, а і зорову пам'ять.

Досвід доводить ефективність рекомендацій методистів про особливі акценти в активній роботі з лексикою: підбір синонімів, антонімів, складання запитань до речень, роботу над відповідністю плану і тексту, переказ невеликих за обсягом текстів за абзацами тощо. Доцільно використовувати на заняттях художні текстиневеликого обсягу, можливо, поезію – вчити невеликі вірші, залучати студентів до участі у виховних заходах, наприклад, у святі «Всесвітній день поезії», використовувати тексти пісень із їхнім прослуховуванням, звертати увагу студентів на рекламу, оголошення.

Важливо пам'ятати, що розвиток мовлення іноземних студентів тісно пов'язаний із регіональними особливостями функціонування державної мови в Україні. Тому викладачеві треба бути особливо уважним до мовленнєвих помилок та вміти уникати їх. Володіння українською мовою – це необхідна складова не лише успішної соціалізації студента-іноземця, а й важливий чинник оволодіння майбутньою професією під час клінічної практики на території України.

1. Даниленко Л. В. Шляхи наповнення словника української мови іноземних студентів першого року навчання / Л. В. Даниленко // Методологія та практика лінгвістичної підготовки іноземних студентів: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Вип. 11. – Харків : ХНМУ, 2017. – 352 с.

2. Гусарчук А. А. Преодоление коммуникативных неудач / А. А. Гусарчук, В. Ю. Космина // Методологія та практика лінгвістичної підготовки іноземних студентів: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вип. 11. – Харків : ХНМУ, 2017. – 352 с.

3. Іванишин Г. Навчання професійно зорієнтованого діалогічного мовлення іноземних студентів медичних спеціальностей вищих навчальних закладів: лінгводидактична модель / Г. Іванишин // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. – Львів : ЛНУ, 2014. – Вип. 10. – С. 136-144.

Kozub G., Leshchenko T., Tukova T. Development of oral speech of foreign students at the initial stage of language learning

Academic discipline «Ukrainian as a Foreign Language» recently has become an important part of the curricula in all Ukrainian universities as well as in Higher Medical Educational Institutions.

*This fact confirms the **relevance** of this scientific research. The methodology of such teaching has not been developed yet, and the learning process requires new approaches related to the processes of knowledge, comprehension, sensation and action. The process of the oral speech development in English-speaking groups is very important.*

*The **purpose** of the article is to determine ways of the oral speech development among foreign students and to denote the main problems of this process at the beginning of the studying.*

*Authors of this paper set such **tasks**: to analyze the method of selecting lexical material for speech topics, to show the main features of the work with vocabulary at all levels of language; to describe ways of representation vocabulary in the sentence, dialogue, monologue theme; to identify problems in assimilation of speech topics; to find out peculiarities of work with text at the first stage of studying the speech topic; review basic principles of work with the text.*

*Among the most common **methods** of teaching «Ukrainian as a foreign language» are translation methods, comparative studying, audio-linguistic, audio-visual and communicative. The most important principles of these methods are situational-thematic and the principle of active communication.*

***Research results.** The paper presents that correct selection of vocabulary increases the effectiveness of our memory work. The rapid development of spoken language of foreign students contributes to the choice of vocabulary according to the thematic principle for more efficient operation of memory. Speech topics contain socially motivated words. The main task is to teach students to find words in the system. A prerequisite is the study of interlanguage relations. Modern textbooks for studying this discipline are created for the phonetic-grammatical principle. This is the main problem of studying. The paper presents that learning of the speech theme should be after the studying of the alphabet.*

***Conclusions.** The studying of the textual material made it possible to determine the necessity of simplification of conversational topics. It is necessary to take into account the level of speech preparation of each student. It is also necessary to stress the words in the textbooks. Knowledge of the Ukrainian language is an essential part of the process of socialization of a foreign student. This is also an important part of medical practice in Ukraine.*

***Key words:** communicative approach, development of speech, vocabulary, dialog, speech theme, phonetic-orthoepic course, intonational models.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-19

УДК 821. 163.2 – 1

УКРАЇНЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ: РЕГІОНАЛЬНІ РЕЦЕПЦІЇ

С. Негодяєва

кандидат філологічних наук, доцент,

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Автор розвідки досліджує «донбаський текст» у рецепції сучасних письменників, вихідців з різних регіонів країни, – Оксани Забужко (представниці Західної України) та Сергія Жадана (митця Сходу). Запропонована наукова інтерпретація дає змогу порівняти авторські міфи про міста Донбасу і з'ясувати світоглядні коди, на підставі яких формувались візії про «меншовартість» регіональної культури.

Ключові слова: «Донбаський текст», авторський міф, світоглядний код, регіональна література.

Вибір теми зумовлено відсутністю в сучасному літературознавстві системного осягнення художньо-документальних творів початку ХХІ століття, хоча частково цій проблемі присвячені розвідки Л. Воловця, В. Галич, О. Галича, Ф. Кейди, М. Кодака, Р. Кудлика, О. Мишанича, Т. Салиги, М. Слабошпицького, О. Слоньовської, Н. Черченко, А. Шевченка, А. Шпиталю та інших літературознавців. Їхні доробки розглядають специфіку співвідношення історичної достовірності та художнього домислу й вимислу, зображення історичних подій та осіб, діалектику внутрішньожанрової диференціації та інтеграції, типологію жанрових різновидів, структурно-стильові елементи сучасного прозописма. Сьогодні сформована методологічно потужна літературознавча школа на Луганщині, до складу якої треба зарахувати студійні доробки О. Галича, Т. Пінчук, І. Бойцун, О. Неживого, О. Скиби, Н. Філоненко, С. Негодяєвої, О. Двulichанської та інших. Коло інтересів науковців спрямоване на дослідження: основних рис розвитку літератури, педагогічно-методичної науки в північно-східному регіоні України; творчості окремих письменників, які репрезентують літературу Слобожанщини, розробку рекомендацій щодо вивчення їх творів у межах освітньої програми середньої школи; своєрідності художньої рецепції Слобожанщини у творах українських та зарубіжних авторів; творчого доробку письменників Слобожанщини в національно-культурному, соціально-історичному контекстах; феноменів регіональної літератури й локального тексту.

Хибна думка про відокремленість та ізольованість погранич від центру, відсутність істотних впливів ззовні продукують дискусію про розвиток провінційних територій за власними законами. Проте сучасні культурологічні відповідники, що активно побутують серед населення цього району, заперечують думку про те, що в період глобалізації, інформаційної війни ситуація в Україні перебуває в стані духовної та економічної кризи, яка спростовує традиційне уявлення про нерівномірність розвитку різних регіонів країни.

Розглядаючи феномен міста, ще Ю. Лотман пропонував виокремлювати два інтерпретаційні модуси – «місто як ім'я» та «місто як простір», при цьому останній, характеризуючись як «замкнений простір відносно оточуючої його території» [1], може набувати центричного та ексцентричного характеру. Це ствердження дає нам підстави сформулювати новий і актуальний напрям у досліджуваному аспекті – «локальний міський текст»: «східний текст» (А. Біла [2]),

«київський текст» (Т. Гундорова [3], О. Харлан [4]), «петербурзький текст» (В. Фоменко [5]) тощо.

Очевидна актуальність нашої розвідки дає змогу окреслити її мету – дослідити тексти сучасної літератури про Донбас у рецепції письменників, вихідців з різних регіонів країни, – Оксани Забужко (представниці Західної України) та Сергія Жадана (митця Сходу). Запропонована нами наукова інтерпретація дасть змогу порівняти авторські міфи про міста Донбасу і з'ясувати світоглядні коди, на підставі яких формувались візії про «меншовартість» регіональної культури. Своє дослідження ми свідомо побудували на основі аналізу есеїстичних творів письменників: подорожніх нарисів Оксани Забужко «Слідами одного вірша», надрукованого в збірці «27 регіонів» [6] та Сергія Жадана «Anarchy in the Ukr» і «Луганського щоденника» [7].

Текст міста творять візуальний і культурний контексти, архітектоніка, матеріальна культура, меморіальна означеність, система асоціацій, культурних і матеріальних знаків і слідів та багато інших складників. Дослідження побудоване на узагальненні типів міських топосів, а саме: власне урбаністичному; індустриальному; архітектурному; пейзажному; історіософському. У рецепції Оксани Забужко загальну предметно-просторову перспективу власне урбаністичного міського топосу Донецьк окреслює більш або менш деталізована картина міського життя степового промислового краю: *Перше враження, перший кидок на місто оком з пташиного польоту (з вікна літака, що пішов на посадку) – як перший погляд незнайомця при зустрічі: он ти який!.. Безкрая рівнина, плаский, на весь овид, чорно-сірий степ, сувора графічна кольористика, місцями підбілена порошею (кінець листопада), нерівномірно розкидані лишаї радянських багатоповітрянок та «промзон», дими, завислі в повітрі клаптями вовни, – і то тут, то там, наче прорвані назверх велетенські бугри прихованої підземної сили – монументальні, геометрично чітко окреслені, мов обмахнуті по контуру сніжними квачем, безверхні чорні зіккурати, найпрекрасніша риса міського пейзажу – гори?.. чи якісь загадкові конструкції?..* [6, с. 36]. Терикони, депресивні напівпорожні міста-супутники, не підкорене людиною Дике Поле, утілення «американської мрії по-українськи», нескінченна низка маркетологічних топонімів, на зразок: бізнес-центр «Акула», мережа супермаркетів «Обжора», ресторан «Ё – моё», відсутність метро, створили промовистий авторський концепт Донецька: *як немовля, – навіть ставши «мільйонником», він не перестав бути тим, чим був зроду – шахтарським селищем, «посьолком» серед Дикого Поля* [6, с. 41].

Регіональний концепт Донбасу Сергія Жадана – пейзажний степовий топос Луганщини, представлений безмежними просторами, які підкорити до кінця дано не кожному. Тому сучасний ландшафт – це висушена степовіями земля, терикони, поля соняшника, кукурудзи, пшениці, дороги, невеликі станції, полустанки, зупинки, зруйновані елеватори, багаточисельні гастрономи в невеликих повітових містечках. Наприклад, так письменник характеризує свою малу батьківщину – Старобільськ у нарисі під назвою «Масони в побуті»: *Ще одне місто-герой, пристанок підліткових мрій і темних пристрастей, що роз'їдають ізсередини сумління його мешканців. Близько тридцяти тисяч населення. Чотири середні школи, в одній із них я навчався. Церква XIX століття, оббита бляхою... Відновлений монастир – за часів мого дитинства там стояла військова частина... Крім чотирьох шкіл є стадіон, банк, контори й елеватор... Пам'ятаю якийсь путівник по Луганській області, яка тоді ще нормально називалась Ворошиловградською, там навіть на обкладинці було зображено вантажівку з пшеницею під елеватором. Чомусь урізалося в пам'ять. Хліборобні райони, наповнені збіжжям і молоком... Так, поїхали далі – кілька кінотеатрів, гуртожитки петеу, ремонтний завод, залізничний вокзал. На вулицях багато піску й абрикосів, абрикоси падають у пісок, їх навіть не підбирає ніхто, цілі вулиці, засипані абрикосами, так і дивишся, щоб не наступити на них і не зробити*

боляче. З видатних громадян, якщо не рахувати парт- і госпактиву, можна згадати божевільного письменника Гаршина, який тут невідомо чим займався, але відомо як скінчив. Свого часу Старобільськ навіть був столицею Радянської України – у сорок третьому, коли совки рухалися на захід, він був одним із перших визволених українських міст... [7, с. 24-28].

Акцентує свою увагу на пейзажістепового краю і Оксана Забужко. Степ у її рецепції має безмежну шаманську силу. Проте, Сосюрині «Як передать, Донбас, твою красу і силу...» спростовує сьогодення естетика бурхливого наступу промисловості: *...навіть у наймертвотнішіх брежнєвські десятиліття, коли все, здавалось, було «закатано в асфальт», чи, як мовляв той шаман, «накрито каменем» (рівненько, за ранжиром, як люблять анальні садисти, – з дотепер збереженими газонами, по яких «не ходить!»), та бордюрами, на яких «не сидить!»)* – та сила продовжувала дибитися невпокоєними буграми, мов донецький степовий ландшафт: *цвіт українського дисидентства 1960 – 1970, саме його осердя, найнепохитніший інтелектуальний кістяк – звідси, з Донбасу. Іван і Надія Світличні, Раїса Мороз-Левтерова, Іван Дзюба, Василь Стус...* [6, с. 39]. Прийом візуальної деталізації образу міста доповнюють запахи (метановий дим копалень, сіро-водневий дим коксохіму), смакові образи (фаст-фудівський присмак їжі), звукові образи (звук вібрації відбійних молотків, ляскіт шахтарських касок по асфальту).

Авторська символіка луганського простору в рецепції Сергія Жадана – це, перш за все, постаті, світоглядні теорії, історичні ретроспекції. Нестор Махно й Володимир Сосюра, більшовицькі вожді й Іван Світличний – співіснування анархізму, націоналізму, марксизму-ленінізму, свободи шістдесятництва й хуторської та пролетарської ідилії створили геополітичне тло цього краю, який довгий час мирно співіснував із традиціями Слобожанщини. Щоб зрозуміти менталітет корінного населення, мало було тут народитись, жити й ствердитись десь у іншому місті.

Для подолання ізольованості та відчуження людина прагне до комунікації з іншими, заснованої на взаєморозумінні, співпраці та спілкуванні. Саме ця потреба – «почути Донбас» – стала зав'язкою подорожі до рідної письменнику місцевості. Подорож з Харкова до Луганська (уже не фантомного міста, як у романі «Ворошиловград») починається на фоні політичної кризи в країні: інформаційна війна з народом через передвиборну кампанію вибухнула по всьому Сходу. Білбордні гасла, заклики, слогани з промов «народних обранців», багаточисленні блокпости, зруйновані дороги, підприємства типу «Завод «Стандарт», захоплена терористами будівля СБУ в Луганську створюють апокаліптичні, депресивні картини занепаду степового краю, ієрархії суспільства – гвинтиково-радянського типу, у якому навіть міліція діє з принципом: «якщо начальство накаже», «... начальство накаже – будуть стріляти, начальство попередить – не вийдуть на мітинг, начальство вживе заходів – полюбують батьківщину».

Градаційна конструкція спостережень автора підсилюється розмовами із Старобільськими активістами: *На нові призначення з Києва, говорять, що до влади прийшли всі «колишні», стверджують, що регіон «зливають». Розповідають, що в місті нещодавно відбувалася виїзна сесія Луганської облради. Депутати пропонували звернутися за допомогою як не до Путіна, то, принаймні, до легітимної влади, себто до Януковича. Про настрої в місті говорять із неприхованою гордістю – учора, мовляв, була спроба організувати проросійський мітинг, але мітингувальників одразу ж оточила значно більша кількість «проукраїнськи» налаштованих громадян, «сепаратисти» просто розійшлися* [7, с. 207]. Російськомовне маскування подорожніх дає не лише перепустку до кінцевої точки поїздки, а й створює реально підготовлену анексію цієї частини України: *Місто, наскільки можна зрозуміти, проти федералізації, хоча ось одному з проукраїнських*

активістів спалили днями магазинчик. У центрі на деревах – жовто-блакитні мітки. На виїзді – уже біло-синьо-червоні [1, с. 208].

Не дивлячись на руйнівне двадцятирічне незалежне існування, для автора рідне місто залишиться екранізацією радянських вісімдесятих дитячих років, а не сучасним депресивним містечком.

На противагу Сергію Жадану Оксана Забужко висуває історіософський рівень прочитання «донецького тексту» як світоглядної колиски шістдесятництва спогадами Івана Дзюби, який виокремив причини появи цього феномену саме в етнічно забарвленому й геополітичному Донбасі: *...ніхто нас спеціально не виховував, ніхто нам не закидав в душу думку про Україну, навпаки, все робилося для того, щоб ми жили бездумно і не бачили цієї проблеми. А приходить час – і вона в тобі озивається [8, с. 51].* Письменницька асоціація тексту від В. Сосюри до Г. Тютюнника й В. Стуса, Емми Андіївської – це не лише створена авторкою низка національних митців-велетнів, це спроектований своєрідний міф Донецька-велетня, міста, яке поправу заслужило появу нових пам'ятних центрів: архітектурних, культурологічних, історичних. На думку майстрині слова, музеї, галереї цих видатних постатей залучать Донецьк до світової туристичної спільноти швидше, ніж Донбас-Арена, парк кованих скульптур та будинок героя гангстерських війн 90-х Ахата Брагіна. Донецьк на порозі духовного вибуху, і що цьому містові потрібно, так це новий геній – масштабу Стуса, але типологічно ближчий до Маркеса, – такий, щоб зумів синтезувати всі, розкидані тут, уламки й випари різнопорядкових і різношарових міфів. *Переплавити водно рабів і бунтарів, Тютюнниковихмрущих дітей і їхніх убивць-опікунів з газетних хронік, і неперебутню людську біду, і голод, і жагу життя, і щелепи копалень, що з ненадлистю хронічного божества друге століття поспіль перетирають мільйони дужих тіл та жужжелицю, і знепокоєних духів, що бродять покинутими штреками, і «пухирі землі», що надимаються на поверхні хромованою сталлю хмарочосів, і вперто-вітальні, як у кам'яних бабів донецького степу, монументальні форми Андіївської, Горської й Антипа, і вітер з Кальміуса, і сірко-водневий сморід коксохіму, і Лису Гору з її єдиними на світі багаттям, і терикони з їх підземними димами... [6, с. 50].*

Щоденникові спогади Сергія Жадана сьогодні, зустрічі з однодумцями, публічні виступи формують наратора-бунтаря, здатного збуджувати народ Донбасу, руйнувати його маргінальний стереотип: *Льоша, головний режисер театру, тішиться й говорить, що все буде добре, що боятися немає чого. Каже, що за весь цей час до театру лише одного разу приходили двоє, у масках і з автоматами. Льоша припускає, що це якось пов'язано з виставою «Сон» за Шевченком, чимось вона зацікавила бійців. У залі близько двохсот людей. Переважно молодь. Наприкінці хтось запитує: як я вважаю, чи читає мене Антимайдан. В іншому кінці залу підривається хлопець і голосно кричить: «Читав, читає й буде читати!» Потім він підходить і просить підписати книгу «для краснодонського сепаратиста». «“З любов'ю” писати не буду, добре?» – запитую я. Підходить старший чоловік, соває двісті гривень. «Я качав по-піратськи кілька ваших книжок, – пояснює, – то це за всі разом» [7, с. 209].*

Ліричними відступами постають перед реципієнтом Жаданівські роздуми про причини зародження «непочутого Донбасу»: *Не буде нам спокою з нашою маячнею. Не буде нам радості з нашим страхом. Не буде нам миру з нашою закритістю й небажанням розуміти одне одного. Будемо одне одного боятися, будемо одне одному не довіряти, будемо підозрювати, будемо ворогувати – не будемо чути, не зможемо говорити. Забуваючи про все те, що нас насправді поєднує, забуваючи про все те, що мало б робити нас щасливими і сповненими любові до цього життя. Будемо по тому приходити до Господа, ставати перед його очима, вигадувати щось на своє виправдання – зневірені, розчавлені й озлоблені. З усіма своїми розірваними*

серцями, порожніми руками. У чорних окулярах, у спортивних костюмах або І тут заходить хтось із наших і починає говорити про політику. Мовляв, усі ми різні, у нас різні погляди, але всі ми любимо цю країну, ну і так далі. І все закінчується. Себто починається. Починається політика. З усіх нас лізуть наші гасла, стереотипи, страхи й образи. Такі речі важко зупинити, вони виходять із тебе, наче біси, говорять тобою, керують твоїми рухами, проступають у твоїх очах. Не певен, що такими розмовами можна когось у чомусь переконати, не певен, що вони можуть заспокоїти чи врівноважити. Скоріше це таке постійне занурення всередину себе, видобування власних аргументів, демонстрація власної правди, покладання на емоції, нерви та розпач. Розпач від неможливості переконати всіх у своїй правді, розпач від власної безпорадності, розпач від неможливості порозумітися. Завжди так і буває – поєднує музика, поєднує поезія, а ось політика не поєднує. Навіть якщо ти переконаний, що правда на твоєму боці [7, с. 219].

Як бачимо, авторська символіка «донбаського тексту» сучасними авторами реалізована у формі метафоричного співвіднесення міст у цілому або окремих його частин та елементів з образами, які символічно узагальнюють ті або інші аспекти буття та життєдіяльності регіону. Індивідуально-творча міфологізація спрямована на створення індивідуальних письменницьких міфів, які постають на основі певного екзистенційного досвіду, їх особистісного сприйняття бунтарського краю. Чіткі межі поняття «донбаський текст» у літературознавстві визначити неможливо, бо воно в науковому розумінні суб'єктивне, рухоме. Презентований авторамиконцепт Східної України артикулюється як семіотичний міський і духовний простір, який має свій рабсько-бунтарський характер, робітничо-пролетарський силует, певний класово-клановий соціум, свій кітчевий стиль, виснажений степовий ландшафт тощо. Важливого значення в поданій нами інтерпретації набуває переплетіння авторської й читачької рецепції, що вирізняє Донбас як оригінальний, самобутній просторовий образ з низки інших «міських текстів», і може продукувати нові літературознавчі дискусії.

1. Лотман Ю. М. Символіка Петербурга / Ю. М. Лотман / Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М.: Язык русской культуры, 1996. – С. 275-297.
2. Український текст ХХ століття у дзеркалі історії української літератури. Програми основних курсів і спецкурсів / Відп. редактор Г. В. Давидова-Біла. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 96 с.
3. Гундорова Т. Київський роман-с / Т. Гундорова // Критика. – 2008. – № 1–2.
4. Харлан О.Д. Міський текст в історичній ретроспективі (Зінаїда Тулуб «Людолови») / О. Д. Харлан // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : Міжвуз. зб. наук. ст. – 2009. – Вип. XX. – С. 106-115.
5. Фоменко В. Г. Місто і література: українська візія.: Монографія / В. Г. Фоменко. – Луганськ: Знання, 2007. – 312 с.
6. Забужко О. Слідами одного вірша / Оксана Забужко // 27 регіонів України / художник-оформлювач Д.О. Самойленко. – Харків: Фоліо, 2012. – С. 36-52.
7. Жадан С. AnarchyintneUkr / С. Жадан. AnarchyinUkr : роман; Луганський щоденник: нарис. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. – 240 с.
8. Дзюба І. М. Спогади і роздуми на фінішній прямій / І. М. Дзюба. – К.: Криниця, 2008. – 928 с.

Negodajeva S. Ukrainian identity: regional receptions

Introduction. The author explores «Donbass text» in the reception of contemporary writers, people from different regions of the country – Oksana Zabuzhko (representative of Western Ukraine) and Serhii Zhadan (master from the East).

Purpose. Proposed scientific interpretation makes it possible to compare authors' myths about the cities of Donbass and to find out the world view codes on the basis of which visions of the «inferiority» of the regional culture were formed.

Methods. On the basis of porivnyal'no-istorichnogo method the specific of correlation of historical authenticity and artistic conjecture and fiction, image of historical events and persons, dialectician of vnutrishnezhanrovoy differentiation and integration, tipologiya of genre varieties, is examined in the article, structurally stylistic elements of modern prose.

Results. Text of the city is made by visual and cultural contexts, architectonics, material culture, memorial determinacy, the system of associations, cultural and physical signs and traces and many other components. The study is based on a synthesis of urban types, namely: actually urban, industrial, architectural, landscape, philosophy of history.

Visual and cultural contexts, architectonic, material culture, memorial definition, system of associations, cultural and physical signs and traces, and many other components create the text of the East in the author's receptions. The study is built on a generalization of city types of Donetsk, Luhansk, Starobilsk on urban, industrial, architectural, landscape, historical, and cultural levels.

Originality. The offered article enables first to compare authors' myths about the cities of Donbas on the basis of analysis of their work of the Ukrainian writers: prose of Oksana Zabuzhko «On track some poem», printed in collection «27 regions» and Serhij Zhadan «Anarchy of in the of Ukr» and the «Lugansk diary».

Conclusion. It is proved that presented by the authors concept of Eastern Ukraine is articulated as semiotic city and mental space that has a slave-rebellious nature, worker-proletarian silhouette, a certain class-clan society, own kitsch style, exhausted steppe landscape, etc. Author symbolics of «Donbass text» is realized by the modern authors in the form of metaphorical correlation of cities in the whole its parts and elements with images that symbolically summarize the other aspects of life and of vitality of the region.

Key words: «Donbass text», author's myth, a world view code, regional literature.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВА

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-20

УДК 1(477)(091):281

БОГОШУКАННЯ Г. СКОВОРОДИ В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ РАННЬОХРИСТИЯНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНО-МІСТИЧНОЇ ЕКЗЕГЕЗИ

Т. Шевчук

*доктор філологічних наук, професор,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

В статті надається спроба вивчення метафізичного підґрунтя філософської доктрини Г. Сковороди в контексті ідей ранньохристиянської православно-містичної екзегези, що обумовлено суттєвими розходженнями поглядів українського мислителя з канонічними положеннями фундаментальних християнських богословсько-філософських доктрин. В основу дослідження покладено компаративний погляд на спільні риси та відмінності вчення Г. Сковороди з поглядами Філона Олександрійського, Климента Олександрійського, Оригена, Августина, Плотіна та ін. Студія може бути корисною як теоретиків, так і практиків у галузі філософії, культурології та порівняльних досліджень.

Ключові слова: *богошукання, ранньохристиянський, містичний, екзегеза, духовна рефлексія.*

В основі богошукання як культурного явища лежать релігійно-філософські пошуки шляхів розуміння Бога, метафізики світоустрою, місця в ньому людини і цивілізації. Духовна спадщина Г. Сковороди зіграла значну роль у формуванні неакадемічного богослов'я XVIII ст., в основі якого лежить філософія богошукання. У Російській імперії її репрезентували представники православного сектантства (духобори, молокани, Старий Ізраїль тощо), масони-розенкрейцери за посередництва традицій німецької містики (М. Новиков, І. Лопухін, І. Шварц та ін.), слов'янофіли у вченнях про «зрячий розум» і «живознання» (О. Хом'яков, І. Киреевський, К. Аксаков й ін.), а також концепції «цільного знання», «всеедності» у соціології Вол. Соловйова, «метафізики серця» П. Юркевича, «інтуїтивізму» М. Лосського, «логізму» В. Ерна, онтологічного статусу істини Є. Трубецького, П. Флоренського, «філософії імені» О. Лосєва, С. Булгакова. Так, на межі XIX-XX ст. богошукання оформилося в релігійно-філософський напрям, головними рисами якого стали пошуки нового розуміння Бога, Церкви, світу, людини і культури поза межами православної догматики й історичного християнства. Розмірковуючи над релігійним смислом культури, ідеологи російського богошукання обґрунтовували необхідність створення нової синкретичної релігії на засадах християнства і, відповідно, нової церкви, яка подолає історично сформовані розбіжності у розумінні священних текстів та обрядів і долучить оновлене християнство до усієї світової культури.

Духовний простір внутрішнього світу Г. Сковороди, спадщина якого, за твердженням О. Лосєва, заклала підвалини російського неакадемічного богослов'я, формувався під вирішальним впливом Біблії, праць ранньохристиянських книжників (апологетів) та отців Церкви, популярних за часів навчання мислителя ідей німецького пієтизму [1], [2] та здобутків вітчизняного «етико-антропософського» (В. Нічик) напряму філософствування XVII – XVIII ст. Антропоцентрична проблематика філософсько-естетичних ідей Г. Сковороди актуалізована запозиченнями з греко-римської культури [3], [4], акумульованих у принципі пізнай себе (*nosce te ipsum*) та здобутків патристичної

гностичної традиції, відображених у розумінні Біблії як системи алегорично-символістських образів (Іустин), констатації близькості поглядів язичницьких і християнських боговидців та різночитань символіко-ієрогліфічного письма (Климент Олександрійський); трактуванні онтологічного модусу натури видимої/невидимої (Ориген), людини як мікрокосму (Немесій, Георгій Ниський), що дозволяють дослідникам з'ясовувати численні релігійні, космологічні, містичні, біблійні, історіософські, культурологічні пласти. У вченні Г. Сковороди вони зводяться до модифікацій єдиної генеральної ідеї – шляхів пізнання невидимої божественної натури, внутрішніх законів буття через осягнення людиною своєї внутрішньої суті, природа якої надіндивідуальна і космічна. Гуманістична основа філософії мислителя запропонувала світові розв'язання проблеми щастя через розкриття божественної природи людини та її саморозкриття пошуком «сродної» своїм нахилам праці, що формуватиме злагоджений розвиток суспільства у цілому.

Метою цієї розвідки є пошук філософсько-релігійних джерел раннього православно-містичного християнства, які надихали Г. Сковороду в питанні символічного прочитання Біблії. Святе письмо було найважливішим джерелом духовної рефлексії Г. Сковороди. Його діалоги рясніють біблійними цитатами і, як відомо, томик «малої» Єлизаветинської Біблії він завжди мав при собі. Філософське з'ясування Біблії притаманне не тільки діалогам мислителя, але й проектується на лірику: на 29 віршів «Саду божественних п'єсней» автора надихнули «зерна» Святого письма. Разом з тим характер екзегетики Г. Сковороди був вельми далеким від ортодоксального прочитання біблійних текстів. Біблія є органічним складником триєдиної метафізичної картини світу Г. Сковороди як «символичный» або «фігуральний мър». Він був переконаний, що подвійна природа всесвіту детермінувала і «двойной вкус к Библии: добрый и лукавый, спасительный и погибельный, ложный и истинный, мудрый и безумный» [5, с. 302]. За його переконанням, пряме, дослівне тлумачення біблійних текстів є стежею «лукавою» та хибною, адже за такого підходу Книга книг повністю втрачає свою цінність, стає безфункціональною й брехливою («дурною и несложною дудой», «будущим терновником», «лайном, мотылой, дрянью, грязью, гноем человеческим» тощо). Символіко-алегоричне її прочитання, навпаки, відкриває найдальші горизонти і наближує людину до осягнення таємниць усесвіту. Біблія, наголошує один із героїв діалогів Г. Сковороди (Лонгін), «есть богом роздана из священно-таинственных образов. Небо, луна, солнце, звѣзды, вечер, утро, облак, дуга, рай, птицы, звѣри, человек и прочая. <...> Но так все закрыто фигурами и образами, что весьма трудно, да и невозможно пролѣзть сквозь ограждающую рай сей стѣну <...>» [5, с.380]. Інший герой твору (Афанасій) метафорично означає Біблію як «узел и узловѣпъ», «чаша колких шиповников», продирання через які дасть змогу «вкусить от древа жизни» [5, с. 407].

Метафізичне підґрунтя філософської доктрини Г. Сковороди з самого початку послугувало поштовхом до пошуку містичних елементів у її формально-змістовому стрижні. Знаний славист XIX ст. І. Срезневський характеризує Г. Сковороду як «человѣка, съ умом, подавленнымъ мистицизмомъ», розум якого «все болѣе и наконецъ погрузился въ мрачную бездну мистицизма» [6, с. 69]. Прийнято вважати, що наукове осмислення містичних джерел філософії Г. Сковороди було розпочате у працях Д. Чижевського «Філософія Г. С. Сковороди» (1934), «Сковородинська інтерпретація Біблії у світлі святоотцівської та містичної традиції» (1935), «Сковорода: поет, мислитель, містик» (1974). Д. Чижевський, аргументуючи ідею містичного походження вчення українського мислителя (причому виключно у межах містики послідовно християнської) зважив на суттєві розходження його концепції «трьох світів» з канонічними положеннями фундаментальних богословсько-філософських доктрин та співвідніс шляхи тлумачення Святого письма Г. Сковородою з теоретичними та ноєматичними практиками старохристиянських (Діонісія Ареопігита, Філона Олександрійського, Григорія Назіанзіна

й ін. книжників неоплатонічних поглядів) та новочасних німецьких містиків (Й. М. Екгарта, Й. Таулера, Г. Сузо, Себ. Франка, Вал. Вайгеля, Я. Беме, А. Селезія).

В. Ерн у роботі «Г. С. Сковорода» (1912) також звернув увагу на неортодоксальні джерела етики Г. Сковороди. «Мораль Сковороди містична, – стверджував він, – і основні кардинальні чесноти для Сковороди носять характер релігійний, а ніяк не моралістичний» [7, с. 290]. Дослідник виходив з того, що головне і єдине завдання моралі Сковороди та її пафос фокусуються на оволодінні своєю внутрішньою людиною і безперервній проповіді «спілкування» з самим собою заради досягнення стану просвітлення або щастя. За Ерном, містичне джерело сковородинівської етики криється у візіонерських засобах пошуків особистістю своєї ідеальної форми, справжньої сутності та вічної ентелехії божественної думки. Таким чином, у трактуванні дослідника категорія «містичного» постає майже тотожною поняттям метафізичного, релігійного і не несе свого вузького семантичного навантаження.

Наразі вивчення Біблії і ранньохристиянської богословської традиції у їх зв'язку зі спадщиною Г. Сковороди набуває особливого розмаху, адже патристика і неканонічна апологетика становили фундамент його філософської екзегези. Серед досліджень останніх років найважливішими є праці архієпископа Ігоря Ісиченка «Григорій Сковорода і патристична традиція» [8], М. Поповича «Григорій Сковорода: Філософія свободи» [10], Л. Ушкалова «Біблійна герменевтика Г. Сковороди на тлі українського барокового богомислення» [11], Л. Ушкалова й О. Марченка «Нариси з філософії Григорія Сковороди» [12]. Л. Ушкалов у зазначених працях переконливо довів, що напрям екзегетики Г. Сковороди був настільки радикально критичний, що він розходився з усіма староукраїнськими богословами, адже більшість з ним розуміла Святе Письмо буквально як історію всесвіту і Боговтілення (Дмитро Ростовський (Туптало), Стефан Яворський, Паїсій Величковський, Георгій Кониський й ін.), а решта відносно ліберальних діячів дозволяла собі не більш ніж критично сприймати старозавітну частину Біблії (Феофан Прокопович).

Розвідки В. Білодіда «Сковорода – містик і сотеріолог» [13], І. Валявко «Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи» [14], С. Бондара «Езотерична нумерологія й есхатологія Г. Сковороди» [15], кандидатські дисертації Т. Грибкова «Німецька містика і Григорій Сковорода у європейській ірраціоналістичній традиції» [16], Л. Шаміної «Російська релігійна філософія другої половини XVIII ст.: Розенкрейцери і Сковорода» [17], зокрема публікація релігієзнавця Т. Борозинця «Обережно – Сковорода! Роздуми проти течії» (2013), у якій автор намагається довести, що містичне підґрунтя філософії Сковороди і пошук ним всеїдиної мудрості є «неактуальним для нашого соціального і культурного розвитку», оскільки нищить основи православної віри, «веде вітчизняну культуру до деградації, розпаду і знищення» [18], свідчать про актуальність подальших ґрунтовних студій у напрямку уточнення містичного підґрунтя філософської доктрини Г. Сковороди, зокрема, виявлення типологічно близьких його світоглядним установам представників європейського містицизму; проведення порівняльного аналізу літературних форм містичних доктрин.

М. Ковалинський вказав на Філона Іудеаніна (Олександрійського), Климента Олександрійського, Оригена, Ніла, Діонісія Ареопігита, Максима Сповідника та Іоанна Дамаскіна як на улюбленіших ранньохристиянських письменників Г. Сковороди. Проте в його доробку ми не знаходимо прямих відсилань на праці цих книжників, але з діалогу «... Жена Лотова» дізнаємося, кого він вважав за найкращих наставників, вважаючи їх «посланниками от совѣта божія», що справедливо тлумачили Святе Письмо: «Такові суть: Василій Великий, Іоанн Златоустый, Григорій Назіанзын, Амвросій, Ієроним, Августин, папа Григорій Великий и сим подобне» [19, с. 34].

Філон Іудей Олександрійський (I ст. н. е.) розрізняв «літеральний» та «закритий» сенси Святого Письма і заклав основи образно-символічного сприйняття світу як системи образів і символів, що було найголовнішим принципом читання Біблії і для Г. Сковороди.

Тож для обох Книга книг залишалася вмістилищем істини і всякого знання, обидва наголошували на необхідності її символіко-алегоричного тлумачення і вбачали зачатки істинного розуміння природи і всесвіту в язичницькій філософії дохристиянських мудреців. Однак цілком очевидно, що Г. Сковороду не могла влаштовувати проголошена у працях Філона ідея природної гріховності людини, уявлення про неподоланну прірву між індивідом та Богом, адже український мислитель наголошував на внутрішній аналогії людини і всесвіту, а проголошена Филоном думка про абсолютну відокремленість Бога від людини унеможлиблювала ідею самопізнання як гносеологічний принцип.

Типологічно погляди Г. Сковороди близькі з деякими ідеями церковного письменника Климента Олександрійського (II ст. н. е.), виразним представником ранньохристиянського символічного богомислення, надавши виразне сакрально-гносеологічне розуміння символічного образу, який має так «майстерно приховувати істину, щоб приховуючи, її висловити і, укриваючи, її виявити» [Цит за: 20, с. 52]. У притчі, яку так високо поціновував Г. Сковорода як засіб іносказання, Климент Олександрійський вбачав один з найкращих способів викладення речей, адже цей жанр не містить в собі головного сенсу, але натякає на нього й веде до його розуміння. У праці «Стромати», що є зібранням окремих думок і дослівно перекладається як «лоскутна ковдра», він розмірковує про універсальність символічних вчень, надаючи розлогі приклади символічного способу мислення, відображеного в єгипетських письменах, пророцтвах еллінських оракулів, піфагорійського символізму та магії чисел на рівні з міркуваннями про символізм Святого письма, алегоріях Ветхого і Нового Завітів [18]. Якщо Г. Сковорода був знайомий з цією працею, він очевидно схвально поставився до виокремлення Климентом давньогрецької тези «Пізнай самого себе», але з характером її тлумачення церковним письменником навряд чи б погодився. «...Вислів «пізнай себе», – писав Климент, – дуже багатозначний. Він вказує на те, що ти смертний і народжений людиною, нагадує тобі про те, що ти є у порівнянні з величчю Життя, не важливо, чи говориш ти, що ти знаменитий і багатий чи, навпаки, ти вважаєш, що ти багач, але людський толк не надає тобі привілеїв, тебе достойних. Пізнай, каже мудрець, звідки ти, за чийм образом створений, яка є твоя сутність, хто тебе сотворив і яке твоє ставлення до Бога і тому подібне...» [Цит за: 20, с. 52]. Як бачимо, Климент убачає таку прірву між Богом та людиною, що витлумачує ключовий для сквородинівської філософії вислів «Пізнай себе» у протилежному дусі, наголошуючи на віддаленні від усього тілесного і пов'язаних з ним пристрастей як найкращої доброчинності.

Символіко-алегоричне розуміння Святого Письма розвинув Ориген (III ст. н.е.). Як послідовник Філона і Климента, він розрізняв буквальний (доступний тілесному сприйняттю), моральний (як адекватний душі людини) і духовний, найглибший рівень екзегетики, що веде до досягнення Духу. В православній традиції, що сягає корінням ранньохристиянської апологетики, уявлення про трійцю *тіло-душа-Дух* завжди було предметом релігійної рефлексії, а Г. Сковородою потрактовувалося у дусі давніх книжників: Дух є сферою, де превалює і порядкує духовне начало людини, він є вищим проявом її духовної діяльності і закорінений у серці людини: «Душа моя в духа, а дух в серце мое преобразился» [5, с. 276], – пише він у діалозі «Бесѣда, наречення Двое, о том, что блаженным быть легко». Душа ж є єдиною ланкою між духовним (як вищим проявом духовної діяльності) і тілесним началом; є сферою, де духовне тісно поєднано з тілесним і впливає на нього («Діалог. Ім'я ему – Потоп Зміин»).

Найбільш повно християнське розуміння антропоцентричних ідей античної філософії викладене в трактаті Емеського єпископа Немесія (IV ст.) «Про природу людини», яку він вважає «мікрокосмом» (малим світом), адже та поєднує в собі смертне з безсмертним, розумне з нерозумним, чим становить аналог усього творіння. Типологічно близьким переконанням Г. Сковороди можна вважати світогляд засновника неоплатонічної школи Плотіна (III ст. н.е.), який розвинув античні ідеї антиномічності тварної краси (антитетику Д. Чижевський вважав найголовнішою рисою філософсько-

естетичних поглядів Г. Сковороди). Спільними моментами з переконаннями Г. Сковороди і неоплатоніків, передусім Плотіна, є уявлення про нероздільність матерії і духовної природи за онтологічним принципом предмет/тінь. Однак принципово відмінними від світлого й радісного світосприйняття українського філософа постають уявлення тих давніх мислителів про потворний характер всього матеріального і тілесного та суворий етичний ідеал неоплатоніків, котрі убачали шлях досягнення щастя в належній підготовці до потойбічного блаженства через єдність з первоначалом, на протигау глибокому переконанню Г. Сковороди у важливості самореалізації за покликанням на поцейбічному просторі.

Г. Сковорода дозволяє собі критично осмислювати приклади аскетичного служіння, не приймаючи їх за взірць і ідеал. У діалозі «Бесѣда, наречення Двое ...» він виступає противником сліпого наслідування прикладів аскези, адже кожна людина має пройти власний шлях духовного просвітлення: «Хочеш ли быть Павлом Фивейским? Антонієм Египетским или Савою Освященным? Лицемѣре! К чему же тебе финикова епанча Павлова? К чему Антоньевска борода, а Савин монастырь, капюшон Пахоміев?... Сей есть один только монашескій маскарад. Кая ж польза сею маскою сокрывать тебе мірское твое сердце? Да явишися человеком! Уклонися от зла. Оставь тѣнь. Стяжи себе мужей оных сердце» [5, с. 277].

Так, не відкидаючи значення духовного подвигу перших християнських святих Павла Фівського (IV ст.), пустельника Антонія Великого (Єгипетського) (IV ст.), Пахомія (IV ст.) і Сави Освяченого (V ст.), Г. Сковорода наполягає на необхідності не фізичного повторення їх вчинків, а наслідування сили їх духу. У діалозі «...Потоп Змійин» він навіть підлягає сумніву дослівне розуміння інтерпретаторами описів духовного служіння святих:

«Дух. Преткнулся толковник. Правда и приличность вопіет, да будет столп столповидным жилищем. Равно претыкаются іконописцы, вмещающие Симеона Столпника на колумнѣ, не на виноградной горничкѣ с балконом, как видно из притчи: «Созда точило и столп», сирѣчь горничку вовиноградѣ. Чему ты усмѣхнулася?

Душа. Вѣдаешь, господи, и тайная моя. В катедральном Софійском храме главная ікона, образующая дом премудрости, выставила седм колумны, поддерживающія стену. Нынѣ вижу их обман. Они Діогена загнали в бочку. Едино не ражжеванное слово раждает смѣшныя вздоры. Как можна жить в бочке или на колумне?» [19, с. 159].

Подібний критицизм Г. Сковороди був викликаний бажанням довести, що слава, хоча б породжена і справжнім духовним подвигом, залишається частиною земного світу, тоді як завданням людини є не показне, а внутрішнє духовне зміцнення.

Безумовно, вагомий вплив на формування світоглядних основ Г. Сковороди мали ідеї візантійського ритора, проповідника і отця Церкви Іоанна Златоуста (IV – поч. V ст.ст.), каппадокійських мислителів Василя Великого, Григорія Нисського, Григорія Назіанзіна та одного з крупніших мислителів християнського світу Псевдо-Діонісій Ареопагіта (V – VI ст.ст. н.е.), що розробили поняття світла як вищої духовної категорії у його зв'язку з красою божого задуму, що стало одним з ключових понять візантійської естетики і користувалося неабиякою популярністю в християнській культурі Київської Русі та органічно увійшло в естетику українського бароко. Псевдо-Діонісій був переконаний, що тексти Святого Письма є наскрізь символічними, адже знання про вищі істини містяться в символах, які прикликані одночасно її виявити й приховати. Недосяжна краса, вміщена всередині символу, веде до осягнення надсутнісного духовного світла. Наслідуючи погляди Діонісія, викладені в праці «Про небесну ієрархію», Г. Сковорода визнає без початковості світа, розуміючи природу Бога як «Безпочатковий Початок».

Таким чином, погляди Г. Сковороди й ранніх платонізуючих християнських письменників мають багато спільного у питаннях символізму всього сущого, ставлення до Біблії як до книги символів у контексті закорінення в традиції античної філософії, контрапунктом якої було вчення про Логос як єдине ціле і всеоб'єднуючу компоненту світу, а відтак духовні пошуки античних мудреців оцінювалися ними як справедливі

дохристиянські прозріння. Однак уявленням апологетів та отців Церкви про часове походження світу (крім Оригена) принципово протистоїть глибоке переконання Г. Сковороди у безпочатковості світу й вічності матерії. Відмінними від суджень Оригена постає упевненість у наявності непізнаваних рис Бога на противагу думці про іманентні ознаки його трансцендентної сутності.

Серед отців Церкви Г. Сковорода згадує Августина (IV-V ст.ст.), посилаючись на працю останнього «Confessiones», і віддає йому першість через проголошену в указаній праці ідею самопізнання. «Сповідь» Августина значною мірою вплинула і на сучасників, і на представників подальшого літературного руху країн європейського регіону (Данте, Петрарка, Б. Паскаль, Ж.-Ж. Руссо, Л.Толстой та ін.). Історія звернення грішника (I-VIII кн.) яскраво відображає дихотомію язичницького і християнського начала в епоху пізньої античності: *юнак-язичник/ засновник монашої общини; член тайної секти маніхейців / борець з ересями; римський оратор / християнський теолог, укладач системи середньовічного світогляду*. Дихотомію відбито й у назві книги: «Confessiones» передбачає наявність сповідуваних віри (у множині). Це поняття було не досить вдало перекладене як «Сповідь» з огляду на значення лексеми confessio (в однині) як «покаяння», «вдячність». Г. Сковороду, очевидно, цей твір надихнув через майстерне відображення Августином прикладу рятівного слідування своєму життєвому покликанню («сродністю» до богослов'я). Але якщо художнє змалювання шляху гідної самореалізації за покликанням знайшло схвальний відгук у його міркуваннях, то, напевне, залишалися неприйнятними переконання Августина в ідеї первородного гріха, що нівелює значення людини та стверджує ставлення до церкви як охоронительки благодаті й центру спасіння.

У листуванні Г. Сковороди маємо окрему згадку про відомі йому праці єгипетського ченця Євагрія Понтійського (IV – поч. V ст.ст.), званого як послідовника Оригена. Через те, що погляди Євагрія були засуджені на V Вселенському Соборі як еретичні, його ім'я замовчувалося в книгах наступних богословів, однак інтерес до них не згасав. Доробок Євагрія залишався авторитетним і з'являвся під іменем Ніла Сінайського. Г. Сковорода із задоволенням цитує його у листі до М. Коваленського (№ 52), наводячи типову для середньовічної естетики думку про високе призначення чернецтва, яке обирається за покликанням серця [19, с. 313-314].

Як бачимо, існує багато спільного у світогляді Г. Сковороди, давніх християнських письменників і отців Церкви. Проте, жодного з них не можемо вважати цілковитою предтечею українського мислителя, який творчо і вибірково осмислював духовне надбання ранньохристиянських мисленників, залишаючись найбільш близьким до ідей Платона, персоналістськи ним витлумаченим.

Г. Сковорода сміливо обґрунтовує і доводить свою думку про те, що всі релігії є варіаціями однієї релігії, адже мають однакове походження, завдання і цілі у своїх найвищих проявах. Переконання в багаторазовості боговтілення (Христос – Мойсей – Ілія) принципово суперечило працям отців Церкви, в яких Христос постає центральною точкою світогляду (за винятком Оригена). Так само скептично Г. Сковорода ставиться і до чуда вираження божого промислу, вважаючи таким лише факт боговтілення. Він сміливо вводить позбавленого матеріальних ознак триєдиного християнського Бога в емпіричну сферу, залишаючись переконаним у дуалізмі Бога і світу (ширше – ідеї і речі). У філософсько-релігійній систематичі Г. Сковороди внутрішній досвід людини постає головним фактором і критерієм пізнання світу.

Все поверхове, розважальне, видовищне, притаманне світській культурі, розуміється митцем як утрата вміщеного у власній душі божественного начала. Сліпе ж наслідування церковних обрядів, які за своїм призначенням мають наблизити віруючого до божественної мудрості, є також об'єктом жорсткої критики філософа. Розуміння Г.Сковородою *обряду як загадки*, що веде до богопізнання, сягає корінням давніх містеріальних дій, поширених в культурі античної Греції (Єлевзінські таїнства), що отримали розвиток і в християнській культурі (літургійні дійства). Але вже в традиціях

християнського засудження лицедійних вистав, Г.Сковорода співвідносить світ (уособлений в образі «нарум'яненої мавпи») з театром, які відволікають від справжнього духовного збагачення. Як відомо, релігійні уявлення Г. Сковорода відрізняються єретичним критицизмом у трактуванні святості церковних обрядів, особливостей розуміння Біблійних текстів. Тож, обрядові дії він також співвідносить з *театром* із включенням характерних для останнього концептів *маски, опери, ширми, завіси*: «Сіи всѣ церемоніи, ежедневно, как на театрѣ, представляемыи, тайным мановеніем давали знать, чтоб человек вникнул во внутренности свои и со временем добрался бы до увидѣнія Божія» [5, с. 232]. Особливістю розуміння Г.Сковородою релігійної епістемі сучасності стає критичне до неї ставлення, попередження про можливість захоплення тільки зримою стороною архітектурної величі культових споруд, або магією обрядових дій, що призведе до підпорядкування особистості зовнішній стороні релігійного служіння і втрати головного – особистого зв'язку людини і Бога.

Богословські погляди Г. Сковорода не відповідали ортодоксальному православ'ю та були близькими поширеним у Європі протестантським умонастроєм. Типові риси протестантських умонастроїв у філософсько-релігійному світогляді українського любомудра відобразились у неприйнятті зовнішньої церковної обрядовості, сповідуванні права вільного тлумачення Біблії, шляхів осягнення Бога у власному серці та індивідуалізмі. Принципові відмінності переконань Г. Сковорода від європейського протестантизму полягають в відкиданні будь-яких братств чи общин з чітко визначеними нормами колективної етики та принциповому для Сковорода проповідуванні символіко-алегоричного способу тлумачення Святого Письма. За переконанням українського мислителя, розуміння Біблії як символічного світу продукує уявлення про духовний світ як ідеальну «країну і царство любові», що живе згідно з божественними/космічними законами і не має нічого спільного із земним прототипом суспільного життя, що спостерігається у протестантизмі. Гуманістична етика українського любомудра сягала корінням ідей європейського Відродження, утворюючи дивний симбіоз протестантсько-ренесансного релігійного мислення, яке заклало основи неакадемічного російського богослов'я XIX-XX ст.ст. Втім, незважаючи на близькість філософсько-релігійних поглядів Г. Сковорода до протестантського релігійного світогляду, він завжди залишався у культурному просторі православно-містичної екзегези.

1. Чижевський Д. Філософія Г.Сковорода / Д. Чижевський. – Харків: Акта, 2003.

2. Шевчук Т. С. Традиції німецького пієтизму в естетичних поглядах Г. Сковорода / Т. С. Шевчук // Україна і Німеччина : Етно-культурні, лінгво-дидактичні та мистецько-духовні обміни, взаємозв'язки та взаємовпливи. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. – С. 180-192.

3. Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура / Л. Ушкалов. – Харків : Знання, 1997. – 180 с.

4. Шевчук Т. На перехресті епох: антична література у творчості Григорія Сковорода. – Ізмаїл : СМІЛ, 2010. – 360 с.

5. Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. [Під ред. В. І. Шинкарука, В. Ю. Євдокименка, Л. Є. Махновця. Вст. ст. В. І. Шинкарука, І. В. Іваньо]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. I.

6. Срезневский И. И. Отрывки изъ записок о старцѣ Григоріѣ, украинскомѣ философіѣ / И. И. Срезневский // Утренняя звезда. – Харьков, 1833. – Кн. 1.

7. Эрн Вл. Г. С. Сковорода. Жизнь и учение / Вл. Эрн. – М. : Тов-во типографіи А. И. Мамонтова, 1912. – 290 с.

8. Ісиченко Ігор. Григорій Сковорода і патристична традиція // Григорій Сковорода і антична культура : Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 280-річчю від дня народження Г. С. Сковорода (19 листопада 2002 р.). – Харків, 2002. – С. 12-15.

9. Климент Александрийский. Строматы (пер. с древнегр. Е. В. Афонасина). (Центр

изучения древней философии и классической традиции). Режим доступа : <http://www.nsu.ru/classics/stromateis/index.htm>

10. Попович М. Григорій Сковорода: Філософія свободи. – К. : Майстерня Білецьких, 2007. – 256 с.

11. Ушкалов Л. В. Біблійна герменевтика Григорія Сковороди на тлі українського барокового богомислення // Збірник Харківського історико-філологічного товариства: Нова серія. – Харків, 1999. – Т. 8. – С. 23-44.

12. Ушкалов Л. В., Марченко О. В. Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків : Основа. – 1993. – 152 с.

13. Білодід В. Сковорода – містик і сотеріолог // Сковорода Григорій: Ідейна спадщина і сучасність / Збірка наукових праць. Відп. Ред. І. П. Стогній, проф.: вид-во Ін-ту філософії НАН України. – К., 2003.

14. Валявко І. Джерела містичного світогляду Григорія Сковороди: спроба наукової ретроспективи // Сковорода Григорій: Ідейна спадщина і сучасність. – К., 2003.

15. Бондар С. Езотерична нумерологія й есхатологія Г. Сковороди // Сковорода Григорій: Ідейна спадщина і сучасність: Збірка наукових праць – К., 2003.

16. Грибков Т. В. Німецька містика і Григорій Сковорода у європейській ірраціоналістичній традиції: Автореф. дис. ... к. філос. н.: 09.00.05 / Львівський нац. у-т ім. І. Франка. – Л., 2006.

17. Шамина Л. А. Русская религиозная философия вт. половины 18 в.: Розенкрейцеры и Сковорода: Автореф. дис. ... к. философ. н.: 09.00.03 / Рост. гос. ун-т. – Ростов-на-Дону, 1998.

18. Борозенец Т. Осторожно – Сковорода! Размышления против течения / Церковная психология. Блог от 20 мая 2013 г. Режим доступа: <http://cpgazeta.ru.blogspot.com/2013/05/blog-post.html>

19. Сковорода Г. С. Зібрання творів у 2-х т. [Під ред. В. І. Шинкарука, В. Ю. Євдокименка, Л. Є. Махновця]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. II.

20. Бычков В. В. Малая история Византийской эстетики [Под ред. А. А. Маркова]. – К. : Путь к истине, 1991. – С. 52.

Shevchuk T. Grigoriy Skovoroda God-seeking in the Context of the Early Orthodox Christianity Spiritual Wisdom

The article deals with an attempt to explore the metaphysical foundation of the philosophical doctrine of G. Skovoroda ideas in the context of early Christian Orthodox mystical exegesis, due to significant differences of Ukrainian thinker views with the canonical positions of basic Christian theological and philosophical doctrines. In this study, it is our intention to highlight the comparative view of the similarities and differences of G. Skovoroda doctrine with the God view of Philo of Alexandria, Clement of Alexandria, Origen, Augustine, Plotinus and others.

The spiritual heritage of G. Skovoroda played a significant role in the formation of non-academic theology of the eighteenth century, based on the philosophy of God-seeking. At the heart of God-seeking as a cultural phenomenon are religious and philosophical quest for ways to understand God, metaphysics of the world order, places in him human and civilization. In the Russian Empire, the divine revelation took shape in the religious-philosophical direction with the focus the search for a new understanding of God, the Church, the world, man and culture beyond the limits of Orthodox dogma and historical Christianity with the aim of creating a new syncretic religion based on the principles of Christianity and, accordingly, a new church, which will overcome the historical differences in the sense of sacred texts and rites and will bring renewed Christianity to the whole world of culture.

Anthropocentric issues in the philosophical and aesthetic ideas of G. Skovoroda have sources in the Greek-Roman culture, accumulated in principle knowing themselves (nosce te ipsum), as well as the patristic gnostic tradition, reflected in the Bible's understanding as a system of allegorical-symbolist images (Justine), the statement of proximity of views pagan and Christian thinkers and varieties of symbolic-hieroglyphic writing (Clement of Alexandria); the treatment of the ontological mode of the nature of the visible / invisible (Origen), the person as a microcosm (Nemesis, Georgy of Nyssa), which allows researchers to find out numerous religious, cosmological, mystical, biblical, historiosophical, culturological layers. In the teachings of G. Skovoroda, they are reduced to modifications of a single general idea – the ways of knowing the invisible divine nature, the internal laws of being through the comprehension of man's inner essence, whose nature is indivisible and cosmic. The humanistic basis of the philosopher's thinking offers the solutions of the problem of happiness through the disclosure of the divine nature of man and his self-disclosure by searching for his own inclinations of labor, which will form a coherent development of society as a whole.

Typical features of Protestantism in the philosophical and religious outlook of G. Skovoroda were reflected in the rejection of external church ceremonies, the practice of the right to freely interpret the Bible, the ways of comprehending God in their own hearts and in individualism. Principal differences in G. Skovoroda's ideas of European Protestantism consist in the rejection of any fraternity or community with clearly defined norms of collective ethics and in following the symbolic-allegorical method of interpreting the Holy Scripture. According to the belief of the Ukrainian thinker, the understanding the Bible as a symbolic world produces an idea of the spiritual world as the ideal of «Country and Kingdom of Love», living in accordance with divine / cosmic laws, and has nothing to do with the earthly prototype of social life that is observed in Protestantism. The humanistic ethics of the Ukrainian thinker became goes to the ideas of the European Renaissance, forming the awesome symbiosis of the Protest-Renaissance religious thought, which laid the foundations of non-academic Russian theology of the nineteenth and twentieth centuries. However, despite the proximity of philosophical and religious views of G. Skovoroda to the Protestant religious worldview, he has always remained in the cultural space of the Orthodox-mystical exegesis.

The study can be useful to both theorists and practitioners who have specific responsibilities in the field of Philosophy, Cultural and Comparative Studies.

Key words: *God-seeking, early Christian, mystical, exegesis, spiritual reflection.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-21

УДК : 130.2 : 94(477) Винниченко

ВОЛОДИМИР ВИННИЧЕНКО ПРО УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРНУ САМОІДЕНТИЧНІСТЬ

(на матеріалі книги «Відродження нації»)

Л. Рева-Лєвшаківа

доктор філологічних наук, професор,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

У статті постає питання української культурної самоідентичності на матеріалі книги «Відродження нації» В. Винниченка. До аналізу залучені філософські, соціологічні, культурологічні думки автора про основи державоутворення української нації. Одними з основ є збереження мови, культури, історії, пам'яті українського народу. Окремо звернуто увагу на літературно-художню своєрідність твору.

Ключові слова: самоідентичність, українська культура, ментальне самовираження, самобутність.

Питання української культурної самоідентичності посідає вагомe місце не тільки в соціологічних, психологічних чи культурологічних науках, але й в літературі, зокрема художній, публіцистичній чи щоденниковій. Яскраві історико-художні та художньо-літературні приклади вболівання за українську національну ідентифікацію створили М. Грушевський, В. Вернадський, В. Винниченко.

Різножанрова й багатотематична спадщина В. Винниченка відрізняється українонаціональним тяжінням й патріотичною обережністю щодо збереження рідної культури у будь-яких обставинах. Так сталося, що задум книги «Відродження нації» з'явився у письменника під час еміграції у Швейцарії. Це був складний період активної особистості, котра стала політичним вигнанцем з особистісним визначенням «колишній»: колишній лідер Української соціал-демократичної робітничої партії, колишній заступник Голови Центральної Ради, колишній Голова Генерального секретаріату, колишній керівник Українського Національного Союзу, колишній Голова Директорії Української Народної Республіки. Можемо тільки здогадуватись, якого б державного розвитку набула країна, коли б збереглися політичні позиції В. Винниченка на тривалий час. Але доля розпорядилась так, що соціальна дієвість була посунута дієвістю творчою, щоправда через вимушену позицію соціовакууму, котрий відчувається у щоденникових записях письменника. Загальновідоме питання «що робити?» поставало неодноразово перед автором, котрий відчував власну трагедію як людини, громадського діяча, творчої особистості. Українська культурна самоідентичність набула ще більшого загострення в умовах чужини й віддалення від рідних ландшафтів, культурного оточення, ментального самовираження. З лютого по березень 1919 р. автор вагався щодо майбутньої праці, адже він «зарікався втручатись у політику». Однак, власна свобода й працелюбність перемогли внутрішні заборони й коливання. Так з'явилась праця «Відродження нації», робота над котрою датується двома роками (1919-1920 рр.) швейцарської еміграції письменника.

Жанрове визначення книги має певну полемічність, оскільки до історичних подій додано художність викладу, суб'єктивнісні уявлення й творча імпресія. Твір однаково цікавий з боку історичних, соціологічних, філософських та філологічних дослідів. Акцентами книги є дві історичні події: проведення II Всеукраїнського військового з'їзду (початок червня 1917 р.) та проголошення I Універсалу УЦР (10 червня 1917 р.). Не зважаючи на історичну підоснову «Відродження нації», у книзі постають різні питання, одним із яких є питання української культурної самоідентичності. Вартісність цього

документа в його художньо-історичному викладі авторського задуму-розповіді про події створення нової української державності під час кривавого соціального заміщення. Ціннісним є й те, що В. Винниченко був не тільки учасником, але й організатором описуваних подій.

Філософсько-політичне та художньо-ідеологічне навантаження книги надає можливість говорити про її спрямування на ідею визначення української культурної самоідентичності. Саме поняття автор не використовує у творі, скоріш за все воно не було йому знайоме, бо з'явилося дещо пізніше та ще й як тотожне до поняття *ідентичність*. Хоча останнє було введене на початку XX століття З. Фройдом до практики психоаналізу. Пізніше стало використовуватись в соціології, культурології, філософії, літературознавстві. З погляду на сьогодення поняття *самоідентичність* вкрай важливе для визначення культурної й ментальної належності, адже людство відрізняється своєю культурно-ментальною своєрідністю. Варто додати, що у світовій спільноті людства українці мають власну культурну самобутність, що визначається як самоідентичність. У цьому питанні В. Винниченко надавав більшої уваги становленню української державності. Авторські міркування з теми державотворення на українському самобутньому ґрунті надають можливість говорити про вболівання, збереження, специфіку й проблеми щодо наявності, становлення та визначення української культурної самоідентичності.

Основній ідеї книги підпорядкована сюжетно-композиційна будова, яка створює логіку мислення автора як політика, громадянина і творчої особистості. Автор вказує на основні «кроки, що цілком оправдано можуть бути названі добами» України цього періоду, варто згадати їх: доба Центральної Ради з двома періодами (перший – революційної організації державності й морально-правової влади; другий – юридично-правової державності), доба Гетьманщини, доба Директорії, доба Отаманщини. Не зважаючи на чотирьохетапне поділення українського історичного розвитку зазначеного періоду, композиція книги має три частини, дві з яких присвячені добі Центральної Ради і названі за визначенням двох періодів, третя частина «Доба Гетьманщини» містить послідовність викладу наступних етапів, котрі вказані в передмові до книги. Варто зауважити, що назви розділів та підрозділів не несуть емоційно-забарвленого навантаження, вони відкривають суть державного руху з елементами патріотичних сподівань і розчарувань, як-то: «перший крок до шляху організації державності», «боротьба за перші підвалини автономії», «українізація війська», «Центральна Рада проголошує автономію України», «перемога українства», «основна хиба української демократії», «фальшиве розуміння національно-української державності», «боротьба за “свою лінію”», «на порозі нової доби». У цих назвах помітна суб'єктивізація ставлення, хоча вони конкретизують певні кроки-історичні події.

Присмак емоційного забарвлення відчувається у малих поділах на підрозділи, а саме: розділи трьох частин поділяються на ще менші підрозділи. Саме у цих малих назвах історичних фактів В. Винниченко намагався відтворити загальну думку щодо малого сюжету-події, як частки великої події. Так, книга рясніє авторськими крилатими висловами: «Старий Деспот і Товарні Джентельмени», «Хрест на могилі нації: “Не було, немає й бути не може”», «Сепаратизм від загибелі», «Орієнтації: на руську ласку, на німецький штик і на себе», «Простодушність недобитого родича», «Рація ніби знайшлась», «Пробуджена Ніжність», «Промови в кабінеті й ляпаси на кухні», «Знамените “але” на різних підлевах», «Край сентиментальностям», «Рукавичку кинено», «Надаремне вопіючий чорний голос», «Кому охота битись за чуже?», «Теплий лід», «Руки вгору! Гаманець, життя і честь!», «Хоч навздогін пацнути копитом», «Заручини хуторянки з товарним джентельменом», «Вигнання хуторянки з хутора», «Обпльована мати», «Свято поєднання й “Мертворождений”». Є в назвах міфологічна мотивація – «Від Пілата до Каіафи»; використане прислів'я – «Бачили очі, що купували, їкте, хоч повилазьте»; іронія ставлення: «Німецько-поміщицько-офіцерські літературні твори». У багатьох назвах

помітна експресія виразу, мабуть загальний накал кричущого стану не відпускав письменника, це ж підтверджують доволі часто використані окликові знаки щодо минулих подій й майбутніх сподівань.

Кричущий стан автора є підтвердженням його вболівання щодо образливих заперень про неіснування національної спільноти українства. Так, він сперечається з умовними опонентами-ворогами: *«Ми – не нація? Ми – не сильні? Добре. Ми покажемо не в теорії, не в резолюціях, не в посиланнях на справедливість, а в житті, в фактах його, в усіх проявах, сторонах і явищах його, що ми ще не задушені, що ми хочемо, можемо й будемо жити, що ми словом – нація й що маємо сили для того, щоб бути нацією»* [1, с. 32]. Не менш емоційного накалу набуває проголошення *принципу самоозначення нації*. До розкриття цього принципу автор підходить творчо, використовуючи уяву митця, котрий бореться із умовною «буденною, емоційальною істотою», що «опинається, викручується, шукає бічних виходів» заперечення й непогодження із визначальною характеристикою: *«З одного боку – принцип самоозначення націй; хороши собі, чесний, гуманний принцип, цілком відповідаючий “чистому розумові” руського “мозговика”. Крім того – принцип цей так виразно вже здійснюється; так голосно, повно й безсумнівно “означає” себе народ; такі комплікації можуть вийти, коли далі опинатись цьому самоозначенню. Отже, ясно, що треба цілком погодитись з цим явищем, признати його й вітати принцип самоозначення. Так говорить і “чистий”, і “практичний” розум інтелігента»* [1, с. 67]. Вживане слово *самоозначення* цілком відповідає пізніше з'явившомуся слову *самоідентифікація*. Умисно зберігаючи авторське лексичне вживання, ми намагались звернути увагу на різницю використання українських лексичних форм за часів написання тексту і сучасних лексичних норм.

Цікавим виявляється те, що не зважаючи на масштаб праці, автор з перших до останніх рядків лишається на однакових позиціях гуманізму. Якщо визнавати філософічний нахил твору, то внутрішні сперечання мають бути, помітні вони й у В. Винниченка, але це не стосується загальновизначеного шляху людяності. Варто згадати час не тільки написання твору, а й подій, котрі набували найжорстокіших актів по знищенню численної кількості не тільки дорослих, але й малих, не тільки міцних ворогів, але й безсилих соратників. Власні позиції автор зберігає, це надає творові непросту канву художності тексту з його ідеологічними гаслами й фактографічними документами.

На думку автора, культурна ідентифікація не може спиратись на тупість, дикість, кров, насильство, неймовірне страждання. В. Винниченко стверджував, що людство має зберегти власну свободу, веселість, радість. Тому він пропонує свій варіант творення соціокультурної громади українців, яку назвав *колектократизацією*. Цікавою є суть такого варіанту, котра полягає в поєднанні еволюційного й революційного шляхів переходу до нового суспільства. Це лексичне нововведення означало виявлення «права на самоозначення» і мало певні проблеми свого утвердження, оскільки історично «відчуло на собі тяжку лапу деспота» і було загнане у підполля, коли було заборонено *«всьяке голосне друковане слово на українській мові, коли за одну належність до української нації садовили людей у тюрми, гнали в скотячих вагонах у заслання, мордували місяцями в страшних “участках”, коли отверто й цинічно заявлялось, що нарешті настав час остаточної загибелі українства й ту загибель усі реакційні течії Росії провадили в життя з сласністю й потиранням рук, коли нас обкидувалось болотом, інсинуаціями, прокльонами й коли за нас не чулось майже ні одного голосу, – цілком натурально, що ми тоді найбільше, найвиразніше почували себе чужими, ворожими цій проклятій “тюрмі народів”»* [1, с. 68]. Така історія стосунків між двома народами, щоправда належить нищення української культури й історії владі, а не простому людству. Українсько-народне ж виборювало свій шлях через оптимізм ставлення (адже «лапа

лапою, а життя життям»): *«Всякий хоч трошки свідомий, хоч трошки чулий на біль і страждання українець був за тих часів запеклим мрійником, фантастом, жагучим творцем таких намірних комбінацій, які кінець кінцем увільняли нас з тюрми. Тут є корінь сепаратизму. Ми всі хотіли сепаратуватись від насильства, від самодержавної руки, від ганебної смерти»* [1, с. 68]. Автор задається риторикою питань: в ім'я чого *«сотні тисяч мирних працівників, творців і виробників здорових, простих, житєвих цінностей троцилися гарматами й трупом устиляли шлях якимсь там крамарям і торгашам до великої всесвітньої поживи?»*. Відповідь на питання від художньо будує, залучивши відомий міф зі Старого Заповіту: *«в ім'я того, щоб нас уже остаточно, до щенту було задушено тоді, нас, українство, того недодушеного Авеля, кров якого 250 літ вопіяла до неба й до совісти всякого порядного, не задурманеного цею кров'ю чоловіка?»* [1, с. 68]. Але В. Винниченко надає оптимістичних висновків щодо витривалості українського народу та невмирущості за будь-якої ніщивної сили. Пояснення автор надає через розуміння інстинкту життя. Наведемо цей уривок без купюр, занадто художньо-літерна його вартісність: *«Велика, таємна, нерозгадана людським розумом сила, що зветься на людській мові інстинктом життя, дала людині любов до самої себе, як необхідний засіб піддержування життя в собі та навкруги себе. Людина, що має живий, свіжий, здоровий інстинкт життя, мусить любити все, що дає їй це життя що, зберігає його, що відновлює, зміцняє життєві її сили. Тому людина любить найздоровішу, найсвіжішу добу свого існування, – дитинство, юнацтво. Теплим зворушенням, сумною ніжністю віє від образів, від спогадів тої пори, коли так свіжо, так нерозтрачено буяли сили життя. І непереможна, вдячна, трохи навіть містична через свою непереможність і нерозгаданість любов живе в душі людини до всього того, серед чого відбувалась найкраща доба її існування – до тих людей, до тої місцевості, до тих будинків, рослин, звірят, до мови тих людей, до крику тих звірят, до всіх явищ, які сприяли, які були хоча би свідками зросту її життєвої сили. В цьому є корінь і основа національного чуття. Через це національна свідомість і любов до своєї нації не знає ні клас, ні партій, ні віку, ні полу. І визискуваний пролетарій, й визискувач-буржуа однаково люблять себе й все те, що дає їм підтримує в них владичню, могутню силу»* [1, с. 18].

Не зважаючи на історичну підоснову книги, твір дещо нагадує «Утопію» Т. Мора. Оскільки В. Винниченко запропонував свій варіант створення державності, котра будується на принципах самоідентичності, адже народ має свою *«законну гарну, влучну формулу: «Хай живе вільна Україна!» Хай живе його дитинство, хай живе та мова, на якій його мати співала йому колискових пісень, хай живуть ті гаї, ті степи, які соками й духом своїм жили його, хай живе та пісня, якої співали вечорами його товариші парубки й дівчата “на улиці”»* [1, с. 18].

У поглядах з української культурної самоідентичності В. Винниченко пройшов шлях від прихильника культурно-національної автономії України до визнання необхідності відродження самостійної української державності. Розв'язання українського питання він підпорядковував вирішенню завдання соціальної свободи народу. Віддаючи пріоритет саме національній культурній свободі В. Винниченко у книзі «Відродження нації» гостро ставив питання щодо збереження самоідентичності нашого народу.

1. Винниченко В. К. Відродження нації / В. К. Винниченко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до книги: http://ukrlit.org/faily/avtor/vynnychenko_volodymyr_kyrylovych/vynnychenko-vidrozhennia_natsii.pdf

Reva-Lievshakova L. Volodymyr Vynnychenko on Ukrainian cultural self-identity (on the material of the book «The Renaissance of the Nation»)

The question of Ukrainian cultural identity is important not only in sociological, psychological or cultural sciences, but also in literature, in particular, in artistic, journalistic or diary. Bright historical-artistic and artistic and literary examples of perspiration for Ukrainian national identity were created by M. Hrushevsky, V. Vernadsky, V. Vynnychenko.

Various-genar and multi-thematic heritage of V. Vynnychenko differs by Ukrainian-national attraction and patriotic caution in preserving his native culture in all circumstances. It so happened that the idea of the book «Revival of the Nation» appeared in the writer during the emigration in Switzerland.

Ukrainian cultural identity became even more exacerbated in the conditions of a foreigner and distance from native landscapes, cultural environment, mental expression. From February to March 1919, the author was hesitant about future work, because he «had sued to interfere in politics». However, their own freedom and hard work won internal bans and fluctuations. Thus, the work of the «Revival of the Nation» appeared, the work of which dates back to two years (1919-1920) of the Swiss emigration of the writer.

The genre definition of the book has a certain polemic, since the historical events added the artistic presentation, subjective representations and creative impression. The product is equally interesting on the part of historical, sociological, philosophical and philological experiments.

In the views on Ukrainian cultural self-identity, V. Vynnychenko walked from a proponent of the cultural-national autonomy of Ukraine to the recognition of the need for the revival of an independent Ukrainian statehood. He was subordinated to the solution of the Ukrainian issue to the solution of the problem of social freedom of the people. Taking priority to the national cultural freedom V. Vynnychenko in the book «Revival of the nation» sharply raised the question of preserving the self-identity of our people.

Key words: *self-identity, Ukrainian culture, mental self-expression, identity.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-22

УДК 82.09-1(477.74)

КОРДОЦЕНТРИЧНИЙ КОД ХУДОЖНЬОЇ АНТРОПОЛОГІЇ ПОЕТІВ ПРИДУНАВ'Я

Г. Райбедюк

*кандидат філологічних наук, професор,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті вперше розглядаються домінанти художньої антропології митців придунайського регіону як специфічне літературне явище. Досліджуються джерела й витоки антропософських, естетичних і культурологічних поглядів чільних представників літературного простору Придунав'я (М. Василюка, В. Виходцева, Т. Кібкало, В. Рєви, В. Сімейка). Основна увага акцентується на виявленні та характеристиці індивідуальних естетичних модусів текстуалізації кордоцентризму як іманентного коду національної філософсько-естетичної традиції в авторському тексті кожного з поетів. Виявляються репрезентовані ними гуманістичні цінності в загальному контексті культури як інтегральної цілісності.

Ключові слова: *авторський текст, поезія, кордоцентризм, концепт «серце», антропологічна парадигма, індивідуальний модус, традиція, культурний простір, гуманізм.*

Українське Придунав'я є унікальним культурним ландшафтом і в художньому часопросторі оприявнює вельми цікавий мистецький феномен. Літературні традиції краю пов'язані з іменами багатьох відомих письменників (І. Котляревського, О. Пушкіна, Х. Ботева, М. Коцюбинського та ін.). У цьому контексті «вияскравлюється ліричне гроно поетів, чия творчість, з'явившись на літературному виднокрузі останніми десятиліттями минулого століття, стала свого роду візитівкою культури придунайського краю в загальнонаціональному духовному просторі» [1, с. 60]. Їх доробок репрезентують такі знакові збірки віршів: «Серце на долоні бандури» М. Василюка (Ізмаїл, 2005), «Дзвони вічного добра» (Ізмаїл; Кілія, 1998) та «Полум'я кульбаб» (Одеса, 1998) В. Виходцева, «Дві мови – два крила» (Ізмаїл, 2005) і «На Дунаї хвиля грає» (Ізмаїл, 2017), Т. Кібкало, «Добро заволодіє світом» (Ізмаїл, 2007) та «Обітниця любові» (К., 2013) В. Рєви, «Дунайська легенда» (Ізмаїл; Кілія, 2001) й «Першоцвіт кохання» (Ізмаїл; Кілія, 2002) В. Сімейка та ін.

Кожен з означеного кола митців промовисто заявив про власне авторське «Я», засвідчив широку мотивно-образну палітру відтворення світу, виявив майстерне володіння словом та вишуканий художній смак. Водночас простежуємо в їх ліриці спільні домінанти. Це, передовсім, апологетизація краси придунайського краю, поетизація міфологеми Дунаю як невід'ємної складової структури Космо-Психо-Логосу (за Г. Гачевим), актуалізація історіософської проблематики тощо. В цьому ракурсі на особливий статус претендує тематичний спектр, що формує гуманістичний потенціал творів як сутнісне джерело художності. Йдеться про зорієнтованість на особистісне начало, людину як центр буття, що структурує антропологічну матрицю авторського тексту. Ключем його дешифрування, як, власне, індивідуального стилю кожного з поетів Придунав'я, можна визнати сковородинівську антропологію філософії серця, афористично сформульовану давньоукраїнським мислителем у його відомому діалозі «Наркіс. Розмова про те: Пізнай себе»: «Серце твоє є голова зовнішностей твоїх. А коли голова, то сам ти є твоє серце» [2, с. 164]. Проте означений напрям інтерпретації поезії придунайських митців слова ще не ставав об'єктом спеціального наукового осмислення, що й засвідчує актуальність порушеної у статті проблеми.

Тим часом саме антропософський аспект (концепція світу й людини) кваліфікують як одну з базових характеристик стилю письменника, філософсько-естетичну категорію, «тісно пов'язану зі структурами авторської свідомості, її філософськими, естетичними, релігійними та іншими основами» [3, с. 11]. Таким чином, актуальність розгляду заявленого аспекту лірики придунайських митців підсилюється теоретичними колізіями сучасного літературознавства, новими підходами до інтерпретації тексту. Йдеться про літературознавчу антропологію, означену Л. Тарнашинською як «новий методологічний проект у дзеркалі філософських аналогій» [4], як актуальну наукову пропозицію, котра передбачає, за словами Я. Поліщука, «новий спосіб інтерпретації художнього тексту, в основі якого лежить визнання суб'єктивного, гуманістичного елемента» [5, с. 116].

Шляхи репрезентації митцями Придунав'я гуманістичних цінностей у загальному контексті культури як інтегральної цілісності визначили мету нашого дослідження. Його основними завданнями передбачено виявлення та характеристику індивідуальних естетичних модусів текстуалізації кордоцентризму як іманентного коду гуманістичної концепції людини і світу в авторському тексті кожного з поетів, з'ясування динаміки творчої адаптації в ньому філософії серця, що її «увиразнили в українській антропологічній думці як домінують філософам Г. Сковорода і П. Юркевич» [6, с. 166].

Наукове студіювання художнього доробку поетів Придунав'я функціонує переважно в межах мотивної структури, джерел формування тексту, жанрово-строфічних особливостей лірики тощо. Цілісне ж уявлення про їх домінують теми як константи стильового вияву було б значно повнішим за умови ширшого розгляду філософсько-естетичних засад поетики, складових художньої аксіології, особливостей світобачення. Митців Придунав'я поєднує чимало суголосних світоглядно-естетичних аспектів, що маркують художню антропологію, зокрема, гуманістична спрямованість і віталістичний пафос, зосередженість на онтологічних проблемах буття і сенсопошуку, протиставлення, сакрального й профанного (В. Виходцев: «Нема в нас вічного житла / Все тимчасове піде з нами» [7, с. 3]; Т. Кібкало: «Молитвами вчасно / Вилікуйте душі, / Щоб не загубились / У густій імлі» [8, с. 92]; В. Рева: «Мені – те поле перейти, / Мені – його перелетіти» [9, с. 73]; В. Сімейко: «Різних проблем / Шукаю рішення. / Чи знайду, чи ні?...» [10, с. 80]; М. Василюк: «Веди мене вперед, моя дорого, / Лиш про одне благаю – не згубись!» [11, с. 31]).

Окремі аспекти антропологічного дискурсу в його найзагальніших рисах лише принагідно розглядалися у спеціальному розділі колективної монографії «Українське Придунав'я у світлі гуманітарних досліджень» [12], а також у локальних статтях оглядового плану, присвячених поетичному доробку М. Василюка [13] та Т. Кібкало [1]. Найменш дослідженою на сьогодні є лірика кілійського поета В. Сімейка – автора проникливих інтимних громадянських рефлексій і філософських медитацій.

Принципи антропологічної інтерпретації, що визначили методологічні засади наших наукових пошуків та узагальнень, спрямовані до сфери стійких емоційних станів особистості, що її можна кваліфікувати як антропологічну передумову екзистенції людини, її унікальності й неповторності. В цьому контексті звертають на себе увагу активні апеляції поетів Придунав'я до образу серця як символічного знака внутрішнього світу людини. В художній картині світу кожного з них в індивідуальних ліричних контекстах образ серця близький за семантикою до найуніверсальніших почуттів людини, загальнолюдських вартостей, що оприявнюють сквородинівську ідею всесвітньої гармонії (В. Рева: «Любов велична і нетлінна, / Як Всесвіту серцебиття» [9, с. 16]; Т. Кібкало: «Знає серденько моє – / милість Божа всюди є» [8, с. 92]; В. Сімейко: «І б'ються в такт серця людей, богів...» [14, с. 7]).

Художній простір названих вище збірок, а також багатьох віршів, що друкувались на сторінках періодики («Моя земля», «Кур'єр недели») та в літературних альманахах («Південна ліра», «Літературний Ізмаїл») і колективних збірках («Дунайська хвиля»,

«Сповідь серця»), структурований мікроконтекстами, в яких лексему «серце» вжито в найрізноманітніших значеннях, семантичних гранях, символічних образних сполуках.

Відомо, що одним із фундаментальних концептів, що формує українську етноментальність і, відповідно, архетипну матрицю національної філософсько-мистецької традиції в її перманентному вимірі, є концепт «серце». Своєю чергою, він засадничо визначає шляхи естетичного освоєння світу та його художнього втілення у творчості багатьох українських письменників (від найдавніших часів і до сьогодення), яким назагал притаманна кордоцентрична природа світобачення. «Антропологема філософія серця» (Л. Тарнашинська) в поезії митців Придунав'я також є ключем дешифрування антропологічного коду українства. Так, М. Василюк у назві збірки «Серце на долоні бандури» синонімізує цей лексичний маркер кордоцентризму з образом слова, з мотивом творчості, ґрунтованої в національне буття. Бандура (кобза) у віршах поета, як, власне, в національній мистецькій традиції загалом, є органічною складовою автентичного кобзарства, розуміння його місця в українській драматичній історії. Вона символізує славу й гордість, волелюбну вдачу й лицарство народу, чистоту його помислів та високих духовних вартощів. Кордоцентричний код увиразнює національно-екзистенційний вимір авторського тексту митця: «Спасибі, бандуро, за сонячні звуки. / Ти – серце, якого торкаються руки! / Торкаються ніжно – ти ніжно співаєш, / А гнівно – обурено гнівом палаєш! [11, с. 10]. Поет часто уводить образ серця в історіософські контексти, наприклад, у сюжетіку вірша «Земля, що пахне рушником»: «Тягли Троянові вали, / Османські вищали фортеці, / Та маки все твої цвіли / У молодім слов'янським серці» [11, с. 15].

Національну тематику придунайські автори асоціюють з проблемою мови як «дому буття» (М. Хайдеггер). Питання про її функціонування та вільний розвиток звучить у вірші «Ой мовонько-голубонько» Т. Кібкало. У стилі народних плачів-голосінь поетеса передає стан стурбованості за майбутнє української мови: «Ой мовонько-голубонько, / сизокрила пташко, / в'єшся-б'єшся в сільцях ловця. / Як на серці важко» [15, с. 11]. Тремкі сердечні почуттєві реєстри передають кровний зв'язок з національними культурними джерелами, зокрема, з Шевченковим словом: «Шевченкова мова – / зоря світанкова, / навіки у серці моїм / залишиться» [8, с. 6]. Модус розуміння національного сенсу пісенної традиції прочитується через кордоцентричний код лірики В. Сімейка: «До рідної пісні з пра-прадіда генів / У серці моїм закипає любов» [10, с. 54]. У В. Виходцева образ серця ліризує не тільки глибоко інтимні рефлексії, але й громадянські вірші, в тім числі й твори патріотичного звучання: «Заросла крута гора / І степи, що серцю милі...» [16, с. 70].

У наративі поетів Придунав'я простежуємо трансформацію образу серця від автологічного смислу до глибинно етнонаціонального. Кожен із них відповідно до власних інтенцій супроводжує почуття любові до придунайського краю суб'єктивними рефлексіями, в яких невід'ємно присутній кордоцентричний код. Від цього маркери регіональних локусів та відтворених почуттів набувають особливого ліризму: «...Де стрімкі Дунайські води... / Моє серденько аж в'яне – / Не забути твою вроду» [14, с. 32]; «Серцю слово зроду миле / Належить Дунаю» [10, с. 30]. Цікаво, що поет виводить міфологему Дунаю поза межі етнонаціонального й, використовуючи художній потенціал символічного образу серця утворює загальноєвропейські цінності: «Дунай розлогий, як стара верба, / В Європу тягне свої руки-віти, / Жили щоб в дружбі всі народи світу, / Щоб їх серця обходила журба» [14, с. 13].

В образі серця закодована ментальна традиція українства. Д. Чижевський називав чинниками виникнення «філософії серця» на національному ґрунті притаманну українській вдачі емоційність, високий рівень почуттєвості. Услід за Г. Сковородою, вчений вважав, що саме «в сердечній глибині» криється уся містерія світу [17, с. 22]. Тож, закономірно, що в національній фольклорно-літературній традиції серце переважно виступає знаком емоційної сфери душевного життя людини. Невипадково українські поети так активно вдаються до використання традиційного засобу персоніфікації образу серця, його «оживлення». Так, у М. Василюка «серце в спокої одпочиває», «б'ється серце

– зболене, живе», у В. Виходцева «серце не минає», в Т. Ібкало «серденько знає». Найбагатший семантичний обсяг лексеми «серце» відстежуємо у віршах В. Сімейка. Цей образний ряд у нього вельми розмаїтий і оригінальний, структурований незужитими тропами: «в тузі серце плаче, наче скрипка» [10, с. 56]; «серденько аж в'яне» [10, с. 32]; «серце мліє і щемить» [10, с. 30]; «серце від любові завмирає» [10, с. 20]; «серце горнеться до неї» [10, с. 58] і под.

Одним із центральних символів, що їх у ліриці придунайських поетів текстуалізує образ серця, є символ кохання. Найуживаніший він у ліриці В. Виходцева, зокрема, в циклі «Молитва кохання»: «Зреклися вуст твої слова – / І так запали в моє серце» [16, с. 87]; «Я пропишусь в твоєму серці, / Як місце знайдеться мені» [16, с. 86]. Поет формує інтимну ауру тексту шляхом поєднання кількох семантично близьких образів. Найчастіше це серце та очі. Так, у присвяті «Євгенії» (Томші. – Г. Р.) ліричний пафос увиразнюється цими маркерами душевного стану адресанта й адресатки: «Очі твої, мов два окрики / Серця мого навесні» [16, с. 78].

Кордоцентричний код структурує сюжетику любовної поезії ще одного придунайського поета, індивідуальний стиль якого характеризується особливо тонкою словесною «матерією», глибинним ліризмом та гіперболізованими образами й картинками: «За неї душу віддаси / І серце ніжному кохання» [14, с. 43]. Семантичний розвиток слова-образу «серце», пов'язаний із вербалізацією інтимного почуття, допомагає поетові розкрити чуттєву діаграму у найширшому спектрі світопочування. Ця стильова якість митця найповніше виявилась у його збірці «Першоцвіт кохання». На 50-ти сторінках книжечки образ серця та його інваріанти зустрічаються 17 разів. І в кожному випадку маємо дивовижний спектр тонких почуттів, позбавлених напівтонів й напіввідтінків: «В твоїх очах іще одна весна / Не поглядом – клекоче почуттями. / У серце б'є джерельними ключами...» [14, с. 31]. Подібні рядки оприявнюють мотив одухотвореного кохання. У віршах обох поетів – В. Виходцева та В. Сімейка – вчувається відгомін духовної лірики, що подає образ очей як знаки поєднання сакрального та профанного світів, «духовного й тілесного в європейській культурній традиції. Недаремно на іконописних ликах центром духовності й святості були великі очі» [18, с. 261].

Серце, за П. Юркевичем, знакує індивідуальність і самоцінність людини. Як зазначає І. Валявко, його кордоцентрична концепція явила собою «зародок екзистенційного мислення, яке згодом було обґрунтоване й розвинуте К. Ясперсом, Е. Гуссерлем, М. Хайдеггером, М. Бердяєвим та ін» [19, с. 85]. У віршах придунайських поетів концепт «серце» найчастіше виступає свого роду центром духовного життя людини, що текстуалізує лейтмотив вертикалі як індивідуальну екзистенційну формулу людського дуття, тенденцію висхідного (трансцендентного) руху душі до Бога (Абсолюту). Саме такий антропологічний смисл у нього вкладав П. Юркевич: «В серці людини лежить основа того, що її уявлення, почування й учинки дістають особливість, в якій виражається її душа» [20, с. 567]. Невипадково поети виводять на одну площину тексту (нерідко у межах строфи) семантично близькі образи серця й душі. Такий прийом увиразнює душевні переживання ліричного героя, поглиблює відчуття його найсокровеннішого інтимного світу. Найчастіше він використовується В. Виходцевим («Чим же вимірять наші душі? / Чим же виміряти серця?» [16, с. 58]) та В. Сімейком («Бо на серці іще урочисто, / Іще радісно так на душі» [10, с. 47]).

Із наведених прикладів видно, що придунайські поети розвивають шевченківську традицію трактувати «серце перш за все як синонім душі» [21, 18]. Ще однією ознакою такого мистецького синтезу у творчій практиці митців Придунав'я є близькість до фольклорного тексту: «Мою ти душу не розкраюй / І мого серденька не руш...» [7, с. 8]; «Де співають дзвінки солов'ї – / Щира пісня у серденько лине» [10, с. 69].

Впадає у вічі антропоцентризм придунайських митців, що синтезує генетично успадковані й трансформовані у власний текст філософсько-світоглядні традиції Г. Сковороди. Л. Тарнашинська зазначає, що саме давньоукраїнський мислитель

«наповнює антропоцентризм естетичним змістом, забезпечуючи його від раціоналізації, більше того, закладає філософське підґрунтя для естетично-образної процесуальності людської свідомості» [6, с. 169]. Ця думка дослідниці, суголосна зі сквородинівською тезою про любов серця через красу [2], художньо реалізована у рядках М. Василюка: «Кожну росу / В серці несусь, / Щоб не губити красу» [11, с. 21].

Отже, попри індивідуальні модуси творчої репрезентації концепту «серце», в ліриці кожного з придунайських авторів цей слово-образ виступає свого роду «найточнішим барометром людської екзистенції», увиразнюючи гуманістичну сутність «антропологеми філософія серця» (Л. Тарнашинська) Г. Сковороди: «Істинною людиною є серце в людині» [2, с. 162].

Концепт «серце» у віршах поетів Придунав'я втілено в різноманітних художньо-естетичних контекстах, суголосних «загальнолюдським цінностям – долі, творчості, свободі, провині, примиренню, вірності, каяттю» [12, с. 150]. Символічною в цьому сенсі є назва однієї із збірок поета «Добро заволодіє світом» В. Рєви. У передньому слові «Від автора» він подає таке самоозначення: «...я намагався відтворити свій настрій *серцебиття* [курсив наш. – Г.Р.] у пориваннях вберегтися від заполітизованого, невиситимо споживацького часу, який у супрязі з брехнею, підступністю, фарисейством і злом розкошує наступально [...] На противагу цьому гравітаційне поле моєї творчості засівалось співчуттям до людського горя, милосердям до ближнього, повагою до духовної краси» [9, с. 3]. Доволі об'ємно змістово-формальні аспекти літературного ландшафту «придунайського» тексту охарактеризували автори колективної збірки «Сповідь серця»: «...наші поети несуть до Вас поетичне слово, настояне на п'яних пахошах Буджацького степу та білопінних квітучих садків, на м'якому плюскоті хвиль сивого Дунаю, на співах птаства заплавної лісу, на особливій блакиті нашого українського неба, на хмарах, що торочаться дощами, на любові до людей, до матінки природи, на добрі і вірі» [14, с. 3].

Добротворення, добротвердження, доброчинність – це ті змістові акценти авторської гіпотези буття придунайських авторів, котрі прочитуються навіть на експліцитному рівні тексту. Сама лексема «добро» в поетичному словнику кожного з них є визначальною. Невипадковим є її введення до назви самих збірок («Дзвони вічного добра» В. Виходцева, «Добро заволодіє світом» В. Рєви) й до сюжетики багатьох віршів (В. Сімейко: «Насінням добра / Щоб в серцях прорости...» [14, с. 21]; «Бо є кохання ще в житті, / Ще є добро завжди і всюди» [10, с. 72]; В. Виходцев: «Лише лишаються з синами / всі наші добрі діла» [16, с. 10]; М. Василюк: «По вашій доброті – як не мудруйте! / Сповна вам ваші ж діти воздадут...» [11, с. 30]; В. Рєва: «Людина і добро – у цьому суть, / Це нам покликання найвище» [9, с. 91]).

Таким чином, лірика митців Придунав'я живиться національними й водночас загальнолюдськими джерелами, що корелюють із духовними вартощами. Тому, вочевидь, маємо достатньо підстав вести мову про їх художню антропологію. Пов'язаний із її сутністю мотивний спектр віршів придунайських авторів накреслює магістральні шляхи наукового осмислення їх доробку в межах індивідуальної естетики та культурологічного контексту.

1. Райбедюк Г. Б. Світло душі Таміли Кібкало : штрихи до портрета берегині рідного слова в українському Придунав'ї / Г. Б. Райбедюк // Українська мова і література в школах України. – 2017. – № 9. – С. 60-63.

2. Сковорода Г. С. Твори : у 2 т. / Г. С. Сковорода. – К. : Обереги, 2005. – Т. 1. – 528 с.

3. Мафтин Н. В. У пошуках «GRAND» стилю : західноукраїнська та еміграційна проза міжвоєнного двадцятиліття : [монографія] / Н. В. Мафтин. – Івано-Франківськ : ЛІК, 2011. – 336 с.

4. Тарнашинська Л. Б. Літературознавча антропологія : новий методологічний проект у дзеркалі філософських аналогій / Л. Б. Тарнашинська // Слово і Час. – 2009. – № 5. – С. 48-61.
5. Поліщук Я. О. Літературна антропологія як актуальна наукова пропозиція / Я. О. Поліщук // Studia philologica. – 2013. – Вип. 2. – С. 116-120.
6. Тарнашинська Л. Б. Кордоцентричний код як основа художньо-естетичних пошуків українських шістдесятників / Л. Б. Тарнашинська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія. Соціальні комунікації, 2013. – Вип. 1 (29). – С. 166-171.
7. Виходцев В. П. Полум'я кульбаб / В. П. Виходцев. – Одеса : Маяк, 1998. – 48 с.
8. Кібкало Т. О. На Дунаї хвиля грає / Т. О. Кібкало. – Ізмаїл : Ібріс, 2017. – 100 с.
9. Рева В. А. Добро заволодіє світом / В. А. Рева. – Ізмаїл : СМІЛ, 2007. – 200 с.
10. Сімейко В. Й. Дунайська легенда / В. Й. Сімейко. – Ізмаїл-Кілія, 2001. – 103 с.
11. Василюк М. Д. Серце на долоні бандури / М. Д. Василюк. – Ізмаїл : СМІЛ, 2005. – 63 с.
12. Українське Придунав'я у світлі гуманітарних досліджень : До 75-річчя Ізмаїльського державного гуманітарного університету : [колективна монографія]. – Ізмаїл : СМІЛ, 2015. – 230 с.
13. Райбедюк Г. Б. «Придунай журавлиний» Михайла Василюка / Г. Б. Райбедюк // Українська мова і література в школах України. – 2016. – № 4. – С. 32-33.
14. Сімейко В. Й. Першоцвіт кохання / В. Й. Сімейко. – Ізмаїл-Кілія, 2002. – 55 с.
15. Кібкало Т. О. Дві мови – два крила / Т. О. Кібкало. – Ізмаїл : СМІЛ, 2005. – 64 с.
16. Виходцев В. П. Дзвони вічного добра : поезії / В. П. Виходцев. – Ізмаїл-Кілія, 1998. – 104 с.
17. Чижевський Д. І. Нариси з історії філософії на Україні / Д. І. Чижевський. – К. : Оріє, 1996. – 230 с.
18. Андрусів С. М. Модус національної ідентичності : львівський текст 30-х років ХХ ст. : [монографія] / С. М. Андрусів. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000; Тернопіль : Джур, 2000. – 340 с.
19. Валявко І. В. Дмитро Чижевський – фундатор поняття «філософія серця» / І. В. Валявко // Слово і час. – 1998. – № 8. – С. 83-88.
20. Юркевич П. Д. Серце та його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого / П. Д. Юркевич // Україна : Філософський спадок століть / Хроніка : Український культурологічний альманах – К. : Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2000. – Вип. 39-40. – С. 563-573.
21. Ушкалов Л. В. «Філософія серця» Тараса Шевченка / Л. В. Ушкалов // Слово і Час. – 2012. – № 9. – С. 17-28.
22. Сповідь серця: [збірник віршів районного літературного об'єднання «Дунайська хвиля»]. – Харків-Ізмаїл, 2010. – 144 с.

Raibedyuk H. Cordocentric code of the artistic anthropology of poets of the Danube

The article deals with the dominant artistic anthropology of artists in the Danube region as a specific literary phenomenon for the first time. The sources of anthroposophical, aesthetic, and cultural views of the leading representatives of the literary space of the Danube (Mikhail Vasilyuk, Valery Vykhodtsev, Tamir Kibkalo, Volodymyr Revi, Volodymyr Simeyko) are explored. An important source of the structuring of the author's text of each of the specified circles of poets is recognized as actualized by them the philosophy of the heart, an individually comprehended and creatively implemented system of cordocentrism ideas of Grigory Skovoroda and Pamfil Yurkevich.

The main attention is on identification and characterization of the cordocentric nature common features of the worldview of the Danube artists, as well as on the ideological and axiological parallels of multifaceted reflection in the plot of poems with the focus on the image of the heart as a marker of the completeness of the inner being of the individual, the symbol of the psycho-emotional sphere of human life, of his spiritual depth, spiritual wealth, humanistic values (goodness, love).

On the representative artistic material the peculiarities of the functioning of the concept of «heart» in various symbolic meanings are analyzed, the individual aesthetic modes of textualization of cordocentrism as the immanent code of the national tradition and, at the same time, the author's own characteristic of the artistic style of the artist: passionary rhetoric of M. Vasilyuk, the intuitive-spiritual principle of philosophy T. Kibkalo, a deeply lyrical narrative by V. Vyhodtsev, through the vitalist pathos of V. Reva, a sharpening of the emotional expression of V. Simeyko.

It has been found out that for all Danube poets, cordocentrism is a philosophical principle of world attitude and world creation, a correlation of the morality of an individual and the people as a whole, the existential basis of ethics that passes into the plane of aesthetics. Recognizing the centrality of the experiences of the lyrical, the image of the heart testifies a wide range of tuned shades and semantic autologous to deeply symbolic codes. In many cases, on the explicit, and latent levels of the text, the poets of the Danubians actively involve in the plot of their poems the expressive attributes of the ethno-national, regional world. It is mostly recognizable, overseen by Danube locus (Liman, Danube, Danube waters), which express an intimate attitude to their native land. Symbolizing in this way specific patriotic, national and eternal truths, the codecentric code of poetry of the Danubian poets marks the foundations of their artistic anthropology, first of all, humanity, representing humanistic values in the general context of culture as integral integrity.

Key words: *author's text, poetry, cordocentrism, concept «heart», anthropological paradigm, individual modus, tradition, cultural space, humanism.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-23

УДК 81:165.194

ВКЛАД Д.С. ЛИХАЧЕВА В РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Л. Колесникова

*кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

У статті висвітлюється проблема впорядкування термінологічної системи в парадигмі когнітивної лінгвістики. Зокрема, автор відстежує історію входження та утвердження таких її основних понять, як концепт, концептосфера, останній вперше у вітчизняній науці ввів у науковий обіг саме академік Д.С. Лихачов. Окрім особистої концептосфери, вчений обґрунтував виділення концептосфери національної мови. Проведене дослідження переконує у провідній ролі ученого в розвитку когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, концептосфера, академік Д.С. Лихачов.

Статья Дмитрия Сергеевича Лихачева «Концептосфера русского языка» вышла в 1993 г. в №1 журнала «Известия Академии наук, Серия языка и литературы». Она сравнительно небольшая по объему (с 3-ей по 9-ую страницу). В ее основу был положен доклад, прочитанный в Институте мировой литературы РАН 21 октября 1992 на конференции «История русской литературы: пути изучения, проблемы периодизации».

Статья появилась как отклик на коллективный труд «Логический анализ языка. Культурные концепты», вышедший в 1991 г. Лихачев сразу же декларирует, что он не исходит из понятия концепта, как оно трактуется в этом труде под общей редакцией Т.Д. Арутюновой, а из положений статьи С.А. Аскольдова-Алексеева «Концепт и слово», напечатанной в сборнике «Русская речь. Новая серия». Вып. II. Л.1928 г.

Д.С. Лихачев рассказывает о трагической судьбе автора, который ко времени выхода уже был арестован. Термин *концепт*, хотя и был введен Аскольдовым в научный обиход отечественного языкознания, но еще долгое время не рассматривался как основной элемент новой парадигмы знаний – когнитивной лингвистики, которая стала занимать доминирующее место в лингвистическом теоретизировании только в конце XX – нач. XXI в.

Как известно, возникновение каждой науки знаменует общий прогресс в познании закономерностей мира, но появление этой науки оказалось по многим причинам особенно существенным, так как она посягнула на исследование исключительно сложных и важных феноменов – ментальных процессов, которые выделили человека из мира живых существ как разумное существо (*homo sapiens*), и на постижение результатов этой деятельности – знание. Кроме того, вырабатывая программу своих научных интересов, объединила под своей эгидой все те дисциплины, которые связаны так или иначе с изучением человеческого мозга и его работой [1].

По Е.С. Кубряковой, у истоков когнитивной науки стояли двое знаменитых исследователей: психолог Дж. Миллер и лингвист Ноэм Хомский, – а также их продолжатели Дж. Брунер, У. Найссер, Ж. Пиаже, А. Ньюэлл, Г. Саймон.

В конце 50-х – нач.60-х в американской науке произошли такие радикальные перемены, которые получили название когнитивной революции, поворота (*cognitive revolution, turn*) и коснулись первоначально только психологии и лингвистики.

Обозначение этих перемен термином *революция* было обусловлено появлением в 1962 г. в Беркли, Калифорнии книги Томаса Куна «The Structure of Scientific Revolutions»

[2], в которой он осветил вопросы о том, как протекает процесс роста научного знания и как можно охарактеризовать особенности этого процесса с помощью понятий *парадигма знания* и *смена одной научной парадигмы другой* в ходе научной революции.

Участие Дж. Миллера в одном из математических симпозиумов сер. 60-х в Дуйсбурге навело его на мысль, над которой он бился впоследствии около 2-х десятилетий, о том, что экспериментальная психология, теоретическая лингвистика, попытки изучать ментальные, когнитивные процессы на компьютере, – все это может стать частями одного какого-то единого целого. В 1988 г. вышла его книга, где он назвал ее не каким-то, а определенным образом – «The Making of Cognitive Science».

Этот небольшой экскурс в историю науки необходимо было сделать, чтобы подчеркнуть быстроту реакции великого ученого Д.С. Лихачева на появление новой научной парадигмы, преобразовавшей все науки, связанные с исследованием знаний, путей их получения, мышлением, мозгом и разумом человека, со всей его познавательной деятельностью.

Д.С. Лихачев отмечает, что статья Аскольдова-Алексеева приобрела особую актуальность благодаря появлению работ акад. Ю.С. Степанова и его школы.

Начиная с 1972 г. выходит серия статей Ю.С. Степанова, где, кстати, термин *концепт* не употребляется (например, «Слова *правда* и *цивилизация* в русском языке». Изв. АН, 1972 г.; «Слова *мнение* и *общественное мнение* в русском языке» [3]), и публикуется в 2001 г. первое издание словаря «Константы: словарь русской культуры», который открывается статьей «Культура. Концепт. Константа».

Когнитивная лингвистика сейчас – наиболее бурно развивающаяся отрасль лингвистики, и ее приемами и методами, а особенно терминологией охотно пользуются разные новые лингвистические направления. Прежде всего, это относится к термину *концепт*, который получил очень широкое распространение и вошел в целый ряд наук, в том числе и в ряд лингвистических направлений.

Концепт от латинского *conceptus* означает: 1) *собирать, вбирать в себя*; 2) *представлять себе, воображать*; 3) *написать, сформулировать*; 4) *образовывать*; 5) *происходить, появляться, возникнуть*.

Приведенные значения можно свести к следующему обобщенному: *сформулированный (воображаемый) как собирающий, вбирающий в себя и являющийся их началом*. Возникнув как понятие математической логики, термин *концепт* закрепился в психологии, культурологии, философии, когнитологии, стал базовым в когнитивной лингвистике.

Д.С. Лихачев, по его словам, пытается продолжить рассуждения С.А. Аскольдова, поскольку его аспекты анализа значения концепта могут значительно расширить сферу исследования в сторону историко-культурного рассмотрения проблемы, и излагает выводы автора со ссылкой на его статью: «Вопрос о природе общих понятий или концептов – по средневековой терминологии, универсалий – старый вопрос..., но почти не тронутый в своем центральном пункте. Общее понятие, как содержание акта сознания, остается до сих пор загадочной величиной – почти неуловимым мельканием чего-то в умственном кругозоре при быстром произнесении таких слов, как *тысячеугольник*, *справедливость*, *закон*, *право* и т.п.» [3, с. 4].

Исследователь предлагает психологический подход к данному феномену, подчеркивая его субъективную природу и видя ее в функции заместительства: концепт – это «мысленное образование, которое замещает нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода» [3, с. 4]. Автор различает познавательные («почки сложнейших соцветий мысленных конкретностей») и художественные концепты («сочетаний понятий, представлений, чувств, эмоций, волевых проявлений»). Наличие «чуждой логике и реальной прагматике художественной ассоциативности» признается самым существенным отличием художественного концепта от познавательного [3, с. 4].

В понимании концепта как заместителя понятия за С. А. Аскольдовым следует и Д.С. Лихачев в анализируемой статье. По его мнению, данный феномен является «намеком на возможные значения», «алгебраическим их выражением». Ученый подчеркивает важность «индивидуального культурного опыта, запаса знаний и навыков», от богатства которых напрямую зависит богатство концепта. Таким образом, Д.С.Лихачев исходит из лингвокультурологического понимания концепта: он возникает как «отклик на предшествующий языковой опыт человека». Особое внимание ученый уделяет соотношению данного феномена со значением слова. «Концепт не только подменяет собой значение слова и тем самым снимает разногласия в понимании значения слова, он в известной мере и расширяет значение, оставляя возможности для сотворчества, «домысливания, для эмоциональной ауры слова» [3, с. 4].

Академик Лихачев выделяет в словарном составе языка 4 уровня: 1) сам словарный запас, включая фразеологизмы; 2) значения словарного типа (как они определяются словарями); 3) концепты – некоторые «подстановки» значений, скрытые в тексте заместители, некие «потенции» значений, облегчающие общение и тесно связанные с человеком и его национальным, культурным, профессиональным, возрастным и прочим опытом; (так называемые коннотативные значения, факультативные, не отраженные в словаре, но пронизывающие всю языковую систему, содержащие оценку, даваемую в данном лингвистическом сообществе обозначенному явлению); 4) концепты отдельных значений слов, которые зависят друг от друга, составляют некие целостности и которые мы определяем как концептосферу [3, с. 6].

Таким образом, заслугой Д.С. Лихачева является также то, что он подчеркивает взаимосвязь концептов и вводит понятие концептосферы. Помимо личной концептосферы, автор выделяет концептосферу национального языка. По его мнению, особую роль в создании концептосферы национального языка принадлежит писателям, поэтам, носителям фольклора, отдельным профессиям и сословиям. Концептосфера языка – это в сущности концептосфера русской культуры, а национальный язык в потенции – как бы заместитель русской культуры, концентрация духовного богатства, знамени духовного богатства, культуры в целом.

Далее Д.С. Лихачев упоминает, без приведения примеров, концепты, возникшие на основе фразеологизмов из «Горя от ума» Грибоедова, басен Крылова, пословиц, поговорок, песен и т.д. (В современной лингвистической литературе все эти явления относят к прецедентным феноменам: именам, высказываниям, текстам, ситуациям и т.д.).

В разделе III он анализирует строки, в которых Анна Ахматова выразила свое ощущение от прочтения «Евгения Онегина»:

*И было сердцу ничего не надо,
Когда пила я этот жгучий зной:
«Онегина» воздушная громада,
Как облако, стояла надо мной.*

Это действительно то, что другие (имея в виду то же самое) называли «Онегина» энциклопедией русской жизни и русской культуры.

Здесь же академик вспоминает свою встречу в августе 1992 г. с Иосифом Бродским в Америке, который признал, что пишет отзывы, статьи, рецензии на английском, но не мыслит перейти на него в поэзии.

Важность понятия концепта для понимания поэтических текстов Д.С.Лихачев иллюстрирует анализом Аскольдова концепта слова *перепутье* в строке из «Пророка» А.С. Пушкина.

В конце статьи (VI раздел) обосновывает использование термина *концептосфера* по введенной В.И. Вернадским словообразовательной модели терминов *ноосфера*, *биосфера* и еще раз подчеркивает, что даже самый поверхностный взгляд на концептосферу русского языка демонстрирует исключительное богатство и многообразие

русской культуры, созданной за тысячелетие в разных сферах русского народа на огромном пространстве и в различных соотношениях с культурами других народов.

Д.С. Лихачев заканчивает статью рассуждениями о том, что, только учитывая все сказанное им, мы можем понять, почему И.С. Тургенев интуитивно связывал судьбу русского языка с судьбой русского народа: действительно, язык – это воплощение всей культуры народа. «Убить культуру народа, воплощенную в памяти языка, конечно, нельзя» [3, с. 9].

В связи с этим можно провести параллель с языковой ситуацией в Украине: а именно, с положением титульного украинского языка – связи его судьбы с судьбой украинского народа, украинской государственности.

Возвращаясь к вопросу о вкладе Д.С. Лихачева в развитие когнитивной лингвистики, следует отметить, что понятие концепта получило дальнейшую многостороннюю разработку в нескольких направлениях. Так, лингвокультурологическое понимание концепта отражено в трудах В.В. Колесова, Ю.С. Степанова, В.И. Карасика, Н.Ф. Алефиренко, С.Г. Воркачева.

По В.В. Колесову, концепт – «исходная точка семантического наполнения слова» в ходе своего исторического развития последовательно преобразуется в образ, понятие и символ, превращаясь в культурный концепт в современном его виде [4, с. 36]. К основным признакам концепта ученый относит постоянство существования, художественную образность, семантический синкретизм, общеобязательность для всех носителей данной культуры, встроенность в систему идеальных компонентов культуры [5, с. 157-158]. Таким образом, ученый обращается в первую очередь к истории языка, подчеркивая постепенное сложение данного феномена в культуре народа.

Однако динамический подход к концепту не является самым распространенным в современной лингвистике. Классическим признается определение, предложенное Ю.С. Степановым: «Концепт – это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека. И, с другой стороны, концепт – это то, посредством чего человек сам входит в культуру» [6, с. 40].

Принципиальные положения в определении концепта с точки зрения лингвокультурологии высказывают В.И. Карасик и Г.Г. Слышкин. Лингвокультурный концепт – это условная ментальная единица, используемая в комплексном изучении языка, сознания, культуры. Сознание является областью пребывания концепта, культура детерминирует концепт, язык и речь – сферы опредмечивания концепта. От других ментальных единиц лингвокультурный концепт отличается акцентуацией ценностного элемента [4, с. 76-77].

Если представители лингвокультурологического направления акцентируют внимание на отражении в концепте культурной, исторической памяти народа, то психолингвистов, прежде всего, интересует индивидуальное начало в феномене. По мнению А.А. Залевской, концепт является базовым перцептивно-когнитивно-аффективным образованием динамического характера в познавательной и коммуникативной деятельности индивида [7, с. 39].

Поскольку практически все исследователи воспринимают концепт как когнитивную категорию, то одним из основных аспектов его анализа становится лингвокогнитивное направление, представленное в трудах Е.С. Кубряковой, З.Д. Поповой, А.И. Стернина, Н.Н. Болдырева др.

В частности, «Краткий словарь когнитивных терминов» под ред. Е.С. Кубряковой трактует концепт как единицу «ментальных или психических ресурсов нашего сознания и той информационной структуры, которая отражает знания и опыт человека; оперативная содержательная единица памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга (*lingua mentalis*), всей картины мира, отраженной в человеческой психике» [1, с. 90].

З.Д. Попова и И.А. Стернин, развивая когнитивный подход к пониманию концепта, определяют его как «дискретное ментальное образование, являющееся базовой единицей мыслительного кода человека, обладающее относительно упорядоченной внутренней структурой, представляющее собой результат познавательной (когнитивной) деятельности личности и общества и несущее комплексную энциклопедическую информацию об отражаемом предмете или явлении, об интерпретации данной информации общественным сознанием и отношении общественного сознания к данному явлению или предмету» [8, с. 34].

Концепты по их мнению, формируются из 1) непосредственного чувственного опыта, 2) предметной деятельности человека, 3) мыслительных операций человека с другими концептами, существующими в его памяти, 4) языкового общения, например, в форме разъяснения, 5) самостоятельного усвоения значения языковых единиц. Эти лингвисты считают, что язык является лишь одним из способов формирования концептов в сознании человека [8, с. 122].

Особую значимость у представителей всех направлений приобретает соотношение этого феномена с другими мыслительными конструктами, прежде всего – с понятием и значением языкового знака. Так, Н.Ф. Алефиренко считает, что концепт как единица ментальности может иметь образное, понятийное и символическое выражение, то есть концепт шире и объемнее понятия [9, с. 17].

Л.О. Чернейко в своих работах также подчеркивает нетождественность концепта и понятия, обращая прежде всего внимание на то, что основа понятия логическая, а концепта – сублогическая [10, с. 75].

Соотношение концепта и значения определяется (в соответствии с точкой зрения З.Д. Поповой и И.А. Стернина) их категориальным статусом. Значение – единица семантического пространства языка, то есть элемент упорядоченной совокупности, системы значений конкретного языка. Значение включает сравнительно небольшое количество семантических признаков, которые являются общеизвестными для данного социума и связаны с функционированием соответствующей лексемы. Концепт же семантически глубже, богаче. Являясь единицей ментального мира человека, концепт расширяет значение слова, поскольку включает в себя ментальные признаки того или иного явления, в том числе и невербальные, он обеспечивает осмысление действительности.

Таким образом, категория и термин *концепт*, введенные С.А. Аскольдовым и поддержанные Д.С. Лихачевым, утвердились в современной когнитивной лингвистике как центральные понятия, в отличие от термина *концептосфера*, впервые употребленного в отечественной науке только академиком Д.С. Лихачевым. Это понятие как бы отошло на дальний план и длительное время, вплоть до 2007 г., когда вышла в свет монография З.Д. Поповой и И.А. Стернина «Когнитивная лингвистика», не обсуждалось в лингвистической науке.

Отсутствует этот термин и в «Кратком словаре когнитивных терминов» Е.С. Кубряковой и др. [1], и в словаре Ю.С. Степанова «Константы: словарь русской культуры» (2001 г.) [6], и в учебнике по когнитивной лингвистике (2004 г.) Масловой В.А. и ее монографии «Homo lingualis в культуре» (2007 г.) [11; 12], и в монографии В.И. Карасика «Языковой круг: личность концепты, дискурс» (2004 г.) и других работах. Так, В.В. Красных в курсе лекций «Этнолингвистика и лингвокультурология» (2003 г.) [13], вместо термина *концептосфера*, использует понятие *когнитивное пространство*, разграничивая индивидуальное и коллективное пространство, и вводит понятие *когнитивной базы*.

З.Д. Попова, И.А. Стернин в названной выше монографии в главе «Основные категории и постулаты когнитивной лингвистики», возрождая понятие *концептосфера*, считают его важнейшим в этой науке, определяя его как упорядоченную совокупность концептов народа, информационную базу мышления [8, с. 36].

Кроме того, они полагают необходимым разграничивать понятия *менталитет*, *концептосфера*, *когнитивная картина мира*, *семантическое пространство языка*, *языковая картина мира*, которые до сих пор нельзя считать достаточно точно дифференцированными.

Отмечая, что менталитет и концептосфера тесно связаны и взаимодействуют в процессах мышления, что *концептосфера* – сфера знаний народа – во многом определяет *менталитет* народа (особенности восприятия и понимания действительности), а национальный менталитет направляет динамику формирования и развития концептов, тем не менее, они разные сущности, изучение которых требует разных методов и подходов.

Менталитет народа проявляется, прежде всего, в его характере, действиях, коммуникативном поведении, он формируется под влиянием экономических условий, политических изменений, социально-политических процессов и др. и изучается преимущественно этнокультурологическими и этнопсихологическими методами.

Концептосфера – это сфера мысли, информационная база когнитивного сознания народа и отдельной личности, а источником ее формирования является личная познавательная и коммуникативная деятельность личности. Изучение ее осуществляется прежде всего лингвокогнитивными методами с привлечением культурологических и психологических [4, с. 60–61].

Принципиальное разграничение концептосферы и семантического пространства языка, синонимичного, по их мнению, языковой картине мира состоит в том, что *концептосфера* – это чисто мыслительная сфера, состоящая из концептов, существующих в виде мыслительных единиц, абстрактных сущностей, обобщающих разнообразные признаки внешнего мира, а *семантическое пространство языка* – это та часть *концептосферы*, которая получила выражение с помощью языковых знаков, совокупность значений, передаваемых языковыми знаками данного языка [4].

Таким образом, эти исследователи приходят к выводу, что «когнитивная интерпретация результатов исследования языковой картины мира, описания национального семантического пространства позволяет перейти от языковой картины мира к когнитивной, к описанию национальной концептосферы» [5, с. 66], и тем самым, возвращаясь к *ad ovo*, к понятию *концептосферы*, провидчески введенному Д.С. Лихачевым, подтверждают значимость его вклада в развитие когнитивной лингвистики.

1. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е. С. Кубряковой. – М : Издательство Московского государственного университета, 1996. – 245 с.

2. Кун Т. Структура научных революций: перевод с англ. Налетова И. З. / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 288 с.

3. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Д. С. Лихачев // Известия РАН. Серия литературы и языка. – 1993. – Т. 52. – № 1. – С. 3–9.

4. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М : Academia, 2000. – 128 с.

5. Колесов В. В. Концепт культуры: образ – понятие – символ / В. В. Колесов // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 1992. – Вып. 2. – С. 3–40.

6. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – М. : Академический проект, 2004. – 991 с.

7. Залевская А. А. Текст и его понимание / А. А. Залевская. – Тверь: Тверской гос. ун-т, 2001. – 177 с.

8. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ ; Восток – Запад, 2007. – 314 с.

9. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова. Синергетика языка, сознания и культуры / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Academia, 2002. – 394 с.

10. Чернейко Л. О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени / Л. О. Чернейко. – М.: Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 349 с.
11. Маслова В. А. Homo lingualis в культуре / В. А. Маслова. – М.: «Гнозис», 2007. – 319 с.
12. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
13. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 284 с.

Kolesnykova L. Contribution of D. S. Likhachov to development of cognitive linguistics

Now cognitive linguistics is one of the main developing parts of science about human language. Its tools and methods, and especially its terminological system are used in a lot of new different linguistic branches. First of all this statement is concerned with term concept, which is widely spread and known in many sciences including a number of linguistic approaches.

The article deals with the problem of regulation of terminological system in paradigm of cognitive linguistics. In particular, the author observes the history of appearing and affirmation such basic notions as concept, concept sphere, and the latter was introduced exactly by academician D. S. Likhachov. Besides of personal concept sphere, this scholar established a concept sphere of national language. This research convinces of important role of scientist in development of cognitive linguistics.

Dealing with a question about the contribution of D. S. Likhachov to development of cognitive linguistics it should be noted that notion concept got evolution in such approach as linguistic culturology, in particular in studies by V. Kolesov, Yu. Stepanov, V. Karasik, N. Alefirenko, S. Vorkachov.

According to opinion of professor Kolesov concept is an initial point of semantic filling of the word, and during historical development it transforms in figure, notion and symbol, changes into cultural concept in its modern form.

The scientist also pays attention to such basic features of concept as constancy of existing, artistic image, semantic syncretism, obligatory character to all the bearers of this culture, building into system of ideal components of culture. So, the researcher in the first place appeals to the history of language, underlining gradual composition of this phenomenon in human culture.

As for the term concept sphere it should be noted that Z. Popova and I. Sternin revived it in the monograph «Cognitive linguistics» (2007) in the part «The basic categories and postulates of cognitive linguistics». They consider the notion concept sphere is one of the main in this science, defining it as regulate aggregate of people concepts, information base of thinking.

Key words: *cognitive linguistics, consept, consept sphere, academician D. S. Likhachov.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-24

УДК 811.161.2+17.023.32

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМЕНІВ *ОНУК*, *ОНУКА* В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

О. Нахапетова

кандидат філологічних наук, старший викладач,

Одеський національний морський університет

Етнолінгвістичні особливості номенів на позначення родинних стосунків розглянуто на прикладі номенів кровної (повної) спорідненості онук, онука. На підставі результатів проведеного вільного асоціативного експерименту визначено онтологічні асоціативні лінії української номеносистеми, які розкривають етнолінгвістичне значення номенів онук, онука в сучасній українській мові.

Ключові слова: *номен, номен-стимул, вільний асоціативний експеримент, реакція-відповідь, асоціативний зв'язок, асоціативне ядро, онтологічна ознака.*

Лексика на позначення родинних стосунків віддавна привертала увагу істориків, філософів, етнографів та представників інших галузей знання.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики аналіз лексики на позначення родинної номінації та її ролі в суспільстві продовжує залишатись однією з найважливіших історико-філософських (Г. Дзибель, І. Дорожко, О. Кондратюк, А. Пономарьов, С. Черепанова) та мовознавчих проблем, яку вітчизняні лінгвісти розв'язують у комунікативно-прагматичному (А. Бурячок), системно-функційному (М. Гримич), аксіосистемному (Т. Вільчинська), стилістичному (Н. Журавльова), лінгвокультурологічному (С. Богдан, В. Жайворонок, О. МIRONЮК, О. Яковлева), власне семантичному (В. Парасунько) аспектах.

Але в сучасній науковій літературі даний лексичний шар описано ще недостатньо. Дослідники використовують різні поняття, аналізуючи таку лексику: вивчають терміни (А. Бурячок, М. Гримич) або ж номени (Д. Добрусинець) системи спорідненості. У нашій роботі ми аналізуємо номени на позначення родинних стосунків. Номени – це слова чи словосполучення з номінативним значенням родинних стосунків, які характеризуються багатозначністю, конотативним забарвленням, синонімією, мають комунікативно-прагматичні, етносоціокультурні ознаки та відображають ментальні риси народу [1, с. 175], тобто, відтворюють національно-мовну картину світу.

Отже, *об'єктом нашого дослідження* є номени на позначення кровних (повних) родинних стосунків *онук, онука*.

Метою даної розвідки є розкриття етнолінгвістичних особливостей номенів на позначення кровної (повної) спорідненості *онук, онука* в сучасній українській мові. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) розкрити семантичні особливості номенів *онук, онука*; 2) на підставі результатів проведеного нами вільного асоціативного експерименту визначити спільні онтологічні асоціативні лінії номеносистеми на позначення родинних відносин; 3) схарактеризувати етнолінгвістичні особливості номенів *онук, онука* в сучасній українській мові.

Основне значення номена *онук* може виражатися описово, якщо необхідно визначити, чи це онук по синові, чи по дочці, наприклад, син дочки, *син сина, доньчин син* та ін.

Основне значення номена *онука* може виражатися описово, якщо необхідно визначити, чи це онука по синові, чи по дочці, наприклад, дочка сина (дочки),

синова дочка. Номен онук має пряме значення «син сина або дочки», у множині «діти сина або дочки». У формі множини має переносне значення «нащадки». Номен онука має пряме значення «дочка сина або дочки» [2, с. 844].

Поняття рідний онук в українській мові виражається кількома фонетичними варіантами однієї і тієї самої назви: внук, онук, рідше унук, *вунук*, *гунук*. Похідних лексем від онук майже немає. Українській мові відомі лише номен праонук і корелятив жіночого роду онука. Синонімічними є похідні лексеми та діалектні синонімічні утворення внучок, внученько; унучко, гонучко, внученько, онученько, внуцьо та ін. Ці деривати мають інтимне зменшено-пестливе значення.

Поняття *рідна онука* теж виражається кількома фонетичними варіантами одного і того самого слова: *онука*, *внука*, *унука*. Лексема *внука (онука)* є формою жіночого роду від лексеми *внук (онук)* і має декілька фонетичних варіантів однієї і тієї ж назви в українській мові: *внука*, *унука*, а також деривати *внучка*, *унучка*, *онучка*, *внучечка* та ін., які мають емоційне зменшено-пестливе значення. Похідних слів від цих номенів зі збільшено-зневажливим значенням майже немає в українській мові (наприклад, *внучище*).

Порівнюючи семантичні зміни номенів онук, онука з іншими номенами на позначення кровної спорідненості по прямій лінії – батько, мати, син, дочка, дід, баба – треба зазначити, що семантика номенів онук, онука протягом всього історично-культурного розвитку майже не поширилася. Вони мають значно менше переносних значень і відрізняються бідністю словотворчих відносин.

Номен онук, онука, їх стилістичні синоніми та деривати найчастіше трапляються в розмовному стилі у звертаннях як заміна власних імен.

Психолінгвістичний аспект опрацювання номенів на позначення родинних стосунків виявився у проведенні вільного асоціативного експерименту (ВАЕ), до якого було залучено 190 респондентів із чотирьох регіонів України (Львівської, Сумської, Запорізької і Одеської областей) 15-28 та 53-57 років : студенти й викладачі філологічних факультетів. Це дало змогу отримати об'єктивні дані про особливості сприйняття зазначених лексем та їхні аксіосистемні орієнтири. Опрацювання результатів ВАЕ, де стимулами слугували номен на позначення кровної (повної), неповної та шлюбної спорідненості (свояцтва), уможливило виявлення кількісних характеристик і семантичних ознак цих номенів, їхній розподіл на онтологічні й емпіричні, позитивні й негативні тощо. ВАЕ був реалізований у формі анонімного письмового опитування. Інформантам запропонували відповісти на слово-стимул першим словом, що спало на думку. До списку слів-стимулів були включені 28 номенів на позначення родинних стосунків і свояцтва.

Аналіз реакцій-відповідей на номен-стимули на позначення кровної спорідненості та шлюбних відносин, які були отримані в нашому ВАЕ, дають можливість виявити спільні за семантикою асоціативні зв'язки, чи асоціативні лінії. Слід зазначити, що асоціативні лінії ми відтворюємо на підставі онтологічних, чи домінантних, реакцій-відповідей, які складають асоціативне ядро номенів-стимулів, що дозволяє визначити спільні онтологічні ознаки, які вибудовуються в онтологічні асоціативні лінії української номеносистеми на позначення кровної спорідненості й шлюбних відносин. Ми вважаємо, що саме на підставі онтологічних ознак, чи ознак ядра номенів-стимулів, можуть бути виділені етнокультурні особливості даної номеносистеми.

За результатами ВАЕ ядерними онтологічними реакціями на номен-стимул *онук* є відповіді-реакції: *маленький* (30); *розбишака* (24); *щастя* (18); *син* (14); *веселий* (13); *улюблений* (12); *рідний* (12); *радість* (11); *найкращий* (9); *гарний* (6). Домінантою асоціативного ядра номена-стимулу *онук* ми вважаємо ознаку

маленький (30), яку репрезентують відповіді *маленький* (21), *малий* (5), *молодий* (1), *наймолодший* (1), *малюк* (1), *маленька дитина* (1).

За результатами ВАЕ ядерними онтологічними реакціями на номен-стимул *онука* є відповіді-реакції: *маленька* (21); *гарненька* (20); *помічниця* (17); *улюблена* (14); *донечка* (12); *рідна* (9); *радість* (9); *добра* (8); *весела* (7); *квіточка* (7); *щастя* (6). Найчастотнішу ознаку асоціативного ядра номена-стимулу *онука* *маленька* (21) представляють реакції *маленька* (19), *малесенька* (2).

Отже, результати проведеного нами ВАЕ дають можливість проаналізувати та узагальнити етнолінгвістичне значення українських номенів-стимулів *онук*, *онука*. Онтологічною реакцією, яка набула найбільшу кількість відповідей на номен-стимул *онук* в ВАЕ, була реакція-відповідь *маленький*. Слід зазначити, що продуктивно репрезентовані онтологічні ознаки *добра* і *весела*, вони отримали однакову кількість реакцій-відповідей на номен-стимул *онука*. Ці ознаки асоціативно близькі, відбивають особливості відкритого дитячого характеру онучки, взагалі відкритість українського характеру, яка простежується і в родинних відносинах.

Перш за все можна виокремити онтологічну асоціативну лінію *онук* – *онука*. Спільними онтологічними ознаками є ознаки *маленький/маленька*; *щастя*; *веселий/весела*; *рідний/рідна*; *улюблений/улюблена*; *радість*; *гарний/гарненька*. Ці ознаки характерні для номенів-стимулів, які позначають дітей в українській родині. Протиставлення за статевою ознакою представлені в онтологічних реакціях на ці номени-стимули: *син/донечка*. Таким чином, найближчими в онтологічному плані, а це означає і в етнолінгвістичному, є номени-стимули *онук* та *онука*. Діти – головне багатство українців. Любов, піклування, виховання дітей, високі моральні, духовні традиції у вихованні та ставленні до дітей є етнокультурною традицією в Україні. Такі етнокультурні традиції знайшли, як бачимо, відбиток в проведеному ВАЕ. Реакції-відповіді, які становлять ядро номенів-стимулів *онук*, *онука*, підтверджують цю традицію.

На основі отриманих даних ВАЕ ми констатуємо, що онтологічні реакції *маленький/маленька*; *щастя*; *радість*; *гарненька*; *син/донечка* характерні для номенів-стимулів, які відносяться до номеносистеми на позначення родинних стосунків із семантикою дитячого віку, хоча ці номени-стимули можуть позначати й членів родини, які є вже дорослими синами, дочками, онуками, онучками, племінниками, племінницями тощо. Це вказує, що традиційне українське ставлення до дітей як до найважливішої цінності в житті переходить й на дорослих членів родини, які зовсім недавно були ще дітьми в цій самій родині для батьків, дідусів, бабусь.

В експерименті відсутні негативні онтологічні реакції щодо номенів-стимулів *онук*, *онука*. Іронічними є онтологічна ознака номена-стимулу *онук* – *розбишака*, емпіричні реакції-відповіді на цей номен-стимул – *вредний*; *вередун*; *неслухняність*; *транжира*; *разгильдяйство* (рос.); *син неблагодарного* (рос.), а також емпіричні реакції на номен-стимул *онука* – *хитренька*; *вертихвістка*.

За результатами експерименту виникають онтологічні асоціативні лінії *онук* – *син*, *онука* – *дочка*, які продуктивно відбивають українські родинні стосунки та етнокультурні традиції. Ці асоціації представляє онтологічна ознака ядра номена-стимулу *онук* – ознака *син*, онтологічна ознака ядра номена-стимулу *онука* – ознака *донечка*. Спільними онтологічними ознаками в асоціативній лінії *онук* – *син* є ознаки *рідний*; *радість*. Синонімічними асоціативними онтологічними ознаками номена-стимулу *онук* ми вважаємо реакції-відповіді *радість/веселий*. Спільними чи синонімічними онтологічними ознаками в асоціативній лінії *онука* – *дочка* є ознаки *маленька*; *гарненька/гарна*; *помічниця/допомога*; *рідна*; *радість*.

Непродуктивно представлені онтологічні асоціативні лінії *онук – батько, онук – брат*, їх репрезентує єдина спільна ознака *рідний*. Маскулінна онтологічна асоціативна лінія *дідусь – син* теж є продуктивною, є спільні онтологічні ознаки: *рідненький/рідний; допомога/помічник; приклад для наслідування/приклад; гордість*. У нашому ВАЕ представлені онтологічні асоціативні лінії *дідусь – онук, дідусь – онука*. Спільними є онтологічні ознаки *веселий; весела; рідненький/рідний, рідна*; синонімічними – онтологічні ознаки *любов/улюблений, улюблена; допомога/помічниця*; антонімічними – ознаки *старенький/маленький, маленька*.

Онтологічні асоціативні лінії *бабуся – онука, бабуся – онук* представлені спільними чи синонімічними онтологічними ознаками *добра; добрий; рідна; рідний; любов/улюблена; улюблений*; ознаками, підтвердженими віковим протиставленням: *господиня/помічниця; старенька/маленька; маленький*.

Об'єднує онтологічні асоціативні лінії *дідусь – син, дідусь – онук, дідусь – онука, бабуся – онука, бабуся – онук* традиційне в українській культурі любляче ставлення як до людей похилого віку, так і до дітей. Етнокультурною особливістю є любляче й поважне ставлення як до рідних в сім'ї дідуся та бабусі, онука та онучки, так і до нерідних.

С. Черепанова, аналізуючи етнокультурні родинні традиції наших співвітчизників, справедливо зауважує, що «нинішній український дім з двох поколінь, з однією дитиною у батьків, дім без дідуся і бабусі – не наша традиція. Самовизначення у дітях – успадкована з давніх-давен чудова риса нашого народу» [3, с. 78]. Отже, любляче і поважне ставлення до дідуся і бабусі, до онуків як до найближчих і найрідніших членів родини є етнокультурною традицією, має ціннісне значення в культурі родинних відносин.

Цікаво, що онтологічні реакції *маленький/маленька; щастя; радість; гарненька; син/донечка*, характерні для номенів-стимулів, які належать до номеносистеми на позначення родинних стосунків із семантикою дитячого віку, хоч вони ж можуть позначати й членів родини, які є вже дорослими синами, дочками, онуками, онучками, племінниками, племінницями тощо. Ці номени характеризуються іноді іронічним й інтимним пестливим значенням, відсутністю негативних реакцій.

Онтологічні асоціативні лінії, які ми визначили на підставі реакцій-відповідей на номени-стимули *онук, онука*, показують любляче, відкрите, тепле й душевне ставлення до онука як до рідного сина, до онуки як до рідної доньки. Таке ставлення є стереотипом етнокультурного ставлення до дітей взагалі, як в українській родині, так і в українському суспільстві. Це простежується в українському національному фольклорі, це знайшло відбиток в мові. Цей безцінний культурний феномен знайшов відбиток і в нашому ВАЕ.

Перспективу дослідження вбачаємо в дослідженні номенів на позначення родинних стосунків *онук, онука* у художній літературі, в проекції на міжкультурну комунікацію, когнітивну інтерпретацію тощо.

1. Нахапетова О. В. Співвідношення понять «термін», «номен», «номенклатура» у назвах спорідненості і свояцтва. / О. В. Нахапетова // Вісник Донецького національного університету. – Донецьк : 2014. – Вип. 1 – 2, Сер. Б: Гуманітарні науки. – С. 171-177.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / За ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

3. Черепанова С. О. Філософія родознавства / С. О. Черепанова – К. : Т-во «Знання», КОО, 2008. – 460 с.

Nakhapetova O. Ethnolinguistic features of the nomens grandson, granddaughter in the modern ukrainian language

The article reveals the semantics and ethnolinguistic features of the blood kinshipnomens grandson, granddaughter. Modern Ukrainian language has a developed system of kinship terms and properties. In linguistics, such lexical units called «kinship terms», «nomens». We use the term «nomens» because of ethnolinguistic meaning of such lexical units. The semantics of the kinshipnomens grandson, granddaughter has not nearly spread throughout the entire historical and cultural development.

Free associative experiment used in the research allows to analyze the ontological value and ontological associative lines of Ukrainian family relations nominosystem as well as to outline the ethnolinguistic features of the blood kinshipnomens grandson, granddaughter in the modern Ukrainian language. First of all, it is possible to define the ontological associative line grandson - granddaughter. Common ontological features are : small; happiness; funny; native; favorite; joy; beautiful; pretty. These signs are associative nucleus and characteristic of nomines, which denote children in the Ukrainian family.

The ontological associative lines that we have identified based on the reactions-responses to the nomens grandson, granddaughter. The ontological associative lines show a loving, open, warm and sincere attitude to the grandson as a native son, to the granddaughter as to her native daughter. This attitude is a stereotype of ethno-cultural attitude towards children in general, both in the Ukrainian family and in Ukrainian society. It is reflected in the Modern Ukrainian language. This cultural phenomenon has also found in our free associative experiment.

The prospect of the study is seen in the study of kinshipnomens grandson, granddaughter in the literature, in the intercultural communication, cognitive interpretation.

Key words: *nomen, nomen as a stimol of free association experiment, free association experiment, reaction-response, associative nucleus, ontological value.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-25

УДК 81.42:111

LINGUISTIC PECULIARITIES OF TEENAGER SPEECH**(based on the novels by Joanne Rowling: «Harry Potter and the goblet of fire» and «Harry Potter and the order of the Phoenix»)**

О. Четверікова

кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Статтю присвячено дослідженню лінгво-комунікативних особливостей мовлення тинейджерів. Як відомо, тинейджери привертають увагу різних вчених: психологів, соціологів та, звичайно, лінгвістів, які приділяють особливу увагу вивченню особливостей їх мови та різновидів мовлення, у тому числі неформального, досліджують його соціальні та територіальні відмінності. Великої уваги заслуговує питання про те, як тинейджери висловлюють свої емоції в повсякденному спілкуванні, а також у конфліктних ситуаціях. Актуальність нашого дослідження базується на сучасних принципах дослідження, враховуючи створення і функціонування мовленнєвих виразів. Мова тинейджерів майстерно представлена в художніх творах. Письменники намагаються зробити усе можливе, щоб означене мовлення було природнім, хоча мова художніх творів і є завжди стилізованою. Форма реалізації мовлення тинейджерів в основному представлена діалогами, оскільки молоді люди не просто виражають себе, а й прагнуть бути почутими та зрозумілими. У белетристичному тексті діалог тинейджерів розглядається як багатофункціональна єдність, що має ситуативний характер. Його основна мета полягає в створенні характеристики особистості персонажа, або у введенні якої-небудь іншої точки зору, що допомагає створити ефект об'єктивності і достовірності подій. Досліджувані діалоги виявляють використання так званих "пустих слів", що передають чи-то невпевненість, вагання, розпач. Іншою рисою виявляється вживання багатой кількості стандартизованих та клішованих фраз і висловів. У статті також розглядаються основні функціональні типи діалогів тинейджерів та найбільш частотно вживаних к ним слів, лінгвістичне визначення емоцій, способи та причини скорочення певних слів, особливості вживання сленгу та лінгвістичне втілення оціночних лексичних одиниць. Запропоновано напрям подальшого дослідження.

Ключові слова: мовлення, тинейджер, форми спілкування, сленг, скорочення.

Person's speech reflects cultural and historical background of each epoch and is the means by which cultures express themselves and represent their identity. Linguists pay much attention to study the speech peculiarities of different population groups, investigating social, age, and territorial differences. Particular interest is focused on the study of various features of teenager speech, that is, of the young people who most quickly respond to all life challenges and the environmental changes. They absorb and reflect new phenomena, tend to stand out and catch people's attention, and this is reflected in speech on phonetic, lexical and syntactic levels. Since the speech of teenagers is being changed during each period of social and historical development, the interest of linguists to investigate its striking features remains not little. Various aspects of teenager speech and language have been studied by such researchers, as: H. Mencken, G. Holmes, U.O. Potyatynnyk, V. J. Mizetskaja, V.V. Balabin, and other researchers.

The topicality of our investigation is grounded in the modern principles of speech creation and functioning including man's language in general. Young people figuratively compose one of the potentialities existing in every society, consequently, the mobilization of it influences social viability and future development. In addition, the formation of teenager speech

allows us to trace the role of certain linguistic components in the processes that contribute to dialogical communication. The study of the syntactic organization of teenager speech is important because the ontogenesis of linguistic ability helps to insight in the core of speech behavior, understand the conditions of mutual understanding or misunderstanding when the communicants exchange opinions, thoughts and values.

The object of our study make linguistic characteristics of teenager characters represented in the novels «Harry Potter and the goblet of fire» and «Harry Potter and the order of the Phoenix» by Joanne Rowling. As we known, the speech characters, observed in various belletristic texts, though stylized and processed by the author, at the same time is very close to the natural spoken language.

We concentrated our attention at the study of communicative and lexical features observed in the speech of teenagers. According to J. Arnett, a teenager is a young person, a boy or a girl between the ages from 13 to 19 years [1, c. 470]. As a specific age group, teenagers are characterized by individual markers of maturity, the ability to make own decisions, peculiar role expectations, definite functions in the society, which are undoubtedly reflected in their speech.

Languages stabilize, consolidate and unite nations and states. Speech, being realized in a language, also unites, but at the same time contributes to the creation of jargon, Argo, professionalisms, often retaining dialectal and individual characteristics of man. The term «speech» denotes both, the process of communication, and the result of speech activity, i.e., the text – oral, written, or even not pronounced, as for example, in case of inner speech. According to V.J. Mizetskaja, the speech of teenagers realizes all the richness of a language, all its expressive power [2, c. 47].

We have observed that the most frequent forms of teenager communication are performed in the form of a dialogue. One of characteristic features of dialogical speech is its emotional character.

According to O.O. Selivanova, a dialogue is a two-way exchange of information between two people having the form of questions and answers [3, c. 112]. In a belletristic text, a dialogue between teenagers is understood as a multifunctional entity characterized by situational character and spontaneity and having cooperative character. Its main purpose is viewed in the creation of a character's self-characteristics, or in the introduction of some other's point of view, which contributes to «the creation of the effect of objectivity and authenticity of events» [4, c. 161]. Studying all personage's dialogues we deeply insight in his image.

Dialogical speech has bilateral character. In the course of communication one of the characters acts as a speaker, then – as a listener, who should respond to the words of his partner. In general, dialogues realize personage's viewpoints, structuring speech in a peculiar way. The better teenagers know each other, the shorter are their replies if they talk about their everyday problems. That is why such speech is often noted by incompleteness and shortness of replies.

How are you, Mr. Weasley? - Thank you, Harry, I'm o'key [5, c. 31].

«Hello, Ron. How are you?» «Fine, thanks. What about you?» «Oh, not too bad» [5, c. 12].

In the given example, teenagers use short sentences and clichés, such as: «*How are you?*» та «*What about you?*» We consider that teenager speech is characterized by standard phrases and clichés, which helps young people to react quickly and brings them confidence and weight.

Laconic speech of initiating character as well as relies indicate that, firstly, the omitted members of a sentence can be easily restored, and secondly, that young people are not verbose in their communication, except for specific situations of psychological pain or need to speak about the touching important past events.

The investigated dialogues highlight the use of the so-called «empty words», that is, words that do not indicate anything, but serve to fill in the pause when the teenager tries to find the necessary word in his memory. For example: *well, well now, so, now, you know, let me think, in fact.*

Since teenagers do not always have the required number of lexical units in the vocabulary, the use of similar words becomes a hallmark of their speech.

In the dialogues we noted many standardized speech expressions. They are known as: «formulas», «templates», «stereotypes», for example: «*Well, look here*», «*Please, tell me*», «*Can I help you?*», «*Cool*».

Depending on the leading communicative function [3] performed by this or that dialogue, scientists distinguish the following functional types of dialogues:

- Questioning :
 - *Whose car do you think is faster, yours or mine?*
 - *I have no idea.*
 - *Well, okay, what kind of car do you drive?*
 - *Honda Accord* [6, c. 64].
- Agreement:
 - *That car is a big piece of shit!*
 - *That is what I can afford.*
 - *So, it is still a big piece of shit.*
 - *Well, it works* [6, c. 65].
- Exchange of impressions (thoughts):
 - «*Have you had a good summer, Harry?*» – said Hermione. «*Did you get our food parcels and everything?*»
 - «*Yeah, thanks a lot*», said Harry. «*They saved my life, those cakes*».
 - «*And have you heard from –?*» Ron began, but at a look from Hermione he fell silent [5, c. 36];
- Discussion (talk)
 - *You know what kind of car I drive?*
 - *No.*
 - *A Ford Mustang. Ford, baby! Ford.*
 - *Is that a good car?*
 - *Damn right it's a good car.*
 - *I see.*
 - *Does your car go fast?*
 - *It goes however fast I make it go. Generally, around forty miles an hour I guess* [5, c.64].

The language of teenagers includes such common expressions as «*of course, to take care, OK, to get up, lunch*».

The replies «OK» or «o'kay» are known from the early childhood. They come from «*all correct*», in the meaning that «*everything is all right*». The «OK» expression became frequently used in the thirties and came to life in many languages of the world. At first it penetrated into the German language and later to almost all European languages. For example:

- *How is Hermione? Is she o'kay now?* – *She is OK!* [5, c. 166]
- *I think it's not OK!* – Said Harry- *No, it's OK!* – answer Ron [5, c. 166]

Another word, often observed in the language of teenagers is «*cool*», which in dictionaries is translated as something between warm (luke-warm) and cold. In everyday communication, «*cool*» is translated as «*great*», «*grandiose*», «*excellent*». Compared with the word-combination «*It's great!*» the phrase «*It's cool!*» is preferred by teenagers.

- *Do you like ice-cream?*
- *Harry, it's cool!* [5, c. 175]

At the moments we admire somebody or wonder about something, we may say: «*That's wonderful!*», or «*How can it be!*», Teenagers shout «*Oh boy!*» Regardless of whether a boy or a girl is standing next to the speaker. For example:

- «*Oh boy!*» - said Ron in disbelief [5, c. 154].
- «*Oh boy!*» - I expect they'll be six feet long [6, c. 243].

We know that emotions accompany people in every situation, especially when something extraordinary happens, which calls forth emotional change, like astonishment, strong fear, great joy. For example:

- *Ouch - squealed Lavender Brown* [5, c. 106].

- *Ouch - just about summed up the Blast-Ended Skrewts in Harry's opinion* [5, c. 107].

«*Ouch!*» yelled Dean Thomas after about ten minutes «*It got me*» [5, c. 107].

In the situations of tension and excitement we observed phrases, like «*Oh my God! Jesus!*» For example:

- *Jesus -said Ron shortly.*

«*Your dad's in the paper, Weasley!*» said Malfoy, brandishing a copy of the *Daily Prophet* and speaking very loudly, so that everyone in the packed entrance hall could hear. «*Listen to this!*» [5, c. 110].

Nevertheless, phrases, like «*Oh my God! Jesus!*» are used by teenagers less often than the exclamations «*Ouch!*» або «*Oh boy!*».

In the modern English language there is a tendency to shorten words in sentences. So it becomes very laconic and confidently, without any regret, changes long and not very long words. The same tendencies are observed in the language of teenagers. For example:

«*Tha's next lesson, Malfoy. Yer jus' feedin' 'em today. Now, yeh'll wan' ter try 'em on a few diff'rent things - I've never had 'em before, not sure what they'll go fer - I got ant eggs an' frog livers an' a bit o' grass snake - just try 'em out with a bit of each*» [6, c. 106].

So, because of the length and cumbersome nature of some English words, the younger generation more and more often uses in their writing instead of 'you' simply 'U' (the pronunciation is one and the same), and instead of 'to', it's just '2', and «4» instead of «for». So all these rock-band names – «U2», «INXS» - are not just abbreviations. They have another concealed meaning, for example: «U2» may be read as «*You two*» or «*You too*».

A significant part of the slang words used by teenagers make lexical doublets of neutral or spoken units. For example: *ace, boon, coon* in the meaning *chap, pal, fellow*; *guy, chum, mate, friend*.

To the category of synonymic doublets we may also relate such slengizms as:

posse, dogpack, tribe, crew / one's circle of friend;

buzz crusher / killjo;

kill, kari / make fun of.

Particular attention deserves the part of teenager slang, which belongs emotionally colored vocabulary, often having a mocking, ironic or parody connotation, which in general is typical of any professional jargon, for example:

mule with a broom - a very ugly girl;

fruit i looser - stupid person.

As we can see from the above examples, metaphorical transfer plays a significant role in the formation of these units.

Considering some variations of abbreviations, we should especially focus on various types of abbreviations and clipped forms that are widely used in teenager speech. We can observe numerous examples of expressively coloured shortenings, the function of which varies depending on the situation of use: the more informal is the situation of communication, the more often these units are noted. For example:

soph = sophomore; zam = exam. ret = tobacco cigarette; croc = crocodile, fab = fabulous, uni = university, vac = vacation. The tendency to use them in speech may be explained by the wish to sound modern, be “the member” of some group.

Initial shortenings are often used with the purpose of economy: *B.F. = best friend; P= parent; F = father/friend/false/farewell*. The use of such words by teenagers may indicate their attempt to remain obscure to the uninitiated, as a characteristic feature of some group. The named phenomenon may also have playful-parody colouring.

There exist formations based on numerals and decimal fractions: 42 / *cool, hip* – very nice, suitable; 2,5 – *universal policeman or safeguard* [7].

A special place among slang units occupies a rather large group, of interjections and exclamations, which add emotional colouring and reflect feelings or will. Most often, they represent a couple of words or sounds and express different emotional manifestations:

- 1) surprise: *bonk!, aha!, chya!, flip mode!, oh my goshness!, shnikies!*;
- 2) agreement / disagreement: *bet!, dude!, shoots for real!, ah... ja! ta huh!*;
- 3) approval / disapproval: *dig that!, cool!, score!, damm right!; boo-boo!*;
- 4) confusion: *squebs!, erf!, ouch!, woo-hoo!*;
- 5) different forms of excitement: *squish!, woochow!, cool! epic!, oops!*;
- 6) joy: *wopty-woo!, oh boy!, hooray!, goody!, oh my!, gee!*
- 7) fear, sadness, shock: *ah!, Wow!, Uh!, Damn! That* are often accompanied by

commentaries about the visual reaction, like: «*terrified, scared, shivering, crying, full of sadness, make the hairs on the back of the neck stand-up*» [7].

In addition to this way of expressing emotions there is a large number of words having evaluative connotations that make the speech of teenagers more expressive and emotional, for example: *awesome, bomb, biggity/diggity, boss, chounch, coolarific, doke, dope, fantabulous, killer*. Negative connotation have the words, like: *bunk, bogus, booty, buttery, doobs, schwag, shady, skadip, jankety*.

We should note that negative evaluations are the more prevalent in youth slang, which has been observed in dialogical communication. Slang confirms that a language structure reflects social heterogeneity of a society structure. It embodies various social processes and reflects social and psychological settings of a society.

As we may observe, short-circuited elliptical sentences prevail in the speech of teenagers, which increases the dynamism of speech, fixes its situational orientation and emotionality.

1. Arnett J. Emerging Edulthood: a Theory of Development from the Late Teens through the Twentieth / J.Arnett / American Psychologist, 2000, № 55. – P. 469-480.

2. Мизецкая В. Я. Особенности речи, обусловленные возрастным фактором / В. Я. Мизецкая // Вестник Харьковского университета. – 1992. – № 367. – С. 47-53.

3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля- К., 2008. – 712 с.

4. Потятинник У. О. Соціолінгвістичні та прагмастилістичні аспекти функціонування сленгової лексики (на матеріалах періодики США): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / У. О. Потятинник. – Львів, 2003. – 246 с.

5. J.K. Rowling. Harry Potter and the Goblet of Fire, 2007. – 1080 p.

6. J.K. Rowling. Harry Potter and the Order of the Phoenix, 2008. – 768 p.

7. Spears R. A. NTC's Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions. – N.Y.: McGraw Hill, 2000. – 3rd ed. – 560 p.

Chetverikova O. Forms of realization of teenager speech (by the novels by J.Rowling «Harry Potter and the Goblet of Fire» and «Harry Potter and the Order of the Phoenix») – article

The article is devoted to the investigation of communicative and lexical features of teenager speech. The criteria for the classification of the defined speech type have been distinguished. The peculiarities of slang and shortened words have been investigated. Various emotional background of speech have been studied.

Key words: *speech, teenager, communication forms, slang, shortening.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-26

УДК: 81'1: 81''8+821.111 (73)

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ ЕПІТЕТА В НОВЕЛІ «ПАДІННЯ БУДИНКУ АШЕРІВ» ЕДГАРА ПО

Г. Мельниченко

*кандидат педагогічних наук, доцент,**Південноукраїнський національний педагогічний університет**імені К. Д. Ушинського*

Є. Макаренко

*студентка IV курсу,**Південноукраїнський національний педагогічний університет**імені К. Д. Ушинського*

У статті уточнено сутність поняття «епітет»; визначено місце епітета в творах Е. А. По на прикладі новели «Падіння будинку Ашерів»; методом суцільної вибірки виокремлено й класифіковано авторські епітети відповідно до їхньої семантичної функції і прагматичного потенціалу. З'ясовано, що в новелах Е. А. По превалюють епітети ідейно-сислової та прагматичної спрямованості, художньо-естетична ж функція епітета відіграє допоміжну роль.

Ключові слова: *епітет, новели Едгара Алана По; прагматична, ідейно-сислова, художньо-естетична функція епітета; емоційні, перцептивні, описові епітети.*

Неповторність ідіостилу письменника забезпечується унікальним поєднанням стилістичних прийомів – репрезентантів світогляду й найважливіших концептів у творчості автора. Особливе місце серед них посідає епітет – невід'ємна стилема жанру емотивної прози.

Епітет є одним з основних стилістичних засобів художнього мовлення, заснований на взаємодії прямого й переносного значень слова або словосполучення. Епітетом називають унікальне образне, художнє означення, що поєднується з іменником з метою представлення специфічної неповторної суттєвої властивості предмета, поняття, явища тощо та придання їм емоційної виразності, поетичної яскравості.

Дослідженням епітета, які майже завжди проводиться в рамках когнітивно-прагматичного підходу, займалися такі науковці, як І. В. Арнольд, Ф. І. Буслаєв, О. М. Веселовський, І. Р. Гальперін, С. А. Губанов, В. М. Жирмунський, О. О. Зеленецький, О. С. Охманова, О. О. Потебня, Б. В. Томашевський та інші. Стилiстичний потенціал означеного прийому вивчався як особливість ідіостилу американських класиків, як-от Ф. С. Фіцджеральда (М. В. Мельник), Г. Ф. Лавкрафта (Д. Хармс), Дж. Селінджера (Ю. О. Говера), Дж. Лондона (О. Н. Піддубська), Р. Бредбері (Т. Є. Мартинова, Р. П. Іванова) та інших. Дані, отримані в ході аналізу творів означених авторів, свідчать про потужну художньо-естетичну, ідейно-сислову й прагматичну функцію епітета в художньому дискурсі. Літературна спадщина Е. По в даному аспекті не є виключенням. Не зважаючи на те, що епітет Е. По виступає засобом вербалізації багатьох категорій тексту та визначає своєрідність стилю письменника, а його творчість є предметом багатьох досліджень, проблема функціонування епітетів у його творах залишається недостатньо вивченою. Це підтверджує *актуальність і значущість* нашого дослідження.

Об'єкт дослідження: епітет як лінгвостилістичний засіб виразності художнього дискурсу. **Предмет** дослідження: особливості функціонування епітету в оповіданнях Едгара По на прикладі оповідання «Падіння дому Ашерів».

Мета дослідження: визначити й охарактеризувати основні стилістичні функції

епітетів у творах американського письменника Едгара По на прикладі оповідання «Падіння дому Ашерів».

Для досягнення мети використано такі *методи дослідження*: теоретичний – аналіз матеріалів дослідження лінгвістів; дефініційний – опис лінгвістичного терміну; метод суцільної вибірки, квантитативний метод.

Епітет здавна звертав до себе увагу вчених-стилістів як лінгвістичного, так і літературознавчого напрямку. Історія вивчення епітету починалася з давніх риторів, які відводили цьому стилістичному прийому значне місце. У середньовіччя вивчення епітета відійшло на другий план. Епітетом називали прийом «такий, що типізує», тоді як в античності йому давали назву «той, що прикрашає» [1, с. 5]. Зауважимо, що аж до другої половини минулого століття даний стилістичний прийом розглядався лише як засіб прикрашення мови, спосіб зробити її більше виразною. І тільки останні роки ознаменувалися новим поворотом у вивченні епітета: його починають вивчати з позиції когнітивного аналізу [2].

У вітчизняній лінгвістиці основоположником теорії епітета вважається А. Н. Веселовський, який стверджував, що «за епітетами лежить далека історико-психологічна перспектива, ціла історія смаку й стилю в його розвитку від ідей корисного й бажаного до виокремлення поняття прекрасного» [3].

І. В. Арнольд називає епітет «лексико-синтаксичним тропом, оскільки він виконує функцію означення, обставини або звернення, відрізняється необов'язково переносним характером слова, що його виражає, і обов'язковою наявністю в ньому експресивних забарвлень, завдяки яким висловлюється ставлення автора до предмета» [1].

Стилістична функція епітета досить багатогранна й зумовлює широкі можливості дослідження його проявів в ідіостилі автора.

Літературне надбання видатного письменника Едгара По досліджувалось і досліджується багатьма вченими, такими як В. Я. Брюсов, Л. І. Володарська, Г. Злобін, Ю. В. Ковальов, О. М. Ніколюкін, Г. І. Сільман. Яркою й відмінною рисою творчості Едгара По є тяжіння до катастрофічних сюжетів, похмурих подій, зловісної обстановки, загальної атмосфери безнадії й розпачу, до трагічних трансформацій людської свідомості, охопленої жахом і втрати контролю над собою. Усі ці особливості його прози спонукали деяких критиків трактувати його творчість як явище, що існує «поза часом і поза простором» [4, с. 228].

Саме епітети є потужним засобом у руках письменника для створення необхідного емоційного фону оповіді, як, наприклад, в оповіданні «Падіння дому Ашерів», яке й було взято за основу нашого дослідження.

«Падіння дому Ашерів» – сюрреалістична розповідь про візит оповідача у старовинний маєток свого хворого приятеля, про містичний зв'язок між братом та сестрою та надприродний зв'язок між домом та його мешканцями.

З перших рядків опис похмурого будинку вказує на подальший досить неоптимістичний розвиток подій. «*During the whole of a dull, dark, and soundless day in the autumn of the year, when the clouds hung oppressively low in the heavens, I had been passing alone, on horseback, through a singularly dreary tract of country; and at length found myself, as the shades of the evening drew on, within view of the melancholy House of Usher.*» Використані в цьому зачині адвербіальний епітет «*oppressively*» та атрибутивний епітет «*dreary*» створюють напружену атмосферу антиципації жахливих, можливо, містичних подій, підвищують почуття тривоги. Оповідання сконцентровано навколо ідеї помирання душі героя разом з його домом, і ідея ця передається не стільки розгортанням сюжету, скільки системою ефектних епітетів, функція яких в творі реалізується у поєднанні прагматичного й ідейно-смыслового плану.

Створений емоційний настрій існує протягом усієї новели. Автор нагнітає напругу, наполегливо вказуючи на основні елементи непривітного пейзажу й деталі в описі будинку «*the bleak walls*», «*a few rank sedges*», «*a few white trunks of decayed trees*». На фоні

цієї безрадісної обстановки вибудовується фігура Родеріка, що стає її частиною. Цвіль навколо будинку, яка звисає з карнизів, нагадує казкове павутиння («*a fine tangled web-work*»), як і волосся господаря будинку («*wild gossamer texture*»).

Едгар По використовує епітети не лише для опису зовнішнього вигляду героїв, як ми бачимо в останньому прикладі, а й для передачі їхнього внутрішнього стану. Про душу Родеріка написано так: «*an excited and highly distempered ideality*».

Минають дні й напруга збільшується, а кольори гнітючої атмосфери («*oppressive atmosphere*») темнішають. Читачу спочатку стає відомо про смерть сестри Ашера, але в кінці події набувають страшного розвитку – жінка повертається до життя, щоб забрати брата – новела сягає найвищого емоційного стану. І знову опис природи, насичений різноманітними епітетами, підтримує створену атмосферу: «*The radiance was that of the full, setting, and blood-red moon...there came a fierce breath of the whirlwind...there was a long tumultuous shouting sound*» [5, с. 206].

Ідейний й емоційний зміст авторського задуму підсилюється кільцевою композицією твору: похмурий початок оповідання перекликається з жахливим кінцем, трагічним згасанням ще одного дворянського роду. Зауважимо, що мікроконцепт «похмурий», який є визначальним у новелі, вербалізується за допомогою низки епітетів: «*somber tapestries*», «*gloomy furniture*», «*grim phantasm*», «*dark day*», «*grey sedge*» тощо.

У процесі дослідження було виокремлено 117 епітетів й визначено їхні основні стилістично-смыслові функції, а саме:

1. Створення пригніченої й тривожної атмосфери засобами зображення стану природи: «*a dull, dark, and soundless day in the autumn of the year*»; *the clouds hung oppressively low in the heavens*; «*a singularly dreary tract of country*»; «*black and lurid tarn*; *tarn lay in unruffled luster*»; «*gray sedge*»; «*ghastly tree-stems*»; «*a pestilent and mystic, dull, sluggish, faintly discernable, and leaden-hued vapor*»; «*sullen waters of the tarn*», «*the dim tarn*»; «*impetuous fury of the entering gust*»; «*a tempestuous yet sternly beautiful night*»; «*violent alterations of the wind*»; «*blood-red moon*»; «*a fierce breath of the whirlwind*»; «*the deep and dank tarn*».

Епітети розташовані в порядку наростання їхнього емоційного значення, природа немов попереджує про неминуче жахливе на початку оповідання та стає головною діючою особою наприкінці, впливаючи на психологічний стан героїв і події в маєтку. Автор використовує метафоричні колористичні та оцінні епітети, які посилюють і закріплюють символічні образи.

2. Посилення антиципації жахливого засобами відтворення образу маєтку – ззовні й усередині. У зображенні автором дому ззовні прослідковуються дві риси: перша – персоніфікація будівлі, надання їй схожості з могутнім велетнем: «*eye-like windows*», «*vast house*»; «*mighty walls*»; та друга – створення загальної атмосфери жаху, фону для подій, що розгортаються: «*mansion of gloom*», «*the quaint and equivocal appellation of the house*»; «*a wild inconsistency between its parts and the crumbling condition of stones*»; «*silent yet importunate influence*»; «*oppressive atmosphere*».

Інтер'єр маєтку зображується за допомогою прикметників з перцептивною (колористичною) семантикою: «*dark passages*», «*dark draperies*», «*black oaken floor*», «*gray walls and turrets*», «*gray stones*», «*insufferable gloom*»; «*gloomy furniture*», «*an air of stern, deep, irredeemable gloom*». Загальною рисою колористичних епітетів є превалювання ахроматичних тонів темних відтінків: від чорного, поглинаючого всі інші кольори почуттів та вже не відпускаючого їх, до сірого – який символізує виснаженість, самотність, неприкаяність (колір привидів). Ця гамма кольорів утримується впродовж усього оповідання, лише декілька разів доповнюючись іншими, хроматичними тонами – червоним (у зображенні губ небіжчиці) та зеленувато-жовтим (у зовнішності Родеріка), які також несуть символічне навантаження.

3. Відтворення емоційного та психічного стану людини. Про почуття оповідача читаємо: «*There was an iciness, a sinking, a sickening of the heart – an unredeemed dreariness*

of thought which no goading of the imagination could torture into aught of the sublime». І далі: «*insufferable* gloom pervaded my spirit»; «with a feeling of awe»; «a sensation of *stupor* oppressed me»; «an intensity of *intolerable* awe»; «an *irrepressible* tremor gradually pervaded my frame»; «an incubus of *utterly* causeless alarm»; «*uncountable* yet *unendurable* sentiment of horror»; «*extreme* terror». Як бачимо, тут переважають емоційні епітети з семантикою жаху – безмежного, крижаного, містичного, від якого ціпеніють кінцівки й думки.

А от яким постає Родерік на художньому полотні автора: «his voice varied rapidly from a *tremulous* indecision ...to ... *abrupt, weighty, unhurried, and hollow-sounding* enunciation»; «*broken* and *equivocal* hints»; «in terms too *shadowy*»; «*highly* *distempered* ideality»; «his *elaborate* fancy brooded»; «*phantasmagoric* conceptions of my friend»; «*fervid* facility of his *impromptus*»; «*wild* fantasies»; «a *tremulous* quaver». Образ власнику маєтку вербалізується за допомогою епітетів із семантикою нервовості й тривожності, що передають коливання емоційного стану персонажу від напруженості й нестійкості психіки до ексцентричності й потойбічності у прояві відчуттів.

4. Відтворення світу відчуттів (зорових, тактильних, звукових) за допомогою лексем кольору ахроматичних тонів («*white* trunks», «*black* tarn», «*gray* siege»); лексем фізичного стану – ветхості й застарілості («*tattered* furniture», «a *fine* *tangled* web-work», «*crumbling* condition»; «*wild* *gossamer* texture»); мовних репрезентантів різких, металевих звуків, що підсилюють відчуття стану між життям та смертю, асоціюються з образами привидів з ланцюгами, потойбічною мукою, жахом («*grating* sound», «*dragon's* *unnatural* shriek», «*horrid* and *harsh* shriek», «a *terrible* *ringing* sound»; «*hollow, metallic* and *clangorous* reverberation»).

5. Характеристика зовнішності персонажів, з особливою яскравістю представлена в описі образу Родеріка: «*liquid, luminous* eyes»; «*miraculous* lustre of the eye»; «*pallid* but of a *surpassingly* *beautiful* curve»; «*ghastly* pallor of the skin»; «a *ghastly* hue»; «a *delicate* Hebrew model»; «*Arabesque* expression»; «*cadaverously* wan». Письменник використовує епітети перцептивного й емоційного плану, результатом чого стає реалістичний опис психічно хворої людини.

Використовуючи елементи квантитативного аналізу отриманих даних, було з'ясовано, що найбільш активними в оповіданні були емоційні епітети, до яких належить близько 37% одиниць. Другими за значущістю виступили описові епітети – репрезентанти природного стану: їх було зафіксовано 27%. Інші дві групи описових епітетів – репрезентанти концепту «дом» та «зовнішність» налічують 23% та 15 % відповідно, що в сумі майже дорівнює кількості першої групи. Група перцептивних епітетів, що репрезентують відчуття персонажів та читача, налічує 15%. Таким чином, ідейно-сміслова та прагматична функція епітетів в оповіданні створюється, головним чином, за рахунок апелювання автора до емоційного стану читача крізь емоційний стан персонажів та природи – головних діючих осіб творчості Е. По взагалі. Художньо-естетична функція в даному творі є допоміжною, інтегруючись у єдиний концептуальний задум автора – відтворити атмосферу безмежного страху.

Епітети Едгара По відрізняються витонченістю й виразністю, віддзеркалюючи неповторний індивідуальний стиль автора та його світобачення. Перспективи подальшого дослідження ми пов'язуємо з аналізом функціонування епітетів в творчості Е. По в цілому, та співставленням отриманих даних з образом самого автора – його біографією, світобаченням, життєвими настановами.

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – Л. : Просвещение, 1981. – 295 с.

2. Турсунова Л. А. Структурные типы и стилистические функции эпитета в языке английской художественной литературы XX века: автореферат ... дис. кандидата филологических наук / Л. А. Турсунова. – М.: Московский государственный педагогический университет имени Мориса Тореза, 1973. – 198 с.

3. Веселовский А. Н. Собрание сочинений / А. Н. Веселовский. – СПб., ПГ; Л.: Отд-ние рус. яз. и словесности АН; Изд-во АН, 1908-1938. – Т. 1-16. – Т.1: Из истории эпитета.
4. Ковалев Ю. В. Эдгар Аллан По, новеллист и поэт / Ю. В. Ковалев. – Л. : Художественная литература, 1984. – 296 с.
5. Poe E. A. Selected Writings of Edgar Allan Poe / E. A. Poe. – Boston, 1959. – 508 p.

Melnychenko H., Makarenko E. Linguostylistic functions of epithet in the story «The fall of the house of Usher» by Edgar Poe

Epithet is a main stylistic means of artistic speech providing expressiveness and brightness of images and ideas. It is a unique attribute determining a noun with the aim of rendering specific essential features of an object, notion, phenomenon etc. and imparting to it emotive expressiveness and poetic intensity.

Stylistic function of epithet is quite versatile, and depends on the author's idiostyle. E. A. Poe's epithet has pragmatic, ideological, semantic, artistic and aesthetic functions.

A distinctive feature of the author's literary work is a tendency to catastrophic plots, gloomy actions, ominous setting, general atmosphere of hopelessness and despair. It is the epithet that becomes a powerful means in the writer's hands for creating necessary emotional background of the story, like for instance in the short story «The fall of the house of Usher».

During the research there have been pointed out 117 epithets and established their main stylistic and semantic functions, i.e.:

- 1. Creating depressed and uneasy atmosphere via depicting the state of nature. The author uses metaphoric colouristic and evaluative epithets reinforcing symbolic images.*
- 2. Reinforcing anticipation of fear via restoring the image of the house – inside and outside. The interior is depicted by means of adjectives with perceptive (colouristic) semantics. A common feature of colouristic epithets is predominance of achromatic tones of dark hues each of which has a symbolic meaning.*
- 3. Representation of emotional and psychological state of a character with predominance of emotive epithets with the semantics of fear. The image of the estate owner is verbalized via epithets with semantics of nervousness and uneasiness.*
- 4. Reconstruction of perceptions (visual, kinesthetic, sound) via lexemes of achromatic colours; lexemes of physical state – dilapidation and obsolescence; linguistic representants of sharp, metallic sounds.*
- 5. Description of characters' appearance via perceptive and emotive epithets.*

The most active in the short story are emotive (37% of units) and descriptive epithets – representants of state of nature (27%). The other two groups of descriptive epithets – representants of the concept «house» and «appearance» total to 23% ma 15% respectively. The group of perceptive epithets number 15%. Thus, the ideological, semantic and pragmatic functions of the epithets in the story are performed by the author's appealing to emotional state of the reader through emotional state of the characters and nature.

Key words: *epithet; short stories by E. A. Poe; pragmatic, ideological-semantic, artistic-aesthetic function of epithet; emotional, perceptive and descriptive epithets.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-27

УДК 811.133.1'4

L'ÉTUDE D'UN TEXTE LITTÉRAIRE COMME MOYEN DE LA FORMATION DU CHAMP LINGOCULTUREL

В. Радкіна

*кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

В сучасній соціолінгвістичній літературі комунікативна компетентність розглядається як комунікативна активність з наступними компонентами: лінгвістичний, дискурсивний, прагматичний, стратегічний, лінгвокультурологічний. В контексті дослідження літературного тексту як засобу формування комунікативної компетентності останній компонент є головним, так як саме він з'єднує всі інші, визначає його характер, зміст та комунікативну цінність, впливаючи на формування лінгвокультурологічного поля читача.

Зауважимо, що текст як дидактичний засіб є предметом дослідження сучасних українських та зарубіжних науковців, а саме: А. Науменко, В. Різун, М. Макаров, Б. Донне, Ж.-Л. Дюффе, М. Крессо, Ж. Моїно, Ж. Гард-Тамін та ін. Дослідники підкреслюють, що взаємовідношення комунікативних параметрів та їх характеристики, що визначають функції та естетичну цінність тексту, впливають на сприйняття тексту читачем та формування його індивідуальності в соціокультурному середовищі.

Центральними функціями, що впливають на сприйняття тексту як продукту творчої активності автора та читача, на думку Ж.Гард-Тамін, є естетична, когнітивна та символічна функції, причому весь текст є символ, що відображає соціальні, історичні, міжособистісні фактори, які впливають на сприйняття тексту читачем як лінгвокультурологічного продукту.

Ключові слова: *параметри, стилістичні функції, рівні тексту, лінгвокультурологічне поле.*

Introduction. Dans la littérature sociolinguistique d'aujourd'hui on étudie la compétence communicative comme domaine de l'activité communicative, qui comprend les composants suivants : linguistique, discursif, pragmatique, stratégique, esthétique, lingoculturel. Si on prend en compte l'étude du texte c'est le dernier qui est central car il sait unir les éléments de tous les autres. La formation de ce savoir-faire devient un des buts de l'enseignement supérieur.

Il est à noter que l'évaluation du texte littéraire en tant que moyen de la formation de la compétence communicative reste progressive dans nos jours comme autrefois. Ce moyen est actuel à l'école secondaire, qu'à l'école supérieure, aux facultés linguistiques qu'aux facultés techniques. Les prétentions à chaque niveau sont différentes, mais les buts sont identiques : faire savoir les connaissances langagières, stimuler l'intérêt à la littérature, développer les capacités communicatives. Organiser ce processus autour de la formation du champ lingoculturel provoque le savoir-vivre obligatoire à s'adapter ainsi que s'intégrer sans difficulté dans la société étrangère.

Dossier : les recherches scientifiques explorant le texte comme objet didactique. Le problème d'étude du texte comme discours ainsi que moyen didactique est objet des recherches des investigateurs ukrainiens (A. Naoumenko, V. Risoun, M. Macarov) en tant que français (B. Donay, J.-L. Dufay, M. Cressot, J. Molino, J. Gardes-Tamine). Ce qui est important, c'est les rapports des paramètres de l'acte communicatif littéraire et leur caractéristiques, influées sur la fonction et la valeur esthétique du texte, la perception du texte et son influence sur la formation individuelle. La base théorique de notre étude est la conception du champ lingoculturel proposé

par V. Vorobiev qui distingue deux aspects : proprement linguistique et référentiel. C'est l'aspect référentiel qui comprend les connaissances historiques, sociales, culturelles dominant dans le texte et qui font son fond didactique.

Caractéristique du texte comme acte de la communication. L'indice de la compréhension du texte est la présentation de l'œuvre littéraire, qui d'après M. Cressot «n'est pas autre chose qu'une communication» [1, p. 3]. Le caractère du triangle «auteur – oeuvre – lecteur» est bien étudié dans nos jours. Un grand intérêt est centré à la théorie du linguiste anglais W. Izer, qui dit que l'analyse de l'œuvre littéraire doit étudier le texte aussi bien que les jugements à ce texte. Car le texte est la production de deux cotés concrètement de l'écrivain et du lecteur, il serait logique de l'analyser du point artistique et esthétique. L'objet artistique est proprement le texte d'auteur avec la légende de sa création, la structure linguistique et sa valeur stylistique. Le sens esthétique est centré dans la perception du texte faite par le lecteur. En s'appuyant à cette thèse l'œuvre littéraire n'est identifiée ni avec le texte ni avec sa réalisation. D'après W. Izer l'oeuvre n'est pas que le texte, il est compris quand il est réalisé. Cette réalisation dépend du lecteur mais ne lui est pas identifiée [2, p. 263-268]. Ainsi on comprend que l'œuvre littéraire, devient par excellence le domaine de la stylistique précisément car le choix y est plus «volontaire» et plus «conscient». La volonté et la conscience sont pourvues à la prérogative d'un paramètre de la communication, sur lequel est centrée la valeur stylistique, qui ne se rapporte qu'aux actes de communication.

La fonction esthétique est une propriété de toute oeuvre littéraire, propriété, qui la distingue des autres types de discours (administratif, judiciaire, politique, etc.) et qui l'apparente à tous les arts (peinture, musique, théâtre, etc.). Le but de cette fonction est conclu à avoir les jugements concernant l'œuvre. L'indice de la reconnaissance est trouvé dans la valeur esthétique de toute l'œuvre littéraire. Notons que la réception esthétique, le décodage sémantique et la structuration du sujet sont faits en accord du lecteur avec le texte. Ce processus dépend de beaucoup de moments. C'est cette fonction qui explique la différence entre un texte en tant que produit d'une activité langagière et une oeuvre littéraire qui résulte d'une activité esthétique matérialisée par la langue. La fonction esthétique reproduit dans ses grandes lignes l'intention de l'auteur, consciente ou inconsciente. Elle caractérise une oeuvre littéraire comme un produit parachevé, fini de l'activité esthétique de l'auteur devenu à son tour, objet de la perception esthétique du lecteur.

Il est à noter, que les fonctions du langage sont étudiées par R. Jakobson, M. Riffaterre, C. Peyrouet, J. Gardes-Tamine et d'autres. La stylistique classique étudie 6 fonctions principales, chacune centrée à un paramètre : référentielle, expressive, conative, poétique, métalinguistique et phatique.

Le référent textuel comprend les êtres, les objets, les lieux absents pendant la communication mais dont on parle ou qu'on évoque par écrit. C'est la fonction référentielle, qui est centrée sur ce paramètre, auquel elle renvoie le lecteur, elle correspond aux informations objectives transmises, c'est-à-dire, le but de cette fonction, c'est informer sur le réel. Dans le discours référentiel on emploie la 3-ième personne (ou la 1-ière si le message est objectif), des pronoms neutres (ça, cela, on). Le vocabulaire est descriptif et technique. Car elle correspond aux informations objectives sur le réel, elle semble contradictoire avec le style, surtout individuel. Pourtant, en littérature, récits, description et portraits on l'utilise. P.ex. : *Le peintre Pierre Douche achevait une nature morte, fleurs dans un pot de pharmacie, aubergines dans une assiette, quand le romancier Paul-Emile Glaise entra dans l'atelier (A. Maurois, Naissance d'un maître).*

L'émetteur est celui-ci qui rédige le message. Dans le texte littéraire c'est écrivain, journaliste, auteur d'une lettre, etc. A l'intérieur de l'oeuvre, par exemple dans un récit, l'auteur peut laisser la parole à un narrateur et aux personnages qui deviennent ainsi émetteurs. La communication écrite est différée : l'auteur, absent ou mort, s'adresse à des milliers de lecteurs. La fonction, centrée sur l'émetteur, est appelée expressive. Elle correspond aux émotions, aux sensations, aux sentiments et aux jugements qu'il exprime. En bref, elle exprime des sentiments.

C'est donc la fonction de la subjectivité. Car l'information est orientée à celui-ci qui la donne, le texte est fait de la 1-ère personne, le contenu est subjectif, le vocabulaire est affectif. Le but du texte expressif est se justifier, s'exprimer, s'extérioriser. P.ex. : *Je suis né, dit-il, à Elizondo, dans la vallée de Baztan. Je m'appelle don José Lizarrabengoa, et vous connaissez assez l'Espagne, monsieur, pour que mon nom vous dise aussitôt que je suis Basque et vieux chrétien. Si je prends le don, c'est que j'en ai le droit, et, si j'étais à Elizondo, je vous montrerais ma généalogie sur parchemin. On voulait que je fusse d'église, et l'on me fait étudier, mais je ne profitais guère* (P.Mérimée, *Carmen*).

Le récepteur reçoit l'information. S'il veut être compris, l'émetteur doit penser à ses récepteurs. Un journaliste, un auteur scientifique doivent tenir le plus grand compte de ses contraintes. Par contre, la littérature peut exagérer efforts importants de décodage. Ce paramètre caractérise la fonction conative. Son devoir, c'est d'attirer l'attention sur le langage, de convaincre le destinataire. Indice de la reconnaissance : emploi de la 2-ème personne, de l'impératif, ordres, questions. Vocabulaire est plein de figures de style, jeux sonores et rythmiques. Centrée sur le lecteur qu'on essaie d'impliquer, on utilise des interrogations, des interjections et des exclamations à valeur stylistique. P.ex. : *Ne te suicide pas, Seigneur, voici qu'apparaît une orchidée parmi les ruines; // ne te suicide pas, Seigneur, voici que renaît le ruisseau dans le cratère d'une bombe; // ne te suicide pas, Seigneur, le ciel a mis du givre sur sa balafre, l'océan a guéri sa blessure d'un bandage de corail* (A.Bosquet, *Ne te suicide pas, Seigneur*).

Le message, c'est l'énoncé, le texte. Il obéit d'abord aux lois du genre (récit, article, poésie). C'est la fonction poétique, qui est centrée sur le message lui-même, elle correspond à sa transformation en objet esthétique. Dans le discours poétique on observe la richesse des connotations, variété des phrases, écart de style, rythmes, musicalité, ce qui explique sa nature esthétique. P.ex. *Caché comme un oiseau de proie, au milieu des roches nues qui couronne la grande montagne, il pouvait apercevoir de bien loin tout homme qui se serait approché de lui* (Stendhal, *le Rouge et le Noir*).

La fonction phatique est centrée sur le canal. C'est la voie matérielle que le texte emprunte, feuille du livre ou du journal mais aussi la pierre où l'énoncé est gravé, l'écran de l'ordinateur. Cette fonction correspond à tous les éléments utilisés pour faciliter la perception, la lisibilité du message et le contact entre auteur et lecteur. Les signes de la fonction phatique sont : technique de la mise en page, couleurs, photos, images, procédés de facilitation (schémas, flèches...). P.ex. : *Pourtant, Papa, avec les primes et les heures supplémentaires, il rapportait 180 000 francs par mois à la maison, et sérieux, jamais d'alcool.* (R.Merle, *Derrière la vitre*). Dans la littérature pour les enfants cette fonction devient la principale, car les images aident les petits à comprendre le sujet, s'imaginer les personnages, faciliter la lecture.

Le code, c'est la langue du discours. C'est d'abord le code linguistique, commun au destinataire et au lecteur, strictement nécessaire à la compréhension. D'autres codes transparaissent dans le message, culturels (relations sociales codées, codes de l'identité, etc.) et esthétique (par exemple les codes classique, romantique, naturaliste). La fonction, centrée sur le code, est nommée métalinguistique. Elle correspond aux définitions, aux explications que le texte intègre. En somme, elle permet de définir un mot par d'autres mots. P.ex. : *Discours – réalisation concrète, écrite ou orale, de la langue considérée comme un système abstrait.* (Larousse, 2017).

D'après J. Gardes -Tamine [4, p. 65-66] tout texte est un objet symbolique. Il peut être envisagé comme un acte résultant de facteurs sociaux, historiques, psychologiques, comme engagé dans un processus de réception par un lecteur. De plus, on l'étudie comme un produit achevé, formant un tout provisoirement et indépendant à la fois de ses conditions de production et de réception. Le texte est donc un objet complexe dont la signification ne saurait s'épuiser dans un seul de ces trois aspects: intention, produit linguistiquement achevé, réception.

L'intention est étudié au niveau poétique, qui prend en compte tout ce qui concerne la production du texte, mouvement des idées à l'époque où l'écrivain a travaillé, conditions

sociales, sources et intertextualité, biographie, sentiments, mouvements de l'inconscient, etc. Le niveau reflète la psychologie, le moi profond de l'écrivain, qui peut être décelé à partir de faits de style centraux autour desquels se grouperont tous les autres. C'est à ce niveau que le style est défini comme choix.

Le niveau esthétique concerne la réception de l'œuvre, qui est dépendante de l'espace et du temps. Un texte fonctionne toujours plus ou moins comme test projectif et son analyse en apprend autant sur celui qui l'a faite que sur le texte lui-même. La conception du style comme effet appartient à ce niveau, car il n'y a d'effet que sur un lecteur. Et précisément la plus grosse difficulté de cette perspective est d'arriver à définir le lecteur de référence, qui est une fiction, au milieu de la diversité des lecteurs réels.

Le niveau neutre est celui du texte lui-même, envisagé dans son organisation immanente. Le texte existe en effet indépendamment de celui qui l'a créé et de celui qui le perçoit et c'est ce niveau qui constitue la base des deux autres. C'est là que se situent par exemple les analyses structuralistes qui cherchent à dégager les structures d'un texte sur tous les plans de l'analyse linguistique: phonique, morphosyntaxique, lexical et sémantique. La conception du style comme récurrence de certains traits, la statistique lexicale, se situent également au niveau neutre.

Le problème qui est alors posé est celui de la pertinence des éléments retenus. C'est celui-là même qu'on a tenté de résoudre en proposant de les définir par rapport aux genres. La mise en relation des éléments retenus niveau par niveau définit convergences et contrepoints et permet de faire émerger une première pertinence. Elle naît surtout de la mise en série du texte avec d'autres textes du même auteur, de la même époque, d'autres auteurs, d'autres époques, etc. Ainsi, étudier le sonnet *La Musique* de Baudelaire et déclarer qu'il s'agit d'un sonnet irrégulier n'a pas grand sens, si l'on ne sait pas ce que cette forme représente dans l'ensemble des sonnets de Baudelaire, si c'est une forme isolée, ou si ce sont au contraire les formes plus conformes à la tradition qui constituent chez lui l'exception.

Interpréter, c'est ensuite poser des questions sur les faits pertinents du niveau neutre, en les mettant en relation avec la poétique et l'esthétique. C'est donc nécessairement une opération complexe, et jamais terminée.

Analysons les rapports entre l'émetteur, le récepteur et le message dans l'œuvre littéraire. Au niveau poétique l'émetteur est l'auteur, qui encode le texte. L'encodage dépend de l'époque historique, du genre de l'œuvre et de la manière individuelle de l'auteur, qui à ce niveau prend soin hypothétiquement de son lecteur.

Au niveau esthétique le récepteur, c'est-à-dire le lecteur décode le texte littéraire, qui devient à son tour l'émetteur. A ce niveau il n'y a que les rapports entre le lecteur et le texte. Ce processus dépend du niveau socio – culturel du lecteur et de l'actualité de l'œuvre. C'est à ce niveau qu'on parle de l'image artistique, de l'idée et des problèmes du texte.

Le niveau neutre, c'est proprement l'énoncé, où on étudie les savoirs de l'écrivain d'écrire et du lecteur de lire. L'intérêt de tous les deux est apostrophé au choix des mots et à la variation des structures des phrases. Mais en faisant l'analyse profonde du style de l'auteur il serait nécessaire d'observer l'œuvre littéraire aux niveaux poétique et esthétique ainsi qu'au niveau neutre, car l'étude de tous les trois donne les caractéristiques discursives de tout le texte.

J. Gardes –Tamine propose encore deux: cognitive et symbolique. L'auteur trouve, que la fonction cognitive du langage est liée à son pouvoir organisateur et implique notre relation, non plus à autrui comme dans la précédente, mais au monde. Sans le découpage du monde qu'opèrent les signes, nous vivrions dans un univers amorphe. C'est le langage qui informe le monde, c'est-à-dire qui lui donne forme. La comparaison de langues appartenant à des aires très différentes montre combien des éléments aussi fondamentaux que la perception de l'espace et du temps peuvent varier. Le langage est un filtre entre nous et l'univers et c'est d'abord à travers lui que nous appréhendons le monde. La fonction cognitive du langage commence avec la nomination, et elle se poursuit avec l'organisation syntaxique et textuelle.

La fonction symbolique est celle qui au contraire nous permet de nous arracher au monde. Les psychologues définissent cette fonction comme celle grâce à laquelle nous pouvons évoquer des fragments du réel que nous n'avons jamais perçus et que nous ne percevrons jamais. Cette fonction, comme la précédente, est inhérente aux signes eux-mêmes. Ainsi existe le signe *courir*, alors même que si nous avons vu des individus en train de courir, nous n'avons sûrement pas perçu le fait de courir lui-même. Le langage nous permet ainsi de nous abstraire du monde, en détachant les propriétés de leurs supports. Il nous permet aussi de construire des univers entièrement imaginés. Il nous suffit pour cela de mettre en relation les signes les uns avec les autres, sans nous soucier de leur relation au réel. C'est ce que fait de façon manifeste la métaphore, qui marque notre liberté vis-à-vis des contraintes extérieures. N'importe quelle construction peut alors devenir signifiante, pour peu qu'on veuille la doter d'un sens, comme l'ont bien vu les surréalistes. La fonction symbolique est donc une fonction largement aussi importante, sinon plus, que la fonction de communication, car elle est l'instrument de notre libération vis-à-vis du monde.

Le contenu du champ lingoculturel dans le texte littéraire. En général J. Gardes – Tamine [4, p. 65-66] trouve tout texte comme un objet symbolique. Il peut être envisagé en tant qu'un acte résultant de facteurs sociaux, historiques, psychologiques, comme engagé dans un processus de réception par un lecteur. De plus, on l'étudie comme un produit achevé, formant un tout provisoirement et indépendamment à la fois de ses conditions de production et de réception. Le texte est donc un objet complexe dont la signification ne saurait s'épuiser dans un seul de ces trois aspects: intention, produit linguistiquement achevé, réception. Mais tous ces aspects trouvent leur réalisation dans le champ ayant les composants linguistique et référentiel, proprement le champ lingoculturel.

L'intention est étudiée au niveau poétique, qui prend en compte tout ce qui concerne la production du texte, mouvement des idées à l'époque où l'écrivain travailla, conditions sociales, sources et intertextualité, biographie, sentiments, mouvements de l'inconscient, etc. Le niveau reflète la psychologie, le moi profond de l'écrivain, qui peut être décelé à partir de faits de style centraux autour desquels se grouperont tous les autres. C'est à ce niveau que le style est défini comme choix et c'est à ce niveau que l'auteur est porteur des idéaux, responsable du moral, maître de l'humanité à la fin des fins.

Le niveau esthétique concerne la réception de l'œuvre, qui est dépendante de l'espace et du temps. Un texte fonctionne toujours plus ou moins comme test projectif et son analyse en apprend autant sur celui qui l'a faite que sur le texte lui-même. La conception du style comme effet appartient à ce niveau, car il n'y a d'effet que sur un lecteur. Et précisément la plus grosse difficulté de cette perspective est d'arriver à définir le lecteur de référence, qui est une fiction, au milieu de la diversité des lecteurs réels. Au niveau esthétique le récepteur, c'est-à-dire le lecteur décode le texte littéraire, qui devient à son tour l'émetteur. A ce niveau il n'y a que les rapports entre le lecteur et le texte. Ce processus dépend du niveau socio - culturel du lecteur et de l'actualité de l'œuvre. C'est à ce niveau qu'on parle de l'image artistique, de l'idée et des problèmes du texte et c'est à ce niveau qu'on met en évidence le contenu du champ lingoculturel du lecteur.

Le niveau neutre est celui du texte lui-même, envisagé dans son organisation immanente. Le texte existe en effet indépendamment de celui qui l'a créé et de celui qui le perçoit et c'est ce niveau qui constitue la base des deux autres. C'est là que se situent par exemple les analyses structuralistes qui cherchent à dégager les structures d'un texte sur tous les plans de l'analyse linguistique: phonique, morphosyntaxique, lexical et sémantique. La conception du style comme récurrence de certains traits, la statistique lexicale, se situent également au niveau neutre. D'après V. Vorobiev c'est à ce niveau qu'on analyse l'élément linguistique du champ lingoculturel.

Conclusion. En prenant en compte le texte littéraire comme acte de la communication qui est caractérisé par les aspects linguistique et référentiel il est important d'utiliser les connaissances sur les niveaux esthétique et poétiques pour la formation du champ lingoculturel

individuel. Ce processus serait plus productif si le était lu à travers les fonctions symbolique et cognitive qui font la liaison étroite entre l'auteur et le lecteur.

1. Cressot M. Le style et ses techniques. Précis d'analyse stylistique / M. Cressot. – Paris, 1969. – 315 p.
2. Изер В. Процесс чтения: феноменологический подход / В. Изер. // Современная литературная теория : антология. – М. : Флинта, Наука, 2004. – С. 201-225.
3. Воробьев В. В. Лингвокультурология / В. В. Воробьев. – М. : Издательство РУДН, 2006. – 331 с.
4. Gardes-Tamine J., Colin A. La stylistique. Paris, 2001. – 207 p.

Radkina V. Research of literary text as a means of forming the lingvocultural field

The article considers communicative characteristics of literary text as means of linguacultural field formation, reveals interrelations «author – text – reader». Much attention is devoted to stylistic functions of the text, first of all cognitive and symbolic, introduced into scientific existence by J. Gard-Tamin.

Key words: parameters, stylistic functions, text levels, linguacultural field.

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-28

УДК 811.11'42

TYPICAL DEVIATIONS IN NARRATORS' CULTURE OF SPEECH FROM ITS LITERARY NORMS IN ENGLISH PROSE

Т. Вдовенко

*кандидат філологічних наук, доцент,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет*

Статтю присвячено особливостям культури мовлення наратора в англомовній прозі. Автор статті приділяє увагу мовленню нараторів у романах, наратив яких зображено точною зору нараторів.

У сучасному світі лінгвісти мають підвищений інтерес до проблеми мовлення нараторів. Типові девіації та особливості мовлення наратора ще не розглядалися, хоча це питання має велику цікавість.

Мета статті – визначити стилістичні особливості мовлення наратора. Стаття присвячено особливостям мовлення дитини та підлітків, відхиленням від норм літературної мови. Стаття також торкається проблеми невірної вимови слів та граматичних помилок у мовленні дитини у романі Марка Твена «Пригоди Гекльберрі Фінна». Стаття описує особливості мовлення підлітків Холдена Колфілда та Джуді Ебот у романах Дж. Селінджера «Над прірвою у житті» і Джін Вебстер «Довгоногий дядечко».

Розглянуто стилістичні особливості англійської літератури для дітей. Мова твору організована з точки зору дитини характеризується різноманітними відхиленнями від норм англійської літературної мови. Виявлено особливості на рівні фонетики, морфологічному рівні, і на синтаксичному рівні мови. Мовлення дитини навантажене графонами, які вказують на низький рівень освіченості наратора.

Ключові слова: *культура мови, наратор, мова дитини, мова підлітка, англомовні художні твори.*

The aim of our article is to determine the peculiarities of the narrator's speech in English prose. The article describes the peculiarities of children's and teenager's speech, deviations from literary speech. It also touches upon the problem of mispronunciation of words and grammatical mistakes in Huckleberry Finn's speech in Mark Twain's novel «The Adventures of Huckleberry Finn» and also focuses on the peculiarities of teenager's speech, its deviations from literary speech of the main characters: in Holden Caulfield's and Judy Abbot's speech in the novels of J. Salinger «The Catcher in the Rye» and Jean Webster «Daddy-Long-Legs». Narrative in these novels is presented through the child's and teenager's point of view and is characterized by all kinds of different variations including pronunciation rules of English.

Modern stage of linguistic has an increased interest towards the problem connected with the research of the peculiarities of the child's and teenager's speech and its typical deviations in English prose.

Despite the fact that of the problem of the child's speech was investigated by some scientists (N. Nemtsova, O. Poltoratsky, S. Skubina and others), the main types of deviation from literary norms of the language and its standard deviation were not considered. Chosen topic represents the analysis of the characteristics of the child's and teenager's speech and its standard deviations: grammatical, phonetic and syntactical.

The purpose of the investigation predetermines the concrete tasks of the research: to identify the typical phonetic deviations from the literary norm in the main characters' speech; to single out the typical grammatical deviations from the norm; to examine syntactical peculiarities

of the speech of the main characters.

Finn's limited knowledge and incomplete education leaves him no choice to say exactly what he means. Our investigation of the child's speech and its typical deviations in Mark Twain's novel «The Adventures of Huckleberry Finn» leads to the following conclusions – among all deviations from the norms of literary language 30 % of them are on the phonetic level.

On the phonetic level in the child's speech we have found such phenomena as: a wide use of graphons, reduction and intrusion:

«S'pose he contracted to do a thing » [1, p. 132] (instead of – «Suppose»);

«Anybody but pap would 'a' waited and seen the day ... but that warn't pap's style» [1, p. 47] (instead of – «have»; «wasn't»);

«... 'stead of taking to the woods when I run off...» [1, p. 46] (instead of – «instead»); «Up'ards» = «upwards» [1, p. 34].

The reduction in the sounds of some words are graphically expressed as: «'bout» [1, p. 29] instead of «about», «di'monds» (instead of – diamonds); «...all loaded down with di'monds, and they didn't have only a guard of four hundred soldiers...» [1, p. 34].

There are also some cases of wrong pronunciation of words such as: «julery» [1, p. 34] instead of «jewelry», «jinnies» [1, p. 35] instead of «genies», because of the hero's ignorance. He does not know the correct pronunciation and spelling of the words that he uses in his speech, because he didn't go to school.

The most common types of grammatical deviations from the norm in the child's speech of the researched novel (that makes up 60%) are:

1) Mismatch of the subject and the predicate (11 %):

«Why, where was you raised?» [1, p. 100], instead of – «Why, where were you raised?»;

«How old is the others?» [1, p. 158] – «is» is used instead of «are»;

«About that time I hears their footsteps coming, and was going to skip under the bed» [1, p. 147], instead of – «About that time I hear their footsteps coming, and was going to skip under the bed».

«I rouses up, and rests on my elbow and listens; pretty soon I hears it again» [1, p. 50], instead of – «I rouse up, and rest on my elbow and listen; pretty soon I hear it again»;

2) Non-standard use (wrong formation) of the tense forms (11%):

«I roused him and says» [1, p. 168] (instead of «said»);

«When I struck the town I see there warn't nobody out in the storm, so I never hunted for no back streets» [1, p. 166], instead of – «When I struck the town I saw there wasn't nobody out in the storm, so I never hunted for no back streets»;

«I eat and talked» [1, p. 93] (instead of – «ate»). Instead of the Past Indefinite Tense the main hero uses the Present Indefinite Tense.

Wrong formation of the past Tense:

«I was pretty tired, and the first thing I knowed I was asleep» [1, p. 21], instead of – «... the first thing I knew I was asleep»; «... and didn't know it was sawed... » [MT, 47], instead of – «... and didn't know it was seen ... ».

«But you knowed he was running ...» [1, p. 85]; «throwed» instead of «threw» [1, p. 85], «drownded» instead of «drown» [1, p. 105].

The use of the Present tense instead of the Past: «I eat and talked» [1, p. 102].

The use of the 3-rd form of the verb instead of the 2-nd in the Past Indefinite tense: «I took up a book and begun something...» [1, p. 28] (instead of – «began»).

3) Non-standard usage of the forms of the verb «to be» makes up 14% of the total number of grammatical deviations from norms in the child's speech in the novel: «I is, is I?» [1, p. 88] («is» is used instead of «am»).

In the following examples «ain't» is used instead of the verbs «is» and «are»:

«And ain't it natural and right for a cat and cow to talk different from us?» [1, p. 84] instead of «isn't».

«Oh, dear, dear, to think they ain't ever going to see each other any more!» [1, p. 154],

instead of – «Oh, dear, dear, to think they aren't ever going to see each other any more!».

4) Wrong formation of the Subjunctive Mood: «...if I was one of them I would see a man...» instead of – «...if I were one of them I would see...» [1, p. 23].

5) Double negation represents 13% of the total number of such type of grammatical deviations in the child's speech:

«I didn't lose no time» [1, p. 49], instead of – I didn't lose time; «hadn't no objections», «... but I couldn't find no way» [1, p. 42], instead of – «... but I couldn't find any way».

6) The use of singular form of the noun instead of the plural form makes 2% of the total number of grammatical deviations. Some nouns, which denote linear measures, are used in the singular instead of plural form: «Seven mile below» [1, p. 63], instead of – «Seven miles below»; «You've missed it a thousand mile» [1, p. 79], instead of – «You've missed it a thousand miles».

7) The use of adjectives instead of adverbs (2%): «Jim was awful disappointed» [1, p. 96]; «awful pale and scared» [1, p. 143]; «Considering how dismal regular and decent the widow was in all her ways» [1, p. 26] instead of – «dismally».

8) The wrong formation of the comparative and the superlative degree of adjectives is 1% (in most cases, the preferred method of suffix formation of degrees of comparison of adjectives in Huck's speech is the use of the words «more» or «most»): «One of the carelessst and foolishst things» [1, p. 62]; «The king said it was all the more homely and more pleasanter for these fixings, and so don't disturb them» [1, p. 143]. We see that the use of such words as the «carelesst» and «foolishst», «the more homely» and «more pleasanter» is a morphological deviation.

9) Personal pronouns are sometimes used in the objective case instead of the nominative one (1%): «Him and the duke began to practise» [1, p. 118] instead of «He and the duke began to practise»; «When him and the old lady» [1, p. 108].

10) Personal pronoun «them» is sometimes used instead of the demonstrative pronoun «those»: «shook the hands of them frauds» [1, p. 165].

11) Double Subject (the use of the pronoun that duplicates the subject) is 2%:

«Miss Watson she kept pecking at me» [1, p. 27], instead of – «Miss Watson kept pecking at me»; «Tom he made a sign to me...» [1, p. 15]; «The widow she told me» [1, p. 38], instead of – «The widow told me».

On the syntactic level we can note the following deviations (10%):

1) Wide use of elliptical sentences:

«Seemed like I'd die if I couldn't scratch» [1, p. 14], instead of – «It seemed...»;

«Said he come to take the sea baths – that's what I said» [1, p. 144], instead of – «I said he come to take the sea baths ... »;

2) Absence of inversion in the question (where the word order must be inverted):

«I thought he lived in London?» [1, p. 144] (instead of – «Did he live in London?»).

3) Wrong formation of the disjunctive question:

«Well, you must be most starved, ain't you?» [1, p. 49] (instead of – «Well, you must be most starved, mustn't you?»).

So, the dominant deviation in the child's speech is observed on grammatical level, it presents 60 %. On the second place there are deviations on the phonetic level, they represent 30 %, the syntactic level that represents 10 % of all deviations takes the third place is.

The difference between the novels from teenager's point of view is that Jean Webster's novel «Daddy-Long-Legs» presents written speech, while Jerome Salinger's novel «The Cather in the Rye» presents oral speech.

Written teenager's speech happens when the person has an opportunity to think what he writes and correct the text while the speaker in his oral speech has no such an opportunity [2, p. 9].

In Jean Webster's novel «Daddy-Long-Legs» we have found such phenomena as: italics and capitalization on the phonetic level in Jerusha's speech.

The frequency of using italics is 16%. Capitalization can be found in the novel in 25% of cases.

Jean Webster's novel «Daddy Long-Legs» is characterized by high poetic style. On the lexical level we can find: biological and medical terms (22%), mathematical terms (13%), facts from history (13%), words and phrases in French (26%), old English vocabulary (9%), bookish words (17%).

Peculiarities on the phonetic level represent in 33% of cases in our research. It can be explained by the fact that the girl-teenager's speech is represented more emotionally.

The protagonist of Jerome Salinger's novel «The Cather in the Rye» widely uses school jargons and vulgarisms, but in his dialogues there is a lack of courtly words. The usage of colloquial style is a certain characteristic of the main character.

Deviation on the grammatical level gives a special characteristic to Holden: usage of the incorrect Past Form of the verbs, incorrect use of personal pronouns in objective case, incorrect use of «double negation».

On the lexical level in teenager's speech we can find:

- evaluative epithets: «old», which serves to express positive feelings and emotions, but which also represents negative feelings and gives a negative mark; «phony» meaning artificial; «lousy» meaning disgusting; «terrific» meaning good, wonderful, and, at the same time meaning bad or awful;

- slang: «damn near» unstead of almost; «to give smb a buzz» and its synonymic expressions, such as «shoot the bull», «chewed the rag», «shot the breeze»;

- blasphemy: «for Chrissake», «Jesus», «Jesus Christ», «Jesus H. Christ»;

- vulgarisms: «stink», «ass», «hell» and its euphemism «heck», «goddam», «damn» and its euphemism «darn».

On the syntactical level we can find in teenager's speech ellipsis:

«On the strength of that impertinent paper, he has offered to send you to college. – To college?» [4, p. 10]

«He believes that you have originality, and he is planning to educate you to become a writer. – A writer?» [4, p. 10]

«Where on earth were you brought up? – In a village.» [4, p. 99]

Holden's speech amounts Parceling structures:

«Their bumpy old chests are always showing. And their legs». [3, p. 32]

«The thing that was descriptive about it, though, was that he had poems written all over the fingers and the pocket and everywhere. In green ink». [3, p. 59]

«Even though it was so late, old Ernie's was jam-packed. Mostly with prep school jerks and college jerks». [3, p. 99]

«Anyway, that's where I lived at Pencey. Old Ossenburger Memorial Wing, in the new dorms». [3, p. 41]

The amount of syntactical deviations in Holden's speech is 13%, the amount of grammatical deviations is 16%, deviations on these two levels show the conscientious linear organization of the speech, his focus on the listener. The quantity of phonetic deviations, which is 24%, shows that Holden's speech is spontaneous and rapid. The sum of lexical deviations prevails (47%), it shows thoughts of the main character, explains his actions and shows his attitude towards the society.

Having compared the written speech of girl-teenager Jerusha in Jean Webster's novel «Daddy-Long-Legs» with oral speech of boy-teenager Holden in Jerome Salinger's novel «The Catcher in the Rye» we may be conclude that Holden's speech has much more deviations than the written speech of the girl-teenager. Holden's speech helps not just to picture the portrait of the boy, but with the aid of linguistic means to give the detailed characterization of his thoughts and actions. Jerusha's speech is stylistically rich, which is caused by her frankness, openness and strong desire to tell about new events and acquired knowledge, and her wish to justify her trustee's expectations.

The prospects of investigation are to describe the peculiarities of the narrator's speech in literature of other countries.

1. Twain Mark. The Adventures of Huckleberry Finn : [novel] / Mark Twain. – London : Penguin Books, 1994. – 281 p.
2. Бубнова Г. И. Письменная и устная коммуникация. Синтаксис и просодия / Г. И. Бубнова, Н. К. Гарбовский. – М. : Изд-во МГУ, 1991. – 272 с.
3. Salinger J. D. Catcher in the Rye : [novel] / J. D. Salinger. – Moscow : Progress Publishers, 1979. – 247 p.
4. Webster J. Daddy-Long-Legs : [novel] / Jean Webster. – Moscow : Manager, 2005. – 208 p.

Vdovenko T. Typical deviations in narrators' culture of speech from its literary norms in English prose

Culture of speech is one of the actual problems of culturology. Culture of speech means language proficiency in its oral and written forms, which defines the choice of language means for ensuring necessary effect in achieving success in communication.

Culture of speech includes three components: normative, communicative and ethical. Culture of speech presupposes correctness of speech, i.e. observance of norms of literary language, which are accepted by its native speakers as a standard.

Language norm is the central notion of speech culture, and its normative aspect is considered to be one of the most important.

Key words: *culture of speech, narrator, child's speech, teenager's speech, English fiction.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-29

УДК 82.09-311.9

CONCEPTUAL STANDART OF SCIENCE FICTION GENRE

G. Oleinikova

*PhD (Philology) The English Language and Translation Department,
Izmail State University of Humanities*

Нова наукова парадигма з її яскраво вираженою антропоцентричною спрямованістю посилила увагу до дослідження жанрової приналежності тексту як форми літературної комунікації та одиниці культури. Дослідження й аналіз різних видів взаємодії і взаємозв'язку між різними жанрами, осмислення механізмів комунікації та виявлення закономірностей побудови мовної системи певних жанрів набуває особливої значущості в сучасній науці про мову та вивченні своєрідності картини світу соціуму й відноситься до числа актуальних в сучасній лінгвістиці.

Мета даної наукової роботи полягає в дослідженні формування концептуального стандарту науково-фантастичного жанру. В основу покладено гіпотезу про те, що жанрова специфіка науково-фантастичних творів детермінує побудову зображуваного в них світу. Це проявляється в типологічних особливостях конструювання та зображення в тексті всіх трьох основних складових будь-якого художнього тексту: часу, місця, персонажів.

Когнітивний аспект дослідження мовних жанрів дає можливість зрозуміти певний алгоритм мовленнєвоментальної діяльності, що включає в себе знання про побудову типових фрагментів реального світу, втіленого в мовленнєвотворчому об'єкті (тексті), та правил функціонування мовних одиниць у рамках даного об'єкта. У рамках даного підходу жанр можна трактувати як поле реалізації певного спектру соціальних цінностей. У картині світу кожного жанру можна відокремити один чи декілька системоутворюючих концептів, що виражають потреби носія культури, заради задоволення яких створюється даний жанр. Усі інші концепти, які реалізуються в дискурсі даного жанру, являють собою засоби конкретизації системоутворюючих концептів, тобто виступають допоміжним матеріалом для створення певної схеми жанру на основі соціальних цінностей певного суспільства.

Ключові слова: наукова фантастика, концептуальний стандарт жанру, контрфактична реальність, принцип зсуву, очуднення.

The new scientific paradigm with its expressed anthropocentric orientation has intensified its attention to the study of the genre of a text as the form of literary communication and unit of culture. The researches and analysis of various types of interaction and the relationship between different genres, comprehension of the mechanisms of communication and the discovery of patterns of the construction of the language system of certain genres acquires special significance in modern science of language and studying the peculiarity of the society's picture of the world. In modern linguistics it is also considered to be the most relevant problem.

The aim of this article is to study the formation of the conceptual standard of science fiction genre. The basis of the hypothesis is that the genre specificity of science fiction works determines the construction of the image in the world. This is manifested in the typological features of building and depicting a certain unreal image in the text from three main components of any artistic text: time, place, characters.

The idea of a genre as a whole is formed in the minds of the carrier of linguistic culture on the basis of a number of dimensions: sociological, communicative-pragmatic, cognitive, linguistic and others. The cognitive foundations of a language genre are directly related to its cultural understanding. The linguistic genre from a cognitive perspective is regarded as a

«segment of the metallinguistic structure of knowledge in that part which is customarily attributed to the communicative-discursive competence of the individual» [5, p. 12].

The cognitive aspect of the study of language genres makes it possible to understand a certain algorithm of speech-immortal activity, which includes knowledge about the construction of typical fragments of the real world, embodied in the speech-creation object (text), and the rules of the functioning of language units within the framework of this object. The ability to correlate various genres with their cognitive analogues and standards allows the reader or recipient to unmistakably identify one or another language genre. S.M. Plotnikova introduced the concept of «conceptual standard of the genre» into the linguistic use [7]. According to the author, the text belongs to a particular language genre only if it conforms to a specific conceptual model. Under the conceptual model of the genre, the author understands «the invariant conceptual system to which any specific text of this genre should belong» [7, p. 266].

G.G. Slishkin offers to study any genre from the point of view of linguocultural conception [8, p. 40]. The author believes that in the discourse of each language genre a certain, inherent only to this genre, the picture of the world (the concept of the text), which includes a certain set of dominant linguistic and cultural concepts is constructed [8, p. 43]. The researcher notes that the text concept sphere «includes actual information, associations, imaginative representations, value institutions, which in the mind of the native speaker are associated with the texts known to him» [8, p. 27].

Under this approach, the genre can be interpreted as a field of realization of a certain range of social values. In the picture of the world of each genre it is possible to separate one or more system-building concepts that express the needs of the culture carrier, for the sake of satisfaction of which this genre is being created. All other concepts that are implemented in the discourse of this genre are the means of concretization of system-based concepts, that is, they serve as auxiliary material for creating a certain scheme of the genre based on the social values of a particular society.

Thus, G.G. Slishkin proposes to distinguish between two complementary ways of conceptual modeling of the genre: 1) as a conceptual sphere; 2) as the purpose of the concept. The author also concludes that when describing the genre in terms of its conceptual model, such features as the degree of conceptual saturation, the ability to conceptualize, the number of system-based concepts are significant [8, p. 50]. Thus, in the genre, the scientist sees the synthesis of various elements that make up its basis and form the uniqueness of the genre, because, undoubtedly, each genre operates with specific features which is not similar to others.

Consequently, in the proposed study under the conceptual standard of the genre constructively designed invariant model of the world, which should go any specific text of the genre, will be understood.

The careful analysis of the sample, which includes 8 English novels and 12 stories of the science fiction genre, allowed us to identify a number of artistic and linguistic techniques by which the authors of science-fiction works immerse the reader into a world of counter-factual space inhabited by the characters with certain consciousness, who have human body or other body shell and act in the system of temporary and spatial coordinates, more or less distant from the time and place of creating the work.

The combination of various works thematically united by belonging to the same genre - science fiction, demonstrates the existence of a single standard genre of constructing counter-factual reality.

The conducted investigation made it possible to conclude that the model has a three-part structure, which includes genre-typological common ways of feeling: 1) place; 2) time; 3) actants / characters of science fiction works [6].

First of all, it is necessary to emphasize the principle of "shift" as the dominant principle in designing and depicting space, time and actants. The shift involves moving away from the real spatial-temporal coordinates from the time of creation of the work (into the future or the past), far from Earth as a planet, to the distance (up or down) from the surface of the earth as the

standard location of the actants and communicants themselves. The shift also involves expanding the circle of actants by incorporating characters with paranormal abilities, as well as characters that differ (sometimes very) from people.

It should be noted that the maximum abandonment of standards in the image of a counterfactual actants is expressed in the complete refusal of his bodily embodiment. Out-of-the-way characters are a rare phenomenon, but it takes place in the science fiction world.

The example is the character / actant of the story of F. Braun «Arena». This is a higher mind that does not have a bodily shell and communicates with Bob Caron without sonorous words:

Inside his head he heard the voice, not with his ears. It came from nowhere or everywhere [11, p. 228].

As the voice explains, its existence is mental rather than physical:

My existence is mental and not physical [11, p. 230].

In such a form of being, the race of living beings will be transformed into an unlikely far future:

I am the end of the evolution of a race so old the time cannot be expressed in words. A race focused into a single entity, eternal [11, p. 229].

The treatment of such a non-existent entity (a single mental entity) as an actant is justified by the role it plays in the narrative structure of the story. It is this mental essence that places two representatives of warring civilizations (Bob Caron's man and an alien-outsider) into a closed space of the blue planet and judges both civilizations depending on the outcome of the fatal battle. Consequently, the entity is deprived of the body, but endowed with will, reason, ability to communicate with a person, acts as an active participant described in the story of events. On the basis of this, we believe that the essence is an actant, a character of a science fiction work.

A significant divergence from the standards of bodily embodiment of characters is observed in the novel by M. Crichton's «Sphere». Sphere is a material object that lies on the edge of the world of actors and the spatial universe. A huge spherical object, discovered by scientists inside a sunken spacecraft that accidentally flooded from the future, has long been perceived as an unidentified technical structure of unclear destination. However, the development of the plot brings the reader to the conclusion that the sphere is a carrier or, at least, a receptacle of a higher, perhaps alien mind, which gives each human being who has fallen inward, the ability to materialize their dreams and desires.

Even unconscious complexes and fears of a person beyond his will turn into some phantoms or are realized in concrete actions. In this way, the sphere actively participates in the human relationships and in a rather dramatic struggle between the heroes of the novel. In addition, the field acquires a parapsychological contact with the main character Norman, when he gets inside, and leads with him a long and foggy dialogue (font selection of the author of the novel):

He becomes aware of something else here, some other presence.

«Anybody here?» he says.

I am here.

He almost jumps, it is so loud. Or it seems loud. Then he wonders if he has heard anything at all.

«Did you speak?»

No

How are we communicating? he wonders.

The way everything communicates with everything else.

«Which way is that?»

Why do you ask if you already know the answer?

But I don't know the answer [12, p. 332].

So, analysing the works of F. Braun «Arena» and M. Crichton «Sphere», we conclude that the ability to communicate, the presence of mental freedom, participation in the plot

development make the carrier of these properties an actant of a science-fiction work, even on the condition of its extraterrestrial existence and brings a specific component for the general conceptual standard of the genre of science fiction.

As a result of a shift of at least one of these three components (time, place, actant), the entire combination of all narration begins to function as counter-factual. In this case, the "real" at first glance, place and time of events due to the unreality of the depicting scenes themselves (the arrival of the Martians in London, the underwater expedition, which is in the Pacific Ocean and contacts with the unearthly civilization) are converted into unreal, counter-factual. On the other hand, due to «shifting» chronotopic coordinates away from reality, a realistic plausible hero is placed inside them. The author forces the actant to act on the counter-factual laws of the unreal world (for example, immersion in a dream for 30 years to wake up in the future, or moving to a distant past, unintentionally change the course of human history).

For example, the novel «The Door into Summer» by Heinlein which was published in 1956. The narrative perspective of the novel has shifted for only 25 years in the future: the tie of futurism of events dates back to 1970, then the narrator moves forward for 30 years and the development of events takes place in 2000. Both of these temporary plans were the narration for the future for the author and reader of the 1950s-60s. Today's reader describes events that are currently or not very distant past. In this regard, there is an additional reader interest in evaluating Robert Heinlein's predictive abilities.

The distancing of the narrative time may acquire the galactic scale, which serves as another inalienable feature for the standard of science fiction. For example, in the story of A. Azimov «Take a Match» (1972) to the time of plot events, the Earth has long ceased to be a planet, the only place for the placement of the human race, and turned into a regular historical museum:

There were smoggy areas in the galaxy, as once there were on Earth, when it was the sole home of humanity, rather than the carefully preserved museum-piece it now was [9, p. 24].

The shift in the narrative perspective is a powerful means of perceiving the depicted world. By shifting the time of the narrative into the future, the author of a science-fiction work seems to take a carte blanche on the image of counter-factual reality, which at the same time can be not only a futuristic, but also prehistoric. Thus, the narrative plot of R. Bradbury's «A Sound of Thunder» (1952) is not too far into the future – for 100 years (in 2055), and from there the character falls into the deep past - 60 million years ago, in the era of dinosaurs.

The spatial component of the coordinate grid «time-place-actant» in a science-fiction text plays an extremely important role in creating the image of another science. As already mentioned above, the principle of shift is the dominant principle of constructing counter-factual reality. In this case we are talking about the spatial shift, the removal of the depicted space from the real local parameters in which the author of the work and his readers are located.

First of all, the reference point from which the depicted world is removed is the planet Earth. Described in science fiction, the events often occur far from the Earth, in other galaxies, on other planets. At the same time, the spatial scales tend to be hypertrophic: the distance from the Earth is measured by thousands of light years, the structure of social systems is equal to planetary systems, the boundaries of the depicted world coincide with the human universe.

For example, the hero of the story of M. Leinster «First Contact» goes into open space from his ship. About how far it is from the Earth, it is written as follows:

Tommy swam in nothingness, four thousand light years from home [13, p. 258].

By the will of imagination the authors radically change the rotation of the planets around its axis, for example, the Earth ceases to be rotated and facing the Sun with one side, and the Moon, on the contrary, moving away from the Earth, begins to rotate:

The Earth had come to rest with one face to the sun, as in our own time the moon faces the earth [10, p. 67];

Thus, the analysis of the investigated material allows us to conclude: creating a counterfactual world of science fiction, the authors of the works of this genre violate more or less the standards, laws, according to which the real world, which surrounds people (including readers), functions and is reflected in a general cultural picture of the world of mankind. In this regard, it should be recalled that violations of standards, deviations from the norm are possible only against the background of standards as such. Therefore, when describing the space of the otherworldly, science fiction writers so often and willingly compare it with the space of the Earth.

We can conclude that the conceptual model of the genre is a standard model that covers a wide range of phenomena and features that create text with a distinctive special thematic content, style and compositional structure. The conceptual model of the science fiction text includes three main components: time, place, characters, which in turn are subject to the mandatory procedure of feeling. The dominant principle of ecstasy is the shift that manifests itself in the displacement, the displacement of the spatial-temporal coordinates of the depicted world in the distance from space and time in which the author and his readers live.

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология / Н. В. Алефиренко. – М. : Флинта, 2010. – 224 с.
2. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
3. Булатецька Л. І. Теорія і теоретизація у лінгвістиці / Л. І. Булатецька. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 175 с.
4. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 278 с.
5. Ильинова Е. Ю. Когнитивный аспект жанрового пространства текста / Е. Ю. Ильинова // Научный вестник Воронежского государственного архитектурно-строительного университета. Серия «Современные лингвистические и методико-дидактические исследования». – 2006. – № 6. – С. 6-17.
6. Олейникова Г. А. Особенности организации повествовательной структуры научно-фантастических произведений / Г. А. Олейникова // Іноземна філологія на межі тисячоліть: тези доповідей міжнар. научн. конф. – Харків, 2000. – С. 217-218.
7. Плотникова С. Н. Концептуальный стандарт жанра фэнтези / С. Н. Плотникова // Жанры речи: сборник научных статей. – Саратов : ГосУНЦ «Колледж», 2005. – Вып. 4. Жанр и концепт. – С. 262-272.
8. Слышкин Г. Г. От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М., 2000. – 128 с.
9. Asimov, Isaac. Take a Match // Science Fiction : English and American Short Stories. – Moscow : Progress Publishers, 1979. – P. 23-40.
10. Anderson Poul. Wings of Victory // Science Fiction : English and American Short Stories. – Moscow : Progress Publishers, 1979. – P. 80-97.
11. Brown Frederic. Arena // Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 225-250.
12. Crichton Michael. Sphere. – New York : Ballantine Books, 1988. – 371 p.
13. Leinster Murray. First Contact // Science Fiction Hall of Fame. – Doubleday & Company, INC., N.Y., 1970. – P. 250-279.

Oleinikova G. Conceptual standart of science fiction genre

This article deals with a single conceptual standard of the genre of constructing counterfactual reality, which includes genre-typologically common ways of alienation: 1) place; 2) time; 3) actants. It is suggested the hypothesis that the genre specificity of science fiction literary works determines the construction of the world represented in them is proposed.

Key words: *science fiction, conceptual standard of the genre, counterfactual reality, alienation.*

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-30

УДК 811.133.1'42

LA CONCEPTION DU PERSONNAGE DANS LA PIECE D'ARTHUR ADAMOV «LE PROFESSEUR TARANNE»

В. Шевчук

викладач,

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Мистецтво театру відрізняється від усіх інших мистецтв тим, що в ньому знак проявляється у всьому своєму багатстві та різноманітті. Театр має цілу систему значень: лінгвістичних знаків, адитивних (слухових), візуальних. Драматичний персонаж це сукупність семіологічних знаків в сценічному просторі. Він визначається, в першу чергу, системою лінгвістичних знаків. Ця система досить складна, вона включає в себе майже всі знаки поетичної мови і є невід'ємною частиною драматичної дії.

Мова драматичного героя це мова з паузами, за винятком монолога. Вона може бути довгою або короткою і ця деталь характеризує персонажа, чи є він головним, другорядним чи просто співбесідником. Визначаючи персонажів у їх значенні, вони можуть бути класифіковані за рядом критеріїв, найбільш традиційним з яких є «присутність чи відсутність». Другим критерієм є зв'язок місця дії та героя. Існує чотири типи такого зв'язку: сукупність, єдність, вибірковість та передбачуване місце дії. Однак із всіх наведених найважливішим залишається «критерій дії».

Вивчення персонажів п'єси А. Адамова «Професор Таран» дозволяє побачити яким образом А.Адамов переходить від концепції більш простої свого героя до більш складної.

Ключові слова: концепція, жестикуляція, лінгвістичні знаки, семіологічна система, феномен.

L'art du théâtre est, de tous les arts, celui où le signe se manifeste avec le plus de richesse, de variété, de densité. Le théâtre, en effet, se sert de plus d'un système de significations : signes linguistiques, auditifs, visuel. La parole surtout a le pouvoir de remplacer la plupart des signes des autres systèmes.

Personnage	Age	Sexe	Aspect physique	Costume	Fonction sociale
L'Inspecteur en chef	+	+	+	+	+
Taranne	+	+	—	+	+
L'Employé subalterne	+	+	+	—	+
La Vieille Employée	+	+	—	+	+
La Journaliste	+	+	+	+	+
Premier et second monsieur	-	+	—	+	—
La Femme du monde	+	+	—	+	+
3 ^e et 4 ^e monsieur	+	+	+	+	—
La Gérante	—	+	—	+	+
Les deux Policiers	—	+	+	—	+
Jeanne	+	+	+	—	—

Le but de notre travail est d'étudier la pièce «Le professeur Taranne» par ses personnages. Cette étude nous permet de voir comment Adamov est passé d'une conception relativement simple à une conception beaucoup plus complexe du personnage.

Le nombre de personnages du « Professeur Taranne » est réduit, bien que la distribution en

comporte quatorze. En effet, à part Taranne, les autres personnages sont des personnages secondaires – Jeanne, l'Inspecteur en chef, l'Employé subalterne, la Gérante, la Journaliste, la Femme du monde – de simples rôles – les deux policiers et les quatre messieurs, interchangeables, sans individualité – voir des personnages muets : la Vieille Employée.

Taranne se distingue des autres personnages par sa présence : il occupe la scène tout au long des deux tableaux qui constituent la pièce. Il s'en distingue aussi par son discours, nettement plus long, et par une accentuation toute particulière : il est le seul, avec sa sœur Jeanne, à avoir un nom, dont la fonction dramatique s'avérera être capitale. Sa première apparition introduit dans le texte une sorte de « blanc » sémantique qui se charge progressivement de sens. Tout porte donc à croire qu'il est le personnage principal pour ne pas dire le héros de la pièce. Cette mise en évidence est déjà signifiée par le titre.

Les signes distinctifs des personnages peuvent être classés en cinq rubriques :

Si l'on se réfère aux indications scéniques, on constate que la rubrique de l'âge correspond conformément à l'ordre du tableau, aux signalements suivants : âgé ; il peut avoir *quarante ans* ; jeune homme ; vieille ; entre deux âges, âgée, tempes grisonnantes ; jeune. Taranne jouit donc d'une qualification différentielle, puisqu'il n'entre pas dans la zone d'imprécision où s'inscrit l'âge des autres personnages. La rubrique du sexe est faite d'éléments précis. Adamov recourt au prénom – Jeanne – porteur d'une information sur le sexe du personnage, à l'article le, la, à la désinence du substantif – l'Inspecteur – ou de l'adjectif : vieille. Dans la rubrique de l'aspect physique, Taranne appartient au groupe de la zone d'imprécision ; tout ce qu'on sait, c'est qu'il dit : *J'ai un visage que l'on n'oublie plus quand on l'a vu une fois* [1, p. 222]. Si la lacune s'explique pour les simples « rôles », elle s'expliquerait, dans le cas de Taranne, par sa situation de rêveur sans visage – rappelons que la pièce est un rêve noté – lui-même projection du rêveur Adamov. Les traits physiques distinctifs des personnages sont : « de forte carrure » (l'Inspecteur en chef) « très brun » (l'Employé subalterne), « blonde » (la Journaliste), « de haute taille » (3e et 4e monsieur), « quelconque » (les deux policiers), « brune, traits réguliers, voix égale » (Jeanne). Quant au costume, il ne donne aucune information sur la situation économique ou sociale des personnages. Sont signalées sa couleur – « veston noir et pantalon à rayures » (l'Inspecteur en chef), « vêtu de noir » (Taranne), « blouse grise » (la Gérante) – et sa qualité : le 3e et 4e monsieur sont vêtus « avec élégance ». Il est surtout, ici, signe de la saison : la Vieille Employée porte une robe *légère* en tissu imprimé, la Journaliste une jupe plissée et une blouse à *manches courtes*, le tout signifiant l'été, alors que le 1er et 2e monsieur sont « en manteau d'hiver ». Cette opposition des signes, fondamentale dans la pièce, se traduira au niveau du personnage principal par une incohérence dans le comportement et un écart sensible entre le dire et le faire, le geste et la parole. Une dernière constatation : tous les personnages, excepté Jeanne et Taranne, sont anonymes ; ils sont uniquement définis par une fonction sociale précise, correspondant exactement à la fonction qui leur est impartie dans la pièce : interroger Taranne (les Policiers), ignorer Taranne (la Journaliste, la Femme du monde). Taranne se différencie par la conjonction d'un nom : Taranne, et d'une fonction : professeur, lesquels sont les deux pôles de l'action.

Taranne occupe tout l'espace textuel, soit qu'il se parle, soit qu'on parle de lui. Le discours de Taranne et le discours sur Taranne est essentiellement porteur d'une information psychologique, relationnelle ou sociale.

Dans ce texte principal, Taranne est défini par un ensemble de signes qui le situent socialement et professionnellement. Il a une famille, représentée par une sœur et une nièce. C'est un éminent professeur de Faculté qui a une chaire à l'Université : *Je suis le professeur Taranne, un homme éminent. J'ai fait de nombreuses conférences à l'étranger. Dernièrement encore, on m'a invité en Belgique, et j'y ai remporté un succès sans précédent... Tous les jeunes gens s'arrachaient mes cours... on se battait pour avoir une feuille écrite de ma main* [1, p. 218]. Il a des titres, des travaux, une carrière d'où sa célébrité : *Je jouis, dit-il, de l'estime publique* [1, p. 217]. Mais il est mieux apprécié à l'étranger que dans son pays ; *...à l'étranger, on examine beaucoup plus sérieusement les problèmes qui m'intéressent. On leur accorde une importance qu'ils n'ont pas toujours ici, il faut bien l'avouer* [1, p. 222]. Taranne est également défini par

certains traits de caractère, certaines indications psychologiques. Il aime les enfants, mais ne croit pas ce qu'ils disent. Il se sent surveillé ; c'est là une première faille dans la cohérence du personnage : *Je sais trop bien qu'on m'observe, qu'on me fouille du regard, que tout le monde a les yeux fixés sur moi* [1, p. 219]. Alors que lui ne regarde personne « comme tous les grands travailleurs », il est « avare de son temps » [1, p. 217]. Il a de l'argent mais, distrait comme beaucoup de savants et de chercheurs, il l'oublie toujours à la maison. Il est vaniteux : *...d'autres seraient heureux de me rendre service, de faire des démarches pour moi* [1, p. 234]. Tout le monde, pense-t-il, peut témoigner de sa moralité, de son renom. Il lui arrive d'être maladroit, comme avec le Recteur. Il déteste se déshabiller sur la plage où tout le monde peut le voir. Il n'aime pas revenir sur ses pas : *...ça, Messieurs, ça je ne le peux pas et je ne l'ai jamais pu. Parcourir une route avec l'idée qu'on aura encore à la parcourir, à en revoir tous les détails, je ne m'en sens pas la force... Et puis, d'une manière générale, je n'aime pas marcher. Je ne peux pas travailler en marchant* » [1, p. 228]. Ce dernier énoncé est en contradiction flagrante avec un autre qui suit dans la même séquence, où Taranne dit : *Quand on écrit très vite, en marchant par exemple, et je travaille souvent en marchant, il arrive qu'on ne puisse pas se relire* [1, p. 229]. Cette contradiction est à la base même du comportement de Taranne, lequel se définit aussi par ses relations passées avec un certain professeur Ménard : *Je connais... et estime tout particulièrement le professeur Ménard, et... de son côté, ...il a pour moi la plus grande... considération* [1, p. 224]. Dans le discours des autres personnages, Taranne est défini par sa comparaison avec Ménard. Taranne *lui ressemble un peu*, mais le professeur Ménard est *beaucoup plus grand, plus fort...* [1, p. 224]. Taranne tient ses lunettes à la main, comme Ménard et c'est tout. La ressemblance et l'éventuelle méprise est donc fondée sur un signe gestuel.

Taranne se définit enfin, et surtout, par son comportement, signe de l'incohérence, du clivage de son personnage. Il y a un écart très net entre ce qu'il dit et ce qu'il fait. Ainsi, il nie s'être mis nu sur la plage devant des enfants et à la fin de la pièce, il se met nu devant des spectateurs virtuels. La contradiction est inhérente à ses propos. Ce qu'il affirme est constamment nié par les faits : il affirme avoir rempli toutes les pages de son cahier et il s'avère, par la suite, que celui-ci comporte un trou, une lacune, au milieu. Tout son comportement est fondé sur la contradiction d'une part, sur un mouvement d'affirmation, de négation d'autre part. A cet égard, le signe linguistique vient souligner le signe gestuel et vice-versa. L'incohérence de Taranne est manifeste surtout dans la séquence de la lettre du Recteur, véritable scène de jugement où le professeur-accusé comparaît devant le Recteur juge (absent) pour se défendre et justifier ses actes. Il en ressort que l'intention de Taranne a toujours été démentie par les faits. Une simple juxtaposition des répliques suffit à le prouver :

<i>Le Recteur</i>	<i>Taranne</i>
2) — ... l'attention de vos auditeurs se relâchait sensiblement... certains allaient jusqu'à parler à voix haute... d'autres quittaient l'amphithéâtre avant que vous n'eussiez fini...	2) — Certes, il est arrivé que des étudiants partent avant la fin. Mais c'est parce qu'ils avaient un train à prendre pour rentrer chez eux...quant aux murmures qui, une fois, se sont élevés du fond de la salle, je sais ce qui les a provoqués... Des étudiantes ont fait taire plusieurs jeunes gens assis derrière elles qui s'écriaient : «Quelle clarté ! Quelle puissance de raisonnement ! » Je ne leur en veux pas ; elles prenaient consciencieusement des notes. Il est tout à fait normal qu'elles aient réclamé le silence

Taranne est, enfin, le sujet d'un discours où la parole et le geste interfèrent dans un processus global de signification. Le signe gestuel annonce ou corrobore le signe linguistique. Le discours de Taranne met en évidence un « je » correspondant à l'accentuation du personnage-

héros sujet de l'action. Ce «je» se heurte à un «nous» collectif. Le «je» parle pour se mettre en évidence – il y a un côté vantard, voire mégalomane chez Taranne – pour s'affirmer en tant que tel – désir d'être reconnu – mais surtout pour se disculper. Le discours qui s'adresse tout à tour aux constituants du «nous», dans une série de situations-confrontations, est une véritable défense, un véritable plaidoyer. Le «je» plaide sa propre cause, en vue d'une disculpation, Adamov dit à ce propos : «Tout ce qui arrive dans la pièce au Professeur m'arrivait dans le rêve... J'ai laissé parler (le Professeur) comme je parlais probablement moi-même en rêve... sans vouloir ajouter à la disculpation vraisemblablement contenue dans le rêve lui-même une disculpation intellectuelle » [2, p. 12]. La concordance du discours et du modèle actantiel est, à cet égard, parfaite.

sujet = je = accusé

opposant = nous = accusateurs

Le « je » est accusé de plagiat : il s'est attribué l'identité (Taranne-Ménard), la profession (professeur), le geste (tenir ses lunettes à la main), l'écriture (le cahier), les idées (les cours) d'un autre : *Je n'ai rien fait de mal, et je peux le prouver* [1, p. 218], *vous n'avez qu'à convoquer les gens qui me connaissent. Je peux vous donner leurs noms et leurs titres. Ils témoigneront de ma moralité, de mon renom... Faites-les venir, ici, tous ! Faites venir n'importe qui ! Et vous verrez...* [1, p. 220]. Tels sont les énoncés justificatifs dont on retrouve les variantes dans le discours de Taranne. Le plaidoyer de Taranne reste vain, puisque le «je» n'est pas acquitté, du fait – redisons-le – de l'écart constant entre le dire et un faire passé ou présent.

La gesticulation est aussi un système sémiologique permettant de définir le personnage. Elle peut être naturelle et elle peut se transformer en gestualité culturelle. Apprise et transmise, elle devient un phénomène social : «La gesticulation est une entreprise globale du corps humain dans laquelle les gestes particuliers des agents corporels sont coordonnés ou subordonnés à un projet d'ensemble se déroulant en simultanéité» [3, p. 12].

La pièce comporte une scène particulièrement importante où le geste a la priorité sur la parole. Il s'agit de la scène où Taranne essaie d'entrer en communication avec une série de personnages secondaires et à se faire reconnaître d'eux. Le désir de Taranne amène des réactions négatives, signes du refus de communiquer : la Journaliste le regarde d'un air «désinvolte» (indifférence), puis lui tourne le dos (ignorance) quand il dit : «Permettez que je me présente» [1, p. 221].

Ayant analysé les rapports des personnages on peut faire la conclusion que l'agression gestuelle et verbale devient, de ce fait, la principale caractéristique du discours des personnages. Comme il est dit dans la pièce, les happenings essaient de «traduire en gestes et en cris une pensée...vetuste» [1, p. 76]. Le geste ici élimine la distance et établit un contact, mais toujours dans le sens de la violence et de l'agression.

1. Adamov A. Le professeur Taranne. Théâtre, t.I. – P.: Gallimard, 1996. – 238 p.
2. Adamov A. Le ping-pong. Théâtre, t.II. – P.: Gallimard, 1996. – 181 p.
3. Greimas A. J. Conditions d'une sémiotique du monde naturel/Langages, Pratiques et langage gestuel. – P. : 1968. – 35 p.
4. Maingueneau D. Pragmatique de discours littéraire. – P. : 1990. – 140 p.
5. Fitzpatrick N. Le sujet et les Je de discours dans l'oeuvre de Brian Friel. Doctorat. Thèse. – P. : Sorbonne, 2005. – 435 p.

Shevchuk V. The concept of the character in A. Adamov's play «Professor Taran»

The article considers the analysis of the characters of Adamov's play «Professor Taran». There is a classification of characteristic features of the personages: age, appearance, social activity. A dramatic character is defined equally by speech and system of linguistic sings. The particular emphasis is placed on the gesticulation as one of the sings of semiological system, which makes possible to distinguish the character of play. A complete characteristic of the maim protagonist, professor Taran, is presented distinguishing him from the other actors.

Key words: concept, gestured, linguistic sings, semiological system, phenomenon.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Вдовенко Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Вербич Наталія – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

Делюсто Марина – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Клименко Наталя – кандидат філологічних наук, доцент, Донецький національний технічний університет

Кобиринка Галина – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

Козуб Галина – кандидат філологічних наук, доцент, Українська медична стоматологічна академія (Полтава)

Колесник Валентина – доктор філологічних наук, професор, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

Колесников Андрій – доктор філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Колесникова Лідія – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Колєснік Людмила – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України

Лещенко Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, Українська медична стоматологічна академія (Полтава)

Литвиненко Яна – викладач, КЗ Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Макаренко Євгенія – студентка IV курсу, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Мельниченко Галина – кандидат педагогічних наук, доцент, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

Нахапетова Ольга – кандидат філологічних наук, старший викладач, Одеський національний морський університет

Негодяєва Світлана – кандидат філологічних наук, доцент, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

Олейнікова Галина – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Оскірко Олексій – здобувач, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Поістогова Марина – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАН України

Пустовіт Ірина – молодший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

Радкіна Валентина – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Райбедюк Галина – кандидат філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Рева-Лєвішакова Людмила – доктор філологічних наук, професор, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Симоненко Ігор – молодший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

Тищенко Лариса – кандидат філологічних наук, доцент, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Ткачук Марина – кандидат філологічних наук, науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

Тукова Тетяна – кандидат філологічних наук, доцент, Українська медична стоматологічна академія (Полтава)

Холодъон Олена – кандидат філологічних наук, науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

Циганок Ірина – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Четверікова Олена – кандидат філологічних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Шевчук Валентина – викладач, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Шевчук Тетяна – доктор філологічних наук, професор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Юсікова Олена – кандидат філологічних наук, Інститут української мови НАНУ м. Київ

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Chetverikova Olena – PhD in Philological Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities

Delyusto Marina – PhD in Philological Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities

Kholodon Olena – PhD in Philological Sciences, Researcher, Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine

Klymenko Natalia – PhD in Philological Sciences Assistant professor, Donetsk National Technical University

Kobyrynka Halyna – PhD in Philological Sciences, Senior Research Fellow, Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kolesnyk Valentyna – doctor of philological sciences, professor, Odessa I.I. Mechnikov National University

Kolesnykov Andrii – doctor of philological sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities

Kolesnykova Lidiia – PhD in Philological Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities

Koliesnik Liudmyla – PhD in Philological Sciences, Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kozub Halyna – PhD in Philological Sciences, Assistant professor, Ukrainian Medical Stomatological Academy (Poltava)

Leshchenko Tetiana – PhD in Philological Sciences, Assistant professor, Ukrainian Medical Stomatological Academy (Poltava)

Lytvynenko Iana – teacher, Communal institution «Sumy Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education»

Makarenko Yevheniia – student IV course, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky

Melnychenko Halyna – PhD in Pedagogical Sciences, Assistant professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky

Nakhapetova Olha – PhD in Philological Sciences Senior Lecturer, Odessa National Maritime University

Negodajeva Svytlana – PhD in Philological Sciences, Assistant professor, State institution «Lugansk National University of Taras Shevchenko»

Oleinikova Halyna – PhD in Philological Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities

Oskyrko Oleksii – *getter, Pavlo Tychyna uman state Pedagogical University*

Poistogova Marina – *PhD in Philological Sciences, Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Pustovit Irina – *Junior Research Fellow, Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Radkina Valentyna – *PhD in Philological Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities*

Raibedyuk Halyna – *PhD in Philological Sciences, professor, Izmail State University of Humanities*

Reva-Lievshakova Liudmyla – *doctor of philological sciences, professor, Odessa I.I. Mechnikov National University*

Shevchuk Tetiana – *doctor of philological sciences, professor, Izmail State University of Humanities*

Shevchuk Valentyna – *teacher, Izmail State University of Humanities*

Symonenko Inuuk – *Junior Research Fellow, Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Tkachuk Maryna – *PhD in Philological Sciences, Researcher, Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Tsyganok Irina – *PhD in Philological Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities*

Tukova Tetiana – *PhD in Philological Sciences, Assistant professor, Ukrainian Medical Stomatological Academy (Poltava)*

Tyshchenko Larysa – *PhD in Philological Sciences, Assistant professor, SHEE «Donbass State Pedagogical University»*

Vdovenko Tetyana – *PhD in Philological Sciences, Assistant professor, Izmail State University of Humanities*

Verbych Nataliia – *PhD in Philological Sciences, Senior Research Fellow, Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine*

Yusikova Olena – *PhD in Philological Sciences, Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine*

ДЛЯ НОТАТКІВ

**Науковий вісник
Ізмаїльського державного гуманітарного університету**

Філологічні науки

Збірник наукових праць

Українською, російською, англійською та французькою мовами

*Зважаючи на свободу наукової творчості,
редколегія приймає до друку статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.
Відповідальність за достовірність матеріалів, фактів несуть автори публікацій.*

*Редакційна колегія має право редагувати та скорочувати текст.
У разі передруку посилання на «Науковий вісник Ізмаїльського державного
гуманітарного університету» обов'язкове.*

Відповідальний за випуск: *Градинар Г.І.*

Верстка і дизайн: *Градинар Г.І.*

Матеріали збірника розміщено на офіційному сайті ІДГУ за адресою: <http://idgu.edu.ua>

Підписано до друку 30. 06. 2018. Формат 60х90/8.
Ум. друк. арк. 16,7. Обл.-вид. арк. 17,1. Тираж 300 прим. Зам. № 468.

*Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

Адреса: 68610, Одеська обл., м. Ізмаїл, вул. Рєпіна, 12, каб. 208

Тел.: (04841) 4-82-42

E-mail: nauka_idgu@ukr.net